

Scientific monograph

**THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR:
HISTORIOGRAPHIC, SOCIAL-POLITICAL,
SOCIOECONOMIC, AND CULTURAL-SPIRITUAL
DIMENSIONS**

2023

**ISMA University of Applied Sciences
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Lesya Ukrainka Volyn National University
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of
Sciences of Ukraine
Zaporizhzhia National University
Hetman Petro Sahaydachny National Army Academy
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
Lviv Polytechnic National University
East European Scientific Studies Center
Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation**

**THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR:
HISTORIOGRAPHICAL, SOCIO-POLITICAL,
SOCIO-ECONOMIC
AND CULTURAL-SPIRITUAL DIMENSIONS**

Scientific monograph

Riga
Latvia
Baltija Publishing
2024

Recommended for printing and distribution via Internet by the Academic Council of Baltic Research Institute of Transformation Economic Area Problems according to the Minutes № 5 dated 28.05.2024

The modern russian-ukrainian war: historiographical, socio-political, socio-economic and cultural-spiritual dimensions. Scientific monograph.
Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2024. 332 c.

EDITORIAL BOARD:

Bodak V.A., Vikhliaiev M. Yu., Hai-Nyzhnyk P.P., Holovko O. P., Hulai V.V., Gulyma V.P., Kalishchuk O.M., Kornovenko S.V., Ofitsynskyy R.A., Isak Y.I., Ofitsynskyy Y.R., Prysiashniuk Y.P., Masnenko V.V., Strilchuk L.V., Telvak V.V., Ilnytskyi V.I., Telvak V.P., Kharuk A.I.

REVIEWERS:

Lazurko Lidiya – Doctor of History, Professor, Professor of the Department of Ukraine’s History and Law of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Starka Volodymyr – Doctor of History, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University;

Chuprii Leonid – Doctor of Political, Professor, Head of the Department of Social Philosophy and Management of the State Tax University.

ISBN 978-9934-26-450-4

- © ISMA University of Applied Sciences
- © Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
- © Lesya Ukrainka Volyn National University
- © I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine
 - © Zaporizhzhia National University
 - © Hetman Petro Sahaydachny National Army Academy
 - © Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
- © Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
 - © Lviv Polytechnic National University
 - © East European Scientific Studies Center
- © Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation

Університет прикладних наук ISMA
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України
Запорізький національний університет
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Національний університет “Львівська політехніка”
Центр східноєвропейських наукових студій
Центр українсько-європейського наукового співробітництва

**СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНЬСЬКА ВІЙНА:
ІСТОРИОГРАФІЧНІ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ,
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
ТА КУЛЬТУРНО-ДУХОВНІ ВИМІРИ**

Наукова монографія

Рига
Латвія
Видавництво “Балтія”
2024

*Рекомендовано до друку та розповсюдження через Інтернет
Вченою радою Балтійського науково-дослідного інституту
проблем трансформації економічного простору згідно з протоколом
№ 5 від 28.05.2024 р.*

Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри. Наукова монографія. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2024. 332 с.

EDITORIAL BOARD:

Бодак В. А., Віхляєв М. Ю., Гай-Нижник П. П., Головко О. П., Гулай В. В., Гулима В. П., Каліщук О. М., Корновенко С. В., Офіцинський Р. А., Ісак Ю. І., Офіцинський Ю. Р. Присяжнюк Ю. П., Масненко В. В., Стрільчук Л. В., Тельвак В. В., Ільницький В. І., Тельвак В. П., Харук А. І.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Лазурко Лідія – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Старка Володимир – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Чупрій Леонід – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціальної філософії та управління Державного податкового університету.

ISBN 978-9934-26-450-4

© Університет прикладних наук ISMA

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

© Волинський національний університет імені Лесі Українки

© Інститут українознавства імені І. Крип'якевича

© Запорізький національний університет

© Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

© Університет Григорія Сковороди в Переяславі

© Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

© Національний університет “Львівська політехніка”

© Центр східноєвропейських наукових студій

© Центр українсько-європейського наукового співробітництва

ЗМІСТ

Розділ 1

Актуальні проблеми української освіти у цивілізаційних викликах сьогодення (Бодак В. А.).....	11
1. Цивілізаційні виклики сьогодення у “відповідях” української культури та освіти	12
2. Теоретико-методологічні основи розв’язання актуальних питань освіти	20
3. Тенденції розвитку сучасної української освіти	26

Розділ 2

Спадщина Русі як сегмент російської історичної політики та інформаційної війни з Україною (Гудзь В. В., Полякова Л. І., Ситник О. М.).....	35
1. Спадщина Русі у сучасному історіографічному дискурсі.....	37
2. Інформаційна війна як складова тотальної війни РФ з Україною та зброя масового враження	41
3. Курс В. Путіна на політичний реваншизм, історичний ревізіонізм та його відображення в інформаційному просторі.....	46
4. Присвоєння руської історичної спадщини Російською Церквою, у комеморативній, науковій та освітній практиці РФ	54

Розділ 3

Джерельний аспект сучасної російсько-української війни: жіночий вимір Oral history (Каліщук О. М.).....	76
1. Теоретико-методичні засади	77
2. Жіночі досвіди війни	82
3. Особливості усної історичних свідчень різних категорій жінок.....	84

Розділ 4

Мирні переговори між Україною та РФ: російський синдром “дипломатії війни і миру” В. Зеленського (лютий – березень 2022 р.) (Гай-Нижник П. П.).....	93
1. Зусилля офіційного Києва щодо організації мирних перемовин з Москвою.....	97
2. Початок українсько-російських переговорів у Білорусі.....	102
3. Метаморфози на передодні і під час другого раунду українсько-російських перемовин.....	107
4. Третій раунд перемовин, міжнародна реакція й ілюзії офіційного Києва.....	115

5. Заирнути у вічі Путіну... Зеленський прагне зустрічі з кремлівським диктатором і готовий до компромісів.	142
--	-----

Розділ 5

Заколот Євгена Пригожина 23–24 червня 2023 року в контексті російсько-української війни (Офіцинський Р. А., Ісак Ю. І., Офіцинський Ю. Р.).....	177
1. Передумови заколоту “вагнерівців”	180
2. Контекст непокори Пригожина.....	183
3. Наслідки “вагнерівського” повстання.....	187

Розділ 6

New honorary names of ukrainian military formations in the context of resistance to russian aggression (Присяжнюк Ю. П., Масненко В. В.).....	199
1. Суспільний запит на реформування	202
2. Практична реалізація нового військового назовництва	205

Розділ 7

Повномасштабний етап російсько-української війни в аналітичному дзеркалі часопису “Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich” (Тельвак В. В., Ільницький В. І., Тельвак В. П.).....	212
1. Часопис “Komentarze OSW”: феномен інституції	214
2. Соціально-економічні та політичні трансформації	215
3. Окупаційна політика.....	217
4. Внутрішньоукраїнські проблеми.....	219
5. Спроба окреслення перспектив	220

Розділ 8

Одна “методичка” гібридної агресії російської федерації: порівняльний аспект інформаційної війни супроти Сакартвело та України (Стрільчук Л. В.).....	228
1. Ключовий фактор гібридної війни – інформація	229
2. Одна “методичка” російської агресії – два різні сценарії: Сакартвело та Україна.....	233
3. Проблеми та недоліки українського і грузинського інформаційного протистояння російській інформаційній війні.....	240

Розділ 9

Проблеми безпеки державного кордону України у вітчизняній історіографії до початку широкомасштабної агресії Російської Федерації (Гулай В. В., Гулима В. П.).....	246
1. Дефініції основних категорій тематики державного кордону	248
2. Інституціоналізація державного кордону України: безпековий вимір	250
3. Проблеми розмежування українсько-російського державного кордону в 1990 – 2010 роках.....	251
4. Новий вимір загроз безпеці державного кордону України (2014 –2022 рр.)	254

Розділ 10

Деконструкція концепту “російський світ/русский мир” у новітньому українському академічному дискурсі (Корновенко С. В.)	263
1. Деконструкція концепту “російський світ / русский мир” в українському академічному дискурсі в 2009 – 2014 рр.	264
2. Деконструкція концепту “російський світ / русский мир” в українському академічному дискурсі в 2014/2015 – 2021 рр.	272
3. Деконструкція концепту “російський світ / русский мир” в українському академічному дискурсі від 24 лютого 2022 р.....	279

Розділ 11

Висвітлення проблематики російсько-української війни в чеській військовій періодиці (за публікаціями часопису АТМ 2022 р.) (Харук А. І.).....	293
1. Огляди ходу бойових дій	294
2. Аналіз озброєння і військової техніки російсько-української війни	298

Розділ 12

Проблематика реінтеграції через освіту в українському мас-медійному дискурсі (2014–2022) (Дворянин П. Я.).....	306
1. Прямі збитки сфери освіти внаслідок війни у висвітленні ЗМІ	306
2. Освітній процес в умовах війни і окупації: мас-медійна рецепція	308
3. Висвітлення українськими ЗМІ державної політики щодо реінтеграції учасників освітнього процесу з ТОТ в освітню систему України	315

CONTENTS

SECTION 1

Current problems of Ukrainian education in today's civilization challenges (Bodak V. A.)	11
1. Civilizational challenges of today in the “answers” of Ukrainian culture and education	12
2. Theoretical-methodological foundations of solving topical issues of education	20
3. Trends in the development of modern Ukrainian education	26

SECTION 2

The Legacy of Rus' as a segment of Russian historical policy and information War with Ukraine (Gudz V. V., Poliakova L. I., Sytnyk O. M.)	35
1. Heritage of Russia in modern historiographical discourse.....	37
2. Information warfare as a component of the Russian Federation's total war with Ukraine and weapons of mass destruction	41
3. V. Putin's course on political revanchism, historical revisionism and its reflection in the information space	46
4. Appropriation of Ancient Rus historical heritage by the Russian Church, in the commemorative, scientific and educational practice of the Russian Federation.....	54

SECTION 3

The source aspect of the current russian-ukrainian war: the women's dimension the source aspect of the current russian ukrainian war: the hender dimension oral history (Kalishchuk O. M.)	76
1. Theoretical-methodological foundations.	77
2. Women's experiences of war.....	82
3. Peculiarities of oralhistorical testimonies of different categories of women.	84

SECTION 4

Peace negotiations between Ukraine and the Russian Federation: the Russian syndrome of “war and peace diplomacy” by V. Zelenskyi (February – March 2022) (Hai-Nyzhnyk P. P.).....	93
1. Official Kyiv's efforts to organize peace talks with Moscow.	97
2. Start of Ukrainian-Russian negotiations in Belarus.....	102
3. Metamorphoses on the eve and during the second round of Ukrainian- Russian negotiations.....	107
4. The third round of negotiations, international reaction and illusions of official Kyiv.....	115

5. Look into Putin’s eyes... Zelensky wants a meeting with the Kremlin dictator and is ready for compromises.

SECTION 5

The rebellion of Yevhen Prigozhin on June 23-24, 2023 in the context of the Russian-Ukrainian war (**Ofitsynskyy R. A., Isak Y. I.,**

Ofitsynskyy Y. R.)	177
1. Prerequisites for the rebellion of the “Wagnerians”	180
2. The context of Prigozhin’s defiance.....	183
3. Consequences of the “Wagner” uprising	187

SECTION 6

New honorary names of ukrainian military formations in the context of resistance to russian aggression (**Prysiazhniuk Y. P., Masnenko V. V.**) 199

1. Public demand for reforming military history traditions	202
2. Actual implementation of the new military naming system	205

SECTION 7

Russian invasion of 2022 in analytical journal “Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich” (**Telvak V. V., Ilnytskyi V. I., Telvak V. P.**)..... 212

1. “Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich” journal: phenomenon of the institution.....	214
2. Social-economic and political transformation	215
3. Occupational policy	217
4. Internal Ukrainian issues.....	219
5. Attempt at predicting the perspective	220

SECTION 8

One “Methodical” hybrid aggression of the Russian Federation: comparative aspect of information warfare against sakartvelo and Ukraine (**Strilchuk L. V.**) 228 |

1. The key factor of hybrid warfare is information.....	229
2. One “methodology” of Russian aggression – two different scenarios: Sakartvelo and Ukraine	233
3. Problems and shortcomings of the Ukrainian and Georgian information confrontation with the Russian information war	240

SECTION 9

Problems of the security of the state border of Ukraine are in the national historiography before the beginning of the large-scale aggression of the Russian Federation (**Hulai V. V., Hulyma V. P.**) 246 |

1. Definitions of the main categories of the subject of the state border.....	246
2. Institutionalization of the state border of Ukraine: security dimension.	248
3. Problems of delimitation of the Ukrainian-Russian state border in 1990 – 2010.....	251
4. A new dimension of threats to the security of the state border of Ukraine (2014 – 2022).....	254

SECTION 10

Deconstruction of the concept “russian world/russkiy mir” in the latest Ukrainian academic discourse (Kornovenko S. V.).....	263
1. Deconstruction of the concept “russian world/russkiy mir” in the 264Ukrainian academic discourse in 2009 – 2014.....	264
2. Deconstruction of the concept “russian world/russkiy mir” in the Ukrainian academic discourse in 2014/2015 – 2021.....	272
3. Deconstruction of the concept “russian world/russkiy mir” in the Ukrainian academic discourse of February 24, 2022.....	279

SECTION 11

Coverage of the problems of the Russian-Ukrainian war in Czech military periodicals (according to the publications of the ATM magazine in 2022) (Kharuk A. I.).....	293
1. Reviews of the course of military operations.....	294
2. Analysis of weapons and military equipment of the Russian-Ukrainian war.....	298

SECTION 12

Problems of reintegration through education in the Ukrainian mass media discourse (2014 – 2022) (Dvorianyn P. Ya.).....	306
1. Direct damage to the field of education as a result of the war in media coverage.....	306
2. The educational process in the conditions of war and occupation: mass media reception.....	308
3. Coverage by the Ukrainian mass media of the state policy regarding the reintegration of participants in the educational process from the temporarily occupied territories into the educational system of UkraineConclusions.....	315

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКАХ СЬОГОДЕННЯ

Бодак В. А.

ВСТУП

Об'єктивними викликами для сучасної української людини і спільноти постає вимога забезпечення усім і кожному якісної освіти упродовж життя в особистісному розвитку, самовдосконаленні та самореалізації.

Внутрішня і зовнішня міграція громадян України в умовах російсько-української війни (з 2014 р.), низький рівень базової освіти, період безробіття, погіршення здоров'я, вихід на місце праці після тривалої відпустки, досягненням похилого віку, а також інші ситуації життя мотивують потребу навчатися, обрати індивідуальний алгоритм для набуття життєво та професійно важливих компетентностей.

Українська освіта реалізує завдання, поставлені Програмою сталого розвитку на період від 2015 до 2030 р., ухваленою Генеральною Асамблеєю ООН (Нью-Йорк, 2015) “Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року”. У резолюції цього офіційного документа визначено новий план дій у сфері соціуму, культури, екології та економіки. Якісна освіта названа у пріоритеті 3-поміж 17 цілей і 169 завдань Програми. Оновлена траєкторія сталого розвитку створена з метою удосконалення організації соціальної системи, подолання глобальної бідності, можливості побудувати гідне життя для всіх, працювати у співдружності, активізувати зусилля щодо спільного добробуту, розширити можливості здобути засоби до існування, забезпечити мир та зцілити планету для блага нинішнього і майбутніх поколінь. Новий порядок денний задекларовано з метою задоволення потреб людей. Це універсальний, інформаційний документ, зміст якого інтегровано навколо концептів “людина”, “Земля”, “розвиток”, “мир” та “співпраця”, а його реалізація, згідно з рішеннями Саміту, буде здійснюватися в реаліях національного та місцевого рівнів¹.

Метою нашої розвідки є виявлення й обґрунтування актуальних питань української освіти у цивілізаційних викликах сьогодення. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: проаналізувати цивілізаційні виклики сьогодення у “відповідях” української культури та освіти; з'ясувати теоретико-методологічні основи реалізації актуальних питань освіти; визначити тенденції розвитку сучасної української освіти.

¹ General Assembly. Sustainable Development 2015. Informal summary. United Nations Headquarters, New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/summit>.

1. Цивілізаційні виклики сьогодення у “відповідях” української культури та освіти

Серед низки цивілізаційних викликів, які постали перед Україною і світом в останні десятиріччя, виокремлюємо ті, що визначають контекст для функціонування закладу освіти та оптимальної педагогічної взаємодії суб’єктів освітнього процесу. Це російсько-українська війна (з 2014 р.), внутрішня і зовнішня міграція населення України (в основному – люди похилого віку, жінки і діти), посилення релігійного чинника в особистісному та суспільному житті сучасних українців, економічні, соціальні та інші фактори Четвертої промислової революції, що повинні бути враховані у перспективі повоєнної розбудови освіти, у реалізації освітніх завдань “тут і зараз”, зокрема поліпшення іншомовних компетентностей задля ефективності процесу інтернаціоналізації освіти тощо.

Одним із цивілізаційних викликів початку XXI ст. є реалії Четвертої промислової революції (інші назви: Індустрія 4.0, цифрова революція, інформаційна революція). Освіта у соціокультурних умовах Четвертої промислової революції на основі принципу людиновимірності повинна дати відповідь на поставлені перед нею виклики. Адже саме у процесі здобуття освітніх компетентностей людина віднаходить у комунікації свою автентичність, реалізує індивідуальність, уникає загрози омасовлення та стандартизації особистості. Здобуті у процесі освіти професійні та ключові компетентності допоможуть сучасній людині краще сприймати, засвоювати, керувати збільшеним потоком інформації, узгоджувати цінності приватного, особистісного, духовного життя із правилами і настановами навколишнього світу. Таким чином у викликах Четвертої промислової революції актуалізовано проблему становлення активної людини, яка здатна змінити себе і світ навколо себе. Сучасний освітній процес в українських закладах освіти різного типу орієнтований на самовизначення і самореалізацію особистості в нових умовах цивілізаційного розвитку, що, зрештою, відображено і у назві поетапної освітньої реформи – Нова українська школа (розрахована на період 2017 – 2029 рр.)².

Вища освіта є достатньо ємним, стійким сектором економіки, що має всі необхідні перспективи для зростання, забезпечення здобувачів освіти “якісною освітою”. Як зазначено в ЗУ “Про освіту”, якість освіти – це відповідність результатів навчання вимогам, які встановлені законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг. А також це визначення рівня організації,

² Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/ua-sch-2016>.

забезпечення та реалізації освітнього процесу, що комплексно, послідовно і практично ефективно формує ключові життєво необхідні компетентності та професійну свідомість³. У повній загальній середній освіті оцінювання якості освіти відбувається у формі зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), державної підсумкової атестації (ДПА), PISA (Програма міжнародного оцінювання учнів, яка діє від 2000 р. як складова руху за стандартизацію освіти – що три роки тестування з математики, мови / читання, природознавства у майже 100 країнах світу у середовищі 15-літніх учнів).

У середовищі вищої школи щодо поняття “якість освіти” є різні трактування і бачення: це підготовка висококласних спеціалістів для індустрій; забезпечення доступу до освіти широких верств населення; бачення університету як центру політичної активності та формування компетентного громадянина; формування людського капіталу в інституції вищої освіти як перспективи трудового рекрутування молоді. Напрацювання зарубіжних дослідників проблеми цивілізаційних викликів Четвертої промислової революції допоможуть з’ясувати їхній вплив на розвиток і стан освіти.

Засновником досліджень зародження і розвитку Четвертої промислової революції є швейцарський економіст, організатор і президент Всесвітнього економічного форуму у Давосі Клаус Мартін Шваб, який у низці праць, зокрема в монографії “Четверта Промислова революція”⁴ аналізує процеси цього унікального явища, щоб підвищити обізнаність щодо всебічності та швидкості нової технологічної революції і її багатовекторний вплив; створити підґрунтя для її вивчення та державно-приватної співпраці і партнерства. У такий спосіб К. Шваб розкриває вплив інноваційних технологій на життя суспільства, допомагає знайти відповіді на важливі питання особистісного і суспільного життя людини у сучасному світі. На думку дослідника, формування Четвертої промислової революції сприяє забезпеченню прав і свобод людини в її потребі самопізнання і самореалізації. Можливості Четвертої промислової революції мають фундаментальний і глобальний характер, а у співпраці країні, економік та секторів культури людина здатна подолати академічні, соціальні, політичні, галузеві й національні обмеження. Ендрю Макафі та Ерік Бриньольфссон⁵ з’ясували особливості перехідного періоду від Третьої промислової революції до Четвертої (кінець ХХ – початок ХХІ ст.), назвали його “другим віком машини”. На думку авторів, у

³ Закон України “Про освіту”. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39, ст. 380). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

⁴ Klaus Schwab. *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva : World Economic Forum, 2016. 172 p.

⁵ E. Brynjolfsson, A. McAfee. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*, New York : Norton&Company, 2014 p.

другому десятилітті XXI ст. відбувся злам, після якого вповні проявила себе дія цифрових технологій (автоматизація, роботизація, штучний інтелект тощо). Американські дослідники Стівен Хокін, Стюарт Рассел, Макс Тегмарк та Френк Вільчек⁶, вивчають феномен штучного інтелекту, висловлюють занепокоєння про можливості контролю над ним та уникнення ризиків для існування людини, спільноти і довкілля. Селін Хервейєр, Домінік Уогрей та інші у межах роботи Всесвітнього економічного форуму започаткували серію “Четверта промислова революція для Землі” і з’ясовують, у який спосіб інновації 4ПР, зокрема можливості штучного інтелекту, можуть стати каталізатором системних трансформацій щодо довкілля та безпеки природних ресурсів⁷. На сьогодні світова наукова спільнота представляє низку публікацій, у яких на перетині наук: педагогіки, філософії, психології, історії, культурології, економіки, соціології, тощо вивчається проблема 4ПР у її розвитку.

Як зазначає директор STEM та образотворчого мистецтва школи округу Дуглас доктор Марісса Пратер, педагоги повинні приєднатися до революції та співпрацювати з підприємствами, щоб навчати учнів для світу завтрашнього дня⁸. Для формування відповідного способу мислення і навичок Бернард Марр пропонує педагогам здійснити вісім кроків, щоб підготувати молодь жити і працювати в умовах 4-ої промислової революції: 1) “перевизначення” мети освіти у розвитку навичок і мислення, щоб робити “що-небудь” у своєму майбутньому, а не конкретне “щось”; 2) поліпшити STEM освіту (наука, техніка, інженерія, математика) задля збереження тих цінностей, що допоможуть використовувати цю технологію етично та морально, адже поруч із професійною важливою є гуманітарна підготовка; 3) розвивати творчі здібності, уяву, допитливість, критичне і дизайнерське мислення, соціальну взаємодію та фізичну спритність задля співпраці з машинами у майбутньому, а не конкуренції з ними; 4) адаптація до моделей навчання упродовж життя, оскільки у недалекому майбутньому молода людина не починатиме кар’єрний шлях і професійний розвиток лише

⁶ Hawking Stephen, Russell Stuart, Tegmark Max, Wilczek Frank: ‘Transcendence looks at the implications of artificial intelligence – but are we taking AI serio us ly enough?’, The Independent, 2 May 2014. Electronicresource. Access mode: <http://www.independent.co.uk/news/science/stephen-hawking-transcendence-looks-at-theimplications-of-artificial-intelligence-but-are-we-taking-9313474.html>.

⁷ Herweijer Celine, Waughray Dominic. Fourth Industrial Revolution for the Earth. Series. November 2017. Electronicresource. Access mode:http://www3.weforum.org/docs/WEF_Harnessing_the_4IR_for_the_Earth.pdf

⁸ Prather Marissa, Dr., Director of STEM and Fine Arts, Douglas County Schools. Join the revolution: The 4th Industrial Revolution is changing learning. <https://www.eschoolnews.com/innovative-teaching/2023/01/27/join-the-revolution-how-the-4th-industrial-revolution-is-changing-learning/>

з однієї ролі, тому важливим є формування в учнів / студентів різних компетентностей; 5) підготовка альтерпедагога, який стане для учня провідником, допоможе полегшити процес навчання, здійснювати викладання персоналізовано, із залученням таких технологій, як ШІ та машинне навчання; 6) забезпечити у школі освітнє середовище, яке сформує любов до навчання, допоможе зрозуміти світ через практичний досвід, творчість та співпрацю, дасть змогу учням бути творцями, використовуючи широкий спектр фізичних і цифрових інструментів; 7) увага й адаптація навчання до міжнародної ситуації, оскільки у цифровому, взаємопов'язаному, глобалізованому світі працівники майбутнього повинні володіти глобальним мисленням (наприклад: обирати для вивчення іноземну мову, враховуючи міжнародний попит і мову ринків, що розвиваються); 8) внести зміни в освітній процес вищої школи, а саме: скоротити тривалість навчання, зробити його більш цілеспрямованим, у закладі вищої освіти забезпечити умови безперервної освіти з модульними післядипломними кваліфікаціями упродовж усього трудового життя людини⁹.

Існування людини в умовах Четвертої промислової революції знає зазнає відчутних викликів. Насамперед вони стосуються проблем, які можна розв'язати шляхом включення до змісту освіти: • пошуку сенсу життя чи його втрати; • автентичності існування суспільства (спільноти) та людини; • її можливостей та становлення; • екзистенційної природи соціальних відносин, соціальної дії та діяльності людини; • переживання людиною свого унікального досвіду буття; • проблеми самотності та комунікації, а також свободи, вибору та відповідальності тощо.

Четверта промислова революція дає виклики освіті сучасної людини поруч із виключно науковими і технологічними проблемами, зокрема використанням цифрових й інформаційних технологій у фізичній та біологічній сферах. Ці інновації стосуються автономних безпілотних транспортних засобів, 3D-друку, вдосконаленої робототехніки, нових наноматеріалів, а також відкривають нові перспективи та можливості – від лікування важких хвороб до зміни генетичного коду людини. Цей стрімкий інтенсивний перебіг подій і явищ у суспільному й особистісному житті людини не завжди наповнює її існування відчуттям повноти та гармонії, а створює відчуття абсурду. Адже беззаперечною є доцільність винаходу і функціонування Інтернету, смартфона чи іншої інновації, що не руйнує природу людини, а робить комфортнішим життя, розширює межі пошуку інформації, забезпечує можливість самоосвіти та самовдосконалення. Розв'язання цих питань на побутовому,

⁹ Bernard Marr. 8 things every school must do to prepare for the 4th industrial revolution. URL: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2019/05/22/8-things-every-school-must-do-to-prepare-for-the-4th-industrial-revolution/?sh=b5030d8670cd>.

науковому, освітньому, філософському рівні так чи так уводить нас у сферу духовності, цінностей, морально-етичного вибору, діалектичного зв'язку свободи та необхідності.

Створені Четвертою промисловою революцією умови відкривають для людини нові можливості самопізнання, самореалізації та самовдосконалення, однак пересторогою є можливе порушення власне спілкування і взаємодії. З розвитком високих технологій людина не втрачає потребу мати близькі стосунки та різновекторні соціальні зв'язки, бути почутою, відчутти співчуття і співпереживання. Як зазначає Клаус Шваб¹⁰, цифрова революція створює нові можливості для спілкування, впливає на нашу ідентичність, почуття приватності, розуміння власності, розвиток кар'єри та навичок, моделі споживання, час, який ми приділяємо роботі та дозвіллю. Зміни в житті настільки динамічні і значимі, що можуть змусити нас сумніватися щодо природи людського існування і, окрім відчуття тривоги і страху, вимагають безперервної адаптації. Адже сприйняття чи несприйняття нами наявних і майбутніх змін поляризує суспільство, породжує нерівність, може спровокувати міжпоколінні конфлікти – між тими, хто виріс уже у цифровому світі, і тими, хто повинен докласти чимало зусиль, щоб адаптуватися. При цьому К. Шваб висловлює занепокоєння з приводу того, що інтеграція технологій у наше життя може вплинути на наше уявлення про ідентичність і такі найвищі людські можливості, як здатність до саморефлексії, співпереживання та співчуття¹¹.

У перспективі розгортання Четвертої промислової революції і розвитку штучного інтелекту важливим є розуміння цілісності існування людини в сукупності усіх її соціальних ролей, дій та діяльності, емоційно-естетичного наповнення соціальних відносин почуттями, переживаннями, настроями і сумнівами, уподобаннями й захопленнями. Зрештою, у конкуренції зі штучним інтелектом саме здатність емоційно, естетично переживати досвід свого існування надає людині переваги. Однак сучасні здобутки Четвертої промислової революції і перспективи недалекого майбутнього навчити штучний інтелект відчувати і переживати, наприклад, емоційні роботи, забирають цю перевагу¹². Як сказав на конференції ОЕСР (грудень, 2019 р.) китайський бізнесмен Джек Ма, донедавна досвід промислових ер минулого вчив досліджувати навколишній світ, а наше століття ставить вимогу кращого пізнання себе.

¹⁰ Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. Geneva : World Economic Forum, 2016. p. 92.

¹¹ Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. Geneva : World Economic Forum, 2016. p. 93 – 94.

¹² Herweijer Celine, Waughray Dominic. Fourth Industrial Revolution for the Earth. Series. November 2017. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Harnessing_the_4IR_for_the_Earth.pdf.

При цьому важливо плекати в молоді здатність до незалежного мислення, творчості та інновацій, бо якщо зосередитись на стандартизації процесу навчання і виховання, то все і всіх можна буде замінити машинами. Проте мозок можна замінити машинами, але машини ніколи не замінять емоцій людського “серця”¹³.

Розв’язання низки питань щодо перспектив і наслідків досягнень Четвертої промислової революції так чи так пов’язані з проблемами існування людини та її природи, освіти, етики й моралі. К. Шwab так формулює цей взаємозв’язок людини та наслідків її діяльності: “Приголомшливі інновації, спричинені четвертою промисловою революцією, від біотехнологій до штучного інтелекту, переосмислюють, що означає бути людиною. Вони пересувають нинішні пороги тривалості життя, здоров’я, пізнання та можливості способами, які раніше були заповідником наукової фантастики. У міру прогресу знань та відкриттів у цих галузях наша увага і прихильність до постійних морально-етичних дискусій є критично важливими”¹⁴.

Особливої дослідницької уваги заслуговує проблема граничної ситуації (за К. Ясперсом) буття людини в умовах Четвертої промислової революції як стан внутрішньої кризи, у якому відбувається актуалізація особистості, переосмислення сенсу життя, розуміння світу і себе у ньому. Інноваційні технології, засоби та можливості Четвертої промислової революції створюють граничні ситуації для існування людини та спільноти зокрема у формі збройних конфліктів у глобальному і місцевому масштабах. Причому ці війни є гібридними у своєму розгортанні та вирішенні, поєднують використання традиційних прийомів з пропозиціями Четвертої промислової революції (безпілотні розвідувальні транспортні засоби, робототехніка, ідеологічна пропаганда, вербування бійців через соціальні медіа, перенесення театру війни у кіберпростір тощо). Отже, як бачимо, Четверта промислова революція пропонує засоби і способи заподіяння шкоди (у кінцевому результаті – людині, людству, природі, культурі) у великих масштабах. Усвідомлення цього на безпечній відстані чи перебування безпосередньо в зоні конфлікту та переміщення з неї на безпечну територію, – усе дає людині відчуття вразливості, провини, відповідальності, тривоги, незахищеності, уводить її і спільноту в граничну ситуацію свого буття. Прикладом такого конфлікту із застосуванням засобів Четвертої промислової революції може слугувати війна на сході України, а

¹³ Alibaba founder Jack Ma says to be a successful leader you need EQ, IQ, and LQ. URL: <https://qz.com/1082709/alibabas-jack-ma-says-successful-leaders-need-eq-iq-and-lq-baba>.

¹⁴ Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. Geneva : World Economic Forum, 2016, c. 93.

питання граничного буття людини та спільноти, екзистенційних викликів і втрат, пов'язаних із принесеними Четвертою промисловою революцією змінами, ще чекають своїх дослідників на міжгалузевому рівні як в Україні, так і поза її межами. Іншим масштабним прикладом граничного буття, складних екзистенційних ситуацій для людини та спільноти і використання можливостей Четвертої промислової революції для виходу з них є пандемія COVID-19. Як зазначають наукові співробітники Інституту Брукінгса та Глобальної школи управління Thunderbird Ландрі Сінге, Санджеев Хаграм та Джулія Гольдштейн, технології, пов'язані з Четвертою промисловою революцією, – від штучного інтелекту для медичної діагностики до мобільних технологій для збору даних та відстеження контактів, пропонують ефективні та дієві способи подолання швидкості, масштабів та впливу пандемії COVID-19. Такими технологіями у доцільному застосуванні є: - штучний інтелект та мобільні технології, що пропонують засоби збору даних, які допомагають відслідковувати контакти, перевіряти симптоми та прогнозувати спалахи та вразливості; - камери комп'ютерного зору на основі штучного інтелекту, що використовуються для оцінки того, чи дотримується соціальне дистанціювання в громадських місцях, а тепловізійні камери на основі штучного інтелекту – для сканування громадських приміщень та виявлення потенційно хворих людей; – безпілотники та роботи, які доставляють медичні матеріали до закладів охорони здоров'я, ліки та продукти інфікованим пацієнтам і полегшують практику соціального дистанціювання; - мобільні гроші, що дають змогу продавцям залишатись “безготівковими”, усувають тим самим можливе джерело інфекції; - новітні матеріали та нанотехнології, які допомагають у сферах швидкої діагностики, терапії, спостереження та моніторингу, розробці вакцини та нових форм засобів індивідуального захисту (наприклад, італійська компанія Nanotech Surface розробила дезінфікаційний засіб на основі наноматеріалів, який продовжує вбивати бактерії упродовж місяців після нанесення на поверхню, а чеська група RespiIon розробляє нановолокнисті респіраторні маски, здатні вбивати вірус, а не просто захоплювати його, що захищає користувача, а також його оточення); - ентузіасти 3D-друку створюють надзвичайно необхідні та витратні фінансово і в часі медичні матеріали, для протезування тощо. Однак, ці технології далеко не рівномірно розподілені по всьому світу, що робить економічно вразливі країни та їх населення нездатними зменшити ризик та уповільнити передачу хвороби¹⁵.

¹⁵ Signé Landry, Khagram Sanjeev, and Julia Goldstein. Using the fourth industrial revolution to fight covid-19 around the world. 2020 <https://www.brookings.edu/articles/using-the-fourth-industrial-revolution-to-fight-covid-19-around-the-world/>

Як бачимо, Четверта Промислова революція є складним цивілізаційним феноменом, який у своєму виникненні та проявах у різних сферах суспільного життя має ознаки всепланетарного явища і водночас локального, національного. Оскільки екзистенційне є основою для виникнення і розвитку соціального, виявляємо низку проблем, які відображають перспективу існування людини, ставлять вимоги до рівня її компетентностей у нових соціо-культурних умовах цифрової революції.

Стрімку зміну подій і обставин особистісного і суспільного життя, апробацію інформаційно-технологічних досягнень Четвертої промислової революції та їх наслідки неможливо передбачити. Це створює в існуванні людини низку психологічно складних ситуацій переживання провини, тривоги, страху, відчаю, або ж надії, любові тощо, вихід з яких може мати конструктивні наслідки у самопізнанні і збереженні власної автентичності, чи її втрати шляхом відмови від власного “Я”, а, натомість, вибору принад і цінностей зовнішнього, оречевленого світу. Пошук автентичного шляху відбувається, зокрема, впливом релігійного чинника в суспільному, особистісному житті та освіті.

Тож не менш важливим викликом сьогодення в Україні і світі є статус, роль і значення релігії у системах стосунків соціо-культурного простору: релігія – освіта та інші форми культури; віра – світоглядні настанови і цінності особистості; Церква – Держава та її інституції. Релігія як форма суспільної свідомості виступає водночас культурною практикою, формою осмислення проблем буття, людини, світу, традиційних вартостей у суспільно-політичному контексті початку ХХІ ст. Релігія як культурна практика у синтезі світоглядних основ і взаємодії практичної діяльності з іншими формами реалізує можливість діалогу, розширює межі комунікації, долає обмеженість та замкненість світоглядних настанов кожної з них. У дискурсі і наративах сьогодення релігія взаємодіє з іншими формами суспільної свідомості, щоб надати допомогу людині у розв’язанні важливих питань повсякденності, пізнання, політики, творчості, а також науки та освіти. У культурно-історичних обставинах генезису українського православ’я тісно взаємодіють усі складові релігійного комплексу та уся система етносфери, причому ключовим суб’єктом цього процесу є народ із його соціальними й антропологічними детермінантами, його історія, система зв’язків тощо. Тож очевидно, що Православ’я з’явилося і поширювалося на українських землях саме як Церква українського етносу із своїм національним осмисленням його догматики і обрядодійства, організації і відправлення церковного життя, своєю системою свят, обрядів, молитов, проповідей тощо¹⁶. Як зазначає О. Саган, психологія народу, його світогляд, своєрідність

¹⁶ Бодак В. Релігійна обрядовість в її соціальних реаліях. Київ : Гнозис, 2000. С. 91.

мистецтва, національні культурні традиції, звичаї та обряди, повсякденний устрій життя, соціальні інтереси етносу, національна мова, характер міжнаціональних відносин та інші чинники є факторами онаціональнення православної традиції в Україні¹⁷. Безперечно, як і для інших сфер національної культури серед названих вкрай важливим постає геополітичний чинник, який, зокрема, обумовлює зміст і прояви ціннісного та оцінного ставлення до подій російсько-української війни (з 2014 р.) української Церкви у порівнянні з російською.

Від 15 грудня 2018 р. визнанням Вселенського патріархату помісного собору утворена Православна церква України, яка у державному реєстрі зафіксована під назвою “Київська митрополія Української православної церкви” (Православної церкви України), є правонаступницею Київської митрополії, 15-ою (з 15-ти) в диптиху (списку православних автокефальних і автономних церков). Кафедральним собором Православної церкви України є Михайлівський Золотоверхий собор у Києві, а першим її предстоятелем став митрополит Київський і всієї України Епіфаній (у миру Сергій Петрович Думенко).

2. Теоретико-методологічні основи розв’язання актуальних питань освіти

Глобалізаційні процеси сьогодення визначають конкретні часо-просторові, суб’єкт-об’єктні та причиново-наслідкові характеристики сучасної освіти і створюють контекст для її розвитку у взаємозв’язках економічних, політичних, екологічних, культурних чинників.

У визначенні теоретико-методологічних настанов для розв’язання актуальних проблем сучасної освіти враховуємо цивілізаційний контекст розвитку України і світу, досягнення і втрати, які формують свідомість сучасної людини та спільноти на основі загальнолюдських цінностей, співпраці і взаємодопомоги.

Для процесу формування освітнього середовища сучасного закладу освіти важливим є визначення методологічних засад, що передбачає декілька рівнів осмислення: філософський, застосування загальних наукових принципів і підходів та конкретно наукових, у нашому випадку – педагогічних, у тісному зв’язку із освітнім менеджментом, психологією управління тощо. Філософська методологія проблеми формування освітнього середовища сучасного університету базується на методології науки, законах розвитку буття, теорії діяльності тощо.

Для методологічного інструментарію організації освітнього середовища сучасного університету важливими є фундаментальні філософські ідеї. Наукові розробки проблем філософії освіти

¹⁷ Саган О. Православ’я в контексті культурного розвитку українського народу. Київ : б.в., 1994. С. 23.

розкривають у процесі саморозвитку особистості діалектичний зв'язок педагогіки та філософії як сфери наукового знання, традиції та інновації, раціонального та ірраціонального, душі та розуму, мудрості та знання, мудрості та віри, знання та віри, імпульсу та потенціалу тощо.

Генезис педагогіки як прикладної філософії зумовлює пошук шляхів і засобів філософського обґрунтування розв'язання управлінських проблем, окреслює предметне поле індивідуальних наукових інтересів, спонукає до оптимізації науково-дослідницької роботи в освітньому середовищі університету, визначає актуальність філософсько-педагогічних пошуків як професійної підготовки у формуванні наскрізних (ключових) компетентностей. Володіння сучасним учителем ключовими життєво важливими компетентностями як особистісним надбанням є професійно необхідним. Адже компетентнісний підхід – це наріжний камінь у розбудові Нової української школи, ідеї якої на сьогодні проходять другий етап втілення – у базовій школі (5 – 9 класи). Сучасний вчитель засобами освітнього предмету інтегрує ключові і загальнопредметні компетентності. Наскрізні змістові лінії як соціально значимі надпредметні теми увиразнюють ключові компетентності, у здобувачів освіти формують цілісне уявлення про суспільство, здатність до їх застосування у комунікативних ситуаціях соціуму.

Нормативні документи МОН України декларують чотири наскрізні лінії у змісті освітнього процесу. Метою лінії “Екологічна безпека та сталий розвиток” є формування у здобувачів освіти соціальної активності, відповідальності й екологічної свідомості, у результаті яких вони дбайливо та відповідально ставитимуться до довкілля, усвідомлюючи важливість сталого розвитку для його збереження і розвитку суспільства. Наскрізна лінія “Громадянська відповідальність” – формує відповідального члена громади і суспільства, який розуміє принципи та механізми його функціонування, а також важливість національної ініціативи, розвиває готовність до співпраці, толерантності щодо різноманітних способів діяльності і думок. Завданням наскрізної лінії “Здоров'я і безпека” є становлення учня як емоційно стійкого члена суспільства, здатного вести здоровий спосіб життя і формувати навколо себе безпечне життєве середовище. Краще розуміння практичних аспектів фінансових питань, таких як здійснення заощаджень, інвестування, запозичення, страхування, кредитування тощо, а також розвиток лідерських ініціатив, здатності успішно діяти у технологічному швидкозмінному середовищі забезпечує наскрізна лінія “Підприємливість і фінансова грамотність”¹⁸. Реалізація наскрізних змістових ліній в освітньому процесі актуалізує оптимальне використання вчителем / викладачем компетентнісного

¹⁸ Наскрізні змістові лінії. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/naskrizni-zmistovi-liniyi>

підходу, заснованого на міжпредметних зв'язках, інтеграції змісту різних предметів, освітніх форм і методів. Причому базовими знаннями для організатора освітнього процесу (вчителя / викладача) є, окрім педагогіки, психологія і філософія.

Утвердження і розуміння предмету філософії у вимірах людського буття на основі цінностей плюралізму, толерантності і діалогу формують філософське мислення як спосіб переосмислення суспільних реалій і духовного самовизначення людини у світі. Багатоплановість основного питання філософії і плюралістичний підхід до його розв'язання розкриває, зокрема, взаємопов'язані питання: людина як особистість і суспільство як форма організації особистостей. Сучасне розуміння компетентнісного навчання виявляє педагогічні судження з цієї філософської проблематики, оскільки освітня практика об'єднує проблеми світогляду, суспільства, особистості.

У методології розвитку сучасної освіти в Україні важливим є діалектичний зв'язок світського (мирського) і сакрального (релігійного), національного та загальнолюдського, національного й церковного. Релігійне виховання, як стверджує В. Скотний у розгляді співвідношень раціонального та ірраціонального у науці й освіті, володіє потенціалом органічного доповнення щодо світської освіти, це дієвий засіб інкультурації в особистісному становленні шляхом вивчення цінностей, вироблених релігійною свідомістю та втілених у звичаях, традиціях, через ознайомлення з елементами релігійного вчення при неухильному дотриманні принципів, закріплених законодавством¹⁹.

Свідченням дієвості висновків про те, що Церква і заклад освіти – союзники у духовному вихованні молоді, захисті моралі та формуванні здорового способу життя, є угода Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (від 2002 р. і до сьогодні) з Самбірсько-Дрогобицькою єпархією про душпастирство в освітньому середовищі закладу вищої освіти студентського капелана. Зокрема у такий спосіб забезпечуємо цивілізаційну вимогу сьогодення щодо діяльності університету: освітній простір стає полікультурним та соціально орієнтованим на розвиток людини і цивілізації загалом, відкритим для формування міжсуб'єктного (міжнародного) освітнього середовища, поєднання національного та наднаціонального у характері знань і залученні людини до світових цінностей, зокрема релігійних.

Українській православній традиції властива національна самотність, визначена статусом Помісної православної церкви (2019), набуттям нею і вірянами сомодостатності у міжсуб'єктному діалозі у соціо-культурному просторі України і світу. Однак опоненти етнорелігійного ренесансу

¹⁹ Скотний В. Раціональне та ірраціональне в науці й освіті. Київ – Дрогобич : Коло, 2003. С. 223

в українській культурі трактують його як прояв етнофілетизму – змішування національного із церковним. Останні резонансні події в історії українського православ'я, міжконфесійні стосунки, присутність російської православної церкви в Україні в умовах російсько-української війни спонукають не вилучати проблему національних особливостей української православної традиції із освітнього процесу як в аудиторний, так і позааудиторний час.

Проблема ідентичності, національних особливостей та самобутності української православної традиції входить до предметного поля досліджень низки українських богословів, філософів, істориків, релігієзнавців у минулому і сьогодні, зокрема М. Смотрицького, К. Саковича, М. Грушевського, В. Єленського, С. Здіюрка, А. Колодного, М. Маркевича, І. Огієнка, О. Сагана, Л. Филипович, В. Яніва та інших.

Особливістю української православної традиції є софійність як тип філософування, використання художньо-виражальних засобів, взаємодія віроповчальних і культових особливостей Православ'я зі сферою матеріальної і духовної культури українського народу.

Основою української православної традиції у минулому і духовній ситуації сьогодні є її людиновимірність. До спільноти Православної церкви України входить духівництво як особлива спільнота (клір) і миряни. Мирянин – це не просто член церковної спільноти, а носій живої національної традиції, суб'єкт міжособистісних стосунків у системі: “державна – церква – ієрархія – миряни”. Варто зазначити, що синкретизм світського і сакрального передбачає беззаперечне визнання цінності гідності та чесноти в особистісному і суспільному бутті. Згідно з настановами української православної традиції, дотримання віросповідних вимог водночас забезпечує їх існування. Тож у розгляді національних особливостей цієї традиції варто звернути увагу на її суб'єктів – світоглядно-ментальних і соціокультурних рис українського православного клірика та мирянина.

Духовне життя, світогляд мирянина визначені релігійними факторами, а також торкаються світу, пов'язані із мирським життям. Поза стосунками з Церквою мирянин виконує у соціумі будь-яку соціальну роль. І це може бути педагог, студент, військовий тощо, життєдіяльність якого обумовлена ментальними і світоглядними настановами, симбіотичним, релігійно-світським, розумінням себе і світу навколо себе. Для системи релігійного світорозуміння і світовідношення пріоритетними є стосунки людини з надприродним, а також питання: життя і смерть, сенс життя, Боже провидіння і свобода волі, священне і профанне, добро і зло тощо.

Пошуки людиною духовних орієнтирів у складних ситуаціях сьогодні (життя у війні, вимушений переїзд, втрата близьких, втрата житла, протистояння і боротьба з ворогом та його поплічниками і у

просторі релігійного життя в Україні тощо) визначають для кожного цінності і пріоритети, дають розуміння тотожності понять “духовність” та “релігійність” для означення внутрішнього психічного життя людини, її морального світу, спілкування з Богом і людьми, піднесення думок та емоцій у протиставленні з гріховним й аморальним тощо.

Отже, одну із особливостей національного й особистісного буття української спільноти і людини визначаємо категорією “духовність”. Водночас одним із видів духовних вартостей постають релігійні цінності. Тож очевидно, що для зміцнення власних релігійних позицій у бутті супроти ворожих наступів і виступів сучасного світу, а також з метою формування критичного ставлення до поглядів супротивників розбудови української національної церкви необхідно налагоджувати шляхи і засоби ознайомлення широкого загалу із національними особливостями української православної традиції у духовній ситуації сьогодення.

У процесі підготовки молоді до життя і праці в нових цивілізаційних умовах необхідно проаналізувати теоретико-методологічні засади вивчення феномену Четвертої промислової революції як чинника розвитку освіти; з’ясувати та визначити перспективи розв’язання проблеми існування й освіти в нових цивілізаційних умовах.

Цивілізаційний підхід в осмисленні зовнішніх культурно-історичних обставин розвитку освіти дає змогу вивчати явища Четвертої промислової революції з урахуванням загальних цивілізаційних умов буття світової спільноти й окремого народу, його національних особливостей, духовної і матеріальної культури тощо. Цей підхід допомагає з’ясувати, зокрема, питання про вплив реалій Четвертої промислової революції на суспільну свідомість та культурну практику в суспільстві певного типу – індустріального чи перехідного від традиційно-індустріального до інформаційного.

Система освіти в економічних, політичних, соціальних умовах цивілізаційного розвитку є не статично самодостатньою, а динамічно змінюється і вдосконалюється, на жаль, не завжди адекватно до змін зовнішнього середовища. Вивчаючи процес розвитку Четвертої промислової революції у дієвих взаємозв’язках із сферою освіти, особистісного буття людини, природи та культури на основі принципу самоорганізації системи й елементів, констатуємо її здатність самостійно (на основі попередньо напрацьованого досвіду, традиції та інновацій) підтримувати, відтворювати або вдосконалювати рівень своєї організації при зміні внутрішніх чи зовнішніх умов її існування і функціонування. Саме ця здатність системи підвищує її стійкість, зберігає цілісність, забезпечує ефективність дій та розвитку у взаємозв’язку із зовнішнім середовищем. Четверта промислова революція розвивається як система

досягнень та прорахунків її суб'єктів у взаємодії: “людина – людина”, “наука – освіта – виробництво”, “людина – освіта”.

Засобами поширення та утвердження нового світобачення у сфері освіти, умовами, що детермінують її розвиток є мобільні технічні пристрої для обробки, зберігання та отримання інформації; технологічні інновації такі, як штучний інтелект, робототехніка, Інтернет речей, автономні, безпілотні транспортні засоби, 3D-друк, нанотехнології, біотехнології тощо. Як говорить Клаус Шваб²⁰, нова технологічна революція визначає перетворення людства, оскільки змінює стиль життя, діяльність та соціально-комунікативні відносини. Зокрема зміна освітньої парадигми зумовлює також зміни в системах економіки, охорони здоров'я, навколишнього середовища, стандартах життя, культури та дозвілля. Це посилює зусилля і відповідальність суб'єктів глобального суспільства (уряду, бізнесу, наукового співтовариства, громадських спільнот тощо) з метою кращого розуміння нових тенденцій, визначення спільних цілей та цінностей.

Системний теоретичний аналіз проблеми передбачає декілька напрямів дослідження: 1) опис і аналіз основних ланок Четвертої промислової революції (з кінця XX ст.) в їх динаміці і зв'язках з попередніми (Першою – з 1760-х рр.: винайдення парового двигуна, виробництво чавуну, машинне прядіння бавовни; Другою – з 1840-х рр.: розвиток парових кораблів, залізниць, двигуна внутрішнього згорання та електроенергії; Третьою – з 1960-х рр.: повсюдний перехід до цифрових технологій, розповсюдження ІКТ, ПК, Інтернету, процеси глобалізації), виявлення і творче освоєння корисного для сучасного освітньо-гуманітарного досвіду; 2) пояснення основних тенденцій і суперечностей розвитку Четвертої промислової революції, зв'язків і чинників, що визначають її напрями. Важливим елементом дослідження проблеми є системний підхід, сутність якого полягає у комплексному вивченні процесу виникнення та розвитку 4ІР як елемента складної багаторівневої системи розвитку в: світовій культурі (перший рівень), конкретній національній (другий рівень), конкретній галузі, зокрема в освіті (третій рівень).

Структурно-функціональний підхід до вивчення проблеми дає підставу розглядати Четверту промислову революцію у системі часо-просторових взаємозв'язків людини та спільноти, світу та національної культури в минулому і сьогодні. Дослідження освітніх процесів в ході розгортання Четвертої промислової революції базується на теорії соціальної дії, системі цінностей та пріоритетів, на які орієнтуються її суб'єкти. Логіка дослідження Четвертої промислової революції

²⁰ Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. Geneva : World Economic Forum, 2016. P. 97.

визначається його спрямованістю на виявлення й обґрунтування системи цінностей її суб'єктів, які є спонукальними чинниками соціокультурної, економічної, екологічної, інноваційно-технологічної, науково-експериментальної та іншої діяльності, а також визначають норми поведінки і міжсуб'єкту взаємодію. Використання структурно-функціонального підходу допомагає встановити суб'єктивні та об'єктивні обставини розвитку інноваційно-пошукових процесів у контексті Четвертої промислової революції, що дає можливість отримати про них досить повне міждисциплінарне знання. Зокрема, досліджуємо прямі і зворотні зв'язки між сферами освіти, економічного й особистісного життя, міжособистісні відносини людей в різних ситуаціях тощо. Застосування методології структурно-функціонального аналізу сприяє розширенню теорії цивілізаційного розвитку, в контексті якої вивчаємо особливості Четвертої промислової революції з погляду сталого розвитку світової і національної спільнот, її компонентів, суб'єктів тощо. Надзвичайно важливим тут є вивчення умов цієї стабільності, однією з яких виступає увага як у теорії, так і на практиці до проблем людини.

Адже а ргіогі зміст і спрямованість будь-якого процесу в контексті Четвертої промислової революції повинен відбуватися в інтересах людини і заради неї. Тобто мова йде про людиновимірність Четвертої промислової революції, визнання того, що соціальні, економічні, політичні, екологічні та інші процеси вироблені людиною, а тому вторинні щодо її самореалізації та самоствердження тощо.

3. Тенденції розвитку сучасної української освіти

Релігійна традиція є складовою культури, що відіграє важливу роль у розвитку сучасної освіти.

Розуміння освітнього процесу не лише як певного обсягу знань, а набуття життєво важливих компетентностей, створення нових міжнародних механізмів для досягнення балансу у діях і діяльності людини у різних сферах особистісного і суспільного життя є тенденцією сучасної освіти в Україні і світі.

Водночас у Рекомендаціях Європейського парламенту названо пріоритетні цінності, яких дотримуються суб'єкти педагогічної взаємодії та виховного впливу в освітньому процесі. Це чесноти: “любов”, “добродіа”, “мудрість”, “чесність”, “справедливість”, “вміння пробачати”, “вдячність” та інші, що входять до морально-етичного переліку як у світській, так і релігійній традиції. У положеннях Європейської референтної рамки наголошено на відкритій можливості отримати освітні послуги упродовж життя, набути низку компетентностей для життя у глобалізованому світі. Адже для самореалізації та саморозвитку, соціальної адаптації і працевлаштування необхідна

здатність до: спілкування рідною мовою; спілкування іноземними мовами; математична компетентність та основні компетенції у галузі науки і техніки; цифрова компетентність; уміння вчитися; соціальні й громадянські компетенції; ініціативність та підприємливість; культурна свідомість і вираження²¹.

Останніми роками у всьому світі помітно збільшується кількість студентів, які віддають перевагу навчанню за кордоном, – це різні аспекти такого складного процесу, як інтернаціоналізація, що визначає тенденції у розвитку сучасної освіти.

Інтернаціоналізація стосується насамперед академічної мобільності, яка збільшується у масштабах та інтенсивності, що змушує говорити вже не про інтернаціональність, а про транснаціональність навчальних програм. До речі, є різна мобільність: мобільність програм і провайдерів вищої освіти (International Programme and Provider Mobility – IPPM) і мобільність студентів і науковців (International Student and Scholar mobility – ISSM).

Важливе значення і масштаби має головна схема європейської академічної мобільності та співпраця Erasmus+, фінансування якої збільшується.

Інтернаціоналізація – це не політична мода, а механізм глобального вирівнювання якості освіти та забезпечення її конкурентоспроможності. Стрімке зростання попиту на вищу освіту безперечно змінило її. Ідеї, принципи та практики функціонування “західного” університету дедалі частіше стають нормою на міжнародному рівні, водночас знижується прив’язаність університетів до держав, у яких вони функціонують. У світлі цього постає питання про політичну функцію університетів та її трансформацію за сьогоденних умов.

Більш орієнтованою на майбутнє є концепція “багатоетапного життя”, згідно з якою людина так чи так навчається чи здобуває ту чи ту освіту упродовж усього життя. Люди дедалі більше переходитимуть до багатоетапної моделі, змінюючи сектори зайнятості у соціумі та свої ролі, що не може не відбитися на їхній мотивації до навчання, розумінні фінансової та соціальної мети й бажаного балансу між зароблянням грошей і багатством емоційного досвіду.

Задля реалізації завдань інтернаціоналізації освіти необхідно цілеспрямовано формувати іншомовну комунікативну компетентність учнівської та студентської молоді. Так, з цією метою вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені

²¹ Recommendation of the European Parliament and of the council of 18 December 2006 on key competencies for lifelong learning (2006/962/EU). Official Journal of the European Union: L 394/10. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32006H0962>.

Івана Франка затверджено Концепцію вивчення іноземних мов²² здобувачами вищої освіти університету, реалізація якої розпочинається з 2023/2024 н. р. і розрахована на чотири навчальні роки. Реалізація Концепції сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вчених та випускників університету на національному і міжнародному рівнях; інтернаціоналізації освітньої та наукової діяльності університету; академічній мобільності; реалізації компетентнісного підходу у сфері іншомовної освіти; формуванню комунікативних компетентностей здобувачів освіти для здійснення академічної та професійної діяльності; залученню викладачів закордонних закладів вищої освіти, установ та організацій для читання гостьових лекцій іноземними мовами.

Окрім того, у 2022/2023 н. р. в університеті викладання низки навчальних дисциплін проводилося англійською мовою. Цей перспективний напрям роботи дає можливість для реалізації Міжнародної співпраці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, а також покровоного входження до Європейського освітнього простору.

З'ясовуючи актуальні проблеми сучасної освіти, спостерігаємо тенденцію до ресакралізації, посиленні впливу релігії та церкви в освітньому просторі.

Тобто сакральне проникає у світське, мирське. Мірча Еліаде розширює вплив сакрального та його культурний прояв поза межами християнства чи будь-якої іншої релігії, тож заперечує можливість нівелювати релігійний вплив навіть у найбільш десакралізованому сучасному суспільстві. Сучасна мирська людина, за твердженням дослідника, є нащадком *homo religiosus*, тож вона має власну історію, на неї впливає поведінка релігійних предків, які зробили її такою, якою вона є сьогодні. І зрештою, висновує вчений, характеристики цілком раціональної людини є абстракцією і її насправді не існує. Людина, як зазначає М. Еліаде, сприймає священне як таке, що присутнє у світі і є цілком відмінним від мирського. Для означення “священного” культуролог пропонує термін “ієрофанія” (з грецького *hieros* – святий, *thaínonai* – являтися, проявлятися), при цьому стверджує, що історія релігій, від найпримітивніших до найрозвиненіших, складається із суми ієрофаній, суми проявів священного²³.

За соціальним статусом освіта у більшості країн світу є світською, однак це не суперечить взаємозв'язку і значимості цінностей релігійної

²² Концепція вивчення іноземних мов (ухвала вченої ради, протокол від 4 листопада 2022 р. № 13. <https://dspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/koncepciya-ddpu-inozemni-movy-2022-ostatochno.pdf>

²³ Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання. Київ : Основи, 2001. 592 с. URL: http://javalibre.com.ua/files/Sviaschenna_i_myrske.txt, С. 10.

традиції в її становленні та функціонуванні зі світськими практиками культури. Окрім того, необхідно пам'ятати, що Церква, релігійна громада, змістові компоненти релігійної традиції є суб'єктами виховного впливу в освітньому процесі педагогічної взаємодії.

У сучасній освіті в Україні і світі утверджується нова компетентнісна, особистісно орієнтована парадигма, що передбачає формування світоглядного плюралізму, впливає на розв'язання проблем виховання, без зв'язку із канонами конфесійного вчення розкривається сутність віровчення, особливості обряду, історія виникнення, розвитку певної релігійної течії, її роль у культурі. Однак для перспективи розвитку цієї взаємодії важливо врахувати застереження А. Колодного про те, що необхідно науково обґрунтувати зміст релігієзнавчої освіти і виховання²⁴.

Присутність елементів релігійної традиції у вихованні формує культурні компетенції, здатності використання особистісних світоглядних переконань у спілкуванні у соціумі з іншими людьми, сприяти інкультурації особистості у сучасному мультикультурному просторі.

Так виявляємо тенденції інтегративних зв'язків релігієзнавчої освіти та виховання у сучасній освіті на основі альтернативного підходу, необхідності враховувати законодавчий базис держави, що встановлює відносини між релігією, освітніми інституціями, громадськістю. Релігієзнавчий освітній компонент присутній в освітньому процесі як інваріативна складова у змісті предметів, зокрема в історичних відомостях, географічних, історії філософії, у мотивах та художньо-виражальних засобах творів художньої літератури, курсах варіативного компоненту тощо. Використання цього синкретизму не суперечить аксіологічним настановам у теорії та методології освітнього процесу, однак загострює питання пріоритетів, методичних розробок проблеми, міжконфесійних, міжетнічних стосунків тощо.

Проблема релігієзнавчої освіти неодноразово була предметом обговорення у європейському освітньому просторі. Зокрема П. Шрайнер, розв'язуючи проблеми релігієзнавчої освіти і виховання в освітньому закладі та поза його межами пропонує таку модель освіти: в релігії, про релігію і від релігії. Це пропозиція альтернативної парадигми, яка передбачає релігієзнавчу освіту поза межами державного освітнього закладу, або ж вибірковість тем висвітлення з метою формування життєво важливих компетентностей, навичок критичного осмислення актуальних проблем та вибір власного життєвого шляху²⁵. Доцільно зазначити, що

²⁴ Колодний А. Релігієзнавча освіта. URL:<https://ure-online.info/encyclopedia/religiyeznavcha-osvita/>

²⁵ Schreiner P. Religious Education in the European context. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781614516552-010/html>.

у системах європейського освітнього простору запропоновані варіанти функціонують у змішаному вигляді, оскільки не вироблено єдиного бачення проблеми з огляду на національні особливості культури, історичний розвиток, демографічний склад населення, роль Церкви тощо.

Оптимальна присутність релігійної традиції у сучасній освіті передбачає дистанціювання Церкви і державного закладу освіти, при цьому релігієзнавча освіта є позаконфесійною, тож здійснюється шляхом впровадження альтернативних курсів з метою самоідентифікації та інкультурації особистості, формування життєво необхідних компетенцій на основі особистісно орієнтованого, діяльнісного й аксіологічного підходів.

В українській православній традиції поєдналися дві гілки Київського християнства – православна, включаючи Українську автокефальну православну церкву, Православну церкву України, і греко-католицька – в представництві Української греко-католицької церкви України. Очевидно, що православна церква МП в Україні як ворожа щодо України та її державницької ідеї не входить до кола цього представництва. Релігійно-культурна діяльність у межах традиції утверджує цінність етно-національних, регіональних її особливостей. Тож національні особливості та їх збереження як необхідна умова буття світу та у світі є беззаперечною цінністю Української православної традиції як вчення, науки і простору буття земного і Божественного.

ВИСНОВКИ

Обґрунтовуючи актуальні питання української освіти у цивілізаційних викликах сьогодення, проаналізовано їх вияв у “відповідях” української культури та освіти; з’ясовано теоретико-методологічні основи розв’язання актуальних питань освіти; визначено тенденції розвитку сучасної української освіти. Серед низки цивілізаційних викликів, які постали перед Україною і світом в останні десятиріччя, виокремлюємо реалії російсько-української війни (з 2014 р.), внутрішню і зовнішню міграцію населення України (в основному – люди похилого віку, жінки і діти), посилення релігійного чинника в особистісному та суспільному житті сучасних українців, економічні, соціальні та інші фактори Четвертої промислової революції. Їх вплив повинен бути врахованим у перспективі повоєнної розбудови освіти, у реалізації освітніх завдань “тут і зараз”, зокрема поліпшення іншомовних компетентностей задля ефективності процесу інтернаціоналізації освіти тощо.

Відповідь освіти на цивілізаційні виклики сьогодення полягає у підготовці молоді до життя і праці в динамічних реаліях особистісного і суспільного буття. Для цього необхідно: переформатувати мету освіти відповідно до компетентнісної парадигми; у здійсненні сцієнтично

орієнтованої підготовки (наука, техніка, математика, інженерія) зберегти цінності та настанови гуманітарної освіти, розвивати суто людські якості духовної, естетично-емоційної сфери особистості задля ефективної співпраці, а не конкуренції з “машинами” сьогодення і в майбутньому; утверджувати модель “навчання упродовж життя”, мотивуючи учнів / студентів до набуття різних компетентностей; готувати педагогів для роботи в умовах, що постійно змінюються і вимагають від вчителя бути комунікатором, ефективним лідером, експертом у своїй справі, володіти інноваційним мисленням, постійно навчатися, не припиняти самовдосконалення та саморозвиток; у закладі освіти створити освітнє середовище на засадах демократії, пошуку істини, творчості, любові до навчання; адаптація освітнього процесу до міжнародної ситуації з урахуванням міжнародного попиту, ринку праці, мови країн, що розвиваються тощо; у процесі фахової підготовки оптимізація практики модульних післядипломних кваліфікацій упродовж усього трудового життя людини.

Досвід викладацької та управлінської роботи дає можливість виявити тенденції розвитку освіти. Для суб'єктів управлінської діяльності в закладі вищої освіти важливим є поєднання загальних положень філософії і аналізу, продукування нових ідей та смислів щодо розуміння сутнісної природи механізму управління, створення нових зразків мислення і діяльності суб'єктів освітнього середовища університету та управління ним. Такий підхід є відповіддю на потребу реформування як виклик сьогодення, а саме: пріоритетним визнати не універсальність і фундаментальність підготовки студентів на потребу індустріального соціуму, а демократизацію, особистісну орієнтованість освітнього процесу. Тож незважаючи на усі виклики сьогодення, вважаємо незмінними основні завдання в освітній діяльності: формування контингенту здобувачів освіти; організація освітнього процесу з вибором тієї форми навчання, яка сприятиме максимальному залученню до навчання усіх здобувачів освіти; надання якісних освітніх послуг здобувачам вищої освіти; належне кадрове забезпечення освітнього процесу; практична підготовка здобувачів вищої освіти; забезпечення в освітньому процесі можливостей для вивчення студентами англійської мови з метою залучення їх до програм міжнародної академічної мобільності, участі у міжнародних проектах; удосконалення профорієнтаційної роботи, створення координаційного центру з працевлаштування, який сприяє у свідомому виборі вступником освітніх програм професійної підготовки, а також у працевлаштуванні після завершення навчання; мотивація обдарованої молоді, соціальна підтримка – це кроки, які стимулюють до подальших досягнень і результатів. Висновки нашого дослідження не вичерпують важливість і

глибину проблеми, тож перспективою подальшого вивчення є питання професійних вимог до особистості вчителя.

АНОТАЦІЯ

Серед низки цивілізаційних викликів, які постали перед Україною і світом в останні десятиріччя, виокремлюємо реалії російсько-української війни (з 2014 р.), внутрішню і зовнішню міграцію населення України (в основному – люди похилого віку, жінки і діти), посилення релігійного чинника в особистісному та суспільному житті сучасних українців, економічні, соціальні та інші фактори Четвертої промислової революції. Їх вплив повинен бути врахованим у перспективі повоєнної розбудови освіти, у реалізації освітніх завдань “тут і зараз”, зокрема поліпшення іншомовних компетентностей задля ефективності процесу інтернаціоналізації освіти тощо. Відповідь освіти на цивілізаційні виклики сьогодення полягає у підготовці молоді жити і працювати у динамічних реаліях особистісного і суспільного буття.

ABSTRACT

Among a number of civilizational challenges that have faced Ukraine and the world in recent decades, we single out the realities of the Russian-Ukrainian war (since 2014), the internal and external migration of the population of Ukraine (mainly the elderly, women and children), the strengthening of the religious factor in personal and social life of modern Ukrainians, economic, social and other factors of the 4th industrial revolution. Their influence should be taken into account in the perspective of the post-war development of education, in the implementation of educational tasks “here and now”, in particular, the improvement of foreign language competences for the effectiveness of the process of internationalization of education, etc. Education’s answer to today’s civilizational challenges lies in preparing young people to live and work in the dynamic realities of personal and social life.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодак В. Релігійна обрядовість в її соціальних реаліях. Київ : Гнозис, 2000. 197 с.
2. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання. Київ : Основи, 2001. С. 5–16. URL: http://javalibre.com.ua/files/Sviaschenne_i_myrske.txt.
3. Закон України “Про освіту”. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39, ст. 380). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Колодний А. Релігієзнавча освіта. URL: <https://ure-online.info/encyclopedia/religiyeznavcha-osvita/>.

5. Концепція вивчення іноземних мов (ухвала Вченої ради, протокол від 4 листопада 2022 р. № 13). URL: <https://dspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/konceptsiya-ddpu-inozemni-movy-2022-ostatochno.pdf>.

6. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/ua-sch-2016>.

7. Наскрізнi змістові лінії. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/naskrizni-zmistovi-liniyi>.

8. Саган О. Православ'я в контексті культурного розвитку українського народу. Київ : б.в., 1994. 186 с.

9. Скотний В. Раціональне та ірраціональне в науці й освіті. Київ – Дрогобич : Коло, 2003. 288 с.

10. Alibaba founder Jack Ma says to be a successful leader you need EQ, IQ, and LQ. URL: <https://qz.com/1082709/alibabas-jack-ma-says-successful-leaders-need-eq-iq-and-lq-baba>.

11. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies, New York : Norton & Company, 2014 p.

12. General Assembly. Sustainable Development 2015. Informal summary. United Nations Headquarters, New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/summit>.

13. Hawking Stephen, Russell Stuart, Tegmark Max, Wilczek Frank: ‘Transcendence looks at the implications of artificial intelligence – but are we taking AI seriously enough?’, The Independent, 2 May 2014. URL: <http://www.independent.co.uk/news/science/stephen-hawking-transcendence-looks-at-the-implications-of-artificial-intelligence-but-are-we-taking-9313474.html>.

14. Herweijer Celine, Waughray Dominic. Fourth Industrial Revolution for the Earth. Series. November 2017. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Harnessing_the_4IR_for_the_Earth.pdf.

15. Marr, Bernard. 8 things every school must do to prepare for the 4th industrial revolution. URL: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2019/05/22/8-things-every-school-must-do-to-prepare-for-the-4th-industrial-revolution/?sh=b5030d8670cd>

16. Prather Marissa, Dr., Director of STEM and Fine Arts, Douglas County Schools. Join the revolution: The 4th Industrial Revolution is changing learning. <https://www.eschoolnews.com/innovative-teaching/2023/01/27/join-the-revolution-how-the-4th-industrial-revolution-is-changing-learning/>

17. Recommendation of the European Parliament and of the council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/

EU). Official Journal of the European Union: L 394/10. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32006H0962>

18. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum, 2016. 172 p.

19. Schreiner P. Religious Education in the European context. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781614516552-010/html>.

20. Signé Landry, Khagram Sanjeev, and Julia Goldstein. Using the fourth industrial revolution to fight covid-19 around the world. 2020 <https://www.brookings.edu/articles/using-the-fourth-industrial-revolution-to-fight-covid-19-around-the-world/>

Information about the author:

Bodak V. A.

Doctor of Philosophy, Professor,
Rector of Drohobych Ivan Franko State
Pedagogical University, 24 Ivana Franka st.,
Drohobych, Ukraine, 82100
(bodakvalentyana@gmail.com)

Бодак В. А.

доктор філософських наук, професор, ректор Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка,
вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, 82100
(bodakvalentyana@gmail.com)

СПАДЩИНА РУСІ ЯК СЕГМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ З УКРАЇНОЮ

Гудзь В. В., Полякова Л. І., Ситник О. М.

ВСТУП

Інформаційно-комунікаційні технології зародилися ще в первісному суспільстві. Йдеться про сакральну боротьбу (первісна магія) із силами природи та тваринами, а насамперед – про внутрішньоплемінні та міжплемінні конфлікти, що супроводжувалися як магічними обрядами, так і першими інформаційними війнами у вигляді залякування, приховування або викривлення інформації. А окрім того, й іншим засобами (застосування зброї, шпигунство, диверсії, пастки й т. п.), що сукупно становило гібридну війну з метою послаблення або нищення моральних і матеріальних сил супротивника. Чи не вперше системно описав такі війни десь у 500 рр. до н. е. китайський військовий стратег Сунь Цзи у праці “Мистецтво війни”. Серед 11 методів гібридної війни він назвав дискредитацію історичних традицій та національних цінностей противника¹.

Одним із важливих засобів повномасштабної війни та Російської Федерації (далі – РФ) з Україною, розпочатої у 2022 р., є інформаційно-психологічні маніпуляції історичними міфами та ідеологемами, які складають підвалини концепції “русского міра”, покликаної зруйнувати українську ідентичність та водночас виправдати російську агресію в очах власного населення і світової спільноти. В історичній політиці та інформаційній війні Росія маніпулює смислами, міфами і символами, покликаними подолати кризу власної національно-державницької ідентичності, що виникла після розпаду СРСР, утвердити свою велич як світової держави і месіанської євразійської цивілізації.

Крім зміцнення внутрішніх “скреп” одіозного “русского міра”, присвоєння росіянами руської спадщини влада РФ має на меті позбавлення українців власного етноісторичного коріння та десуб’єктивізацію української держави. Звідси вишлює трансльована Путіним та його пропагандистами міфологема що українці – “один народ” з росіянами, починаючи з давньої Русі, який треба визволити від київської “нацистської хунти”.

Другою метою політичного реваншизму та історичного ревізіонізму Путіна й його ідеологічної “раті” є фальшиві виправдання своєї “СВО-шної” війни та територіальних претензій до України як нібито штучного утворення на “ісконно” російських землях.

¹ Зеленін В. В. По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Вінниця : Віндрук, 2014. С. 37.

У війні пам'ятей за спадщину Русі Москва використовує старий міф про існування єдиної давньоруської ідентичності, тотожної наступній російській народності, без чого доктрини “тисячолітньої держави”, “Святої Русі” втрачають історичні підвалини так само як і “спадкові права” на сучасну Україну.

Практика присвоєння і фальшування української історії традиційна для московського, імперського та радянського періодів сучасної Росії, але вийшла на передову інформаційної війни саме з “воцарінням” у 2000 р. Путіна. Відтоді очільник країни-агресора і його ідеологи як закляті звертаються до історії Русі у намаганні “подовжити” історію Росії, присвоїти спадщину українського Києва і його хрестителя Володимира з метою виправдати своє загарбання України.

Дії російської політичної еліти ХХІ ст. і особисто псевдо“історика” Путіна наочно підтверджують думку Ж. Ле Гоффа: “Для класів, груп або індивідів, які правили й далі панують в історії суспільств, їхня влада над пам'яттю та забуттям залишається однією з найголовніших турбот”². З одного боку, путінська інформаційна та історична політика спрямована на згуртування власного суспільства навколо міфу “великої тисячолітньої Росії”, з іншого – на розкол і деморалізацію українців пропагандою “русского міра”. Багато об'єктів російських маніпуляцій в Україні стали колаборантами, а в самій Росії – українофобами. Справедливо зазначав Е. Вілсон: “Доки ототожнення “Русі” та

“Росії” не перестане бути загальноновизнаним, доти сучасні росіяни приречені переживати екзистенційне відторгнення при кожному зіткненні з українською історіографією. У них також зберігатиметься викривлене розуміння власного походження. Однак найважливіше є те, що вони й далі матимуть труднощі зі сприйняттям політичної реальності – існування незалежної української держави”³

Конструктори інформаційної війни з Україною враховують, що людиною, байдужою до історії своєї Вітчизни, позбавленої Шевченкового відчуття “і мертвих і живих і ненароджених” між одноплемінниками легко маніпулювати, робити, за термінологією Д. Донцова, “провансальцем”, малоросом, або й навіть зрадником-яничаром – ворогом свого народу. Актуалізує тему й та обставина, що ворожі інсинуації та фейки про “єдиний народ” з часів Русі з опорою на однакову самоназву й віру Росії, у яких заявляється право на руську спадщину, складні для спростування пересічним громадянином України, вихованим на радянських ідеологемах триєдиної давньоруської народності.

² Le Goff J. *History and Memory* / transl. by S. Rendall, E. Claman. *Columbia University Press*. 1992. XXIII, P. 54.

³ Вілсон Е. *Українці: несподівана нація*. Київ : К.І.С. 2004. С. 43.

Загалом, проблема полягає у тому, що, за наявності великої кількості окремих наукових студій інформаційної експансії Росії та російських фальсифікацій історії України, використання Путіним і його пропагандистами контенту давньоруської спадщини в інформаційній війні досліджене ще недостатньо і потребує науково обґрунтованої протидії.

Мета нашого дослідження полягає у спростуванні новітніх російських фальсифікацій давньоруської історії та відсічі інформаційним атакам РФ на українську історичну пам'ять та національну ідентичність. В різних країнах акторами історичної політики й інформаційної війни є державні структури, громадські організації та партії, засоби масової інформації, фахові гуманітарії, але у випадку РФ директивними є послання єдиного суб'єкта у політиці – диктатора Путіна, на яких ми акцентуємо основну увагу.

1. Спадщина Русі у сучасному історіографічному дискурсі

Як відомо, теорію походження Російської державності від Русі та “триєдиного російського народу” заклали московські книжники за вказівками царів, а закріпив київський “Синопис” у 1674 р. Ідею генеалогічного праворосійських царів на землі українського і білоруського народів як трьох гілок російського народу остаточно оформили у ХІХ ст. імперські історики М. Карамзін, В. Ключевський, С. Соловйов та ін. Тоді ж принципово іншу концепцію історичної спадщини Русі обґрунтував М. Грушевський, який першим аргументовано спростував штучне “пришивання” історії Русі до російської історії за генеалогічним принципом і довів етнокультурну тяглість розвитку українства на власних історичних землях ще з доруської доби. Як наголосив історик: “Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, Володимиро-Московська – другої, великоруської”⁴. Аргументи М. Грушевського залишаються неспростовними і були підкріплені сотнями спеціальних фахових досліджень. Але після Другої світової війни на хвилі ура-російського патріотизму та підготовки до 300-річчя “возз'єднання” України з Росією була обґрунтована концепція єдиної давньоруської народності, з якої згодом утворилися російська, українська та білоруська народності. Термін “давньоруська народність” уперше ужив у монографії В. Мавродін⁵.

В українській історіографії давно утвердилася думка, що Росія за будь-якого режиму ніколи не примириться з існуванням української ідентичності, а тим більше – державності. З приходом до влади в Росії імперського реваншиста Путіна історія Русі знову висунута на

⁴ Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства: URL: <http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm>

⁵ Мавродін В. В. “Образование древнерусского государства” Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1945. 432 с.

передову інформаційної війни та ідеологічного протистояння. Адже без “пришитої” до Московії історії Русі руйнуються імперські міфи та ідеологеми “тисячолітньої Росії”, потуги залучення України до “русского міра” й етнічної асиміляції українців як складової “давньоруської народності” – “єдиного народа”. Як неодноразово наголошував З. Бжезинський, без України Російська імперія неможлива⁶.

У сучасному джерельному та історіографічному комплексах досліджуваної теми логічно виділити такі групи: 1) виступи Путіна, які мають директивний характер, та нормативні документи в галузях інформаційної безпеки, історичної та освітньої політики РФ; 2) історична спадщина Русі у рефлексіях сучасних науковців; 3) новітні підручники та посібники з історії та їх огляди, які демонструють різні концепції історії Русі в освітній системі України та Росії; 4) література з теми використання давньоруської історії в гібридній війні в засобах масової інформації, насамперед мережевих. Безпосередньо стосуються сучасної російсько-української дискусії з історії Русі та війни пам’яті публікації Я. Дашкевича⁷, А. Дворніченка⁸, М. Дорошка⁹, Л. Залізняка¹⁰, О. Іщенко¹¹, Я. Калакура¹², А. Капеллера¹³,

⁶ Стенограма виступу Збігнева Бжезинського на слуханнях Сенату США щодо України 10 липня 2014 р. URL: <http://uainfo.org/blognews/261501-stenograma-vistupu-zbgneva-bzhezinskogo-na-sluhanniah-senatu-ssha-schodou-ukrayini.html>

⁷ Дашкевич Я. Как Московия украла историю Киевской Руси-Украины. Доклад доктора исторических наук. 20.09.2014. URL: <https://uainfo.org/blognews/398664-kak-moskoviya-ukrala-istoriyu-kievskoy-rusi-ukrainy-doklad-doktora-istoricheskikh-nauk.html>

⁸ Дворніченко А. Ю. “Воображаемая другая”: Киевская Русь в научно-учебном дискурсе Восточной Европы. *Палеоросия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях*. Научный журнал Санкт-Петербургской Духовной Академии. 2022. № 2 (18). С. 70 – 82.

⁹ Дорошко М. Росія проти України: історичний фронт. *Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Społeczne*. 2022. Vol. 8. № 2. С. 142 – 153.

¹⁰ Залізняк Л. Л. Киеворуська версія україногенези. Аргументи “за” і “проти”. *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 93 – 107.

¹¹ Іщенко А. С. Война памяти или о том, кому принадлежит наследие Киевской Руси.

Историческая экспертиза. (Санкт Петербург). URL: <https://www.istorex.org/post/%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%B0-%D1%81-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%>

¹² Калакура Я. Постаць Ярослава Мудрого в координатах української та російської історіографії. *Український інформаційний простір*. 2020. 1(5). 71 – 87. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206056](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206056)

¹³ Капеллер А. История Украины. Конкурирующие нарративы украинской истории URL: <https://oou.org.ua/2021/11/14/andreas-kappeler-ystoryya-ukrayin%D1%8B-konkuryuyushhye-narratyv%D1%8B-ukraynskoj-ystoryy/>

Г. Півторака¹⁴, О. Ситника¹⁵, та ін. Конент використання історії та ідеології в російській інформаційній війні з Україною у 2014 – 2023 рр., певною мірою, розглянутий в працях В. Балюка¹⁶, А. Грігаса¹⁷, Я. Залізняка¹⁸, О. Примаченко¹⁹, С. Сегеди й В. Шевчука²⁰, О. Софієнко²¹ та ін.

За концептуальною і спрямованістю спостережено публікації у контентах: 1) Русь розглядається насамперед як спадщина українського народу, бо у “вузькому сенсі” розміщувалася у межах сучасної України, а білоруська та російська народність почали формуватися відповідно на землях Полоцького та Володимирського князівств (І. Данилевський²²; Л. Залізник²³, Г. Касьянов, В. Смолій та О. Толочко²⁴, С. Плохій²⁵, О. Ситник²⁶, П. Ющенко²⁷ та ін.; 2) приймається термін “давньоруська

¹⁴ Півторак Г. Походження українців, росіян, булорусів та їхніх мов. *Мифи і правда про трьох братів слов'янських зі “спільної колиски”* Київ : Вид. центр “Академія”, 2001. 152 с.

¹⁵ Sytnyk O. M. Russian-ukrainian war 2014–2019 years as the decisive stage of the struggle for the Ukrainian independent state. Relevant research of historical sciences : collective monograph. Lviv –Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 183 – 201.

¹⁶ Балюк В. Історія як частина інформаційної війни рф проти України. 05-12-2022 URL: <https://leopolis.news/post/76178/istoriya-yak-chastyna-informaciyno-viyny-rf-proty-ukrany>

¹⁷ Grigas A. Beyond Crimea : The New Russian Empire. Yale University Press, Yale, 2016.

¹⁸ Zaliznyak Y. Information security and Russian aggression: Ukraine – EU – NATO hybrid response. *Yearbook of the Institute of East-Central Europe*. 2016. 14(2). С. 23 – 42.

¹⁹ Примаченко О. Роль медіа в комплексному впливові історії на суспільну свідомість. *Вісник Львівського університету*. Серія філософські науки. 2022. Випуск 30. С. 74 – 82.

²⁰ Сегеда С.П., Шевчук В.П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. *Наука і оборона*. 2019. № 1. С. 31 – 35.

²¹ Sofienko O. The nature of imperialism in russian foreign policy and its influence on Ukraine. *Молодий вчений*. 2020. № 10 (86). P. 370 – 375.

²² Данилевский И. И. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.) : курс лекцій : учебное пособие для студентов вузов. Москва : Аспект Пресс, 1998. 399 с.

²³ Залізник Л. Л. Киеворуська версія україногенези. Аргументи “за” і “проти” *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 93 – 107.

²⁴ Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ : Інститут історії України, 2013. 128 с.

²⁵ Плохій С. Брама Європи / перекл. з англ. Романа Ключка. Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. 496 с.

²⁶ Ситник О.М. Історичні витоки російсько-української війни 2014 – 2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 2. С. 71 – 81.

²⁷ Ющенко П.А. Киеворуська спадщина в історичній пам'яті українського суспільства (XII – початок XXI ст.) : дис. д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 2019. 467 с.

народність” передусім як російська народність (В. Аллен²⁸, Горський²⁹, М. Григор’єв³⁰, В. Петрухин і Д. Раєвський³¹, П. Толочко³², І. Фроянов³³); 3) Русь розглядається, як своєрідне соціально-економічне та етнополітичне утворення, східнослов’янська античність, яка належить всім і нікому окремо (торговий союз, недержавне об’єднання волостей, надетнічна держава візантійського типу, тощо) А. Дворніченко³⁴, Д. Котишев³⁵, С. Нефьодов³⁶, В. Пузанов³⁷, В. Ричка³⁸ та ін. Претендує також на оригінальність О. Толочко, який вважає, що концепція Русі-України М. Грушевського є уявною, ідеологічною, а суперечку про спадщину Київської Русі неможливо вирішити “по-науковому” та прив’язати до сучасної України чи Росії, позаяк наука таких відповідей не дає³⁹.

О. Толочко піддав сумніву цінність “Повісті минулих літ” як історичного джерела, але оперся на тогочасні візантійські й арабські наративи, археологічні артефакти і дійшов висновку, що дніпровська русь кінця IX – X ст. була “торговою компанією” північнонімецького походження, що займалася “далекою торгівлею” рабами і хутрами, використовуючи “срібний шлях і мусульманські краї”⁴⁰. Вважаємо, що О. Толочко, критикуючи руський літописний звід Нестора та Сільвестра,

²⁸ Аллен У. История Украины. Южнорусские земли от первых киевских князей до Иосифа Сталина. Москва : Центрполиграф, 2022.

²⁹ Горский А. А. Политическое развитие Средневековой Руси. Санкт-Петербург : Наука, 2023. 245 с.

³⁰ Григорьев М. С. и др. История Украины : монография. Москва : Международные отношения, 2022. 648 с.

³¹ Петрухин В. Я., Раевский Д. С. История народов России в древности и раннем средневековье. Москва : Издательство Юрайт, 2018. 410 с.

³² Толочко П. Древнерусская народность. Воображаемая или реальная : научное издание. Киев : АДЕФ-Україна, 2010. 300 с.

³³ Фроянов И. Я. Нашествие на русскую историю. Санкт-Петербург : Русская коллекция, 2020. 1086 с.

³⁴ Дворніченко А. Ю. “Воображаемая другая”...

³⁵ Котышев Д. М. От русской земли к земле киевской. Становление государственности в Среднем Поднепровье IX–XII вв. Москва : Центрполиграф, 2019. 264 с.

³⁶ Нефедов С. А. История России. Факторный анализ. Т. I–II. Москва : Издат. дом “Территория будущего”, 2010 – 2011: URL: <http://book.uraic.ru/elib/authors/nefedov/science/Russia/RH/IRS.htm>

³⁷ Пузанов В. В. Древнерусская государственность: генезис, этнокультурная среда, идеологические конструкты. Ижевск : Издат. дом “Удмуртский университет”, 2007. 624 с.

³⁸ Ричка В. Володимир Мономах. Харків : Фоліо, 2019. 120 с.

³⁹ Толочко А. Киевская Русь и Малороссия в XIX в. Киев : Laugus, 2012. С. 12.

⁴⁰ Толочко А. П. Очерки начальной руси. Киев; Санкт-Петербург: Лаурус, 2015. С. 103–112.

некритично поставився до арабських джерел і недостатньо обґрунтував свою концепцію про відсутність руської державності у X ст.

Подібний ухил до опори на іноземні наративи за недооцінки інших джерел виявив авторитетний вчений О. Пріцак, автор капітальної праці “Походження Русі”⁴¹. Посилаючись на скандинавські писемні джерела, вчений пояснив заснування Київської держави діяльністю торговельної компанії рутено-фризько-норманського етнічного складу, яка виникла в Галії під назвою “Русь”. З іншого боку, аналіз хазарських документів X ст. дав підстави О. Пріцаку висунути гіпотезу про хазаро-юдейське заснування Києва, яка також була піддана аргументованій критиці іншими фахівцями.

Загалом науковий дискурс з історичної спадщини Русі та тема використання РФ руської минувшини як знаряддя конструкції історичної пам’яті привертають увагу багатьох дослідників. Меншою мірою вивчено особливості використання Путіним та російськими пропагандистами історії Русі у сучасній інформаційній війні з Україною. З огляду на нагальність проблеми, її вивчення ще потребує ґрунтовного дослідження.

2. Інформаційна війна як складова тотальної війни РФ з Україною та зброя масового враження

У новітню добу термін “гібридна війна” набув популярності в інформаційному просторі завдяки Ф. Г. Гоффману, який першим наголошував на мультимодальності такої війни, у тому числі засобами терору та кібероперацій⁴². Інформаційний вектор, який набув у сучасних умовах тотального масштабу, став своєрідною зброєю масового знищення і неодмінним атрибутом розв’язаної РФ гібридної війни. У. Мюррей і П. Мансур наголошують, що поширення нарративів, зокрема історичних, які забезпечують стійку підтримку населення, набуває у сучасних гібридних війнах пріоритетного, а інколи вирішального значення⁴³.

Людство XXI ст. все більше занурюється у глобальний океан інформації та дезінформації, з якого важко виборсатися пересічній людині. Ситуація ускладнюється тим, що мережеві системи, з одного боку, стали доступними в режимі реальності мільярдам користувачів і трансляторів інформації, а з іншого – засобом інформаційних війн, які використовують держави задля формування суспільної думки та

⁴¹ Пріцак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг) / переклад з англійської О. Буценка та Ю. Олійника. Т. І. Київ ; АТ “Обереги”, 1997. 1084 с.

⁴² Hoffman F. Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars. *Arlington*: Potomac Institute for Policy Studies. 2007. p. 7.

⁴³ Murrey W. and Mansur P. Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient Time to Present. New York : Cambridge University Press, 2012. 321 p.

соціальної інженерії. М. Маклюен виводить слушне для сучасного світу узагальнення: “Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації”⁴⁴.

Існують численні визначення інформаційної війни як елемента війни гібридної, та її технологічних і гуманітарних аспектів. Зокрема, привертає увагу характеристика її особливостей за об’єктом спрямування в інтерпретації Г. Почепцова: інформаційна війна – це “найінтелектуальніший варіант військового протистояння, оскільки і суб’єкт, і об’єкт впливу тут – людський розум... Якщо звичайна війна націлена на тіло людини, то інформаційна... на її розум”⁴⁵. С. Троян і А. Киридон конкретизують, що одним із сучасних різновидів інформаційної війни виступають “війни пам’ятей”, які мають щонайменше три виміри – історичний, політичний та соціоментальний – та охоплюють практично всі рівні суспільно життя⁴⁶.

Найбільш ефективно враження людських спільнот у війні пам’ятей завдають засоби масової інформації. Тому задовго до військового вторгнення в Україну Росія стратегічно змінила інформаційний клімат не тільки на пострадянських територіях, а й у Західній Європі та Північній Америці⁴⁷. У 2000 р. була прийнята “Доктрина інформаційної безпеки Російської Федерації”, модернізована указами президента та постановами уряду 2008, 2013, 2016 і, нарешті, 12 квітня 2021 р., якими закладалося теоретичне й організаційне підґрунтя інформаційної експансії. Ще у 2013 р. начальник генштабу збройних сил РФ генерал Герасимов, автор гібридної стратегії, прогнозував, що акценти в майбутній війні змістяться із суто військових до політичних, економічних та гуманітарних засобів із наскрізним інформаційним супроводженням⁴⁸.

Розпалювачі війни врахували, що у сутності сучасної медіакультури, зокрема електронного використання інформації, колективна пам’ять зводиться до калейдоскопічного набору образів із застосуванням яскравих мемів та месиджів, що ефективніше утворюють “місця

⁴⁴ Маклюэн М. Понимание Медиа. Внешние расширения человека. Москва : Кучково поле, 2003. 464 с. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3528/3530>

⁴⁵ Почепцов Г. Смыслы и войны: Украина и Россия в информационной и смысловых войнах. Київ : Видавн. дім “Києво-Могилянська академія”, 2016. С. 7

⁴⁶ Троян С., Киридон А. “Войны памяти” в измерении информационной протистояния. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини* / гол. ред. Л. М. Алексієвєць. Вип. 18: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 41.

⁴⁷ Chernysh V., Mahadevan P. The informational dimension of hybrid warfare. *National law journal: theory and practice*. Decembrie 2017. P. 158.

⁴⁸ Герасимов В. Ценность науки в предвидении: URL: <http://vpknews.ru/articles/14632>.

псевдопам'яті”, ніж аналітична думка. З початком відвертої гібридної війни Росії з Україною у 2014 р. її інформаційна складова набрала повного спектру брехні і ворожості – від “бомблять Донбас” і до “звірств бандерівців” включно з “розп'ятим хлопчиком”. Як засіб інформаційної війни, Росія активізувала смислову війну, що оперує більш глибинними структурами, прихованими за фреймами, знаками, символами (“руській мір”, георгіївська стрічка, знак зет тощо. Відома організація “Freedom house” у грудні 2014 р. констатувала: “Українські ЗМІ зіткнулися з DDoS-атаками і масовими інформаційними війнами, у тому числі за рахунок використання ботів у розділах з коментарями, а також через пропаганду та дезінформацію з боку російської держави і російських ЗМІ”⁴⁹. При цьому, як встановили аналітики, Україна ту інформаційну війну програла навіть на підконтрольній території, не кажучи вже про тимчасово окуповану (ТОТ).

Серед показників ефективності такої інформаційної війни, поряд з іншими чинниками, була млява реакція Заходу на вторгнення РФ в Крим і на Донбас. Крім небажання втягуватися у війну з ядерною державою, на Заході широко побутували ілюзії умиротворення агресора, нав'язані російською пропагандою наративи історичних прав на Крим та Новоросію. Як зазначав Т. Снайдер: “До 2015 р. Росія перенесла грандіозну кібервійну з України в Європу і США – за сприяння багатьох європейців та американців”⁵⁰. Метою такої грандіозної війни було намагання добитися поблажливого ставлення світу до намагань путінської Росії стати світовим центром сили та інтегрувати, щонайменше, пострадянські країни – насамперед Україну. Адже, як відомо Україна століттями є головною перепоною для відновлення “великої” Росії та своєрідним бар'єром для її подальшої експансії в Європу.

Для дискредитації державності України, поширення зневаги до історичного минулого народу і підриву його національної єдності на російському інформаційному фронті широко використана зброя фальсифікацій історії та привласнення української культурно-історичної спадщини. Так способом нейролінгвістичного програмування через контрольовані російською владою ЗМІ знецінюється в очах власного населення та світової спільноти українська історія, культура, мова, державність та плекається російська національна велич.

⁴⁹ Freedom house визнає, що Росія веде проти України масовану інформаційну війну. УНІАН. 06.12.14. URL: <https://www.unian.ua/politics/1018401-freedom-house-viznae-scho-rosiya-vede-proti-ukrajini-masovanu-informatsiynu-viynu.html>

⁵⁰ Снайдер Т. Дорога к несвободе. Россия, Европа, Америка / перевод с англ. И. Кригер. Москва : ООО “Издательство АРТ”, 2021. С. 9.

Контролюючи ЗМІ, влада РФ витратила також по 20 млрд щороку на національно-патріотичне виховання⁵¹, а у 2016 р., з прийняттям другої програми патріотичного виховання, Путін проголосив патріотизм національною ідеєю Росії. Натомість станом на 2018 р. в Україні все ще існувала “інформаційна безпекова діра” та побутувала “незахищена історія України – на руку Росії”⁵². Руйнівний вплив російських нарративів у ЗМІ на національну свідомість українців підтвердило соціологічне опитування Соціологічної групи “Рейтинг” у липні 2021 р. Хоча більшість респондентів (55 %) не погодилися із “свіжою” заявою Путіна, що “росіяни і українці – один народ, з єдиним історичним і духовним простором, проте 41 % опитаних поділяли таку думку, в тому числі понад 60 % на Сході України та серед парафіян УПЦ Московського патріархату⁵³. Це засвідчило критичні прогалини в царині державної історичної політики та національно-патріотичного виховання, слабкість системи інформаційної безпеки України.

Понад те, свою негативну роль відіграли контрольовані олігархами формально українські, а фактично проросійські телевізійні канали, які під час виборів 2019 р. ополчилися проти тодішнього президента П. Порошенка з його гаслом “Армія. Мова. Віра” і вирішальною мірою спричинили голосування “по приколу” та за аполітичного кандидата. Водночас українці і європейці мали змогу слухати нахабну брехню з телепередач московських послідовників Геббельса кісельових, соловйових, сімонян і їм подібних та дивитися російські фільми, просякнуті ненавистю і зневагою до українців. Така ситуація створювала не лише внутрішню загрозу для єдності української політичної нації і цілісності держави, а й стала сприятливим підґрунтям для виправдання агресором масованого збройного вторгнення начебто для захисту в Україні російськомовного населення – “русского міра”.

Реагуючи на інформаційну експансію, Президент України у 2017 р. затвердив своїм указом рішення РНБО “Про Доктрину інформаційної безпеки України”. Нарешті, у 2021 р. з’явився Указ “Про Стратегію інформаційної безпеки”. У цьому документі констатується тривале проведення спецслужбами РФ інформаційно-психологічних операцій (ПКСО), для підриву національної безпеки та інтересів України, ліквідації державності та знищення української ідентичності. У зв’язку з цим ставиться завдання спростування дезінформації у ЗМІ, зосібна ідеологем

⁵¹ Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці “русского міра”. Аналітична записка / відп. ред. В. А. Смолій. Київ Ін-тут історії України НАНУ, 2023. 72 с. С. 46.

⁵² Гібридні загрози Україні і суспільна безпека... С. 43, 48.

⁵³ Общественно-политические настроения населения (23 – 25 июля 2021): URL: https://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_23-25_iyulya_2021.html

російської історіографії щодо минулого і сучасного України та її тимчасово окупованих територій⁵⁴. Адже, як наголошував О. Удод: “Саме традиційні мас-медіа та новітнє явище – соціальні мережі є живильним простором для історичної міфотворчості й лженауки. Подолати розрив між академічною історичною наукою та масовою суспільною свідомістю через продуману систему популяризації історичних знань не вдається⁵⁵”.

Очевидно, світ також недооцінив реальність намірів Путіна, який після анексії Криму однозначно заявив на пресконференції з послами про готовність до нових вторгнень, у тому числі й “оборонних операцій”, щоб енергійно відстоювати права співвітчизників за кордоном всіма засобами, тобто, як зазначили журналісти, “енергійно” воювати з Україною⁵⁶. Лише тотальний геноцид рашистських окупантів привів до кардинального перегляду українцями усталених ідеологем про “братський російський народ” та про “єдиний народ”, починаючи з Русі, які століттями культивувала Москва в Україні засобами своєї історичної політики та інформаційної війни.

Зазнавши посилення інформаційних атак із початком відкритого військового вторгнення РФ, Україна заблокувала головні російські інформаційні канали мас-медіа, що подають викривлену інформацію історичного характеру на задоволення інтересів путінського політичного режиму. Широка трансляція таких послань проросійських науковців у ЗМІ (зокрема через інтернет-канали “Вконтакті” та “Однокласники”, російське телебачення) робила пересічну людину сприйнятливою для прийняття російських цінностей та ідеологем і відповідно байдужою або ворожою до історії країни, мови й культури свого народу.

Для цього російським керівництвом використовувалася спершу “м’яка сила” через просування в Україні й Білорусі маріонеток на кшталт президентів Лукашенка й Януковича, а після краху останнього внаслідок Революції Гідності – гібридна війна, що призвела до захоплення Сходу України й Криму.

Лише 22 травня 2022 р., через три місяці після масованої навали агресора, Верховна Рада України на протидію ідеології рашизму ухвалила закон “Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії РФ як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського

⁵⁴ Почепцов Г. Сенси і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. Київ : Києво-Могилянська академія, 2016. 312 с.

⁵⁵ Удод О. Історична наука як фактор деміфологізації історичної культури: простір мас-медіа і соціальних мереж. *Деміфологізація історії та творення міфів в українській науці та публічному просторі* : колективна монографія / наук. ред. О. О. Салата, Ю. І. Ковбасенко. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2021. С. 16.

⁵⁶ Путін обіцяє і далі “енергійно” воювати з Україною: URL: <https://www.ukr.net/ru/news/details/politics/30050598.html>

тоталітарного режиму в Україну”. Хоч і прийнятий запізно, цей документ уже ж став корисним запобіжником рашистського зомбування українців.

3. Курс В. Путіна на політичний реваншизм, історичний ревізіонізм та його відображення в інформаційному просторі

Одним із найважливіших напрямів інструменталізації історичної науки задля політичних цілей є тлумачення російськими пропагандистами історії Русі та її культурних і духовних цінностей як власне російської спадщини, фундаменту “тисячолітньої держави”. Йдеться про історичну політику, яка набула форми “війни пам’ятей” стосовно спільної українсько-російської минувшини. Її засобами є офіційна риторика Путіна та інших політичних акторів РФ, пропаганда у мас-медіа, освітня, культурна, національна та релігійна політики, топоніміка, меморативні практики, символіка тощо.

З самого початку президентства Путін заявив свої реваншистські геополітичні плани, які лежали в річищі реінкарнації імперського та месіанського міфу “Москва – третій Рим”, перелицьованого на “російський світ”. На першому Всесвітньому конгресі співвітчизників 11 жовтня 2001 р., Путін заявив, що Росія бере під свою опіку тих, хто після розпаду СРСР опинився “за межами історичної Батьківщини” і добиватиметься “спільного культурного та інформаційного простору” не лише з росіянами а й із російськомовним населенням. Як наголосили В. Ільницький, В. Старка й М. Галів, цією промовою, було фактично запущено механізм пропаганди неоімперської шовіністичної ідеологемі” й виголошено курс на “збирання земель”⁵⁷.

Президент РФ вже у 2001 – 2002 рр. провів кілька зустрічей з провідними гуманітаріями, що засвідчило повернення до “керованої історії” та підміни наукової історії історичною політикою. На його замовлення у 2003 р. у роботі 25 науковців під назвою “Росія між Заходом і Сходом: мости в майбутнє” зроблено висновок про “виключність” власної історії та потребу формування Росією особливої “євразійської” цивілізації. Обов’язковою умовою перетворення Росії на нову супердержаву визначено включення до “євразійського простору” багатьох народів, зокрема, українського⁵⁸.

Але найбільш очевидним рубежем у повороті політики пам’яті в Росії до неоімперського періоду “здорового консерватизму”, стала середина

⁵⁷ Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. № 5 С. 47.

⁵⁸ Виступлення президента Росії Володимира Путіна на I Всемирному конгресі російських соотечественників. Москва, 11 жовтня 2001 г. *Пивовар Е.И. Мир российского зарубежья в конце XX – начале XXI в.* Москва, 2019. С. 307 – 314.

“нульових” років XXI ст. У лютому 2004 р. Путін у одному з офіційних виступів назвав розпад СРСР величезною “загальнонаціональною трагедією”, а в посланні до Федеральних Зборів Росії (квітень 2005 р.) – “найбільшою геополітичною катастрофою століття”⁵⁹, не приховуючи намірів знову зібрати пострадянські республіки “під російську руку”. Отже, за діагнозом А. Безансона, прихід до влади Путіна не тільки вписався в російську традицію, а й розвинув її: “Це шлях шовінізму, але з певними особливостями, яких він часто набував у цій країні: суміш брехні, насильства та пихи”⁶⁰.

Якби у продовження відомої Мюнхенської промови 2007 р., де Путін назвав величезною трагедією розпад СРСР, його Валдайський виступ у вересні 2013 р. концентрував ідею формування нової російської ідентичності, Євразійського світу як противагу Заходу, зокрема і за рахунок України⁶¹. Цей виступ розцінений в Росії як епохальний, що ознаменував новий етап російської світової історії та міжнародних відносин^{62, 63}. Згідно з директивами Путіна, постійно доповнювалася доктрина інформаційної безпеки РФ, наскрізною тезою у якій було завдання нейтралізації інформаційно-психологічної діяльності, зокрема, спрямованої на підірив історичних основ та патріотичних традицій⁶⁴.

Традиційна для Росії практика присвоєння української історії вийшла на передову інформаційної війни саме з “воцарінням” Путіна. Очільник сусідньої держави і його ідеологи як закликані постійно звертаються до історії України-Русі та міфічної “давньоруської народності”, без якої претензії Росії на поглинення сучасної України та доктрина “русского міра” втрачають історичні підвалини. Українські фахівці з питань інформаційної безпеки зазначають: “Центральним питанням стали претензії Росії на історичну спадщину Київської Русі. В їх основу Москва заклала тезу про існування єдиної давньоруської

⁵⁹ Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. Президент России. 25.04.2005. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>

⁶⁰ Марусик Т. Ален Безансон: людина, що не захотіла бути часткою імперії брехні. *Дзеркало тижня*. (Київ). 2012. 18–25 травня. Вип. 18.

⁶¹ Стенограма виступлення В. Путина на засіданні міжнародного дискусійного клубу “Валдай”. *Российская газета*. Федеральний выпуск. 2013. 19 сентября. № 6185.

⁶² Ильин В. А., Морев М. В. Новый этап российской истории: тенденции, особенности, перспективы. *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. 2015. № 2 (38). С. 47 – 48.

⁶³ Авторы “Перелома” комментируют валдайскую речь Путина. URL: <http://www.rodon.org/society-131007122213>

⁶⁴ Основы государственной политики Российской Федерации в области международной информационной безопасности (Утверждены Указом Президента Российской Федерации от 12 апреля 2021 г. № 213). URL: <http://www.scrf.gov.ru/security/information/document114/>

ідентичності, на базі чого був сформований міф, що Московія й Київська Русь мають спільні історичні корені, а Росія має “спадкові права” як на Київську Русь, так і на сучасну Україну”⁶⁵. Очільник Росії часто апелює також до здобутків Володимира Великого, Олександра Невського, Петра I, натякаючи на продовження їх духовної та політичної спадщини у власній діяльності. Спостережене науковцями все більше зосередження Путіна на ідеології та історії пояснюється прагненням диктатора легітимізувати експансію Кремля.

Проте реальна путінська політика “нового авторитаризму” зі старим “Веймарським синдромом” реваншизму⁶⁶, подібна до сталінської в Росії й гітлерівської на міжнародній арені, тож попирає історичну правду, закони та мораль. Риторика Путіна щодо виправдання війни Росії з Україною прямо асоціюється з промовами А. Гітлера перед Другою світовою війною. Обидва диктатори просували ідею про приниження своєї країни і її громадян на світовій арені, яке пора подолати і “піднятися з колін” коштом повернення своїх “історичних земель” – чи то Судетської області, чи то Новоросії або й всієї України. А. Гітлер при створенні “тисячолітнього третього рейху” апелював до першого рейху та стародавньої Германії і просторікував про життєвий простір арійців. Так само, щоб обґрунтувати імперські і месіянські “скрепи”, московському “фюреру” доводиться нахабно брехати, з одного боку, про тисячолітню Росію і необхідний простір “русского міра”, з іншого – про Україну як штучне утворення на російських землях, яке сталося завдяки підступам Речі Посполитої, Австро-Угорщини чи навіть помилкам В. Леніна. Як помітили історики у Німеччині та інших країнах, у Кримській промові 18 березня 2014 р. не лише концепція “розділеного народу”, а й навіть деяка термінологія Путіна була вкрадена у нацистів, зокрема термін “націонал-зрадники” із “Майн кампф” А. Гітлера.

Відповідно, якщо погодитися з формулою путінського ідеолога А. Міграняна “Наш Путін – це хороший Гітлер”, викладеною ще до так званої СВО, то після кривавого 2022 р. злочинні дії російського “фюрера” майже тотожні геноциду “поганого” Гітлера. Адже, на відміну від того ж геноцидара Сталіна, який загалом не ставив під сумнів саме собою право української нації на існування, Путін уважає, що українці – це насправді “зіпсовані” (Польщею, Австро-Угорщиною, а тепер і колективним Заходом) росіяни, яких треба “перевиховати” або знищити. Рашистська геноцидна практика екзистенційної війни в Україні

⁶⁵ Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства / за заг. ред. В. Мартинюка. Київ : Центр глобалістики “Стратегія XXI”, 2018. С. 49.

⁶⁶ Lewis David G. Russia’s New Authoritarianism. Putin and the Politics of Order. Edinburgh : Edinburgh University Press. 2020. P. 12 – 17.

асоціюється практикою “остаточного розв’язання єврейського питання” запрограмованою 20 січня 1942 р. на зустрічі керівництва СС і урядовців гітлерівської Німеччини. Відмінність лише в тому, що вбивається і катується не етнічна, а політична нація і не в газових камерах, а у власних квартирах і на вулицях як ракетами у Харкові чи Запоріжжі або кулями як у Ірпіні чи Бучі. Зокрема, близькість теорії і практики нацизму й рашизму зауважили історики В. Грицюк і О. Лисенко: “Ідеологія, нав’язана російському суспільству правлячою верхівкою, отримала назву рашизму – тобто химерного переплетення у суспільній свідомості й колективному підсвідомому трансформованих атавізмів комуністичних ідей, основних засад нацизму в його російському варіанті, окремих постулатів фашизму. На виході це дало гримучу суміш, іменовану її творцями “російським світом””⁶⁷.

Для утримання України в лоні нової російської імперії і упокорення народу застосовуються всі засоби гібридної війни – від збройних до інформаційно-психологічних. Історична політика також була використана агресором як інструмент для підриву України зсередини шляхом конструювання цивілізаційної ідентичності її російськомовного населення навколо ідеї “русского міра” та як засіб легітимації військової агресії.

Тоді, коли Україна до 2014 р. не розробляла системи заходів для захисту власної історії, в Росії ще у 2009 р. було створено “Комісію при президентові РФ для протидії намаганням фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії”, яка активно долучилася до застосування культурно-історичних сенсів у гібридній війні – до “війни пам’ятей”. Така війна ведеться на необмеженому інформаційному просторі як на офіційному рівні через спрямовану представниками держави інтерпретацію історичних подій та явищ, так і на неофіційному (формування уявлень про ці події та явища через громадські організації, служителів церкви, популярні видання та сайти, блогерів).

Так, книжковий та медійний ринок України, кіно- та телеіндустрію роками наповнювала російська продукція на історичну тематику, засобами якої спотворювалася історія та культура України, принижувалася національна гідність українців і підносилася вищість всього російського. Цілеспрямована інформаційна експансія РФ, яка досягла апогею за президентства зрадника Януковича, досить ефективно руйнувала бачення українським суспільством свого минулого і майбутнього та національну

⁶⁷ Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 5 – 33. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.005>

ідентичність громадян. Попрацювали й адепти “русского міра” в Україні, в тому числі і в науковому середовищі. У 2012 р., який був проголошений у РФ як “Рік російської історії”, Путін підписав указ про створення при своїй адміністрації служби для опіки “зміцненням духовних і моральних основ російського суспільства” та посилення патріотичного виховання. В Україні навпаки – за часів Януковича відбувався проросійський поворот від національної історії і патріотичного виховання.

З початком гібридної війни з Україною 2014 р. російська наукова інтерпретація давньоруської спадщини остаточно програла конкуренцію ура-патріотичної міфології, яка наповнила виступи Путіна, заповнила ЗМІ та освітні видання. Адже всі види звернення суспільства до власної історичної спадщини належать до контрольованої авторитарною державою ідеологічної сфери, а саме – до культури пам’яті і національної ідентифікації. Це ще раз засвідчує маніакальна мета збройної навали Росії 24 лютого 2022 р., сформульована шовіністом Путіним як “денацифікація України”.

Насправді збройне вторгнення Росії в Україну під маскою Спеціальної військової операції (СВО) має на меті остаточне захоплення України, ліквідацію її державності, нищення національної ідентичності народу і його фізичної здатності до опору окупантам, замасковане тезою про “денацифікацію і демілітаризацію”. Феноменальна за відвагою і самопожертвою відсіч українців агресору, який володіє на порядок більшими збройними силами і ресурсами, здивувала весь світ та істотно підірвала ілюзії росіян разом з їх “п’ятою колоною” в Україні про “єдиний народ” і його “победоносіє”. Проте путінська дезінформація про тисячолітню спадщину Росії, включно з київськими князями Русі і Володимировим хрещенням, продовжує транслюватися російськими політиками, мас-медіа, науковцями та освітянами, в тому числі на окупованих територіях.

Найбільш повно потреба нового “возз’єднання” України з Росією викладена у статті “Про історичну єдність росіян та українців”, викладеній від імені Путіна 12 липня 2021 р. на сайті Кремля⁶⁸. Величезна за обсягом (майже 5,5 тис. слів або понад 33 тис. знаків), публікація становить суцільну суміш історичних міфів та перекохань, маніпуляцій про соціально-економічне становище та політику України, а також відвертій брехні про Крим і Донбас. На думку Путіна, українці у своїй масі є такими ж росіянами, які піддалися впливу Заходу та націоналістів, і прагнуть об’єднатися з Росією. Відповідно, українська держава мусить зникнути як штучна й антиросійська, а на її землях, насамперед на Сході та Півдні, має відродитися Новоросія й запанувати “русській мір”.

⁶⁸ Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев. 12 июля 2021 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

А тому була проголошена ідея неспроможності незалежної України та першорядності, “великості” Росії.

Цілу низку російських історичних міфів Путін знову трансливав у посланні до росіян 22 лютого 2022 р. перед повномасштабним нападом Росії на Україну. Тут він повторив імперські та радянські писання російських ідеологів про єдиний давньоруський (російський) народ, від якого, через втручання Заходу, були штучно відірвані малоросійська (українська) та білоруська гілки, які прагнуть відновити культурну, духовну і територіальну єдність з російським народом. Тому, на думку, президента РФ і його ідейних вчителів, треба усунути історичну несправедливість та знову “возз’єднати” ці землі в єдиному російському лоні. Кремлівські ідеологи концептуалізують і подовжують історичний шлях Росії, щоб зміцнити духовні “скрепи” росіян, продемонструвати, що культурно-історичні цінності, що лежать в основі Російської цивілізації, – це тисячолітні самотутні надбання народу.

Президент України у короткій репліці на такі маніпуляції зазначив, що теза Путіна про “братні народи” нагадує йому історію Каїна й Авеля, позаяк росіяни діють не по-братськи⁶⁹.

Отже, в історичній політиці Путіна одне з чільних місць займає руська культурно-історична спадщина. “Історичні” послання російського диктатора повторюються і транслиуються, бодай фрагментарно, у світових мас-медіа, що впливає на суспільну свідомість. Візьмемо до розгляду лише один фрагмент із промови очільника держави-агресора 2021 р., який буквально в трьох реченнях виклав такі фальшиві тези: а) Україна становить “невід’ємну частину” російської історії, культури, духовного простору; б) мешканці південно-західних давньоруських земель (території України) завжди називали себе “русськими” та православними в) сучасна Україна, штучне утворення, яке виникло лише завдяки Леніну і більшовикам⁷⁰.

По перше, намагаючись принизити державотворчі процеси, що відбувались на українських землях, Путін “забув”, що саме питомо українські **південно-західні терени** середньовічної держави, а не московські території, становили Русь. Окрім інших, майже всі російські історики, як наприклад, академік Б. Рібаков, доводили, що Русь або Руська земля мала два географічні центри у вузькому значенні: 1) Київ та Поросся (ядро чи “Русь всередині Русі”) – край, де існувала політична єдність полян щонайменше з IX ст.; 2) “вся Руська земля”

⁶⁹ Пресконференція. Всеукраїнський форум “Україна 30. Гуманітарна політика”. День 1. 13 липня 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wMіcTPTwF60>

⁷⁰ О ситуации на Украине: обращение президента России Владимира Путина. 21 февраля 2022 URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2022/02/21/o-situacii-na-ukraine-obrashchenie-prezidenta-rossii-vladimira-putina>

XII ст.: Київ, Поросся, Чернігів, Переяславль, Сіверська земля, Курськ і частина Волині, тобто лісостепова смуга від Росії до верхів'їв Сейму і Дінця. З літописів випливає, що ні Новгород, ні Рязань, ні Смоленськ, а тим більше ні населена угро-фінськими племенами (меря, мешера, голядь та ін.) Ростово-Суздальська земля з Москвою, не вважалися Руссю чи русинами. Територія сучасної європейської Росії у IX – XII ст. була глухою провінцією княжої України-Русі, відділеною величезним масивом хащів (брянські ліси). Тому не тільки у Києві, а й у “російській” пам'ятці “Задонщині” (поч. XV ст) – Московське князівство із прилеглими землями йменувалося **Заліссям**.

По-друге, в угодах з Візантією, починаючи з 860 р., саме київські князі та їхні війська називаються Руссю. У 1253 р. князь Данило Галицький, який володів і Києвом, прийняв титул короля Русі. У литовсько-польському договорі 1352 р. саме Галицько-Волинська держава названа “Руською землею”, тоді як жодне джерело на цей час не поширює назву Русь на “країну Моксель”. Пізніші європейські уявлення про Русь відбиті у “Трактаті про дві Сарматії” (1517) краківського каноніка Матвія. Під **Руссю** він розуміє терени сучасної України, від яких відрізняє Московію. Те саме підтверджують праці Г. Боплана та ін. знавців України-Русі. На мапі Н. Сансона (Париж, 1674), де Путін і суддя В. Зорькін не знайшли України, є заголовний картуш “**Україна - Земля козаків**” і назви її **руських** провінцій, а нинішня Росія йменується **Московією**. Такі ж назви фігурують на карті Й. Гоманна 1720 р. та ін. Термін “Росія” як грецький аналог назви “Русь” утвердив Петро I лише у 1721 р. на заміну назви “Московське царство”. Отож, нинішня Росія має такий самий стосунок до Русі-України, як колишня Римська провінція, а нинішня Румунія до Італії. Так що має рацію Ліна Костенко, яка писала: “Украдене ім'я до злодія не звикне. Якби не ми, то як вас називать?”.

По-третє, що стосується самоназви українців, які, за твердженням Путіна, називали себе “*руськімі*” і після Переяславської ради. Очевидна характерна для усіх московських пропагандистів підміна поняття. Насправді, з Київської доби і пізніше в Україні-Русі побутувала самоназва “**русини**”, “**русь**”. Населення ж нашої країни ніколи не називало себе прикметником “руській”. Руською була монета, карбована у Львові у XIV ст., руськими були полки чи князі. Ще у договорі князя Олега з Візантією 911 р. частину київських послів йменували русами. Водночас подніпровське ядро Русі називалося **Україною** щонайменше з 1187 р. (Київський літопис). Щодо пізніших часів, то українці називали росіян московитами навіть до XIX ст. А росіяни називали тоді українців малоросами. Українці повернули собі друге ім'я, яке мали русини Наддніпрянщини у XVII ст., через небажання бути “малоросами” і більше відрізнитися від “великоросів”, щоб запобігти асиміляції. Тому

в добі національного відродження духовні лідери народу прищеплювали широкому загалу те ім'я, – “українці”.

Нарешті, що стосуються заяви про те що Україна невід’ємна частина російської історії, культури, духовності. Україна-Русь існувала як переважно слов’янське етнополітичне утворення щонайменше з IX ст., а російська державність населена угро-фінськими, слов’янськими та тюркськими племенами, лише з середини XI ст. Так, навіть корифеї російської історіографії Соловйов та Ключевський стверджували, що російський етнос сформувався лише у другій половині XII ст., тобто з часу Владімірського князя Андрія Боголюбського, який у 1169 р. сплюндрував Київ. Відзначено визначальний вплив Золотої Орди на формування російської ментальності, державності та політичного устрою. Ще К. Маркс розцінював це, як “щеплення на монгольському корені”.

Треба врахувати, що Великий князь Володимир хрестив киян і Україну-Русь 988 р., а Москва як столиця майбутньої держави виникла лише 1147 р. Відтак тільки в запалених мізках Путіна та його оточення уявляються російськими Володимир Великий, Анна, королева Франції та сама Русь, яка розпалася до появи народності і державності московитів.

Те саме стосується заяви Путіна про спільну культуру і духовність. Ще російський етнограф М. Трубецькой у дослідженні “К проблеме русского самопознания” довів, що головні складові народного строю росіян, а саме лапті, косоворотки, кокошники, сарафани, невідомі романо-германцям і слов’янам. Фахівці відзначають неслов’янську п’ятитонову гаму народних російських пісень, відсутність у росіян веснянок, русального циклу, колядок, щедрівок тощо. Сама назва Москви означає “каламутна вода” мовою угро-фінського народу мокша.

Отже, заяви Путіна про історичну єдність українців і росіян – це цілковита брехня, застосована для “доточення” за рахунок України-Русі російської історичної тяглості до вигаданої “тисячолітньої держави”. Д. Кірюхін і С. Щербак наголосили, що “після анексії Криму “путінізм” набув остаточного вигляду як система, так і ідеологія”⁷¹, у яких націоналістична концепція “Історичної Русі” оперлася на правовий вимір, а на цивілізаційну ідентичність. Додамо лише, що міф цієї “ідентичності”, вигаданий в Росії для виправдання власного експансіонізму, базується лише на єдиновір’ї хрещення. Але якщо брехню, за рекомендаціями Геббельса, повторювати тисячі разів, вона може стати “правдою”, що найменше для “страны рабов, страны господ”. Адже за соціологічними опитуваннями

⁷¹ Kiryukhin D., Shcherbak S. The People, Values, and the State: How Vladimir Putin’s Views on Ideology Evolved. *Romanian Political Science Review*. 2022. Vol. XXII. No. 1. P. 27.

“Левада-Центру” станом на 2017 р. 36 % росіян вважали, що їх держава існує відвіку, а ще 38 % – від Київської Русі і хрещення⁷².

4. Присвоєння руської історичної спадщини Російською Церквою, у комеморативній, науковій та освітній практиці РФ

Послідовним “напарником” президента Путіна у використанні історичних міфів у інформаційній війні з Україною є ще один давній висуванець радянських спецслужб – патріарх РПЦ Кірілл (Гундяєв) і його ставленики в Україні. Д. Донцов влучно характеризував російську віру як “шаманське православ’я”, позаяк тамтешня Церква перейняла помпезну візантійську форму, пишний обряд, але не християнський дух і завжди була – в традиціях цезарепапізму – на імперській безбожній службі⁷³. За життя Донцова – російська Церква, характеризува ним як “слуги Антихриста”, була філією КДБ, а тепер – ФСБ. Верховод ідеологів “русского міра” патріарх РПЦ Кірілл закумулював споконвічні претензії “країни Моксель” на “Святу Русь” – Україну, благословив московську агресію. Після російського вторгнення на Донбас він лицемірно заявив: “У південних межах історичної Русі розгорілася нині міжусобна битва”⁷⁴. Уже тоді парафії УПЦ в Криму відверто називали себе російською церквою. А на підконтрольних Україні територіях священники УПЦ продовжували молитися за Кірілла та “єдиную Русь” навіть після збройного вторгнення Росії 2022 р., благословенного тим же Кіріллом.

У нещодавньому наказі XXV Всесвітнього російського народного собору “Сьогоднішня та майбутнє російського світу” від 27 березня 2024 р Російська православна церква пішла ще далі: закликала росіян єднатися, щоб підкорити всю Україну та дати відсіч Заходу. У самій назві цього документа закріплена експансія “російського світу”, який міжнародні терористи з РФ вкупі із своєю Церквою збираються і надалі “захищати” всупереч кордонам, визнаним міжнародно. Так звану СВО московський клір брехливо поймає назву “національно-визвольною боротьбою”, тим самим відвівши РФ місце колонії. Водночас не обійшлося без претензій на світову велич, імперіалізм і месіанізм: “З духовно-моральної точки зору спеціальна військова операція є Священною війною, в якій Росія і її народ, захищаючи єдиний духовний простір Святої Русі, виконують

⁷² Мішук І. “За Русь борюєсь”. Як Росія намагається відібрати в Україні історію Київської Русі. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33570/2023-11-26-za-rus-boryus-yak-rosiya-namagaietsya-vidibraty-v-ukrainy-istoriyu-kyivskoi-rusi/>

⁷³ Донцов Д. Дух Росії. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/GeistRusslands/AntichristForces.html>

⁷⁴ Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к Полноте Русской православной церкви. 17 июня 2014 г. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3675015.html>

місію “стримувача”, що захищає світ від натиску глобалізму і перемоги Заходу, що впав у сатанізм”⁷⁵.

Щодо московських зазіхань на “Святу Русь”, яку князь Володимир започаткував саме на українських землях, вдало відповів 28 липня 2021 р. у відеозверненні до українців з нагоди “Дня Хрещення Київської Русі-України”, Президент України: “Великий київський князь Володимир охрестив Київську Русь-Україну. Це не частина нашої історії, це і є наша історія”⁷⁶. Відповідно, як наголосив очільник держави, Київська Русь-Україна, з її культурно-історичною спадщиною є матір’ю насамперед сучасної України: “24 області України і півострів Крим – її рідні діти, і вони по праву її спадкоємці. А двоюрідним племінникам і дуже далеким родичам не потрібно зазіхати на її спадщину і намагатися довести свою причетність до історії тисячі років і тисячі подій, перебуваючи від місць, де вона сталася, за тисячі кілометрів”⁷⁷. Сказане варто лише доповнити, що 988 року, коли Київ і Україна-Русь хрестилися, ні Москви ні московитів ще і близько не було.

Окрему сторінку історії претензій московської Церкви на духовну спадщину Україну-Русі становить діяльність Української Православної Церкви (Московського патріархату). Ця московська філія в Україні вважає себе прямою спадкоємицею Київської митрополії X століття. Проте 20 грудня 2018 р. Верховна Рада ухвалила закон “Про внесення змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, за яким УПЦ зобов’язано змінити назву як такої, чий керівний центр базується у державі, що здійснила військову агресію проти України. Позаяк її очільники УПЦ проігнорували закон, 27 грудня 2022 р. Конституційний Суд визнав його відповідність Конституції. Однак це не завадило церковному кліру, починаючи з архімандрита Києво-Печерської лаври Павла й деяких митрополитів, і надалі проповідувати ідеї “руського міра і єдності “Святої Русі”, заперечувати російську війну в Україні, а подекуди й сприяти окупантам. За матеріалами СБУ розпочато понад 70 кримінальних проваджень щодо представників УПЦ МП, з яких 14 – митрополити цієї церкви за фактами держзради, колабораціонізму та пособництва країні-агресору, публічної агітації проти України і розпалювання релігійної ненависті. Викрито лише невелику частину

⁷⁵ Злива З. РПЦ закликала вірян на “священну війну” з Україною. URL:

<https://detector.media/infospace/article/224768/2024-03-28-rpts-zaklykala-viryany-na-svyashchennu-viynu-z-ukrainoyu/>

⁷⁶ “Україна. Київська Русь. 1033”: звернення Президента Володимира Зеленського з нагоди Дня Хрещення Київської Русі – України. 28 липня 2021 року: URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-kiyivska-rus-1033-zvernennya-prezidenta-volodimira-69757>

⁷⁷ “Україна. Київська Русь. 1033”...

фактично московського кліру в Україні, який продовжує вести служби по суті російською мовою, а нерідко – і в російському душі.

Ставлення російських спецслужб Путін добре розуміє значення “колиски” і витоків сучасної Росії, тому вже на початку свого президентства заповзвся “застовпити” цей фундамент “тисячолітньої держави”, прив’язати його до Русі. Пошук російської першостолиці спершу у резиденції князя Рюрика Старій Ладозі, яку він відвідав 2003 р. Наступник Путіна в кріслі президента Росії – Медведєв спробував розвинути ідею витоків Росії без Києва указом 2011 р. “Про святкування 1150-річчя зародження російської державності”. Мова в документі знову йшла про закликання у 862 р. новгородцями князя Рюрика “прийти і управляти”. Продовжуючи цей курс, Путін відвідав Новгород під час святкування 1160-річчя державності та виголосив там чергову “історичну” промову, “призначивши” це місто “колискою” та “витоком” Росії.

Проте, як зауважив О. Ситник: “Північно-східні землі України-Руси, котрі стали базою й свого роду полігоном формування Московії та Росії, були історично опозиційні до Києва та Новгорода”⁷⁸. Та й сам факт запрошення словенами скандинавів-варягів володіти ними засвідчує політичну безпорадність і неспроможність майбутніх “росіян”, тому не дуже надихнув честолюбного Путіна. Розчарувавшись у столичному значенні дрібного варязько-слов’янського поселення Ладога, він схилився до мрій стати новим Володимиром Великим, який прославив свій хрест і меч у Херсонесі і Києві. Так, у Кримській промові 18 березня “визволитель”, хоч і просторікував про витoki духовної єдності трьох народів, але “застовпив” півострів, Севастополь і Херсонес як одвічно російські. Відповідно, у посланні Федеральним Зборам 4 грудня 2014 р. вже не згадуючи “братні народи”, міжнародний злочинець заявив одноосібні претензії на Крим: “В Криму живуть наші люди, і сама територія стратегічно важлива, бо саме тут знаходиться духовний витік формування багатовікової, але монолітної російської нації та централізованої Російської держави”⁷⁹.

Із Кримом пов’язаний особливий цинізм Кремлівської влади. Адже обидві гібридні окупації Криму наприкінці XVIII й на початку XXI ст., відповідно до тієї ж ідеології “возз’єднання” земель у єдиному російському лоні”, не лише грубо порушували чинні міжнародні норми, але й принижували культурно-історичні цінності сусідніх народів, зокрема й українського. Більше того, підписання Кючук-Кайнарджійського мирного договору 1774 р. відкрило шлях до анексії Кримського ханства й нелегітимного поглинання Російською державою

⁷⁸ Ситник О. Історичні витoki ... С. 74.

⁷⁹ “Послание Президента РФ Федеральному Собранию”. 4 декабря 2014 года. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_171774/

Кримських, Таманських і Кубанських земель вже з 1783 р.⁸⁰ І якщо тоді російські владоможці намагалися мотивувати свою агресію нібито захистом кримських християн від утисків з боку кримських татар, то путінська мотивація 2014 р. вже орієнтувалася на захисті “русскоязычных от преследований киевской власти”. При цьому нахабно ігнорується історична спадщина і громадянські права кримсько-татарського народу, який двічі зазнав російських депортацій і дотепер зазнає геноциду.

У своїх посланнях Путін представив публіці досить широкий перелік діячів, “призначених” ним до пантеону російських героїв: від Рюрика і Володимира Мономаха “перекинув місток” до Олександра Невського й – через царів і полководців – аж до українця С. Корольова і Ю. Гагаріна. Така імперська еkleктична суміш ще раз демонструє відчайдушні спроби “руських” віднайти свою національно-державну ідентичність, в тому числі і за рахунок України.

Потуги присвоїти киеворуську спадщину для монтажу у конструкцію російських скреп” яскраво демонструє ажіотаж навколо встановлення пам’ятника Володимиру Великому у Москві, місті, яке виникло через більш ніж п’ятсот років після хрещення Русі. Щодо цього проєкту, очільник руху “Народний собор” В. Хомяков заявив, що князь Володимир є символом єдності та великого майбутнього Росії, а окремі “незалежні” країни прагнуть розділити єдність історії Русі. Зі свого боку, один із керівників Російського військового історичного товариства Ю. Нікіфоров запропонував провести першого вересня всеросійський урок про князя Володимира, “щоб ще раз пояснити громадянам, що Росія, російська державність почалась не 20 років тому, а має тисячолітню історію й належить до найдревніших цивілізацій планети”⁸¹. Зрештою, у листопаді 2016 р. на Боровицькій площі Москви зависочів 17-метровий пам’ятник киевському князю Володимиру. У церемонії взяли участь і Путін, і патріарх РПЦ Кірілл, який ще раз нагадав про руські духовні “скрепи”. В. Путін розповів, що Володимир Великий був “предком” і “духовним засновником російської держави”, але, звісно, не повідомив, що ця держава – чи Володимиро-Суздальська чи Московська – виникла вже через багато років після смерті великого киевського князя. Ще раніше був встановлений скромніший пам’ятник князю Володимиру у Херсонесі, який хоч і не входив до складу Русі, також був оголошений Путіним джерелом російської духовності, яке довелося захопити у 2014 р. Російському самодержцю все одно,

⁸⁰ Сізарев К. К. Гібридна окупація Кримського ханства Російською імперією в другій половині XVIII – на початку XIX століття. “*Humanitarian paradigm*”. Мелітополь, 2020. № 1 (3). С. 35–36.

⁸¹ Пам’ятник Володимиру в Москві: боротьба за спадщину Русі? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/12/141226_volodymyr_monument_moscow_vc

що нікому достеменно невідомо, де насправді хрестився Володимир Святий, позаяк згадку про його хрещення у Херсонесі надibuємо лише в пізніших літописах. Понад те, християнство на землях, які входять до сучасної Росії, поширилося не з Херсонеса, а з Києва. Але імперцю і диктатору дуже кортить “доточити” і кілька століть, і українські землі до своєї конструкції “тисячолітньої держави”.

Російські наративи про “давньоруську народність” як “колиску “трьох братніх народів” та українців як єдиний народ з росіянами, покликані легітимізувати експансію в Україні, заповнили не тільки московитські церкви, мас-медіа, освітню систему, а й наукове середовище. Не випадково директор Інституту загальної історії РАН РФ О. Чубар’ян похвалив академіка П. Толочка “за консенсусну точку зору, яка всіх влаштувала” на “круглому столі” у Києві у 2011 р., присвяченому 1150-річчю Русі. Така точка зору відображена у спільному комюніке: “три східнослов’янські народи: білоруський, російський та український вийшли з єдиної давньоруської народності, і для всіх їх Давньоруська держава була спільною історичною основою”⁸².

Більшість російських фахівців з історії Русі продовжують тлумачити киеворуський період як російську або, в кращому разі, спільну східнослов’янську спадщину з єдиною народністю, мовою, релігією тощо. Так, претендує на академічність і водночас інформаційну зброю монографія “Історія України” під керівництвом члена Громадської палати РФ, професора М. Григор’єва⁸³. До її авторського колективу входять як науковці, так і зрадники України: “міністр закордонних справ ЛНР” В. Дейнего, “президент Фонду розвитку нових медіа” О. Малькевич. Загальний напрям монографії демонструє “Вступне слово” академіка РАН РФ О. Тишкова з посиланням на сентенції В. Путіна про недопущення існування України як анти-Росії і похвалою авторам за “...розгляд історії України в її нерозривному і тісному зв’язку з історією Росії, як частину російської історії”⁸⁴. Зі свого боку, директор Інституту російської історії РАН Ю. Петров “благословив” монографію як етапну та добросесну основу для наступних досліджень⁸⁵.

“Добросесність” і кваліфікація авторів опусу впливає вже із концептуального заперечення будь-якої державності України до 1991 р., що засвідчує назва другого розділу: “Додержавний період історії

⁸² “Норманская теория” в законе Российские и украинские историки решили, кто будет отмечать юбилей Древнерусского государства. *Российская газета*. (Москва). Федеральный выпуск 02 ноября 2011 г. № 5622 (246).

⁸³ Григорьев М. С. и др. История Украины: монография. Москва : Международные отношения, 2022. С. 8.

⁸⁴ Тишков В. А. Вступительное слово. *Григорьев М. С. и др. История Украины* : монография. Москва : Международные отношения, 2022. С. 8.

⁸⁵ Григорьев М. С. и др. ... С. 11.

територій, що тимчасово входили до складу України у 1991 – 2014 роках”. Що стосується руської спадщини, то автори стверджують: “Завдяки хрещенню Русі було остаточно усунуто племінні відмінності і виникла єдина давньоруська народність. Паралельно склалася спільна давньоруська мова, а всі племінні варіанти на всій території держави, а не тільки на південних землях, перетворилися на діалекти цієї мови”⁸⁶. Таким чином, наводиться недолуга аргументація про створення єдиної народності завдяки хрещенню і спільній “давньоруській” мові. На підкріплення свого твердження наводиться витяг із статті М. Костомарова “Дві руських народності”: “...З прийняттям християнства народилася на Русі одна спільна мова – книжкова, і це був новий сильний зв’язок російських народів ... Мова забезпечила нам єдність...”⁸⁷. Отже “добросесні” історики, “не помітили”, що М. Костомаров доводив протилежне: 1) існування “**двох руських народностей**”, а не однієї “русской”: 2) спільність **книжної** (церковнослов’янської) мови, а не розмовної народної; 3) сильний зв’язок, і духовну (церковну, але не етнокультурну) єдність руських **народів** на основі цієї **книжної** мови (виділено нами. – *Авт.*). Відзначаючи важливість походження, книжної мови і віри, які формували майбутніх росіян, М. Костомаров наголосив на вирішальному значенні етнічної території, етнокультурних рис і традицій, спільних для українців-русинів і відмінних від їх північно-східних сусідів, пізніших росіян: “Киянин, Волиняк, Червонорусин були Руські через місцевість, через особливі риси свого природнього, громадського і родинного побуту, через свої звичаї й обичаї. Кожен із них був Руський через те, через що кожен східний Слов’янин був не Руський, а Тверитянин, Суздалець, Московець”⁸⁸.

Частина російських істориків, як-от В. Петрухін і Д. Раєвський, зберігають академічний рівень викладу і аргументують свою думку з опорою на попередників та “Повість минулих літ”, зокрема на “загальноруську самосвідомість Нестора”, яка зросла від ототожнення етноніма “русь” з полянами до сформованого в XI ст. “етнодержавного значення імені Русь”. Відтак історики переконані: “У XI ст. у межах єдиної давньоруської держави – Русі, завершилося формування ранньосередньовічної етнічної спільності – русі, руського народу, руських людей, руських – у середньовічних джерелах, давньоруської народності – у традиційних термінах сучасної історіографії”⁸⁹.

⁸⁶ Григорьев М. С. и др. ...С. 55.

⁸⁷ Цит за: Григорьев М. С. и др. ...С. 55.

⁸⁸ Костомаров М. Дві руські народности / пер. О. Кониський з переднім словом Дм. Дорошенка. Київ – Ляйпціг : Українська накледня, [Б.р.]. С. 22 – 23.

⁸⁹ Петрухин В. Я., Раевский Д. С. Очерки истории народов России в древности и раннем Средневековье Москва: Издательство Юрайт, 2018: URL: <https://web.archive.org/web/20180612141959/http://admw.ru/>

А. Дворніченко відзначив телеологічний характер подібних писань, де багатьох його колег “хапають руки із минулого” і констатував: “Російська історична наука і історична пам’ять, що стала останнім часом об’єктом дослідження, розглядають Київську Русь як безперечну приналежність сучасної Росії. Вибудовується така ретроспекція: РФ є правонаступником СРСР. Та, у свою чергу, безпосередньо пов’язаний з Російською Імперією і т. д.”⁹⁰. Історик відкинув також концепцію української спадкоємності від Русі, вважаючи її “уявним іншим” утворенням, конгломератом. Деяко подібні міркування щодо відсутності давньоруської народності, але водночас заперечення тези про формування українського етносу ще в до руський період висловила Н. Багновська. На її думку, аргументи на користь існування українського етносу з IV ст н. е. (від антів і склавин) та його домінування у Давньоруській державі не переконливі. Проте й населення Русі було не єдиним етносом, а “загальною основою”, з якої в ході історичного розвитку сформувалися росіяни, українці та білоруси⁹¹.

У іншому творі російських істориків та філологів з претензію на науковість наведено витяги з низки словників, енциклопедій, літописів, щоб продемонструвати тяглість Росії від Русі, довести походження назви “Україна” від слова “окраїна”, формування української мови з російської шляхом опоячення та приписати росіянам майже всю українську історію. З іншого боку, автори намагаються знайти альтернативний початок “тисячолітньої” Росії: “В історіографії термін Русь поширюється на всю територію Давньоруської держави з моменту її заснування у 862 році”⁹².

У цьому твердженні кілька вигадок: по-перше, термін Русь спершу поширювався **не на всю державу**, а на праукраїнські землі полян, згодом Київського, Переяславського, Чернігівського князівств. По-друге, у світовій історіографії виникнення Руської держави пов’язується з приєднанням князем Олегом Новгородом до Києва (“матері містам руським”) у 882 р. або з вокняжінням в Києві Аскольда у 860 р., але ніяк не із укріпленням князя Рюрика у 862 р. у варязькому поселенні Алдейгуборг (Ладога). Адже і з візантійських джерел і з “Повісті временних літ” достеменно відомо про похід київських князів Аскольда

books/V-YA--Petrukhin--D-S--Raevskiy_Ocherki-istorii-narodov-Rossii-v-drevnosti-i-rannem-Srednevekove/6118

⁹⁰ Дворніченко А. Ю. “Воображаемая другая”... С. 78.

⁹¹ Багновская Н. М. Проблема этнической структуры Древнерусского государства. *Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова*. 2012. № 2. С. 7.

⁹² Головань С., Карамян М., Кругляшова Галина С. и др. Украина VS. Украинский язык. Україна VS. Українська мова. Етноним. Демоним. Топоним. *La filologica por la causa*. 2014. С. 18.: URL: https://www.academia.edu/6440538/%D0%A0%D0%A3%D0%A1%D0%AC_VS

та Діра на Константинополь 866 р. (нині встановлено, що 18 червня 860 р.). Похід був здійснений з Києва – підтвердженої знахідками археології, нумізматики, письмовими джерелами столиці Русі. Недарма Путін і його ідеологи відкинули ладозький міф, намагаючись відшукати витоки російської державності чи то в Новгороді, що виник не раніше 940-х рр., чи то в Києві. Однак науковий рівень С. Голованя, М. Карамян, Г. Кругляшової та ін. авторів опусу “Україна VS. Українська мова” засвідчує їх наступний пасаж в дусі путінської пропаганди: “Немає жодної окремої “української історії”, “українського народу”, “української мови”, все це вигадки ворогів Русі, Ватикану, Польщі, Австро-Угорщини, німецьких окупаційних влади у роки першої та другої світових воєн, нинішніх прозахідних еліт, з метою роздробити Єдиний російський народ, послабити його”⁹³.

Отже, більшість російських дослідників Русі далекі від об’єктивності: їх “хапають руки минулого”, тому що їх “ноги” ростуть із пропагандистського міфу “тисячолітньої Росії”. Їхні погляди зводяться до того, що Україна – невід’ємна частина російської історії, культури, духовності, починаючи з давньої Русі. Ігнорується факт, який визнали навіть корифеї російської історіографії В. Соловйов та В. Ключевський: “великорос вперше виступив на історичну арену” лише у другій половині XII століття, тобто з часу “першого великороса” – владимірського князя Андрія Боголюбського, який у 1169 р. сплюндрував Київ. При цьому великороси ніяк не вписувалися у “давньоруську народність” чи єдність з українцями-русами. “На північному сході Русі в результаті підкорення фінських племен тоді формувалася **нова етнічна група** (Виділено нами. – Авт.), яку у XIX ст. іменували великоросами”⁹⁴. Заслуговує на увагу і думка дослідників про визначальний вплив Золотої Орди на формування російської державності. Відомий український історик В. Ричка, якого дехто відносить до прибічників міфу про давньоруську народність, менше з тим, наголосив на спадкоємності України від Русі, а Росію охарактеризував як “щеплення на монгольському корені”⁹⁵.

Так само не складається у російських істориків і політиків з оголошенням, що серед східних слов’ян “найстарішою” державністю є російська з її прив’язкою до покликання Рюрика в Ладогу 862 р.

Адже перша письмова згадка про Руську землю (у “Повісті минулих літ”) припадає на 852 р., “коли почав царювати Михайло” при якому приходила Русь на Царгород. Відтак, можливо варто вести початок давньоруської держави від 852 р., а не від 882 р. і аж ніяк від династичної прив’язки 862 р.? Бо ж, по-перше, коли країна (земля) отримує назву

⁹³ Головань С., Карамян М., Кругляшова Галина С. и др. ... С. 18.

⁹⁴ Ключевский В. О. Сочинения. Т. 1. Москва, 1956. С. 292 – 315.

⁹⁵ Ричка В. Володимир Мономах. Харків : Фоліо, 2019. 120 с.

(Руська), це свідчення наявності певного державного організму. По-друге, якщо Русь, осередком якої була Київщина, здійснила комбінований військовий похід на Константинополь, то це також доказ існування відповідних політичних і армійських структур. По-третє, в “Повісті минулих літ” саме з 852 р. започатковується руська хронологія й щорічна фіксація подій – ознака використання державними структурами писемної комунікації⁹⁶. Врешті-решт, князь Аскольд ходив на Візантію 860 р., на два роки раніше, ніж до “Росії” прибула “офіційна делегація” Рюрика зі Скандинавії чи Ютландії і погодилася порядкувати місцевими “росіянами” чи то в Ладозі, чи в Новгороді.

Окремий сегмент російської історичної політики охоплює систему історичної освіти і представлений в дидактичній літературі з історії. Дослідники, що аналізували маніпуляції у російських підручниках та посібниках з історії фактами і явищами, пов’язаними з Україною, спостерегли постійну корекцію владою настанов авторам такої літератури у бік імперських і антиукраїнських акцентів⁹⁷. Така корекція набула прямих вказівок Путіна з напередодні російської гібридної війни 2014 р., коли було укладено “Єдиний історико-культурний стандарт” викладання шкільного курсу “Історія Росії”. Як наголошували В. Гудзь, Л. Полякова і А. Крилова: “У Стандарті явно простежується великодержавна концепція “єдиноросів” та телеологічне ототожнення сучасної РФ з Руссю і СРСР – міф “тисячолітньої Росії”. Відтоді у російській шкільній літературі минуле українського народу подається як частина інших держав та їхніх історій, а держава Україна як штучне утворення 1991 р.”⁹⁸. Відтоді замість раніше вживаний термін “Київська Русь”, автори підручників замінили на “Давня Русь”, а про Київ воліли не згадувати. Водночас прискорилося уніфікація російського історичного наративу і “зачистка” наукового середовища від істориків-інакодумців. Особисто Путін постійно спрямовував істориків до вироблення канону історичної освіти в школі та створення “єдиного підручника історії”, з метою виховання в молоді “поваги до власного героїчного минулого” та наголосом на те, що Росія створювалася єднанням різних народів. Вказівка “вождя” була виконана вже 2014 року, коли контрольоване Кремлем Російське історичне товариство уклало “Єдиний історико-культурний стандарт”, на основі якого донині здійснюється викладання шкільного курсу “Історія Росії”.

⁹⁶ Байцар А. Від 852 року потрібно вести початок УКРАЇНСЬКОЇ (давньоруської) ДЕРЖАВИ. URL: <https://baitsar.blogspot.com/2021/08/852.html>

⁹⁷ Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. ...

⁹⁸ Гудзь В., Полякова Л., Крилова А. Шкільні підручники з історії в путінській Росії як засіб інформаційної війни з Україною. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2023. Випуск 14/56. С. 177.

С. Батуріна проаналізувала результати десятки видань з історії для російських шкіл за і виявила, що у 80 % з них йдеться і про Україну⁹⁹,¹⁰⁰. При описанні у цих підручниках ранньої історії слов'ян, Київської Русі та держав, що постали після її розпаду, Україна як суб'єкт історичного процесу відсутня. Навіть коли мова йде про історію Галицько-Волинського князівства ніде немає згадок про розміщення його на теренах сучасної України

Дослідження реалізації ідеологічних настанов російської влади щодо руської минувшини на прикладах підручників для 6 класу виявило, що дітей РФ змалку привчають до уявлення про Україну як давню російську територію. Для цього останнім часом замість терміна “Київська Русь” вживаються назви “Південна Русь” або “Південно-Західна Русь”¹⁰¹. Відповідно до населення Русі замість етнонімів “русь”, “руси”, які містяться в першоджерелах як самоназва українців, вживається присвоєний московитами у XVIII ст. і аналогічний їх сучасній самоназві прикметник “русские”. Практику присвоєння початкових періодів історії України з тлумаченням етнічного складу давньоруської держави як “русского”, а не руського демонструє і рекомендований “згори” підручник для шестикласників за редакцією А. Торкунова¹⁰².

Курс на десуб'єктивізацію України в минулому набув магістрального напрямку у російській історичній політиці і шкільній літературі РФ після Революції Гідності і став директивним у 2020-х рр. За пів року до нападу на Україну Путін призначив свого помічника, куратора Російського військово-історичного товариства В. Мединського головою Міжвідомчої комісії з історичної просвіти – “з метою забезпечення планомірного та наступального підходу у відстоюванні національних інтересів РФ, пов'язаних зі збереженням історичної пам'яті й розвитком просвітницької діяльності у сфері історії”¹⁰³. Саме цей діяч, який у 2020 р. на форумі “Історія для майбутнього: новий погляд” заявив, що “кожен росіянин аби стати “добропорядним громадянином”, має бути “бодай трохі” істориком”¹⁰⁴, взявся за просування “скреп” в історичну

⁹⁹ Батуріна С. Образи української історії в дидактичній літературі країн-сусідів. Академічні й доакадемічні образи української історіографії : колективна монографія / відп. ред. та керів. авт. кол. О. А. Удод. Київ : Ін-т історії України, 2012. 720 с.

¹⁰⁰ Батуріна С. Українська історія в сучасних російських підручниках з історії (2009–2015 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2016. Вип. 26. С. 468.

¹⁰¹ Охредько О. Київ – “южная Русь”, а Нестор – “русский летописец”: чому вчать підручники для шестикласників у РФ. *Дзеркало тижня*. 2016. 18 березня.

¹⁰² История России. 6 класс. Учебник для общеобразовательных организаций. В 2 ч. Ч. 1. / под общей ред. Торкунова А. В. Москва, 2016. С. 19.

¹⁰³ Зеленін В. В. По той бік правди... С. 37.

¹⁰⁴ Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда... С. 52.

дидактику. Вираженням такої інструменталізації та ідеологізації історичної науки стали російські шкільні підручники 2020-х рр. Так, укладачі підручника для 6-го класу нахабним чином перенесли історію кочових спільнот на території Північного Причорномор'я та Приазов'я першого тисячоліття до н. е., а також історію грецьких міст-держав у Криму до російської минувшини¹⁰⁵. Безперечно, це зроблено під впливом безапеляційних заяв Путіна про сакральний Крим і Новоросію та під наглядом В. Мединського.

Згідно з останньою шкільною програмою, у підручниках подається як спадщина Росії не тільки історія всіх руських князівств IX – XIV ст., включно із Галицько-Волинським, а й білоруських та українських земель у складі Великого Князівства Литовського. Для усіх східних слов'ян аж до XVI ст. в підручниках РФ застосовано російськоцентричну етнічну термінологію: попри наявну вже в середні віки етнічну диференціацію, їх усіх називають “русскими”, “русскими людьми”. При цьому ігнорується той факт, що саме українців і білорусів у цей час називали русинами, руськими людьми, тоді як нинішніх росіян – московитами. “Відтак етнічна і політична суб’єктність України “зникає”¹⁰⁶, – зауважили дослідники цього питання. Відтак, шкільне історіописання путінської Росії відповідає загальній тенденції російських наративів з історії, викладених з позицій імперіалізму та месіанізму, на яких стоять їхні політичні замовники.

Виконуючи вказівки “згори”, керівництво видавництва “Просвещение” – провідного видавця навчальної літератури РФ – розпорядилося звести до мінімуму згадки про Україну та Київ у шкільних підручниках та посібниках. У квітні 2022 р. про це повідомили редактори видавництва: “перед нами стоїть завдання – зробити так, нібито України просто немає”¹⁰⁷. Результати такого шахрайства в царині історичної освіти не забарилися. Наприклад, у згаданому вище підручнику з історії Росії для шостих класів 2016 р. розповідається, що князь Олег приєднав Новгород до стольного Києва і утворив Давньоруську державу. Натомість у виданні 2022 р. навіть фраза “Володимир хрестив Київ” змінюється на “хрестив столицю”. У підручнику 2023 р. перенесено і дату утворення держави, і її столицю, і “авторство” державотворця. Київ як мати міст руських” зовсім випав з путінської шкільної міфології, а

¹⁰⁵Черникова Т. В., Чиликин К. П. История России с древнейших времен до начала XVI века. 6 класс : ученик / под общей ред. Мединского В. Р. Москва, 2021. С. 14–19.

¹⁰⁶Яремчук В., Смирнов А. Аналітичний огляд “Історія України в російських шкільних підручниках з історії”. Київ : Алменда, 2023. С. 28.

¹⁰⁷Нестерова Е. “Перед нами задача – сделать так, будто Украины просто нет”. Из учебников издательства “Просвещение” убирают упоминания Киева и Украины. URL: <https://zona.media/article/2022/04/23/enlightenment>

створення держави приписано Рюрику: “З його покликанням 862 р. у Новгород пов’язують утворення держави Русь”¹⁰⁸.

Загалом з початком війни проти України історія Русі у підручниках РФ з історії остаточно вписана в концепцію “тисячолітньої держави”, у якій немає місця українському народу із його столичним Києвом. У такий спосіб рашисти формують світогляд своєї молоді – майбутніх солдат і пропагандистів, які завтра почнуть фізично і морально вбивати українців.

ВИСНОВКИ

Таким чином, хоча гібридна війна Росії проти України ведеться здавна, за роки президентства Путіна вона набрала максимальної інтенсивності і переросла в повномасштабну війну на фізичне і моральне знищення українського народу. Одним із векторів цієї тотальної війни є інформаційна війна, зокрема війна пам’ятей, яка ведеться засобами пропаганди історичних міфів, спрямованих на позбавлення українців власної історії та національної пам’яті. Для Росії як авторитарної ідеократичної держави, характерн формування ідеологічних засад історичної політики і війни пам’ятей особисто президентом, який, подібно до Сталіна, позиціонує себе “спецом” з багатьох наук, насамперед із історії. Укази та промови Путіна наповнені історико-патріотичною риторикою про “Святу Русь”, “тисячолітню Росію” “руській мір” і лежать у річищі імперської традиції Росії, визначені формулою “православ’є, самодержав’є, народност’” і служать зміцненню рашистського режиму. Водночас ідеологічні міфи режиму, наприклад, щодо Росії як спадкоємиці Русі, українців як гілки “єдиного народу” та “штучної” України базуються на засадах панрусизму, месіанства, євразійства, українофобії та служать легітимізації територіальних завоювань. Директивні послання Путіна підхоплюються придворними істориками типу В. Медінського, і стають вказівними для укладачів шкільних програм та підручників, активно транслюються у російських і зарубіжних ЗМІ, інтенсивно реалізуються в комеморативній практиці, зокрема на ТОТ. Однією зі знакових складових російської історичної політики та інформаційної війни, яка абсолютно домінує в афірмативних і дидактичних наративах та переважає в академічному середовищі, є присвоєння руської минувшини, історії і культури України.

Пропаганда історичних міфів щодо тотожності давньоруської і російської історії ведеться “бійцями ідеологічного фронту” – російськими політичними акторами, журналістами, авторами академічної та дидактичної літератури з історії, а інспірується і спрямовується

¹⁰⁸ З російських підручників прибрали згадки Києва у розділах про Київську Русь. 23.04.2022: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3465608-u-rosii-ziskilnih-pidrucnikiv-pribiraut-zgadki-pro-kiiv-ta-ukrainu-zmi.html>

передусім Путіним. Це засвідчують і політичні виступи, і вказівки укладачам підручників, і комеморативна практика схибленого на лаврах Володимира Великого, Петра I та Сталіна “збирача земель”. При цьому, для кремлівських владоможців, ще з часів укладення Кючук-Кайнарджійського договору, анексії Кримського ханства й нелегітимного поглинання Кримських, Таманських і Кубанських земель в 1783 р., традиційною була практика нехтування усіма правовими і моральними нормами й тотального перекручення історичних фактів та дезінформація світового співтовариства. Якщо тоді мотивацією російської влади був захист кримських християн від утисків з боку кримських татар, то путінська мотивація 2014 р. вже орієнтувалася на захист “русскоязычных от преследований киевской власти”.

Україна також здійснила рішучі заходи на посилення інформаційної безпеки та корекцію історичної політики, першочергово у галузі освіти та комеморативній практиці. Проте якщо висновки щодо фізичного простору цієї війни в основному зроблені і досить успішно втілюються на полі бою, то інформаційне й віртуальне протистояння з агресором ще далеко не вигране. Тому насамперед має бути скоригована концепція інформаційної безпеки, яка визначатиме стратегічні цілі та шляхи їх досягнення. Адже переможцем у інформаційній війні можна стати не стільки завдяки захисній рефлексії на рашистські інформційно-психологічні, скільки наступальним чином, зокрема здатністю змодельовати поведінку супротивника в різних ситуаціях і визначити власний алгоритм дії на випередження. Серед практичних заходів варто, услід за заборонаю російських і проросійських ЗМІ в Україні та ворожого книгодруку, посилити оперативну контрпропаганду, зокрема, на окупованих територіях, а також збільшити позиціонування України в міжнародному інформаційному полі. Водночас, уникаючи монополії на інформацію, важливо прозоро і різнобічно висвітлювати роботу державних інституцій, що уможливить нейтралізувати російську пропаганду та підвищить медіаграмотність українського населення

Уважаємо також доцільним створення під егідою НАН України постійної експертної групи з питань аналізу гуманітарної політики, яка могла б моніторити відповідність її реалізації програмним цілям, зокрема, в освітній галузі та інформаційному просторі держави та сприяти вдосконаленню історичної політики з урахуванням реалій Вітчизняної війни з Росією. Зокрема, існує потреба запровадження незалежної наукової експертизи підручників. Давно пора імплементувати Концепцію історичної освіти, починаючи з повернення пропедевтичного курсу історії України для учнів 5 класу. Маємо переконання, що як відкриття військових кафедр у закладах вищої освіти сприятиме збройному подоланню загарбників, так і розширення курсів історії

України у вищих зміцнить ідеологічний фронт протистояння з Росією. Щоб подолати розрив між академічною історичною наукою і масовою суспільною свідомістю потрібно, нарешті, прийняти й імплементувати державну програму популяризації історичної науки. Щоб зруйнувати ще наявні в Україні російські імперські стереотипи, треба постійно нагадувати пораду М. Грушевського: росіяни мають сформулювати новий концепт історії свого народу, позаяк українці та білоруси ще з Руської доби є окремими народами й до будівництва російської держави діла не мають. Можливо, варто сучасній Україні назватися за формулою нашого видатного історика Україна-Русь, щоб і московські викрадачі руської назви та історичної спадщини і всі народи світу постійно пам'ятали, чий ми нащадки.

Прийде час перемоги і покарання розпалювачів війни, рашистських убивць як на полі бою, так і на полі інформаційної війни, а тим часом ми всім українським загалом маємо виконувати свій священний обов'язок захисту Вітчизни кожен на своїй ділянці всенародного фронту, зокрема історичній.

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано новітні російські фальсифікації історії Русі, зокрема, концепти “тисячолітньої держави”, “давньоруської народності”. Зроблено спробу дати відсіч інформаційним атакам РФ на українську історичну пам'ять та національну ідентичність. З'ясовано, що хоча Україна здійснила заходи задля посилення інформаційної безпеки та корекцію історичної політики, зокрема в галузі освіти та комеморативній практиці, ця робота потребує продовження і вдосконалення.

SUMMARY

The latest Russian falsifications of the history of Russia are analyzed, in particular, the concepts of the “thousand-year-old state” and the “ancient Russian nation”. An attempt was made to repel the informational attacks of the Russian Federation on Ukrainian historical memory and national identity. It was found that although Ukraine has implemented measures to strengthen information security and correct historical policy, in particular in the field of education and commemorative practice, this work needs to be continued and improved.

ЛІТЕРАТУРА

1. “Норманская теория” в законе Российские и украинские историки решили, кто будет отмечать юбилей Древнерусского государства. *Российская газета. (Москва). Федеральный выпуск. 02 ноября 2011 г. № 5622 (246).*

2. “Україна. Київська Русь. 1033”: звернення Президента Володимира Зеленського з нагоди Дня Хрещення Київської Русі – України. 28 липня 2021 року: URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-kiyivska-rus-1033-zvernennya-prezidenta-volodimira-69757>
3. Chernysh V., Mahadevan P. The informational dimension of hybrid warfare. *National law journal: teory and practice*. Decembrie 2017. P. 157 – 161.
4. Grigas A. *Beyond Crimea : The New Russian Empire*. Yale University Press, Yale, 2016. 352 p.
5. Freedom house визнає, що Росія веде проти України масовану інформаційну війну. УНІАН. 06.12.14. URL: <https://www.unian.ua/politics/1018401-freedom-house-viznae-scho-rosiya-vede-proti-ukrajini-masovanu-informatsiynu-viynu.html>
6. Hoffman F. *Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies. 2007. 72 p.
7. Kiryukhin D., Shcherbak S. The People, Values, and the State: How Vladimir Putin’s Views on Ideology Evolved. *Romanian Political Science Review*. 2022. Vol. XXII. No. 1. P. 9 – 33.
8. Le Goff J. *History and Memory* / transl. by S. Rendall, E. Claman. Columbia University Press. 1992. XXIII, 266 p.
9. Lewis David G. *Russia’s New Authoritarianism. Putin and the Politics of Order*. Edinburgh : Edinburgh University Press. 2020. P. 12 – 17.
10. Murrey W. and Mansur P. *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient Time to Present*. New York : Cambridge University Press, 2012. 321 p.
11. Sofienko O. The nature of imperialism in russian foreign policy and its influence on Ukraine. *Молодий вчений*. 2020. № 10 (86). P. 370 – 375.
12. Sytnyk O. M. Russian-ukrainian war 2014–2019 years as the decisive stage of the struggle for the Ukrainian independent state. *Relevant research of historical sciences : collective monograph*. Lviv – Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 183 – 201.
13. Zaliznyak Y. Information security and Russian aggression: Ukraine – EU – NATO hybrid response. *Yearbook of the Institute of East-Central Europe*. 2016. 14(2). P. 23 – 42.
14. Авторы “Перелома” комментируют валдайскую речь Путина: URL: <http://www.rodon.org/society-131007122213>
15. Аллен У. История Украины. Южнорусские земли от первых киевских князей до Иосифа Сталина. Москва : Центрполиграф, 2022. 416 с.
16. Багновская Н. М. Проблема этнической структуры Древнерусского государства. *Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова*. 2012. № 2. С. 3 – 7.

17. Байцар А. Від 852 року потрібно вести початок УКРАЇНСЬКОЇ (давньоруської) ДЕРЖАВИ. URL: <https://baitzar.blogspot.com/2021/08/852.html>

18. Балюк В. Історія як частина інформаційної війни рф проти України. 05-12-2022 URL: <https://leopolis.news/post/76178/istoriya-yak-chastyna-informaciyno-viyny-rf-proty-ukrany>

19. Батуріна С. Образи української історії в дидактичній літературі країн-сусідів. *Академічні й доакадемічні образи української історіографії : колективна монографія / відп. ред. та керів. авт. кол. О. А. Удод*. Київ : Ін-т історії України, 2012. 720 с.

20. Батуріна С. Українська історія в сучасних російських підручниках з історії (2009 – 2015 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2016. Вип. 26. С. 468 – 482.

21. Вілсон Е. Українці: несподівана нація. Київ : К.І.С. 2004. 552 с.

22. Герасимов В. Ценность науки в предвидении: URL: <http://vpknews.ru/articles/14632>.

23. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства / за заг. ред. В. Мартинюка. Київ: Центр глобалістики “Стратегія ХХІ”, 2018. 227 с.

24. Головань С., Карамян М., Кругляшова Галина С. и др. Украина VS. Украинский язык. Україна VS. Українська мова. Етноним. Демоним. Топоним. *La filologica por la causa*. 2014: URL: https://www.academia.edu/6440538/%D0%A0%D0%A3%D0%A1%D0%AC_VS

25. Горский А. А. Политическое развитие Средневековой Руси. Санкт-Петербург : Наука, 2023. 245 с.

26. Григорьев М. С. и др. История Украины : монография. Москва : Международные отношения, 2022. 648 с.

27. Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 5 – 33.

28. Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства. URL: <http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm>

29. Гудзь В., Полякова Л., Крилова А. Шкільні підручники з історії в путінській Росії як засіб інформаційної війни з Україною. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2023. Випуск 14/56. С. 173 – 184.

30. Данилевский И. И. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX – XII вв.) : курс лекцій: учебное пособие для студентов вузов. Москва : Аспект Пресс, 1998. 399 с.

31. Дашкевич Я. Как Московия украла историю Киевской Руси-Украины. Доклад доктора исторических наук. 20.09.2014. URL: <https://>

uainfo.org/blognews/398664-kak-moskoviya-ukrala-istoriyu-kievskoy-rusi-ukrainy-doklad-doktora-istoricheskikh-nauk.html

32. Дворниченко А. Ю. “Воображаемая другая”: Киевская Русь в научно-учебном дискурсе Восточной Европы. *Палеоросия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях. Научный журнал Санкт-Петербургской Духовной Академии*. 2022. № 2 (18). С. 70 – 82.

33. Донцов Д. Дух Росії. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/GeistRusslands/AntichristForces.html>

34. Дорошко М. Росія проти України: історичний фронт. *Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Spoleczne*. 2022. Vol. 8. № 2. С. 142 – 153.

35. З російських підручників прибрали згадки Києва у розділах про Київську Русь. 23.04.2022: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3465608-u-rosii-zi-skilnih-pidrucnikiv-pribiraut-zgadki-pro-kiiv-ta-ukrainu-zmi.html>

36. Залізняк Л. Л. Києворуська версія україногенези. Аргументи “за” і “проти”. *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 93 – 107.

37. Зеленін В. В. По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Вінниця : Віндрук, 2014. 384 с.

38. Злива З. РПЦ закликала вірян на “священну війну” з Україною. URL: <https://detector.media/infospace/article/224768/2024-03-28-rpts-zaklykala-viryany-na-svyashchennu-viynu-z-ukrainoyu/>

39. Ильин В. А., Морев М. В. Новый этап российской истории: тенденции, особенности, перспективы. *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. 2015. № 2 (38). С. 42 – 71.

40. Историческая экспертиза. (Санкт Петербург). URL: <https://www.istorex.org/post/%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%B0-%D1%81-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%>

41. История России. 6 класс. Учебник для общеобразовательных организаций / под ред. А. В. Торкунова. В 2 ч. Ч. 1. Москва, 2016. Ч.1. 128 с.

42. Ищенко А. С. Война памяти или о том, кому принадлежит наследие Киевской Руси. URL: <https://www.istorex.org/post/%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

43. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. № 5 С. 43 – 55.

44. Калакура Я. Постаць Ярослава Мудрого в координатах української та російської історіографії. *Український інформаційний простір*. 2020. 1(5). С. 71 – 87.

45. Каппелер А. История Украины. Конкурирующие нарративы украинской истории URL: <https://oou.org.ua/2021/11/14/andreas-kappeler-ystoryya-ukrayn%D1%8B-konkuryuyushhye-narratyv%D1%8B-ukraynskoj-ystoryy/>

46. Касьянов Г., Смолий В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ : Інститут історії України, 2013. 128 с.

47. Ключевский В. О. Сочинения. Т. 1. Москва, 1956. С. 292 – 315.

48. Костомаров М. Дві руські народности / пер. О. Кониський з переднім словом Дм. Дорошенка. Київ – Ляйпціг : Українська наглядня, [б.р.]. 111 с.

49. Котышев Д. М. От русской земли к земле киевской. Становление государственности в Среднем Поднепровье IX – XII вв. Москва : Центрполиграф, 2019. 264 с.

50. Мавродин В. В. “Образование древнерусского государства” Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1945. 432 с.

51. Маклюэн М. Понимание Медиа. Внешние расширения человека. Москва : Кучково поле, 2003. 464 с. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3528/3530>

52. Марусик Т. Ален Безансон: людина, що не захотіла бути часткою імперії брехні. *Дзеркало тижня*. (Київ). 2012. 18–25 травня. Вип. 18.

53. Міщук І. “За Русь борюсь”. Як Росія намагається відібрати в Україні історію Київської Русі. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33570/2023-11-26-za-rus-boryus-yak-rosiya-namagaietsya-vidibraty-v-ukrainy-istoriyu-kyivskoi-rusi/>

54. Нестерова Е. “Перед нами задача – сделать так, будто Украины просто нет”. Из учебников издательства “Просвещение” убирают упоминания Киева и Украины. URL: <https://zona.media/article/2022/04/23/enlightenment>

55. Нефедов С. А. История России. Факторный анализ. Т. I-II. Москва : Издат. дом “Территория будущего”, 2010 – 2011: URL: <http://book.uraic.ru/elib/authors/nefedov/science/Russia/RH/IRS.htm>

56. О ситуации на Украине: обращение президента России Владимира Путина. 21 февраля 2022 URL: <https://eodaily.com/ru/news/2022/02/21/o-situacii-na-ukraine-obrashchenie-prezidenta-rossii-vladimira-putina>

57. Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к Полноте Русской православной церкви. 17 июня 2014 г. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3675015.html>

58. Общественно-политические настроения населения (23 – 25 июля 2021). URL: https://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_23-25_iyulya_2021.html

59. Основы государственной политики Российской Федерации в области международной информационной безопасности (Утверждены Указом Президента Российской Федерации от 12 апреля 2021 г. № 213). URL: <http://www.scrf.gov.ru/security/information/document114/>

60. Охредько О. Київ – “южная Русь”, а Нестор – “русский летописец”: чому вчать підручники для шестикласників у РФ. *Дзеркало тижня*. 2016. 18 березня.

61. Пам’ятник Володимиру в Москві: боротьба за спадщину Русі? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/12/141226_volodymyr_monument_moscow_vc

62. Петрухин В. Я., Раевский Д. С. История народов России в древности и раннем средневековье. Москва : Издательство Юрайт, 2018. 410 с.

63. Пивовар Е.И. Мир российского зарубежья в конце XX – начале XXI в. Москва, 2019. С. 307 – 314.

64. Півторак Г. Походження українців, росіян, булорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов’янських зі “спільної колиски” Київ : Вид. центр “Академія”, 2001. 152 с.

65. Плохій С. Брама Європи / перекл. з англ. Романа Клочка. Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. 496 с.

66. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. Президент России. 25.04.2005. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>

67. Послание Президента РФ Федеральному Собранию”. 4 декабря 2014 года. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_171774/

68. Почепцов Г. Смыслы і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. Київ : Києво-Могилянська академія, 2016. 312 с.

69. Пресконференція. Всеукраїнський форум “Україна 30. Гуманітарна політика”. День 1. 13 липня 2021. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=wMіcTPTwF60>

70. Примаченко О. Роль медіа в комплексному впливові історії на суспільну свідомість. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2022. Випуск 30. С. 74 – 82.

71. Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг)/ переклад з англійської О. Буценка та Ю. Олійника. Т. І. Київ ; АТ “Обереги”, 1997. 1084 с.

72. Пузанов В. В. Древнерусская государственность: генезис, этнокультурная среда, идеологические конструкты. Ижевск : Издат. дом “Удмуртский университет”, 2007. 624 с.

73. Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев. 12 июля 2021 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

74. Ричка В. Володимир Мономах. Харків : Фоліо, 2019. 120 с.
75. Сегеда С.П., Шевчук В.П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. *Наука і оборона*. 2019. № 1. С. 31 – 35.
76. Ситник О.М. Історичні витоки російсько-української війни 2014 – 2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 2. С. 71 – 81.
77. Сізарев К. К. Гібридна окупація Кримського ханства Російською імперією в другій половині XVIII – на початку XIX століття. *Humanitarian paradigm*. Мелітополь, 2020. № 1 (3). С. 30 – 40.
78. Снайдер Т. Дорога к несвободе. Россия, Европа, Америка / перевод с англ. И. Кригер. Москва : ООО “Издательство АРТ”, 2021. 416 с.
79. Стенограма виступу Збігнева Бжезінського на слуханнях Сенату США щодо України 10 липня 2014 р. URL: <http://uainfo.org/blognews/261501-stenograma-vistupu-zbgneva-bzhezinskogo-nasluhannya-h-senatu-ssha-schodo-ukrayini.html>
80. Стенограмма выступления В. Путина на заседании международного дискуссионного клуба “Валдай”. *Российская газета. Федеральный выпуск*. 2013. 19 сентября. № 6185.
81. Тишков В. А. Вступительное слово. Григорьев М. С. и др. История Украины : монография. Москва : Международные отношения, 2022. 64 с.
82. Толочко А. Киевская Русь и Малороссия в XIX в. Киев : Laurus, 2012. 256 с.
83. Толочко А. П. Очерки начальной руси. Киев; Санкт-Петербург: Лаурус, 2015. 336 с.
84. Толочко П. Древнерусская народность. Воображаемая или реальная : научное издание. Киев : АДЕФ-Україна, 2010. 300 с.
85. Троян С., Киридон А. “Війни пам’ятей” у вимірі інформаційного протистояння. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвцев*. Вип. 18: присвячено 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 40 – 45.
86. Удод О. Історична наука як фактор деміфологізації історичної культури: простір мас-медіа і соціальних мереж. *Деміфологізація історії та творення міфів в українській науці та публічному просторі : колективна монографія / наук. ред. О. О. Салата, Ю. І. Ковбасенко*. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2021. С. 7 – 20.
87. Фроянов И. Я. Нашествие на русскую историю. Санкт-Петербург : Русская коллекция, 2020. 1086 с.
88. Черникова Т. В., Чиликин К. П. История России с древнейших времен до начала XVI века. 6 класс: ученик / под общей ред. Мединского В. Р. Москва, 2021. С. 14 – 19.

89. Ющенко П.А. Києворуська спадщина в історичній пам'яті українського суспільства (XII – початок XXI ст.): дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2019. 467 с.

90. Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці “русского мира”. Аналітична записка / відп. ред. В. А. Смолій. Київ Ін-тут історії України НАНУ, 2023. 72 с.

91. Яремчук В., Смирнов А. Аналітичний огляд “Історія України в російських шкільних підручниках з історії”. Київ : Алменда, 2023. 31 с.

Information about the authors:

Gudz V. V.

Doctor Habilitatus in History, Professor
Professor at the Department of History and Archaeology, Bogdan
Khmelnysky Melitopol State Pedagogical University, st. Science town, 59,
Zaporizhzhya, Ukraine, 69000,
(victorvgudz@gmail.com)

Poliakova L I.

Doctor of Philosophy, Associate Professor
Associate professor at the Department of History and Archaeology, Dean
of the Faculty of Natural Sciences and Geography, Bogdan Khmelnysky
Melitopol State Pedagogical University, st. Science town, 59, Zaporizhzhya,
Ukraine, code 69000,
(klioist@ukr.net)

Sytnyk O. M.

Doctor Habilitatus in History, Professor,
Professor of the Department of History and Archeology, Bogdan
Khmelnyskyi Melitopol state pedagogical University, st. Science town, 59,
Zaporizhzhya, Ukraine, code 69000, (oleksander_sytnyk@i.ua)

Гудзь В. В.

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії та археології, Мелітопольського
державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Україна, 69000
(victorvgudz@gmail.com)

Полякова Л. І.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології, декан природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Україна, 69000 (klioist@ukr.net)

Ситник О. М.

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології Мелітопольського державного університету імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Україна, 69000 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ДЖЕРЕЛЬНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЖІНОЧИЙ ВИМІР ORAL HISTORY

Каліщук О. М.

ВСТУП

Вивчення досвіду Першої¹ та Другої світової війни, конфліктів ХХ ст., функціонування тоталітарних режимів², діяльності національно-визвольних рухів³, загалом історії ХХ ст.⁴ дає підставу з певністю твердити про особливості та відмінності жіночого досвіду, зміну соціальних ролей в умовах соціальних катаклізмів. Російсько-українська війна досить швидко рівно ж поставила на порядок денний її гендерні аспекти⁵.

¹ Байдак М. С. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914 – 1918 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 22 с.; Гук М. Жінки України в Першій світовій війні у сучасних вітчизняних дисертаційних дослідженнях. *Часопис української історії*. 2019. № 39. С. 104 – 113; Павлишин О. Емансипація жінки-селянки в роки Першої світової війни. “Бабська революція” 1918 р. у Східній Галичині. *Україна модерна. Перша світова: українська перспектива*. 2016. № 23. С. 152 – 170.

² Кісь О. Жіночий досвід ГУЛАГу: стан досліджень та джерельні ресурси в українському контексті. *Український історичний журнал*. 2016. № 3. С. 125 – 138.

³ Антонова Т. Жінка та її “мирні”, “напівмирні” й “воєнні” ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Вип. 9. С. 138 – 146; Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940 – 50-х роках. *Схід / Захід: історико-культурологічний збірник*. Харків, 2009. Вип. 13 – 14: Історична пам’ять тоталітаризму: досвід Центрально-Східної Європи. С. 101 – 125; Кісь О. Національно-визвольні змагання як випробування меж традиційної жіночності: жіночий досвід у національному підпіллі 1940 – 1950-х років. *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 48. С. 61 – 78; Пустомітенко О. Жінки у підпіллі ОУН (б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studioti historica*. 2014. Ч. 4. С. 77 – 83; Трофимович Л. В. З історії участі жінок в українському підпільно-повстанському русі (середина 1940 – початок 1950-х років). *Військово-науковий вісник*. 2022. № 38. С. 131 – 148.

⁴ Надзвичайні долі звичайних жінок. Усна історія ХХ століття / гол. упорядник Іроїди Винницької [бібліотека “Україна Модерної”, серія “Щоденники, спогади, інтерв’ю, число 1]. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. 836 с.

⁵ Війна без правил: гендернообумовлене насильство, пов’язане зі збройним конфліктом на сході України / авт. кол.: А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич, М. Крона, О. Лазоренко, Хельгі Немо; Громадська організація “Східноукраїнський центр Громадських ініціатив”. Київ, 2017. 216 с.; Василенко Н. Гендерні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах російсько-української війни. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах*

1. Теоретико-методичні засади

Часто буває так, що альтернативних усним історіям джерел немає, особливо коли йдеться про певний історичний феномен чи певні соціальні групи, котрі не залишають по собі документів. Інтерв'ю дають можливість отримати іншу / альтернативну офіційній картинку подій чи явищ, показати, як історичні події люди сприйняли, запам'ятали та як конструюють про них свою оповідь. Нагадаємо думку Юлії Скубицької, висловлену в одному з текстів, щодо важливості фіксування усних свідчень для спільного проживання травми: “привносить в суспільство високий рівень ієрархізації, яка знижує солідарність і сприяє тому, що накопичена агресія починає виливатися на тих, хто Війна поруч, а не на призвідників трагедії. Усна історія є одним із інструментів, який допомагає уникнути слухати до досвіду тих, хто поряд, але має відмінний досвід війни. Післявоєнне відновлення – це значною мірою загоєння ран, проживання горя втрат. Усна історія унаочнює спільність і ран, і горя, попри можливу різницю досвідів...”⁶.

євроінтеграції : збірник матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 203 – 207; Грабовська І. Жіноче “обличчя” війни України проти російського агресора. *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 30. С. 29 – 34; Грицок В. Військова служба жінок крізь призму гендерної політики. Старожитності Лукомор'я. 2022. № 3 (12). С. 83 – 88; Калагін Ю., Шанідзе О. Гендерний аналіз соціальних практик українських біженців 2022 року. *Грані*. 2023. Т. 26. № 3. С. 62 – 68; Малярчук Н. Т. Внутрішньо переміщені особи в Україні: гендерний вимір. *International scientific conference “Scholarly disputes in philosophy, sociology political science, and history amidst, globalization and digitalization: conference proceedings* (December 28 – 29, 2021. Venice, Italy). Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. P. 140 – 144; Орлова Т. В. Гендерні аспекти російської агресії проти України. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. № 1 (3). С. 158 – 165; Синявська О. Ю., Тимченко Н. С., Тимошенко Л. В. Щодо захисту прав жінок військовослужбовиць в умовах російсько-української війни. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 38. С. 109 – 115; Сягіна В. Ярошенко В. Роль жінки під час російсько-української війни. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 345 – 347; Тінін Д. Г. Деякі аспекти гендерної рівності у воєнний час: як війна змінює роль жінок у суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. *Серія Право*. Вип. 80: ч. 2. С. 432 – 437; Храбан Т. Є., Самойленко К. О. Висвітлення образів військовослужбовиць в українських медіа в період російсько-української війни. *Український соціум*. 2023. № 2 (85). С. 145 – 167.

⁶ Холявка А. Джерела майбутнього: “Архів війни” та мистецька інтерпретація. URL: <https://docudays.ua/2023/news/oglyad-programi/dzherela-maybutnogo-arkhiv-viyni-ta-mistecka-interpretaciya/>

Оксана Кісь звернула увагу на нові виклики перед українськими дослідниками щодо документування та осмислення спогадів і свідчень про пережите, які поставили перед ними Революція Гідності, російсько-українська війна⁷.

В осмисленні російсько-української війни усна історія набуває вагомого значення, бо надає можливість зафіксувати й зберегти для нащадків її героїку й жахіття. Усноісторичні дослідження російсько-української війни постали не на порожньому місці. В Україні перші наукові форуми, на яких було заявлено про існування Oral history як напряму соціально-гуманітарних досліджень й окреслено перспективи його розвитку, відбулися не раніше 1994 р., а про інституціоналізацію цієї методики наукових досліджень можна говорити лише від 2006 р. зі створенням Української асоціації усної історії⁸. Серед розробників методології варто назвати таких вітчизняних вчених як Гелінада Грінченко, Юрій Бураков та Олексій Сухий⁹, Тетяна Величко, Наталія Гончарова, Оксана Кісь¹⁰, Н. Павловська¹¹, Тетяна Пастушенко¹², Світлана Проскурова¹³ та ін.

Варто вказати на наявність уже напрацьованих щодо висвітлення через усну історію подій російсько-української війни. Адже свідчення очевидців на переконання А. Кілар стають одним із найважливіших джерел для розуміння сучасних подій¹⁴. Вкажемо на розробку

⁷ Кісь О. Усна історія: концептуальні засади. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2015. Вип. 2. Ч. 3. С. 220.

⁸ Пастушенко Т. До створення Української асоціації усної історії. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 233.

⁹ Бураков Ю. В., Сухий О. М. Сучасна російсько-українська війна у спогадах учасників – курсантів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. *Військо-науковий вісник*. 2018. Вип. 2. С. 192 – 202.

¹⁰ Кісь О. Гендерні аспекти практики усноісторичних досліджень: особливості жіночого досвіду, пам'яті і нарації. *Суспільні злами і поворотні моменти: макрподії крізь призму автобіографічної розповіді* : матеріали Міжнар. наук. конф. ([м. Львів] 25 – 26 вересня 2014 р.) / упоряд.: О. Р. Кісь, Г. Г. Грінченко, Т. Пастушенко. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2014. С. 11 – 41.

¹¹ Павловська Н. До питання про методику збирання усних свідчень учасників періоду нацистської окупації території України в роки Другої світової війни. *Архіви України*. 2005. № 1/3. С. 470 – 473.

¹² Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні. *Історія України*. 2010. № 17 – 28. С. 10 – 15.

¹³ Проскурова С. Усна історія Другої світової війни (за матеріалами етнографічних соціально-педагогічних практик студентів факультету історії та права КДПУ імені В. Винниченка 2008 – 2013). *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Вип. 22. С. 17 – 31.

¹⁴ Кілар А. Ю. Методика усної історії: теорія та практика (на прикладі інтерв'ю з учасниками російсько-української війни). *Усна історія: теорія, метод,*

методології усної історії досліджень новітньої історії України (Майдану та російсько-української війни) Світланою Годжал і Наталією Матвійчук¹⁵, Юрієм Офіцинським і В. Пилипчук¹⁶, Анною Прохоровою¹⁷, Ксенією Сізовою¹⁸.

Початок російсько-української війни, а особливо широкомасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р., усної історичні пошукування активізували, з'явилися численні записи та дослідницькі проекти, пов'язані із фіксацією досвіду окупації українських земель російськими військами¹⁹. Використання усної історії для дослідження сучасних подій є більше, ніж виправданим. Адже усні свідчення є надефективним саме у випадку людей, які пережили важкі потрясіння, коли відбуваються радикальні зміни у суспільному / соціальному / культурному / особистому житті.

Нині ми маємо цілу низку вітчизняних і зарубіжних проєктів із підготовки фахівців й збору свідчень. В Українському інституті національної пам'яті був створений Архів усної історії, що розпочинався з фіксації подій на Майдані та переріс у кілька видань із серії “Усна історія російсько-української війни”²⁰. Кафедра історії НАУКМА

джерело: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24 – 26 жовтня 2018 р.). Вінниця, 2018. С. 100 – 104.

¹⁵ Годжал С., Матвійчук Н. Усної історичне свідчення та спомини як джерело за вивчення російсько-української війни: методологічні та правові засади. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”*. Острог, 2023. Вип. 34. С. 104 – 113.

¹⁶ Офіцинський Ю., Пилипчук А. Війна на Донбасі 2014 року: спроба усної історичних досліджень. *Тисячоліття – Millennia*. 2015. № 2. С. 158 – 162.

¹⁷ Прохорова А. А. Методологічні особливості дослідження особистих свідчень учасників майдану 2013 – 2014 років методом напівструктурованого інтерв'ю. *Наукові записки НАУКМА. Соціологічні науки*. 2017. Вип. 196. С. 32 – 37; Прохорова А. А. Застосування методології усної історії в якісницьких соціологічних дослідженнях. *Габітус*. 2019. Вип. 9. С. 26 – 32.

¹⁸ Сізова К. Л., Алексеєнко Н. М. Створення книги спогадів учасників АТО: від задуму до готового видання. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Ч. 2 (115). С. 17 – 22.

¹⁹ “... це війна, це вбивання цивільних, мирних...”: Мешканці передмістя Чернігова про особливості воєнного повсякдення під час російського наступу та життя в окупації (24 лютого – 2 квітня 2022 р.) / запис і публікація А. Панкової, О. Боряк. *Український історичний журнал*. 2022. № 6. С. 30 – 47; “Росіяни у дворі стоять, так умовляю, щоб у полон здались”: розповідь очевидця про окупацію с. Полуботки на Чернігівщині (24 лютого – 2 квітня 2022 р.) / Інтерв'ю записав і підготував до друку О. Шевчук. *Український історичний журнал*. 2023. № 2. С. 49 – 59; Воробей О. “Запам'ятай: ні росіяни, ні білоруси нерукопожатні”: свідчення про окупацію с. Юр'ївка на Чернігівщині. *Український історичний журнал*. 2023. № 3. С. 30 – 47.

²⁰ Усна історія російсько-української війни (2014 – 2015 роки) / ред. кол. серії: В. Мороко, Р. Молдавський, С. Білівненко, О. Штейнля, В. Лінніков, М. Волобуєв,

спільно із Канадським інститутом українських студій Університету Альберти провели круглий стіл “Усна історія та виклики війни”. Серед міжнародних проектів назвемо Літній інститут з досліджень на основі інтерв’ю та усної історії “Свідчення війни в Україні”, організований Альбертським університетом, Української асоціацією усної історії та іншими організаціями. Польський державний Інститут Пілецького у Варшаві досліджує наслідки тоталітарних режимів. На початку повномасштабного вторгнення створили Центр документування російських злочинів в Україні ім. Рафала Лемкіна. Перші результати їхньої роботи – зібрано близько 1 500 свідчень українців. “Це величезна база даних, де зафіксовані спогади очевидців, що дали згоду поділитись тим, що запам’ятали” – за свідченням Катерини Сухомлинової, депутатки Маріупольської міської ради. Для збору усноісторичних свідчень виникають різноманітні громадські ініціативи. Наприклад, фонд Лени Гроховської ініціював літературний конкурс для українських біженців у Польщі “24 лютого – моє життя до і після”, метою якого було задокументувати трагічні спогади про події, які спіткали українців внаслідок повномасштабної російської агресії проти України, а також

М. Павленко; Український інститут національної пам’яті, Запорізький національний університет, Запорізька обласна державна адміністрація. Вип. 1. Київ : К.І.С., 2015. 176 с.; Усна історія російсько-української війни (2014 – 2016 роки) / ред. кол. серії: Г. Васильчук, В. Мороко, Р. Молдавський, С. Білівненко, О. Штейнле, В. Лініков, М. Павленко; Український інститут національної пам’яті, Запорізький національний університет, Запорізька обласна державна адміністрація, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Вип. 2. Київ, 2016. 464 с.; Усна історія російсько-української війни (2014 – 2016 роки) / ред. кол. серії: В. Мільчев, В. Мороко, Р. Молдавський, С. Білівненко, О. Штейнле, В. Лініков, М. Павленко; Український інститут національної пам’яті, Запорізький національний університет Історичний факультет, Запорізька обласна державна адміністрація Департамент культури, туризму, національностей та релігій, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Запорізьке відділення. Вип. 3. Київ, 2017. 200 с.; Усна історія російсько-української війни (2014 – 2016 років) / ред. кол. серії: В. Морочко, С. Білівненко, Вал. Мороко, О. Штейнля, М. Павленко; Український інститут національної пам’яті, Запорізький національний університет історичний факультет, Запорізька обласна державна адміністрація Департамент культури, туризму, національностей та релігій, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Запорізьке відділення. Вип. 4. Київ : К.І.С., 2018. 384 с.; Усна історія російсько-української війни (2014 – 2016 роки) / ред. кол. Серії : Вл. Мороко, С. Білівненко, О. Штейнля, М. Павленко; Український інститут національної пам’яті, Запорізький національний університет історичний факультет, Запорізька обласна державна адміністрація Департамент культури, туризму, національностей та релігій, Запорізьке наукове товариство ім. Я. П. Новицького Громадська комісія з історії російсько-української війни. Вип. 5. Київ : К.І.С., 2019. 432 с.

видати окремою збіркою матеріали у вигляді книги або альбому: “Ми хочемо, щоб ця публікація стала важливим документом, який засвідчує досвід і виклики, з якими стикаються мільйони людей, змушених покинути свої домівки та організувати своє життя заново. Кожна історія, яку ми отримуємо, унікальна. Це історія про витривалість, надію та мужність”. Результатом літературного конкурсу, оголошеного Товариством жінок в Центрі (куявсько-поморське відділення) стала книга “Рік у Польщі” (2023), де опубліковано свідчення 12 українок. Результатом дослідницьких пошуків стали численні вітчизняні публікації усноісторичних досліджень²¹.

Варто звернути увагу на особливість сучасного етапу усноісторичних студій – значна частина спогадів, публіцистичних творів, усних свідчень вже оприлюднена і перебуває у вільному доступі передовсім на електронних ресурсах.

Усноісторичні джерела стають важливим елементом наукових студій. Як приклад згадаємо монографію “Війна Путіна проти України”²², де усноісторичні джерела, що їх автор зібрав під час мандрівок півднем й сходом України, передовсім зонами бойових дій, зайняли належне їм місце. Або дослідження Олександри Баронь та Агнешки Громковської-Мелосік “Українські воєнні біженки. Самоусвідомлення, травма, надія”²³.

Надважливо розуміти, що усні джерела (особливо записані невдовзі після пережитих подій) мають декілька важливих характеристик. Передовсім маємо справу із фіксацією усної історії незавершеного минулого (російсько-українська війна триває), що неминуче впливає на об’єктивність. До того ж, усноісторичні тексти не стільки передають інформацію про минуле, скільки відображають його значення у житті респондента, а отже, в усноісторичному наративі буде відчутним вплив і об’єктивних, і суб’єктивних факторів. Усна історія дає підґрунтя насамперед для осмислення подій у майбутньому.

Інтерв’ю свідків військових дій, біженців, учасників та внутрішньо переміщених осіб відрізняється від звичайного запису споминів. Оксана Кісь виділяє такі основні проблемні моменти у роботі зі свідченнями як усноісторичними джерелами (на прикладі інтерв’ювання учасників АТО):

²¹ Спогади про сучасне: інтерв’ю під час російсько-української війни / упоряд. Юрій Волошин, Валентина Люля, Зденка Вагнерова, Прага, 2022. 334 с.; Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть : зб. наук. пр. / за ред. І. Грінченко. Київ : ТОВ “АРТ КНИГА”, 2021. 352 с. та ін.

²² Kuzio T. Putin’s War Against Ukraine. North Charleston : Create Space Independent Publishing Platform, 2017.

²³ Baroń A., Gromkowska-Melosik A. Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Tożsamość, trauma, nadzieja. Kraków : Oficyna Wydawnicza “Impuls”, 2022. 269 s.

- ✓ драматичні події на Майдані та досвід АТО змушують звернути особливу увагу на психологічні аспекти роботи усних істориків, яким доводиться мати справу з людьми, що переживають гостру психологічну травму, перебувають в умовах збройного протистояння, зазнали особистих втрат, стали жертвами насильства тощо;
- ✓ у сучасних контекстах перед дослідниками постають нові етичні виклики, зумовлені загостренням політичних конфліктів в українському суспільстві, соціально-економічної кризи і зубожіння тощо. Дослідникам доводиться виробляти додаткові прийоми і заходи, які допомагають “не зашкодити” ані респондентом, ані досліджуваним спільнотам, ані власне самому дослідникові. Збереження психічного здоров’я дослідників та зменшення ризиків “професійного вигорання” стають актуальними темами порядку денного;
- ✓ на перший план також виходять (раніше недооцінене) юридично-правові аспекти практики усної історії: у зв’язку з набуттям чинності Закону України “Про захист персональних даних” підвищуються вимоги до належного документального супроводу проєктів, дотримання відповідних норм зберігання і особистих свідчень пошуку ефективних механізмів їх архівування., удоступнення і використання²⁴.

2. Жіночі досвіди війни

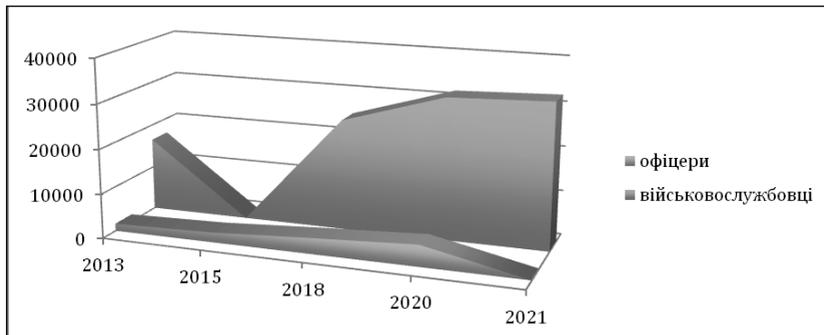
Вихідним пунктом треба уважати, що приватні історії та досвіди війни є вкрай різними, іноді – навіть діаметрально протилежними. Однак лише їх сукупність може створити цілісну картинку. Йдеться не лише про відмінності соціальні, регіональні, за статтю. Російсько-українська війна поставила питання не лише про роль жінки в українському суспільстві, а й про можливість кар’єрного зростання.

Трішки статистики. У 2014 р., себто на початок російсько-української війни, загальна кількість жінок у ЗСУ становила 49 926, з яких військовослужбовець – 16 557. За даними Кадрового центру Збройних Сил України до повномасштабного вторгнення Росії на початок 2021 р. було зафіксовано бл. 57 тис. жінок., а на кінець 2021 р. кількість жінок-військовослужбовиць ЗСУ становила 32 569 (себто їх сьома частина)²⁵. А це – 22, 8 %. Нині говорять про приблизно 40 % жінок у ЗСУ, але на правду

²⁴ Кісь О. Усна історія в сучасній Україні: здобутки і виклики часу. URL: <https://ua.boell.org/uk/2017/01/16/usna-istoriya-v-suchasniy-ukrayini-zdobutki-i-vikliki-chasu>

²⁵ Скільки жінок-військовослужбовців служать у Збройних Силах України – нові дані Кадрового центру. Армія Inform, 04.12.2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/skilky-zhinok-vijskovosluzhbovcziv-sluzhat-uzbrojnyh-sylah-ukrayiny-novi-dani-kadrovogo-czentrul/>

їхня кількість може бути набагато більшою. Але й без того – це більше, ніж у країнах НАТО (США – 17 %, Німеччина – 12 %, Великобританія – 11 %, Естонія – 10 %, Данія – 8 %, Польща – 7,5 %). Від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну кількість жінок, які стали на захист, зросла до 62 062, з яких – 43 479 військовослужбовиці (станом на жовтень 2023 р. за даними Кадрового центру ЗСУ). Від початку російсько-української війни 13 487 особи отримали статус учасниць бойових дій, 302 були відзначені державними нагородами, а 9 – загинули у бойовій обстановці.

Інший вимір статистики – біженство. У результаті збройної агресії з боку Росії значна частина населення перетворилася або на внутрішньо переміщених осіб, шукаючи безпечніші місця на території України. На травень 2022 р. тікаючи від війни понад 7 мільйонів стали внутрішньо переміщеними особами, а згідно з оцінками МОМ, на 25 вересня 2023 р. їх налічується 3,7 млн²⁶. Лише станом на 3 березня 2022 р. через тиждень після початку широкомасштабного вторгнення, понад 1 мільйонів біженців (2, 3 % населення України) були змушені переміститися до сусідніх країн. За підрахунками Управління Верховного комісара ООН у правах біженців, на 23 квітня 2022 р. з України виїхали понад 5, 1 мільйона осіб, зокрема близько 2,9 – до Польщі, 774 тис. – до Румунії, 490 тис. – до Словаччини. Як свідчать опитування, вибір країни обумовлено передовсім наявністю в ній родичів або знайомих (48 %) а також близькістю до Батьківщини²⁷.

²⁶ Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 14. Жовтень 2023 р. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naselennya-0?fbclid=IwAR29EtRfzizyV3oGZ2jVZRgGC9cW0D3XSSkma-wbgbp56ZGJLdi_nVt0ZUrY

²⁷ Displacement patterns, needs and intentions survey / IOM Slovakia. URL: <https://dtm.iom.int/reports/slovakia-displacement-surveys-refugees-ukraine-and-tcns-round-03-09-march-22-may-2022>

Чому ми звернули на це увагу? Сухі статистичні дані увиразнюють глибину соціальних зсувів, спричинених війною і дозволяють визначити їх значимість та напрями дослідницьких пошуків їх вивчення.

3. Особливості усноісторичних свідчень різних категорій жінок

Перед дослідниками усної історії, етнографами, антропологами та загалом вченими постало завдання збору свідчень. Вони розуміли, що важливо зібрати й опрацювати свідчення представників усіх можливих соціальних груп українців, адже спомини про одну й ту ж подію можуть кардинально різнитися, з огляду на їх суб'єктивність.

Водночас варто нагадати думку Світлани Алексієвич: “Все, що нам відомо про війну, ми знаємо з “чоловічого голосу”. Ми всі в полоні “чоловічих” уявлень ми всі в полоні “чоловічих” уявлень і “чоловічих” відчуттів війни. “Чоловічих” слів. А жінки мовчать. Ніхто ж, окрім мене, не розпитував мою бабусю. Мою маму. Мовчать навіть ті, хто був на фронті. Якщо раптом починають згадувати, то розповідають не “жіночу” війну, а “чоловічу”. Жіночі розповіді інші та про інше. У “жіночій” війни свої барви”, свої запахи, своє світло та свій простір почуттів. Свої слова”²⁸.

Не секрет, що на жіночі історії впливають особливості жіночої пам'яті. Уже аксіоматичним стало твердження, що жінки часто-густо пам'ятають минуле інакше, ніж чоловіки. Так, Гвендолін Еттер-Льюїс виокремила такі особливості, як “применшення”, “уникнення позиції першої особи”, “рідше згадування особистих досягнень”²⁹.

Безсумнівно, жіночі історії треба аналізувати у зв'язку із врахуванням соціального статусу та соціальної ролі оповідачки. Від цього залежить мова жіночих текстів та ступінь впливів зовнішніх факторів. Дослідники узалежнюють трансформацію пам'яті в жіночих історіях – у тих соціальних групах, які менше інших причетні до політики чи творчості, а заклопотані буденними клопатами утримання родини чи заробітку грошей, цей процес повільніший; вони краще зберігають індивідуальну пам'ять, засновану на власному досвіді.

Анастасія Кілар виокремила такі ролі: 1) жінка-воїн; 2) жінка-берегиня; 3) жінка-медик; 4) жінка-волонтер³⁰. І всі вони по-різному будуть відчувати війну.

²⁸ Алексієвич С. У війни не жіноче обличчя / пер. з рос. В. Рафєєнка. Харків : Vivat, 2016. С. 10.

²⁹ Etter-Lewis G. Standing up and speaking out: African American women's narrative legacy. *Sage Journals* (London, Newlury Park and New Delhi). 1991. Issue 4. Vol. 2. P. 424 – 437.

³⁰ Кілар А. Зміна уявлень про роль жінки російсько-українській війні 2014–2022 рр. *Народознавчі зошити*. 2022. № 5. С. 1013 – 1040.

Усні свідчення жінок-фронтвинок виступають і допоміжними при реконструкції воєнної історії, і цінним самостійним джерелом, яке назавжди фіксує голоси безпосередніх учасників війни. Використання “моделі усної історії жінок” піднімає питання, які повинні бути вивчені ширше: про харчування і способи лікування дітей у екстремальних умовах, про способи адаптації до умов воєнного часу й виживання, про рольові переорієнтації жінок.

Усноісторичні інтерв'ю увиразнюють і виокремлюють особливість сприйняття реалій російсько-української війни жінками. Якнайкраще формулює це такий текст: “коли Батьківщині загрожує небезпека, а її народу неволя, то кожен має стати на її захист. І не важливо, хто ти – чоловік чи жінка. ... Коли настає час воїнів, стать втрачає своє значення [...] І хоч говорять, що війна – це не жіноча справа і жінка має народжувати, а не вбивати, місце жінки – поруч з її чоловіком. Якщо чоловік іде захищати свою державу, то жінка має його підтримати. *Істинна природа української жінки ніколи не дозволить ображати свою родину і країну.* Українська жінка не буде ховатися чи відмовчуватися. Вона буде поруч із захисником на Майдані, як лікар чи волонтер. На передовій як парамедик чи снайпер, кухар чи журналіст”³¹.

У книзі “Дівчата зрізають коси” прикметою є історія Олени Білозерської. Розмірковуючи про мотивацію піти на фронт, героїня стверджує, що не розглядала навіть іншого варіанту, аніж як піти на війну, оскільки була членом структур УНА-УНСО, роками була учасницею вишколів. Інше рішення могло сприйнятися як знак того, що вона злякалася, а “жінці важко добитися у командирів, щоб її брали на бойові виходи разом із чоловіками. Раз покажеш слабкість – і все”³².

Досить чітко мотивацію українських жінок сформулювала в інтерв'ю британському “The Times” маркетингогиня і матір трьох дітей Маріанна Жагло: “Як мати я не хочу, аби мої діти успадкували проблеми України. Не хочу, аби їм дісталися нинішні загрози. Краще я з цим розберуся зараз”.

Так чи інак, для жінок, які прийняли для себе рішення піти на військову службу, немаловажними були особисті мотиви. Ярослава Чорногуз, яка служить за контрактом у лавах ЗСУ як бойовий медик згадувала, що пішла до війська частково через те, що довго хотіла це зробити: “Але я тоді не могла піти, тому що я народила дитину якраз у той день, коли це почалось 14 квітня 2014 року. У 20-му році в січні так вийшло, що близька мені людина, мій хлопець, який служив у восьмому

³¹ Бура О., Красовицький О. Хроніки війни. 2014 – 2020 : у 3-х т. Т. 2: Від першого до другого “Мінська”. Харків: “Фоліо”, 2020. С. 450 – 451.

³² Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Книга спогадів. Київ : Люта справа, 2018. С. 30.

батальйоні 10 бригади ЗСУ, загинув на позиції, і я вирішила все-таки піти на контракт у пам'ять про нього"³³.

Усноісторичні свідчення підтверджують природне хвилювання жінок за свою родину, за дітей. Однакова мотивація спонукала жінок до протилежних рішень. Показово звучать слова регіонально представника УЖК, засновниці ГО Об'єднання ромських жінок Голос Ромні Анжеліки Белової: "24 лютого було дуже важко, боляче залишати рідне місто, власну оселю та їхати у невідомість, але я розуміла, що моя безпека та безпека моєї родини найважливіше"³⁴. Своєю чергою, інша українка з подібних міркувань прийняла протилежне рішення: "Я повернулася в небезпечну зону з дітьми. Можливо я вчинила неправильно, але мені треба дбати про своїх дітей, і мої літні батьки, які залишилися вдома, – це мій обов'язок. Крім мене, їх ніхто не догляне. У мене немає вибору"³⁵.

Історії українських жінок утворюють єдину розповідь про вимушений приїзд, показуючи драму прийняття рішень в умовах стресу та невизначености. Це розповіді про порятунок життя у небезпечних умовах, про тугу за тим, що було, про побудову повсякденности (виживання) у новому, чужому для себе та дітей місці, без прямої підтримки родини, друзів, без знання мови, з обмеженнями, пов'язаними з фінансовими ресурсами та про усвідомлення власних сил у подоланні труднощів, з якими вони зіткнулися.

Спогади показують, яким важким було рішення про виїзд: "По щоді Дарії тече сльоза, голос дрижить і вона тихо промовляє: "Боже, я не біженка... я мама, я жінка, я українка, але не біженка..."³⁶.

Галина, до прикладу, згадувала: "У потяг пускали лише одну людину з однією валізою, а у деяких людей було більше, і вони залишали валізи на платформах, і в мене в пам'яті залишилася ця картина, що поїзд їде, а позаду багато валіз. Серед них були як гарні, так і шкіряні, були й різних

³³ Історії українок на війні: Як жінки взяли до рук зброю і захищали країну від окупанта. URL: <https://www.mukachevo.net/ua/news/view/3513147>

³⁴ Мельник В. 365 днів любові та сліз: українські жінки розповідають, яким став для них повномасштабної війни. URL: <https://vikna.tv/istorii/interviu/ukrayinski-zhinky-pro-rik-povnomasshtabnoyi-vijny-interviu/>

³⁵ Жінки на війні. Як російське вторгнення в Україну наражає на небезпеку жінок. URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rcrct=j&sa=U&url=https://eurasia.amnesty.org/2023/03/08/zhinki-ta-vijna-yak-rosijske-vtorgnennya-v-ukra%25D1%2597nu-narazha%25D1%2594-na-nebezpeku-zhinok/&ved=2ahUKEwjE7rqY_ISCAxUKIcUKHRO2DAcQFnoECAkQAg&usg=AOvVaw3TbO15WmVECBso8H8k4kQS

³⁶ "Я мама, я жінка, я українка, але не біженка". Історія повернення миколаївчанки з Єгипту. URL: <https://evacuation.city/articles/295923/ya-mama-ya-zhinka-ya-ukrainka-ale-ne-bizhenka-istoriya-evacuacii-mikolaiivchanki-do-yegiptu>

кольорів. І тоді я подумала, що ти маєш, що можна втекти навіть з однією валізою, але мати життя, врятувати життя”³⁷.

Червоною ниткою в інтерв’ю біженок виступає ностальгія за рідною домівкою. “При всьому прекрасному ставленні до нас у Польщі, я все одно хочу додому. Там мені складно, бо все – не моє, я народилася в Україні, я дуже домашня і неймовірно хочу бути вдома. Хочу дихати своїм повітрям і хочу допомагати. Працювати там просто не могла, дивилася новини, не спала ночами. Не могла вивчати польську, нічого робити не могла, просто не працює мозок. Мені здається, що маю бути тут. Я зараз залишила доньку у бабусі, в Приморську, і приїхала до Одеси. Ось піду на благодійний концерт. В мене зараз багато ідей щодо того, як допомогти країні, я спілкуюся з друзями, усі волонтерять, і я хочу долучитися до них і робити якісь свої проекти теж.

Водночас під час інтерв’ю жінки зізнаються, що для багатьох із них величезним психологічним мотиватором став фактор конкретної корисної справи, яку вони здійснюють, насамперед, для воїнів і тих, хто безпосередньо відчув на собі весь жах війни. Визначальними для себе жінки вважають допомогу військовим, переселенцем, організацію реабілітації дітей, які пережили окупацію та бомбардування, опіка над особами похилого віку та немічними, багато іншого.

Саме усноісторичні дослідження дозволяють історикам, психологам, соціологам виявити усю багатогранність викликів війни і (не)готовність жіноцтва до викликів з нею пов’язаних: “Це дуже важко. Я залишилася наодинці з трьома дітьми. Ніхто не вірив, що розпочнеться війна. Це був шок, і було страшно. Навколо йшли запеклі бої, і ми все це чули. Російські військові літаки літали так низько, що було видно очі пілотів, – і це дуже сильно позначилося на дітях”³⁸.

Окремо варто звернути увагу на ще одну обставину. Міграція жінок має ще один вимір – депортацію на територію РФ, примусове (силоміць, під погрозами) чи вимушене (коли люди погоджуються їхати куди завгодно з відчаєм й безвиході) вивезення громадян України. Як слушно вказувала Оксана Кісь, важливо буде описати й проаналізувати те, що відбувається з цими жінками, подібно як дослідники / дослідниці вивчають історію примусової праці в нацистській Німеччині³⁹. І як показує аналіз уже проведених інтерв’ю, що довше українці перебували

³⁷ Baroń A., Gromkowska-Melosik A. *Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Tożsamość, trauma, nadzieja*. Kraków: Oficyna Wydawnicza “Impuls”, 2022. S. 8.

³⁸ Жінки та війна. Як російське вторгнення в Україну наражає на небезпеку жінок. URL: <https://eurasia.amnesty.org/2023/03/08/zhinki-ta-vijna-yak-rosijske-vtorgnennya-v-ukra%D1%97nu-narazha%D1%94-na-nebezpeku-zhinok/>

³⁹ Панельна дискусія “Війна Росії проти України 2014 – 2022 рр.: історична ретроспектива і спроби наукової рефлексії” (19 – 20 травня 2022 р.). *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 42.

на окупованих територіях або в депортації в Росії, то складніше їх умовити надати свідчення. Багатьом з них росіяни втлумачити, що обов'язково знайдуть їх та покарають, якщо людина бодай щось розповість; і як наслідок – вони бояться говорити про пережите і мовчать. Тому документувати спогади людей, які пройшли фільтрацію чи окупацію, важливо максимально безпечно для них. Заради безпеки іноді спогади анонімізують – не оприлюднюють дані очевидця. Нерідко свідкам воєнних злочинів емоційно важко говорити про пережите.

Незалежно від того, яке місце зайняли жінки з початком російсько-української війни, їх об'єднує зміна пріоритетів. “За цей рік відбулася переосмислення цінностей: що дійсно важливо – залишилось, щось автоматично зникло. Відбулась глибока ініціація, яка підкріплена не просто національною приналежністю, а глибоким змістом та усвідомленням – хто я і де я хочу бути”⁴⁰.

Звернемо увагу, що катаклізми сучасності витягують із глибин пам'яті події минулого. Трагедія спільної історії: лютий 1943 року, на Волині, яка опинилась під німецькою окупацією, починається хвиля насильства проти польського населення. До серпня внаслідок розправ, вчинених українськими націоналістами, загинули до 100 тисяч поляків. Рівно через 80 років Польща стала країною, яка, попри темні сторінки спільної історії, прийняла чи не найбільше українських біженців від війни. Варшав'яни Беата та Кароль Попко віддали біженцям одну з кімнат у своєму помешканні, де вони проживають зі своєю маленькою донечкою. “Я хотів би знати, що сказала б моя бабуся, якби була жива”, – каже тридцяти дворічний Кароль: “Вона пережила волинську різанину, і все моє дитинство я слухав її розповіді про звірства українців”⁴¹.

Не менш симптоматично виглядають інші паралелі. Прикметно, що учасниці російсько-української війни часто-густо для структурування свого досвіду звертаються до історії Другої світової війни. Але ще вражаючіше виглядають спогади тих жінок, які пережили й Другу світову, й російсько-українську війни. Ірина, 88 років, із Одеси промовила симптоматичні слова: “Не думала, що це повториться. Росіяни були нашими людьми, усі мешкали у одній державі. Моя донька вийшла заміж за росіянина, я лишень тишилася. Усі родини були “мішаними”. Покажіть мені, хто не має рідних у Росії. Усі мають. Виявляється, що брат атакує брата і ніхто не знає, що буде на ранок. Якщо Бог дасть повернуса додому

⁴⁰ 365 днів любові та сліз: українські жінки розповідають, яким став для них рік повномасштабної війни. URL: <https://vikna.tv/istorii/interviu/ukrayinski-zhinky-pro-rik-povnomasshtabnoyi-vijny-intervyu/>

⁴¹ Серадзька М. Польща: солідарність з біженцями з України, страх перед РФ. URL: <https://www.dw.com/uk/polsa-i-rik-vijni-v-ukraini-solidarnist-z-bizencami-strah-pered-rosieiu/a-64845055>

і там помру”⁴². Не менш вражаюче звучать слова Ніни із Миколаєва, 81 року: “Це сумна старість. Не вистачає, що мої брати померли, а мій син загинув у автоаварії, то нині ще й *чергова* війна. Народилася у перший рік Другої світової війни, а нині маю померти? Хочу лишень спокою, тиші. Хочу просто сидіти і дивитися у вікно. Перед нашим домом ріс чудовий клен. Дивилася на нього впродовж днів. Не уміщається у мене в голові, що ті люди воюють проти нас. Тиск зростає, але я не можу з цим погодитися. Але й надали у мені більше надії, ніж розпачу. Молоді люди повинні щасливо жити і у спокої – не лише моя донька, не лише українці. Усі та усюди”⁴³.

Наразі російсько-українська війна є найбільш задокументованим сучасним військовим конфліктом, проте процес збирання і обробки свідчень стикається з низкою проблем і етичних викликів. Записані усні історії, як правило, різні не лише за тематикою, а й за мовою, емоційною насиченістю, загальною тривалістю й деталями відтворених подій. Під час опрацювання усної історичної матеріалів й їх представлення в онлайн-архіві дослідники намагаються уникати або хоча б мінімізувати практику купірування і редагування тексту, рівно ж як і певної ідеологічної однобічності у доборі й презентації усної історії.

ВИСНОВКИ

Навіть нині, коли російсько-українську війну ще не завершено, видається можливим і навіть необхідним, збирати, аналізувати та робити надбанням публічності досвід. Прив’яжемося до міркування Юлії Скубицької, яка у одному із своїх викладів ствердила, що усна історія унаочнює спільність і ран, і горя, попри можливу різницю досвідів; усна історія –це про повернення собі голосу, права бути присутнім, почутим, прийнятим у ситуації, коли старий світ разом з його сенсами і зв’язками видається зруйнованим, а новий ще належить уявити.

Через специфіку своїх гендерно-обумовлених соціальних ролей і статусів жінки інакше, ніж чоловіки, досвідчили поворотні моменти всесвітньої історії. Ключові політичні події й соціально-економічні перетворення інакше вплинули на життя жінок, ніж на життя чоловіків. Якщо ми хочемо вивчати історію людства загалом, врахування особливостей жіночого досвіду вимагає переглянути усталені оцінки різних історичних подій.

Усна історія демонструє значно складнішу палітру особистісних наративів, які стосуються радше повсякденних практик виживання під час війни, аніж перманентної боротьби з ворогом, до яких ми звикли з

⁴² Stroitelev Sergey. Przeżyli II światową, teraz uciekli z Ukrainy. Poruszające wspomnienia seniorów. URL: <https://kobieta.onet.pl/wiadomosci/>

⁴³ Там само.

історичних книг та підручників. В особисті розповіді часто вилітаються і політизовані наративи про війну, однак вони значно складніші і менш однозначні. Історії конкретних жінок сприяють гуманізації, допомагають донести певні посили у публічний простір не лише в Україні, а й закордону⁴⁴.

АНОТАЦІЯ

Від 2014 р. українське суспільство вкотре опинилося перед викликами війни, які лише увиразнилася набули вражаючих масштабів після 24 лютого 2022 р. Російсько-українська війна вкотре поставила питання виживання української нації та загострила проблему гендерних ролей у сучасному світі. Водночас вона виявила особливості війни у інформаційному світі. Агресію Росії проти України треба вважати найзадокументованішою війною на сьогодні. Серед інших джерел, які нині функціонують у публічному просторі й займають особливе місце, доцільно назвати усноісторичні свідчення. Аналіз спогадів очевидців, які від початку почали збирати різноманітні українські та зарубіжні інституції, уможливив виокремити їх відмінності, залежно від соціальної групи. Аксиоматичним є твердження про відмінності спогадів про ті самі події чоловіків і жінок. Однак навіть досвід та свідчення жінок мають суттєві відмінності, які важливо враховувати і під час інтерв'ювання, і при використанні у академічних та публіцистичних текстах.

ABSTRACT

Since 2014, Ukrainian society has once again faced the challenges of war, which only became more pronounced and took on an impressive scale after 24 February 2022. The Russian-Ukrainian war has once again raised the question of the survival of the Ukrainian nation and exacerbated the problem of gender roles in the modern world. At the same time, it has revealed the peculiarities of war in the information world. Russia's aggression against Ukraine should be considered the most documented war to date. Among other sources that are currently functioning in the public space and occupy a special place, it is advisable to mention oral history testimonies. The analysis of eyewitness accounts, which were initially collected by various Ukrainian and foreign institutions, made it possible to identify their differences depending on the social group. It is axiomatic that men and women have different memories of the same events. However, even the experiences and testimonies of women have significant differences that should be taken into account both during interviews and when used in academic and journalistic texts.

⁴⁴ Волобуєва А., Головач А. Жінка на передовій: осмислення проблеми в українській та зарубіжній пресі. *Образ*. 2016. Вип. 2 (20). С. 87 – 97.

ЛІТЕРАТУРА

1. Baroń A., Gromkowska-Melosik A. *Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Tożsamość, trauma, nadzieja*. Kraków : Oficyna Wydawnicza "Impuls", 2022.
2. Łukianow-Tukalo M. *Uchodźczynie z Ukrainy : Historie mówione. Prowincja (Sztum.)*. 2022. Nr 4. S. 131 – 135.
3. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. 1436 p.
4. Василенко Н. Гендерні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах російсько-української війни. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 203 – 207.
5. *Війна без правил: гендернообумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України* / авт. кол.: А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич, М. Крона, О. Лазоренко, Хельгі Немо; Громадська організація "Східноукраїнський центр Громадських ініціатив". Київ, 2017. 216 с.
6. Годжал С., Матвійчук Н. Усноісторичне свідчення та спомини як джерело за вивчення російсько-української війни: методологічні та правові засади. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Історичні науки"*. Острог, 2023. Вип. 34. С. 104 – 113.
7. Грабовська І. Жіноче "обличчя" війни України проти російського агресора. *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 30. С. 29 – 34.
8. Грицюк В. Військова служба жінок крізь призму гендерної політики. *Старожитності Лукомор'я*. 2022. № 3 (12). С. 83 – 88.
9. Калагін Ю., Шанідзе О. Гендерний аналіз соціальних практик українських біженців 2022 року. *Грані*. 2023. Т. 26. № 3. С. 62 – 68.
10. Мальярчук Н. Т. Внутрішньо переміщені особи в Україні: гендерний вимір. *International scientific conference "Scholarly disputes in philosophy, sociology political science, and history amidst, globalization and digitalization: conference proceedings (December 28 – 29, 2021. Venice, Italy)*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2021. P. 140 – 144.
11. Орлова Т. В. Гендерні аспекти російської агресії проти України. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. № 1 (3). С. 158 – 165.
12. Подобна Є. *Дівчата зрізають коси*. Книга спогадів. Київ : Люта справа, 2018.
13. Синявська О. Ю., Тимченко Н. С., Тимошенко Л. В. Щодо захисту прав жінок військовослужбовиць в умовах російсько-української війни. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 38. С. 109 – 115.

14. Сягіна В. Ярошенко В. Роль жінки під час російсько-української війни. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 345 – 347.

15. Тінін Д. Г. Деякі аспекти гендерної рівності у воєнний час: як війна змінює роль жінок у суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Серія Право. Вип. 80: ч. 2. С. 432–437.

16. Храбан Т. Є., Самойленко К. О. Висвітлення образів військовослужбовиць в українських медіа в період російсько-української війни. *Український соціум*. 2023. № 2 (85). С. 145 – 167.

17. Шила А. Жінка війни: оповідання. 3-тє вид., доп. Харків : Фоліо, 2019. 400 с.

Information about the author:

Kalishchuk O. M.

Doctor hab. (History), Professor, Professor of Department of Ukraine's History and Archeology, Lesya Ukrainka Volyn National University, 24 Shopena Str., Lutsk Ukraine, code 43000 (kalishchuk.oxana@vnu.edu.ua)

Каліщук О. М.

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки, вул, Шопена, 24, м. Луцьк, Україна, 43000 (kalishchuk.oxana@vnu.edu.ua)

**МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РФ:
РОСІЙСЬКИЙ СИНДРОМ “ДИПЛОМАТІЇ ВІЙНИ І МИРУ”
В. ЗЕЛЕНСЬКОГО (ЛЮТИЙ – БЕРЕЗЕНЬ 2022 Р.)**

Гай-Нижник П. П.

ВСТУП

24 лютого 2022 року о 5-й ранку В. Путін оголосив так звану “спеціальну воєнну операцію” в Україні, що насправді була тотальною воєною проти українського народу й стала новим періодом війни за життя у великій Російсько-українській війні, яку розпочала Російська Федерація у лютому 2014 року¹.

У лютому 2022 р. підрозділи ЗСУ на Лівобережжі зазнали інтенсивних обстрілів, російські війська перетнули північно-східні кордони, а також завдали ракетно-бомбових ударів по центрах військового керування, летовищах у Борисполі, Озерному, Кульбакіному, Чугуєві, Краматорську, Чорнобаївці, по військових складах і об’єктах Збройних сил України на усій території держави. Бомбардували також Київ, Харків, Одесу, Дніпро, Миколаїв, Маріуполь, Бердянськ, Краматорськ, Бориспіль, Васильків та інші міста й села. Росія завдала масованого ракетного удару по Україні й перейшла в наступ на суходолі з півночі (території Білорусі та РФ), півдня (з Криму) та зі сходу (з окупованого Донбасу). Інфраструктура ІКТ в Україні погіршилася через кібератаки та бомбардування. У перший день тотальної війни Верховна Рада України одностайно ухвалила запровадження воєнного стану. Вже було окуповано кілька українських міст, захоплено Чорнобильську атомну електростанцію. Пізно ввечері першого дня російського наступу (24 лютого) було оприлюднено указ про загальну мобілізацію, який підписав Президент В. Зеленський.

Союзницею Російської Федерації у війні проти України є Республіка Білорусь, яка надала державі-агресору територію, військові засоби та інфраструктуру для вторгнення в Україну й ведення подальших воєнних дій на її теренах. Проте бліцкриг російських військ був невдалим. Важкі криваві бої розгорнулися в усій Україні: від Білорусі на півночі до Чорноморського узбережжя на півдні. Вони тривали на суходолі, у небі, на морі, в містах і селах, на дипломатичній арені, у фінансово-господарчій сфері, в інформаційному та кібер-просторах, у тилу ворога. Збройні сили Росії провадили агресивну війну з порушенням усіх норм: не дотримувалися правил утримання полонених, вчиняли акти геноциду

¹ Гай-Нижник П. П. Російсько-українська війна – війна за життя (2014 – 2022 рр.): періодизація. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 452 – 465.

проти українського народу, застосовували щодо цивільного населення мародерство, фільтраційні табори, депортації, пересувні крематорії для приховування злочинів, масові катування, зґвалтування (зокрема дітей), страти тощо. Російська армія вчиняла килимові бомбардування мирних міст, знищивши деякі з них, як от Маріуполь, майже вщент. Проте держава Україна так і не визнала де-юре й не оголосила стану війни з Російською Федерацією та її союзницею Республікою Білорусь, а натомість розпочала мирні переговори з державою-агресором (Росією) за посередництва її союзника (Білорусі).

Зважаючи на це, автор ставить за **мету** дослідити, проаналізувати і висвітлити перебіг російсько-українських переговорів, що формально розпочалися у Білорусі й тривали у лютому-березні 2022 р. до їхнього перенесення до турецького Стамбула. **Об'єктом дослідження** стали сам комунікативний процес переговорів та позиції російської і української делегацій.

24 лютого 2022 року в Офісі Президента робота тривала до 2-ї ночі, після чого усі розійшлися (заявив у розмові з The Economist А. Єрмак 24 березня 2023 р.²), а вже о 5-й годині ранку В. Путін офіційно оголосив про початок “спеціальної військової операції” в Україні, що насправді стало початком повномасштабного нападу на суверенну державу. Союзницею Російської Федерації у війні проти України виступила Республіка Білорусь на чолі з невизнаним цивілізованим світом узурпатором влади О. Лукашенком, яка надала державі-агресору територію, військові засоби та інфраструктуру для вторгнення в Україну й ведення подальших воєнних дій на її теренах³.

Нагадаю принагідно, що саме 24 лютого о 5-й годині ранку в інтернеті з'явилося свіже інтерв'ю міністра оборони О. Резнікова, який переконував: “Київ – це столиця православ'я, тут відбулося Хрещення Русі, тут Лавра, тут багато інших храмів. Іоанн-Павло II, відомий Папа Римський, казав, що Київ – це другий Єрусалим світу, а Дніпро – це другий Йордан. Бомбити другий Єрусалим на другому Йордані для мене звучить сумнівно”⁴. У цей час перші ракети вже падали на Київ. Згодом влада України буде брехати, що насправді готувалася до війни з Росією й врахувала дати і дані розвідок

² Від травня 2006-го до листопада 2014-го А. Єрмак був помічником на громадських засадах народного депутата від проросійської Партії регіонів Е. Тадеєва.

³ Рада Безпеки ООН не змогла ухвалити рішення, оскільки всі вони блокувалися російським вето як постійним членом.

⁴ Олексій Резніков: Шекспірівське питання стріляти чи не стріляти, стояти не буде. *Українська правда*. 2022. 24 лютого. URL: <https://www.prawda.com.ua/articles/2022/02/24/7325213/>

США і Британії⁵, але у березні 2022-го секретар РНБО О. Данілов проговорився: “Такого удару в спину ми не очікували. Ми не очікували, що вони підуть по всіх фронтах. Це була несподіванка”⁶.

Того ж ранку о 5:30 в кабінеті Президента України зібралось засідання РНБО й було створено ставку верховного головнокомандувача. В. Зеленський одразу ж зателефонував зі свого телефону до Прем'єр-міністра Великобританії Б. Джонсона, потім по спеціальному захищеному зв'язку до Президента США Д. Байдена. Далі були розмови з канцлером Німеччини О. Шольцом, знов з Прем'єром Великої Британії Б. Джонсоном, австрійським канцлером К. Негаммером, Президентом Туреччини Р. Ердоганом, шведською Прем'єркою М. Андерссон, Президентом Європейської Ради Ш. Мішелем, французьким Президентом Е. Макроном та з іншими світовими лідерами. “Було 3.30 ранку, коли 24 лютого 2022 року мене розбудив дзвінок мого телефону, – згадував згодом Ш. Мішель. – Численні брифінги розвідки з попередженнями про російське вторгнення в Україну ніколи не зможуть підготувати вас до цього моменту. Коли я почув у слухавці суворий голос Президента Зеленського: “На нас падають бомби, це повноцінне вторгнення”, я зрозумів, що весь порядок, який існував з моменту закінчення Другої світової війни, змінився назавжди. ЄС мав змінитися разом з ним, причому швидко”⁷.

У документальному фільмі Г. Лагаша, в якому показані ексклюзивні кадри роботи французького лідера та його помічників, а також у фрагменті відео, яке було знято у кабінеті Президента Франції, що оприлюднила журналістка Національного громадського радіо Е. Бердслі, є кадри із дзвінком В. Зеленського до Е. Макрона 24 лютого 2022 р. На відео Президент Франції запитує у В. Зеленського, чи справді кремлівський диктатор В. Путін розпочав атаку Києва. “Всюди. І до Києва, і до Одеси. І з Білорусі. Отже, ми воюємо всюди на нашій території. Скрізь є війська. Ми не могли цього уявити – такого не було у 2014 році”, – повідомляє В. Зеленський. “Це зрозуміло. Це тотальна війна”, – відповів Е. Макрон⁸.

⁵ Гай-Нижник П. П. Напередодні тотальної війни: російське засліплення дипломатії В. Зеленського (травень 2019 – лютий 2022). Гілея. 2024. Вип. 191 – 192 (1 – 2). С. 66 – 82.

⁶ В РНБО назвали головну несподіванку російського вторгнення. *Radio Svoboda*. 2022. 10 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rnbo-naradrosija-lystopad/31746905.html>

⁷ Michel Ch. Wenn wir Frieden wollen, müssen wir uns auf Krieg vorbereiten. *Der Spiegel*. 2024. März 18. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-wie-europa-dem-russischen-vormarsch-entgegentreten-kann-gastbeitrag-von-charles-michel-a-021afb92-ca38-456c-92c0-4ef529ff5632>

⁸ Eleanor Beardsley. *Twitter*. 2022. Septembre 07. URL: <https://twitter.com/EIBeardsley/status/1567479046061056000>

Далі Президент України просить його, лідерів Європи та голову Білого Дому разом вплинути на В. Путіна. “Отже, я думаю, Еммануель, дуже важливо, щоб ви поговорили з Путіним і дуже важливо створити антивоєнну коаліцію. Ми впевнені, що європейські лідери та Байден можуть підключитися, і вони подзвонять йому і скажуть: Стоп. Він зупиниться. Він вас послухає”, – заявив з наївною вірою В. Зеленський⁹.

“Все несло одразу і одночасно. Тут якась іде внутрішня нарада, перейшли в іншу кімнату – міжнародна ситуативка, тут же якийсь міжнародний дзвінок, прийшли силовики – селектор. Пам’ятаю, в один момент була пауза невеличка і Президент окинув нас поглядом і каже: “Що ще ми можемо зробити? Ідеї?”. І все понеслося далі”, – оповідав про той день А. Сибіга¹⁰.

Близько 8-ї ранку зібралася Верховна Рада¹¹. За воєнний стан депутати проголосували за кілька хвилин й за чверть години засідання завершилося. Тільки о 9-й годині відбулася перша селекторна нарада з усіма головами ОДА, яку за дорученням Президента провів секретар РНБО О. Данілов. На той час були вже вони й голови військових адміністрацій, окрім очільників Херсонської ОДА. Того дня такі селектори збиралися кожних три години (9:00; 12:00; 15:00; 18:00 і 21:00). Туди ж на нараду прибуду голови парламентських фракцій і груп. За півгодини до ситуативної кімнати ледь не забіг начальник Президентської охорони з озброєними бійцями УДО й оголосивши, що на Печерську діють ворожі ДРГ і не виключений ракетний удар по ОП, вивели В. Зеленського у Президентський бункер.

Як виглядав “бункер” Президента України (“Об’єкт № 1”) якось у загальних словах пригадав тогочасний міністр інфраструктури О. Кубраков: “Все таке: довгий ліфт, якісь там сходи потім, важкі двері. Довгі коридори. А взагалі все таке радянське максимально. Десь воно глибоко під землею. Спускаєшся і спускаєшся...”

⁹ Там само.

¹⁰ Кравець Р., Романюк Р. Три найдовші дні лютого. Як почалася велика війна, в яку ніхто не вірив. *Українська правда*. 2022. 5 вересня. URL: <https://www.prawda.com.ua/articles/2022/09/5/7366059/>

¹¹ Того ж ранку в Брюсселі зібralися на надзвичайний саміт й глави держав та урядів ЄС, щоб визначити відповідь ЄС. Це був момент в історії, який лідери ЄС запам’ятають назавжди, зазначив згодом Президент Європейської ради Ш. Мішель, додаючи, що рішення, ухвалені на цій Європейській Раді, сповістили про народження геополітичного ЄС [Michel Ch. Wenn wir Frieden wollen, müssen wir uns auf Krieg vorbereiten. *Der Spiegel*. 2024. März 18. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-wie-europa-dem-russischen-vormarsch-entgegenzutreten-kann-gastbeitrag-von-charles-michel-a-021afb92-ca38-456c-92c0-4ef529ff5632>].

На метрополітен схоже. Воно відчувалось, що все ж таки будувалось десь разом. Все таке ж приблизно”¹². У самому бункері робочі і спальні (на одну, двох і трьох осіб) кімнати відносно невеликого розміру в радянському стилі. Харчувалися здебільшого військовими сухпайками, а духова була лише у кімнаті Президента, туалети у коридорі та окремі лише в кімнатах Президента і голови Верховної Ради (у ній чомусь тоді оселили радника голови ОП М. Подоляка).

Першого дня одразу з наради з головами фракцій із В. Зеленським спустились в укриття Д. Арахамія, Прем’єр Д. Шмигаль, глава ОП А. Єрмак, права рука глави уряду О. Німчинов, Віцепрем’єрка І. Верещук, заступники Єрмака А. Сибіга, радник голови ОП М. Подоляк та Р. Машовець. Міністр закордонних справ України Д. Кулеба у той час летів додому на літаку Turkish Airlines з Нью-Йорка. Перенаправивши свій стикувальний рейс, Д. Кулеба відвідав засідання Ради національної безпеки Польщі¹³. В. Зеленський був на постійному зв’язку з іншим бункером, де перебували головнокомандуючий В. Залужний з генералами.

1. Зусилля офіційного Києва щодо організації мирних перемовин з Москвою

Як не дивно, але вже у перший день тотальної війни, тобто з 24 лютого 2022 р. українська влада в Офісі Президента почала обговорювати можливість українсько-російських перемовин. Ще більш дивним є те, що, виявляється, вище керівництво України навіть тоді не розуміло, чого власне прагне досягти цією війною В. Путін. “Ми ж не розуміли, що це за “денацифікація”, якісь там незрозумілі терміни, які були публічно В. Путіним у відеозверненні озвучені. А що це конкретно означає – в принципі ж ніхто не зрозумів”, – зізнався згодом голова фракції правлячої партії “Слуга народу” у Верховній Раді й майбутній голова української делегації на перемовинах з росіянами Д. Арахамія¹⁴. Як це може бути можливим? Тобто В. Путін з року в рік звинувачував Україну в неонацизмі, висував вимоги та ультиматуми публічно й неопублічно, а у

¹² Об’єкт №1, або Вся влада – в бункері Зеленського. 24.02: Реконструкція. *Українська правда*. 2023. 11 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/07/11/7410729/>

¹³ Польща, до речі, одразу ж відправила кілька вантажівок з боеприпасами та важким озброєнням в Україну. На той момент у захисників Києва вже було понад 90 одиниць Javelin та близько 2 тисяч ракет NLAW, що попередньо надійшли від уряду Великобританії [Trofimov Y. How the best chance to win the Ukraine war was lost. *The Washington Post*. 2024. January 09. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2024/01/09/ukraine-war-win-chance-west-lost/>]

¹⁴ Об’єкт №1, або Вся влада – в бункері Зеленського. 24.02: Реконструкція. *Українська правда*. 2023. 11 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/07/11/7410729/>

Києві навіть не намагалися усвідомити сенс його тактики і стратегії та не були здатні проаналізувати його воєнно-політичні плани і мету?!

Відтак з першого ж дня повномасштабного вдертя Росії в Україну в Києві почали шукати зв'язок з В. Путіним, що стало ключовим завданням для В. Зеленського та його оточення. Саме тоді почалася дивна історія прагнення замиритися з ворогом, що мав намір тотального знищення українців і самої держави Україна, мовляв, доки Росія не висунула вимогу скласти зброю Українській армії.

Як і чому так сталося, що вже у перший день тотальної війни, тобто з 24 лютого 2022 р. українська влада в Офісі Президента почала обговорювати можливість українсько-російських перемовин? Саме так, вже 24 лютого Президент Франції Е. Макрон заявив, що мав телефонну розмову з В. Путіним “на прохання Президента Зеленського”. “У мене була щира, пряма і швидка розмова з Президентом Путіним на прохання Президента Зеленського, щоб перш за все закликати його про зупинення бойових дій у найкоротші строки, але особливо щоб запропонувати йому переговори, просити його про переговори з Президентом Зеленським”, – сказав Е. Макрон на прес-конференції в Брюсселі в ніч на 25 лютого після позачергового саміту ЄС¹⁵.

Того ж дня МЗС України розпочало процедуру розриву дипломатичних відносин відповідно до норм міжнародного права¹⁶. При цьому Україна не розірвала консульські відносини (відповідно до ст. 2 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р.), аби мати змогу захищати права та інтереси українців в Росії, у тому числі українських політичних в'язнів. МЗС України також відкликала до Києва тимчасового повіреного у справах України в РФ і розпочало евакуацію українського посольства в Москві¹⁷. Проте Україна де-юре так і не визнала себе у стані війни з Російською Федерацією.

¹⁵ Посадити Путіна за стіл переговорів. Зеленський напроям і через посередників домагається зустрічі. *BBC News. Україна*. 2022. 25 лютого. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60495999>

¹⁶ Постійний представник України в ООН С. Кислиця у виступі на засіданні Ради безпеки ООН майже одразу після початку нового тотального наступу Росії порушив питання про те, наскільки легально РФ стала членом Радбезу ООН замість СРСР. С. Кислиця нагадав, що Україна довго намагалася отримати від Секретаріату документи щодо того, як Росія увійшла до Ради безпеки ООН, та закликав генерального секретаря зараз поширити їх. Він також закликав негайно скликати позачергове засідання Радбезу для припинення війни. Представниця США при ООН Лінда Томас Грінфілд, зі свого боку, від імені Сполучених Штатів заклікала Росію повернути свої війська від України назад до місць постійної дислокації.

¹⁷ Заява МЗС України щодо розриву дипломатичних відносин з Російською Федерацією. *Міністерство закордонних справ України. Офіційний сайт*. 2022. 24 лютого. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-rozrivu-diplomatichnih-vidnosin-z-rosijskoyu-federaciyeyu>

Наступного дня, 25 лютого, Президент України В. Зеленський навіть публічно, двічі у відеозверненнях до народу заявляв, що Росія мусить якомога швидше почати говорити з Україною про припинення бойових дій. Говорячи російською, В. Зеленський сказав: “Хочу ще раз звернутися до президента Російської Федерації. По всій Україні тривають бої. Давайте сідати за стіл переговорів. Щоб зупинити загибель людей”.

У Кремлі почули прохання Президента України й пресекретар президента Росії Д. Песков одразу ж повідомив, що Росія готова відправити до Мінська на переговори з Україною свою делегацію з представниками міністерств оборони, закордонних справ та адміністрації президента РФ. Зауважу, що ще днем раніше той же Д. Песков заявляв, що В. Путін готовий до переговорів з керівництвом України лише за умови, якщо офіційний Київ буде згодний проголосити нейтральний статус країни і відмову від розміщення озброєнь. Проте, відчувши вже на другий день бліцкригу прохання про перемовини, Кремль логічно вирішив використати й таку нагоду для досягнення своїх планів.

Аби не дати можливості Заходу вплинути на В. Зеленського, наступного дня (26 лютого) Кремль звинуватив Київ у небажанні проведення переговорів. Так, крім того, було заявлено, що В. Путін нібито віддав наказ зупинити наступ своїх військ, але через відмову українців від перемовин, просування російської армії знов відновлено. На це Офіс Президента України відповів незграбними виправдовуваннями, звинувачуючи Москву у брехні, й одразу ж запевнив (чомусь через радника голови ОП М. Подоляка), що Україна готова до перемовин і не змінює своєї переговорної позиції, яка полягає у тому, що вони мають стосуватися припинення війни проти України, яку розпочала Росія, і гарантій безпеки. Отже, влада України з перших днів війни розпочала пошуки шляхів до миру із загарбником і вбивцею українців – Росією. Саме тоді почалася дивна історія прагнення замиритися з ворогом, що мав намір тотального знищення українців і самої держави Україна.

Офіційний Київ ще 25 лютого 2022 р. намагався влаштувати переговори з росіянами у Варшаві й шукав для цього посередників. Окрім того, В. Зеленський прилюдно звернувся до лідерів “Бухарестської дев’ятки” із закликком чинити спільний тиск на Росію і змусити її сісти за стіл переговорів. Росія відреагувала звинуваченнями, висловленими у фразі міністра закордонних справ С. Лаврова, що Зеленський сам втратив можливості для переговорів з питань безпеки.

Ба більше, контакти з росіянами офіційний Київ почав налагоджувати через народного депутата України Є. Шевченка, який мав виразні антиукраїнські погляди й публічно захоплювався білоруським диктатором О. Лукашенком. І саме через невизнаного узурпатора Білорусі

О. Лукашенка, з території якої, зокрема, й здійснювався жорстокий напад на українські міста і села, що сів тисячі смертей, українська влада шукала контакти з агресором В. Путіним.

Зрештою, 16 травня 2023 р. сам О. Лукашенко розповів, що Є. Шевченко кілька днів видзвонював його та його сина з пропозицією стати посередником між Києвом і Москвою. Зі свого боку, голова ГУР МО К. Буданов також підтвердив таку інформацію, вказавши, що вони вдвох здійснювали цю операцію, а Є. Шевченко діяв на прохання українських спецслужб¹⁸. Нагадаю принагідно, що тоді радник голови ОП О. Арестович брехав пресі, що перемовини запросили самі росіяни¹⁹.

А ось що про це розповів Д. Арахамія: “Так, здається, це було 24-те чи 25-те лютого. “Славнозвісний” депутат Євген Шевченко якимось чином дістав цього Лукашенка. І передав через Буданова на мій телефон. Мені на WhatsApp подзвонив Лукашенко. І Президент відмовився з ним розмовляти. А я попросив, що, кажу: “Давай на гучномовці я включу, щоб просто ми могли почути, тому що з цього боку ж наступають вони. Треба просто розуміти – може, він щось скаже, якусь інформацію, яка буде мати якусь цінність”²⁰. Саме під час цієї розмови й домовилися про початок переговорів із загарбником – путінською Росією²¹.

Президент України В. Зеленський тоді так висловився з цього приводу: “Скажу відверто, як завжди: я не дуже вірю в результат цієї зустрічі, але нехай спробують. Щоб потім у жодного громадянина України не було жодного сумніву, що я, як Президент, не намагався зупинити війну, коли був нехай і маленький, але все ж таки шанс”²². Отже, В. Зеленський все ще сподівався на якийсь шанс.

¹⁸ Контрнаступ вже почався? Буданов: про Лукашенка, переговори, шпигунів, кінець війни і особисте. *YouTube. Разные люди*. 2023. 16 травня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i1L3Sir9Kp8>

¹⁹ Арестович: Умови України – виведення всіх російських військ, із Криму й ОРДЛО теж. *Українська правда*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326843/>

²⁰ Об’єкт №1, або Вся влада – в бункері Зеленського. 24.02: Реконструкція. *Українська правда*. 2023. 11 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/07/11/7410729/>

²¹ 25 лютого 2022 р. ЄС ухвалив другий пакет санкцій проти РФ, а вже наступного дня на сайті Білого Дому було розміщено “Спільну заяву щодо подальших обмежувальних економічних заходів” США, Європейської Комісії, Франції, Німеччини, Італії, Великобританії і Канади [Joint Statement on Further Restrictive Economic Measures. *The White House*. 2022. February 26. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/02/26/joint-statement-on-further-restrictive-economic-measures/>]

²² Зеленський про переговори: Не дуже вірю в результат, але хай спробують. *Українська правда*. 2022. 27 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/27/7326559/>

Відтак уранці 27 лютого 2022 р. до білоруського Гомеля прибула російська делегація на чолі з помічником президента Росії В. Мединським²³. Утім української делегації у Білорусі ще не було, тож представники РФ пізніше заявили, що Україна начебто саботувала погоджені перемовини. На це пресекретар з ОП України С. Никифоров того ж дня заявив, що О. Лукашенко і В. Зеленський домовилися, що “українська делегація зустрінеться з російською без попередніх умов на українсько-білоруському кордоні, в районі річки Прип’ять”²⁴. Проте спочатку (до цього) він зауважував на іншому: “Позиція України залишається незмінною. Ми готові зустрічатися в будь-якому нейтральному місці: Баку, Стамбулі, Варшаві, Відні... Продовжіть самі. Ми й надалі запрошуємо Росію якнайшвидше сісти за стіл переговорів і зберегти життя своїх військових...”²⁵.

Після перемовин В. Зеленського з О. Лукашенко, які відбулися в обід 27 лютого, білоруська та російська сторони заявили, що перемовини без попередніх умов Київ підтвердив. Сам Є. Шевченко, якого було виключено з парламентської фракції правлячої партії “Слуга народу”, розповів про ті події так: “Росіяни відправили свою делегацію до Білорусі під Гомель, Зеленський сказав, що він не пошле людей на переговори в країну, з якої летять ракети і заходять війська. Російська делегація вже збиралася їхати, і в той момент ми з Будановим підключилися. Я вже розумів психологію Президента Зеленського, що він не дзвонитиме Лукашенку, тому що напали на Україну. Моє завдання було зробити так, щоб Лукашенко сам зателефонував Зеленському і дав гарантії безпеки нашої групи, що з ними нічого не трапиться. Тільки тоді вони поїхали”²⁶. О. Лукашенко взяв на себе відповідальність за те, що на час проїзду, переговорів та повернення української делегації всі літаки, гелікоптери та ракети, розміщені на білоруській території, залишаться на землі²⁷.

²³ Цього дня В. Путін доручив міністру оборони і начальнику генерального штабу РФ перевести сили ядерного стримування Росії в “особливий режим бойового чергування”.

²⁴ Українська та російська делегації проведуть переговори на кордоні України й Білорусі. *BBC News. Україна*. 2022. 27 лютого. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60546246>

²⁵ Там само.

²⁶ “Для Лукашенка ця війна була шоком”: нардеп Євген Шевченко розповів, як допомагав ГУР влаштувати розмову Зеленського з Президентом РБ. *Волинські новини*. 2023. 16 травня. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/dlia-lukashenka-tsia-viyna-bula-shokom-nardep-yevhen-shevchenko-rozpoviv-iaak-dopomahav-hur-vlashtuvaty-rozmovu-zelenskoho-z-prezydentom-rb/>

²⁷ Українська делегація зустрінеться з російською – Зеленський. *TCH*. 2022. 27 лютого. URL: <https://tsn.ua/politika/pogovoriv-z-oleksandrom-lukashenkom-zelenskiy-1990591.html>

Водночас виникає питання: який був статус і повноваження цієї делегації, якщо 24 лютого 2022 р. Україна офіційно розірвала дипломатичні відносини з РФ, і на яких законних підставах відбувалися домовленості з невизнаним Україною диктатором Білорусі О. Лукашенком, а тим більше з міжнародним злочинцем, вбивцем і загарбником, диктором Росії В. Путіним, проти якого (та членів Ради безпеки РФ), до того ж, як повідомляла генеральний прокурор І. Венедиктова, Генпрокуратурою України було відкрито кримінальну справу після заяв про визнання т. зв. “ЛДНР” (ч. 2 ст. 110 Кримінального кодексу України)?

Раніше Президент В. Зеленський у відеозверненні заявляв, що переговори з Росією можуть відбутися у будь-якій країні, з території якої не летять ракети. Вранці 27 лютого Генштаб ЗСУ повідомив, що повітряні сили ЗСУ збили крилату ракету, випущену по столиці України з території Республіки Білорусь літаком ТУ-22. На цьому принциповість В. Зеленського закінчилася...

Викликає також здивування й профанаційний підхід до підбирання складу української делегації на такі надважливі перемовини (якщо вже було прийнято рішення про їхнє проведення) у надзвичайно визначальний час для держави. “Подоляк знав цього Макея покійного, який з МЗС Білорусі. Він якимось чином мав із Білоруссю конекшен колись давно. Його тоді ж депортували, здається. І він каже: “Я цього Макея знаю”, – розповідав згодом Д. Арахамія. – Я кажу: “Ну знаєш, тоді поїхали з нами, бо ти маєш хоч якийсь персональний контакт”. Резніков по Мінському процесу знав Гризлова. Я як виїхав, якимось не обговорювалось, чому я. Тому що з мого телефона дзвонили. Ну якось взяли і поїхали.

Ну, знаєте, не було там такого, що давайте зробимо делегацію. Тому що часу не було на це. І де, наприклад, взяти з МЗС людину, а де цей МЗС? Ну, ви ж розумієте, що ми не розуміли, де ці люди, яких треба зараз викликати. Тобто от хто був навколо, з тих зібрали і поїхали”²⁸.

2. Початок українсько-російських переговорів у Білорусі

О 17-й годині 27 лютого українська делегація прибула гвинтокрилами до кордону з Білоруссю в Гомельську область БР на переговори²⁹, однак зустріч з представниками РФ перенесли на ранок 28 лютого (про зустріч стало відомо о 10:27). Як заявляли в ОП: “Ключове

²⁸ Об’єкт №1, або Вся влада – в бункері Зеленського. 24.02: Реконструкція. *Українська правда*. 2023. 11 липня. URL: <https://www.prawda.com.ua/articles/2023/07/11/7410729/>

²⁹ Українська делегація прибула до кордону з Білоруссю на переговори з Росією. *ТСН*. 2022. 27 лютого. URL: <https://tsn.ua/politika/ukrayinska-delegaciya-pribula-do-gomelya-na-peregovori-z-rosiyeyu-1990684.html>

питання перемовин – негайне припинення вогню та відведення військ із території України”³⁰. Досить дивно, що в Офісі Президента України чомусь вважали, що після чотирьох днів тотального наступу путінська Росія відмовиться від своїх намірів, тим більше, що українська сторона сама запросила перемовини. Вочевидь, що питання стояло не зовсім так руба, а радше у тому, яку ціну мала би сплатити Україна за перемир’я або новий “Мінськ-3”.

Чому? Позаяк то було просто нереальним на той час і, до того ж, про вимогу виведення російських військ з Криму та ОРДЛО заявляв тоді пресі відомий пройдисвіт й аватюрник, що серед багатьох подібних потрапив у радники голови Офісу Президента, О. Арестович³¹. Не менш дивним виглядав підбір перемовників з українського боку, більшість з яких були відвертими профанами не лише в дипломатії, а й в політиці взагалі (Арахамія, Подоляк, Резніков, Умеров).

Власне, українська делегація прибула у такому складі: голова фракції партії “Слуга народу” Д. Арахамія, міністр оборони України О. Резніков, радник керівника Офісу Президента М. Подоляк, перший заступник глави делегації України в Тресторонній контактній групі А. Костін, народний депутат Р. Умеров та заступник міністра закордонних справ України М. Точицький. Доцільно також додати, що вже тоді ізраїльська газета The Jerusalem Post повідомляла, що мільярдер Р. Абрамович також бере участь у перемовинах і, за її відомостями, саме влада України попросила цього росіянина допомогти у їх організації!

Більше того, від громадськості приховувалося, що у перемовинах брав участь (і був одним із організаторів) також банкір Д. Кіреєв, що у 2010 – 2014 рр. працював першим заступником голови правління “Ощадбанку”, а до того був членом наглядової ради “Укресімбанку” і якого згодом застрелили у головній будівлі СБУ. І тут знову виникає питання: як він опинився у складі української делегації та за що конкретно відповідав і чому його (співробітника ГУР МО) просто вбили в СБУ з наказу очільників української спецслужби, які, як потім виявилось, самі були агентами російських спецслужб?

Російську делегацію під час переговорів очолив помічник президента РФ В. Медінський. До її складу також увійшли: заступник Міністра оборони, заступник Міністра закордонних справ А. Руденко, голова комітету Державної думи з міжнародних справ Л. Слуцький та посол Росії в Білорусі Б. Гризлов.

³⁰ Українська делегація прибула на кордон для переговорів з РФ: у складі – Резніков і Подоляк. *Українська правда*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326747/>

³¹ Арестович: Умови України – виведення всіх російських військ, із Криму й ОРДЛО теж. *Українська правда*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326843/>

Переговори 28 лютого тривали приблизно п'ять годин. Членів делегації зустрічав від імені О. Лукашенка Міністр закордонних справ БР В. Макей, який невдовзі (вже 26 листопада того ж року) за загадкових обставин помер у віці 64 роки у Мінську в своєму будинку в Дроздах³². “Шановні друзі, Президент Білорусі просив зустріти вас, вітати та забезпечити максимально вашу роботу. Як було домовлено з Президентами Зеленським та Путіним, ви можете почуватися у повній безпеці. Це наш святий обов'язок”, – сказав у вітальній промові В. Макей³³. Цю промову саме в такій редакції я наводжу з телеграм-відео каналу “Белта”, позаяк в українських пабліках слова про домовленість Президентів Путіна і Зеленського були вирізани й не подавалися у цитаті.

Після двох перерв делегації знов зустрілися близько 14-ї години. Обидві сторони обговорили всі пункти порядку денного, проте жодного рішення так і не ухвалили, лише знайшли деякі пріоритетні теми, за якими можна прогнозувати спільні позиції.

З якою метою прибули на перемовини росіяни, напередодні розповів заступник Міністра закордонних справ РФ А. Руденко: “Насамперед розмовлятимемо про мир, яким чином на Україну може прийти мир, що потрібно для цього зробити, щоб не повторилися всі ті події, свідками яких ми були у 2014 році”, але додав справжні очікування Кремля – виконання вимог щодо демілітаризації та денацифікації України³⁴. Голова ж комітету Державної Думи з міжнародних справ Л. Слуцький був явно задоволений самим фактом перемовин і тим, що “сторони почули одне одного”. Він також висловив сподівання, що “певний прогрес може бути досягнутий у найближчі дні” й повідомив, що під час перемовин обговорювалися у тому числі й питання припинення вогню і демілітаризації України.

Того ж дня Е. Макрон здійснив дзвоник до В. Путіна, під час якого висловив надію на якнайшвидше врегулювання “українського конфлікту” через діалог і переговори Москви з Києвом. На це В. Путін заявив Е. Макрону, що Росія відкрита до переговорів з представниками України, а також додав, що врегулювання в Україні можливе лише за її демілітаризації та денацифікації, нейтральному статусі та визнанні

³² *Офіційно причина смерті В. Макея не озвучувалася. Видання “Наша Ніва” в день смерті В. Макея повідомило, що причиною смерті міністра став інфаркт, але через три місяці з посиланням на кілька джерел у сфері медицини та держуправління заявило, що він скоїв самогубство.*

³³ Начался очередной раунд переговоров России и Украины. *Белта*. 2022. 28 февраля. URL: <https://www.belta.by/politics/view/nachalsja-ocherednoj-raund-peregovorov-rossii-i-ukrainy-487710-2022>

³⁴ С начала переговоров России и Украины прошло 3 часа. *Белта*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.belta.by/politics/view/s-nachala-peregovorov-rossii-i-ukrainy-proshlo-3-chasa-487692-2022/>

Криму російським³⁵. Тож, росіяни твердо стояли на своєму і чітко проводили поставлені В. Путіним завдання і мету у цій тотальній війні.

Зі свого боку, В. Зеленський у вечірньому відеозверненні 28 лютого заявив таке: “Сьогодні за ініціативою російської сторони відбувся перший раунд переговорів між Україною та Росією. Ці переговори відбувалися на тлі бомбардування та обстрілів нашої території, наших міст. Було видно синхронізацію обстрілів із переговорним процесом.

Я вважаю, що таким нехитрим способом Росія намагається тиснути. Не втрачайте часу. Тактику таку ми не сприймаємо. Справедливі переговори можуть бути тоді, коли одна сторона не б’є по іншій стороні реактивною артилерією саме в момент переговорів. Поки в нас немає такого результату, який ми хотіли б отримати. Росія заявила свої позиції.

Від нас прозвучали зустрічні пункти – щоб завершити війну. Деякі сигнали ми отримали. Коли делегація повернеться у Київ, проаналізуємо почуте й тоді будемо визначатись, як переходити до другого раунду переговорів”³⁶.

Важко уявити, що, почавши агресивну і повносяжну війну, Росія припинила б її, лише розпочавши, не досягнувши намічених результатів? Було би не менш недоречно вважати, що цього не усвідомлювали і на Банковій у Києві? Відтак: або ж там сиділи мрійники, або ж, насправді, посланці В. Зеленського поїхали на ці перемовини з пропозицією від нього для В. Путіна, а отже – з метою пропозицій поступок чи, інакше кажучи, з намаганням розпочати формування нового пакету задоволення апетитів кремлівського диктатора (т. зв. “Мінська-3”). А це означає, що: або у Києві не розуміли дійсну масштабну мету В. Путіна – знищення незалежної держави Україна, через що він і розв’язав цю тотальну війну; або ж подали Москві такого обширу поступки, які могли б задовольнити Кремль, як вони вважали. А це ще означає, що у Києві були готові на значні “компроміси”, проте В. Путін вже поставив максимальні ставки і вимагав фактично капітуляції України.

Увечері того самого дня сторони повернулися до своїх столиць, як заявив одіозний вже на той час М. Подоляк, для консультацій, “для того, щоб ці рішення отримали якісь можливості імплементації в логістичні рішення” й додав, що сторони обговорили можливість проведення найближчим часом другого раунду переговорів³⁷. Зі свого

³⁵ ТАСС. Телеграм-канал. 2022. 28 лютого. URL: https://t.me/tass_agency/114411

³⁶ Звернення Президента України Володимира Зеленського. *Офіс Президента України. Офіційна сторінка на YouTube*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Q6A7gcLJVCY>

³⁷ Подоляк: Перший раунд переговорів закінчено, сторони їдуть до своїх столиць. *Українська правда*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326889/>

боку, російський представник В. Мединський сказав пресі: “Закінчилися переговори, які тривали близько 5 годин. За цей час ми докладно пройшлися всіма пунктами порядку денного, знайшли деякі точки, за якими можна прогнозувати спільні позиції. І найголовніше – домовилися продовжити переговорний процес”. Наступна зустріч, за його словами, мала відбутися найближчими днями на польсько-білоруському кордоні.

Точної дати наступного раунду перемовин ніхто назвати не міг. Це в обід 2 березня 2022 р. підтвердив й Міністр закордонних справ України Д. Кулеба, який заявив, що наразі немає відомостей про дату нових раундів переговорів з Росією³⁸. “Перший раунд переговорів відбувся, жодної “зради” не було, вимоги росіян залишаються незмінними. Це ті вимоги, які озвучив Путін у зверненні перед початком війни. Ми готові до переговорів, але не готові до прийняття будь-яких російських ультиматумів. Коли пройдуть нові переговори, поки що невідомо” – зазначив він.³⁹ Проте вже після 20:00 години стало відомо, що українська делегація все ж їде на другий раунд переговорів з Росією до Біловезької пущі, де на неї вже чекала делегація РФ.

Очікувалося, що українці прибудуть на місце перемовин вранці 3 березня, де, серед іншого, мало обговорюватися й питання припинення вогню⁴⁰. Голова ж української делегації Д. Арахамія анонсував, що перемовини відновляться того дня о 16-й годині: “Програма мінімум 5 березня гуманітарні коридори. Далі 5 березня за обставинами”⁴¹. Отже, фактично, українська делегація, зверталася з проханням організації гуманітарних коридорів, позаяк через зневіру у можливість нового повномасштабного наступу Росії влада України навіть не переймалася евакуацією мирного населення, яке тепер опинилося у зоні бойових дій і зазнавало репресій і геноциду з боку окупаційних військ.

Чи відчувало на собі частину провини за тисячі жертв серед цивільних, яких не було евакуйовано заздалегідь, державне керівництво

³⁸ Лише 2 березня 2022 р. Генеральна Асамблея ООН зібралася на екстрене засідання і затвердила резолюцію “Агресія проти України”, яка засуджувала дії Росії як агресію і вимагала негайно припинити військові дії. Проте, на відміну від резолюцій Ради Безпеки, резолюції Генеральної Асамблеї не мають обов’язкової сили. Тоді ж 38 країн передали до Міжнародного кримінального суду дані про злочини РФ в Україні. Того ж дня було вперше звільнено район Бучі, що дало змогу розпочати евакуацію мирного населення, а вже 3 березня розпочався повторний наступ росіян, який 5 березня призвів до часткового захоплення міста.

³⁹ Брифінг Д. Кулеби. *Офіційна сторінка МЗС України у Facebook*. 2022. 2 березня. URL: <https://www.facebook.com/100064814226458/posts/329372535899885/?app=fbl>

⁴⁰ Українська делегація їде на переговори з РФ – Укрінформ. *Українська правда*. 2022. 2 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/2/7327545/>

⁴¹ David Braun. *Офіційна сторінка Д. Арахамії у Facebook*. 2022. 3 березня. URL: <https://www.facebook.com/david.braun.50951/posts/10209373061040937>

у Києві? Навряд чи... Що ж до інших питань, то Д. Арахамія публічно підтвердив, що насправді позиції української делегації були несталими й крихкими, а її члени на перемовинах мусили підлаштовуватися під російський порядок денний й спрямовувати свої зусилля залежно від “обставин”.

Напередодні другого раунду перемовин очільник російської делегації, помічник президента Росії В. Медінський розповів, що сторони обговорюватимуть три питання. “У нас блок пропозицій з трьох частин. Вони стосуються військово-технічного аспекту, гуманітарно-міжнародного та політичного”⁴². Цього разу українська делегація складалася лише з чотирьох осіб: Д. Арахамії, М. Подоляка, М. Точицького та О. Резнікова. Росіяни ж знову прислали потужних і досвідчених перемовників, а саме: помічника президента Росії В. Медінського, заступника керівника російського МЗС А. Руденка, посла Росії у Білорусі Б. Гризлова, голови міжнародного комітету Держдуми РФ Л. Слуцького та заступника Міністра оборони О. Фоміна⁴³.

Отже, порядок денний на переговорах 3 березня передбачав три блоки: військовий, гуманітарний та питання майбутнього політичного врегулювання конфлікту (все ж таки 5 березня “Мінськ-3”).

3. Метаморфози на передодні і під час другого раунду українсько-російських перемовин

Під час *другого раунду переговорів* делегацій від України та РФ українська сторона пропонувала створити безконфліктну 30-кілометрову зону навколо всіх ядерних об’єктів, але її не підтримали – домовилися лише про формат гуманітарних коридорів для виходу цивільних та можливе тимчасове припинення бойових дій у секторі гумкоридору на період виходу цивільного населення. Спільне забезпечення гуманітарних коридорів мало би використовуватись для евакуації мирного громадянського населення, а також для доставки ліків та їжі до

⁴² Росія та Україна домовились про гуманітарні коридори. Можливо, у деяких містах і селах не буде вогню. *BBC News. Україна*. 2022. 3 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60594131>

⁴³ Прикметно, що напередодні нового раунду переговорів Кремль привіз літаком до Мінська президента-втікача В. Януковича. Українська розвідка підозрювала, що Кремль готував його до спецоперації. За одним зі сценаріїв, його мали спробувати оголосити “Президентом України” і для цього нібито готувалася якась інформаційна операція чи акція з повернення до України экс Президента або публікація звернення від його імені до українського народу тощо [Янукович у Мінську, Кремль хоче зробити його “Президентом України” – джерела. *Українська правда*. 2022. 2 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/2/7327392/>].

місць найбільш жорстоких боїв, з можливістю тимчасового припинення вогню у тих містах і селах, де буде здійснюватися евакуація⁴⁴.

Але й тут – домовилися домовлятися, позаяк не озвучені домовленості малибутирозглянуті знов під час наступного (третього) раунду переговорів (деякі домовленості ще мали би бути закріплені через національні ратифікації). “Сторони досягли розуміння про спільне забезпечення гуманітарних коридорів евакуації мирного громадянського населення. А також для доставки ліків та їжі до місць найбільш жорстоких боїв, з можливістю – я підкреслюю, з можливістю – тимчасового припинення вогню на період, коли буде здійснюватись евакуація у секторах, де вона проводитиметься”, – додав М. Подоляк⁴⁵. Найближчим часом, за його словами, для створення гуманітарних кордонів організують спеціальні канали зв’язку та взаємодії. Українська делегація назвала “програмою мінімум” питання гуманітарних коридорів, адже багато українських міст враз опинились у драматичній ситуації – їм бракувало їжі, ліків, люди не могли виїхати зі своїх населених пунктів, які постійно піддавалися авіаударам чи обстрілам. Як додавали В. Мединський і Л. Слуцький: “не можна тягнути з реалізацією домовленостей, котрі досягнуті і будуть закріплені на вищому рівні у найближчі дні або навіть часи”⁴⁶. Наступний етап переговорів очікувався у найближчі дні.

Цікаво, що пресекретар В. Путіна Д. Песков назвав досягнуте Росією та Україною порозуміння з гуманітарних питань у такій важкій ситуації дуже важливим. Натомість В. Зеленський вкотре заявив про готовність розмовляти з В. Путіним про все, в тому числі про Донбас, щоби не воювати і що у будь-яких переговорах є сенс, адже слово – важливіше за постріл, додаючи: я ж сусід, я нормальний мужик. “Ми не нападаємо на Росію і не збираємося на неї нападати. Ми у НАТО? Ні. У нас є ядерна зброя? Ні. Що я маю сказати? Кому я маю щось дати?”

Ви розумієте, це ж теж інформаційна бомба, про яку всі говорять. Що віддати, Господи? Що ти хочеш від нас?

⁴⁴ Росія та Україна домовились про гуманітарні коридори. Можливо, у деяких містах і селах не буде вогню. *BBC News. Україна*. 2022. 3 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60594131>; Мединський і Слуцький підвели ітоги переговорів. *РІА Новості*. 2022. 3 березня. URL: t.me/rian_ru/150879; Другий раунд переговорів: “досягли розуміння” щодо гуманітарних коридорів. *Українська правда*. 2022. 3 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/3/7327908/>

⁴⁵ Росія та Україна домовились про гуманітарні коридори. Можливо, у деяких містах і селах не буде вогню. *BBC News. Україна*. 2022. 3 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60594131>

⁴⁶ Мединський і Слуцький підвели ітоги переговорів. *РІА Новості. Офіційний телеграм-канал*. 2022. 3 березня. URL: t.me/rian_ru/150879

Піди з нашої землі. Не хочеш зараз піти – сядь зі мною за стіл переговорів. Я вільний. Сядь зі мною! Тільки не за 30 метрів, як з Макроном і Шольцом, як він їх приймає.

Я ж сусід. Мене не треба за 30 метрів тримати. Я не кусаюся. Я нормальний мужик. Сядь зі мною і поговори”, – емоційно заявив 3 березня 2022 р. Президент України російською, даючи інтерв'ю західним журналістам⁴⁷. В. Зеленський також вкотре закликав західних союзників запровадити безпілотну зону над українською територією силами Північноатлантичного альянсу. попросив озвучити конкретні терміни, коли країни НАТО зможуть закрити небо над Україною⁴⁸.

При цьому президент Росії В. Путін знову не погодився на пряму розмову з Президентом України В. Зеленським, а в Білому Домі заявили, що не бачать ознак послаблення агресії, а навпаки, спостерігають її ескалацію й впевнені, що росіяни продовжать добиватися своєї кінцевої мети – взяття Києва і захоплення всієї України.

Необхідно зауважити, що того дня (3 березня) телефонну розмову з В. Путіним мав Е. Макрон, а наступного (4 березня) – О. Шольц⁴⁹. “Сьогодні вранці я розмовляв з президентом Путіним. На цьому етапі він відмовляється припинити свої атаки на Україну. Буду продовжувати свої зусилля та контакти. Ми повинні уникати найгіршого”, – написав

⁴⁷ Зеленський – Путіну: “Піди з нашої землі. Сядь зі мною за стіл переговорів”. *Українська правда*. 2022. 3 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/3/7327899/>

⁴⁸ Цього ж дня (3 березня 2022 р.) Верховна Рада України звернулася до міжнародної спільноти з вимогами: негайне запровадження безполотної зони над територією України (це захистить цивільне населення, об'єкти світової культурної спадщини та критичної інфраструктури); невідкладне відкриття “зелених” коридорів для безпечної евакуації жінок, дітей та літніх людей, гарантування їхньої безпеки у співпраці з Червоним Хрестом, постачання гуманітарної допомоги постраждалим та цивільним; введення в Україну миротворчих сил на підставі Резолюції ГА ООН 377 (V) “Об'єднання заради миру” від 3 листопада 1950 р. Також Верховна Рада звернулася до Генсека ООН із закликом посередництва у припиненні війни.

⁴⁹ Водночас цього дня (4 березня 2022 р.) Міністр закордонних справ України взяв онлайн-участь в позачерговому засіданні Ради міністрів закордонних справ ЄС, на якому також були присутні глави дипломатій США, Канади, Великої Британії, Генеральний секретар НАТО. Д. Кулеба закликав країни ЄС, США, Канаду та Велику Британію ввести нові жорсткі санкції проти РФ та негайно надати Україні бойові літаки. На той час війська РФ перегруповувалися, намагаючись знов атакувати українську столицю (колона російської техніки зупинилася приблизно за 25 – 29 км від Києва з півночі). Наступного дня В. Зеленський у розмові з сенаторами США просив про безполотну зону над Україною, заборону на російську нафту та призупинку карт Visa і Mastercard у РФ, а Прем'єр-міністр Ізраїлю Н. Беннет таємно прибув до Москви на зустріч з В. Путіним.

тоді Е. Макрон у Twitter⁵⁰. 4 березня 2022 р. під час телефонної розмови з канцлером ФРН О. Шольцем він розповідав тому про геноцид, влаштований київським режимом щодо мешканців Донбасу і повторив свою мантру, “що основна небезпека виходить від військових формувань неонацистів, котрі здійснюють численні воєнні злочини, використовуючи терористичні методи”, про найманців з Албанії, Хорватії та Косово “і навіть джихадистів з досвідом бойових дій у Сирії”⁵¹.

При цьому очільник РФ заявляв, що Росія відкрита для діалогу (нагадаю, що тоді якраз тривали російсько-українські перемовини у Білорусі), але за умови виконання усіх російських вимог. Йшлося “про нейтральний та без’ядерний статус України за обов’язкової демілітаризації країни, а також про денацифікацію Української держави, визнання російської приналежності Криму, суверенітету ДНР та ЛНР в адміністративних кордонах Донецької та Луганської областей”⁵². Така ж риторика звучала з вуст В. Путіна й під час його розмов перед цим з Президентом Франції Е. Макроном 28 лютого⁵³ і 3 березня 2022 року⁵⁴.

Згодом німецький журналіст Ш. Ламбі отримав доступ до стенограми переговорів канцлера Німеччини О. Шольца з Президентом Франції Е. Макроном, в яких вони обговорюють свої розмови з главою Кремля В. Путіним. О. Шольц повідомив Е. Макрону, що становище “кращим не стає” й додав: “Деяко турбує мене більше, ніж переговори [між українцями та росіянами]: він [Путін] зовсім не скаржиться на санкції. Я не знаю, чи робив він це в розмові з вами. Але він взагалі не згадував про санкції”⁵⁵. На це французький Президент відповів, що за день до цього В. Путін у розмові з ним також ані словом не обмовився про протиросійські санкції Заходу. При цьому німецький канцлер зауважував також і про те, що В. Путін знову нав’язував йому своє бачення України. “Він розповів мені про всі свої ідеї щодо того, як знайти компроміс. Він говорив про демілітаризацію, денацифікацію, –наголошував О. Шольц на незмінності риторики і намірів очільника Кремля, який вимагав

⁵⁰ Emmanuel Macron. *Twitter*. 2022. March 03. URL: <https://twitter.com/EmmanuelMacron/status/1499461402326704128>

⁵¹ Телефонный разговор с Федеральным канцлером Германии Олафом Шольцем. *Президент России*. 2022. 4 марта. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/67907>.

⁵² Там само.

⁵³ ТАСС. Телеграм-канал. 2022. 28 февраля. URL: https://t.me/tass_agency/114411

⁵⁴ Kanzler-Gespräch mit Kreml-Chef nach Kriegsausbruch. Was Scholz nach seinem Putin-Telefonat besonders quälte. *Bild*. 2023. August 28. URL: <https://www.bild.de/politik/inland/politik-inland/ukraine-krieg-was-scholz-nach-seinem-putin-telefonat-besonders-quaelte-85191144.bild.html>.

⁵⁵ Там само.

визнання незалежності т. зв. “ДНР” і “ЛНР”, а також “попросив мене [О. Шольца], щоб Крим був визнаний частиною Росії”. “Нічого нового, прямо кажучи”, – розчаровано висноував з цього приводу канцлер ФРН⁵⁶.

Зачепив О. Шольц у розмові з В. Путіним і тему перспектив перемовин на вищому рівні. “Коли я запитав його, чи можлива зустріч щодо України, рано чи пізно, з вами, мною, Зеленським і з ним, Путіним, він не відмовився повністю. Але він назвав дві умови. По-перше, це не повинно бути приводом для припинення вогню. По-друге, він говорив тільки про нас трьох: ви, я і він. Без Зеленського”, – розповів О. Шольц Е. Макрону⁵⁷. Тож західні провідники (а отже, й В. Зеленський) достеменно знали, що переговори між українською та російською делегаціями є грою з боку В. Путіна, як і про те, що кремлівський диктатор не поступиться у своїх намірах і насправді абсолютно не прагнув будь-яких переговорів за участі офіційного Києва.

При цьому В. Путін цілком серйозно натякнув О. Шольцу про маріонеточність влади України й висловив конспірологічну тезу, що “українська делегація поїхала до Польщі, тому що хотіла поговорити з Президентом Сполучених Штатів, аби отримати їхні вказівки”. Повідомивши це Е. Макрону, О. Шольц розсміявся й резюмував: “Більш-менш. Це воно”. Президент Франції, зі свого боку, підтвердив таку риторику В. Путіна: “Дякую, це було дуже схоже на розмову, яку я мав з ним учора”. “Я думаю, – стурбовано підсумував Е. Макрон про В. Путіна, – що зараз він дуже налаштований йти до кінця. Наратив і жорстокість його телевізійного звернення, а також усі ініціативи, які він зробив у переговорах з громадськими організаціями в Росії протягом останніх кількох годин, дуже тривожать. Відверто кажучи”⁵⁸.

Сам же В. Путін, ніби насміхаючись над ілюзіями В. Зеленського та його Офісу, того ж дня знову назвав росіян та українців одним народом і вказав, що ніколи від цього не відмовиться та що “спецоперація” йде за планом, у суворій відповідності з графіком й що усі поставлені завдання успішно виконуються, а також заявив, що націоналісти та іноземні найманці прикриваються мирним населенням як живим щитом.

Бабільше, росіяни знову вкокресували чого варті їхні домовленості: вже 5 березня окупанти обстріляли Волноваху та напрямком Маріуполь – Запоріжжя, бої велися й в районі населених пунктів Пологи – Оріхове, що унеможливило рух колони з Маріуполя до Запоріжжя⁵⁹. Саме

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Брифінг І. Верещук. *Офіційна сторінка Офісу Президента України у Facebook*. 2022. 5 березня. URL: <https://fb.watch/kIPbfzFA-V/>

ці два напрямки евакуації цивільних й були узгоджені попередньо на перемовинах з росіянами як оті безпечні гуманітарні коридори. Росія також не давала можливості направити гуманітарні вантажі з Дніпра й Запоріжжя – зокрема, з медикаментами та продуктами харчування.

Проте в контексті попередніх і наступних подій, варто повернутися до особи Д. Кіреєва, який був позаштатним співробітником ГУР МО й брав участь у переговорному процесі (в його організації та першому раунді перемовин). Нагадаю, що саме Д. Кіреєв у деталях, попередив українське керівництво про плани В. Путіна наступати на Київ 24 лютого 2022 р. і, за словами К. Буданова, інформація Д. Кіреєва дала Україні кілька дорожочітних годин, щоб перекинути війська і захистити Київ з боку аеродрому в Гостомелі. В інтерв'ю *The Wall Street Journal* керівник ГУР К. Буданов розповів, що навесні 2021 р. він особисто звернувся до Д. Кіреєва з проханням спробувати влитися в російську військову розвідслужбу, використовуючи свої зв'язки і контакти. Той погодився на цю пропозицію і, за даними видання, почав їздити до Харківської області, де разом зі ще одним співробітником військової розвідки на машині перетинав кордон з Росією. Він повертався за кілька днів, після чого передавав зібрану інформацію К. Буданову.

Пізніше К. Буданов запропонував Д. Кіреєву взяти участь у російсько-українських переговорах в Білорусі у складі української делегації, оскільки той був знайомий з двома учасниками делегації Росії. Д. Кіреєв розумів, що для нього ризиковано з'являтися у складі української делегації і спочатку відмовлявся, алезгодом усе ж погодився. Після його появи там, усім став очевидним його зв'язок зі спецслужбами України, але ситуація була критичною, сказав газеті *The Wall Street Journal* очільник ГУР МО К. Буданов⁶⁰. Проте невдовзі Д. Кіреєва затримали спецпризначенці СБУ 3 березня після його виїзду з ГУР МО і саме перед тим, як він мав їхати на другу переговорну зустріч у Білорусь⁶¹, а потім застрелили в потилицю в центрі Києва в центральній будівлі СБУ, а труп викинули з машини просто при дорозі⁶². У ніч перед переговорами у Білорусі, до речі, Д. Кіреєву телефонували з офісу начальника контррозвідки СБУ О. Поклада.

⁶⁰ Russian Spy or Ukrainian Hero? The Strange Death of Denys Kiryeyev. *The Wall Street Journal*. 2023. January 18. URL: <https://www.wsj.com/articles/russian-spy-or-ukrainian-hero-the-strange-death-of-denys-kiryeyev-11674059395>

⁶¹ Там само.

⁶² 5 березня про загибель Д. Кіреєва оголосили в ЗМІ, це була коротка новина з даними, що його вбито СБУ під час затримання при спробі втечі. СБУ нібито підозрювало його у державній зраді, зокрема в записі телефонних розмов. Пізніше ГУ розвідки спростувало інформацію СБУ про шпигунство та заявило, що Д. Кіреєв був штатним співробітником ГУР МО України, якого працівники СБУ стратили. Також загинули О. Доля та Герой України В. Чибінеєв.

Згодом очільник ГУР МО К. Буданов свідчив, що саме він відправив на перемовини Д. Кіреєва для того, аби той затягував їх з метою виграти час, оскільки особисто знав двох осіб з того переговорного процесу, які представляли російську сторону. “Ще раз хочу це підкреслити: у того, хто це навмисно зробив, було на меті не допустити того, щоб ми втрутилися в чужу гру і затягнули цей процес для того, щоб дозволити нашим ЗСУ, скажімо так, зробити певні дії по відсічі ворога. Якщо ви пам’ятаєте ті події, то тоді ситуація була близька до критичної. Думаю, ви гарно маєте це пам’ятати. І була певна кількість людей, яка, скажімо так, не дуже хотіла, щоб Україна перемогла”, – заявив К. Буданов згодом, додаючи, що ці люди були “перш за все з української сторони. Це перш за все”⁶³.

Майже рік українське суспільство вважало Д. Кіреєва зрадником, яким його оголосило СБУ (“Він уже небіжчик”; “Він був агентом. Самі знаєте за що вбивають агентів”)⁶⁴ та один в провідних діячів партії “Слуга народу”, народний депутат України і проросійський політик О. Дубінський, вказуючи у своєму телеграм-каналі 5 березня 2022 р., що вбитий Д. Кіреєв підозрювався у держзраді і був людиною братів Ключєвих⁶⁵.

А один з учасників перемовин, радник голови ОП М. Подоляк, біографією якого й мало би зацікавитися СБУ, заявив через рік (19 січня 2023 р.), що “вбивство [Д. Кіреєва] було пов’язане з тим, що не було єдиної координації між силовими структурами. Були певні претензії до нього з одного боку, з іншого – не встигли ці претензії врегулювати в діалоговому форматі”⁶⁶. Він же в інтерв’ю одіозній російській журналістці Ю. Латиніній заявляв тоді, коли усі публічні (і не тільки) українці ігнорували представників народу-окупанта, що Д. Кіреєв й взагалі не був офіційним членом української делегації під час першого туру перемовин з російською стороною у білоруському Гомелі, лише обіймав посаду консультанта, а його смерть, про яку писали медіа нібито через державну зраду, не пов’язана з роботою у делегації⁶⁷. Проте “консультант”, як

⁶³ “Денис Кіреєв – співробітник ГУР, якого вбили в автівці СБУ, а тіло викинули на вулицю”. Інтерв’ю з Кирилом Будановим. *Радіо Свобода*. 2023. 22 січня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/вбивство-кіреєва/32233661.html>

⁶⁴ СБУ під час затримання застрелила українського переговорника в Гомелі – джерела. *Українська правда*. 2022. 5 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/5/7328458/>

⁶⁵ Телеграм-канал О. Дубінського. *Dubinsky.pro*. 2022. 5 березня. URL: <https://t.me/dubinskypro/12275>

⁶⁶ Эфир Delfi – Михаил Подоляк: у нас заготовлены сюрпризы для России, они воюют рабами. *Delfi*. 2023. 17 января. URL: <https://www.delfi.lt/ru/news/live/efir-delfi-mihail-podolyak-u-nas-zagotovleny-syurprizy-dlya-rossii-oni-voyuuyut-rabami.d?id=92290427>

⁶⁷ Юлия Латынина / Михаил Подоляк. *LatyninaTV*. 2022. 6 березня. URL: https://www.youtube.com/watch?v=J5dn_dPXuY&t=2283s

видно зі світлин і відео, під час першого раунду перемовин сидить за столом серед членів української делегації й бере участь у переговорах. Утім, навіть за два роки після вбивства экс-очільник СБУ І. Баканов так і не був затриманий, засуджений та ув'язнений, а чому – досі залишається питанням.

Тим часом, готуючись до чергового туру перемовин, офіційний Київ, попри заяви про свою тверду позицію, все ж робить поступки для задобрення Кремля. Так, голова фракції правлячої партії “Слуга народу” у Верховній Раді та член української делегації на переговорах з РФ Д. Арахамія заявив 5 березня під час інтерв'ю американському каналу Fox News, що в НАТО не готові обговорювати вступ України протягом 5 – 10 років, тож Україна не має наміру боротися за заявку на вступ до Альянсу⁶⁸. Нагадаю, що відмова від вступу України до НАТО була однією з вимог Росії. Натомість він зауважив, що можливо досягнути прямі гарантії різних країн, таких, наприклад, як США, Китай, Велика Британія, можливо, Німеччина та Франція, а також Російська Федерація⁶⁹.

Що ж до прогресу і продовження самих переговорів, то на це запитання Д. Арахамія відповів так: “Наступний раунд переговорів із Росією запланований на понеділок. Чи є прогрес? Я б не сказав, що ми рухаємося швидко, тому що у нас щодня гине багато людей, особливо цивільних. Важко, чесно, але ми все ж демонструємо певний прогрес. Принаймні, дві групи слухають одна одну та активно обговорюють різні речі. Єдине, про що майже неможливо домовитися, це Крим і так звані республіки, щодо яких Росія наполягає на тому, аби ми визнали їх незалежними. Це неприйнятно в українському суспільстві. І річ не в політиках, а в українському народі, який ніколи цього не допустить. Це головний виклик, і, чесно кажучи, ми досі не знаємо, як ми можемо подолати ці бар'єри”⁷⁰.

Він також виявив неабиякий “інтелект”, заявивши (в часі геноцидної війни Росії проти України), “що переговорний процес має бути на безпрограшній основі”, без ультиматумів. Це як? Ще однією темою

⁶⁸ Russian invasion: Exclusive interview with chief Ukrainian negotiator. *Fox News*. 2022. March 05. URL: <https://www.foxnews.com/world/russian-invasion-exclusive-interview-with-chief-ukrainian-negotiator>

⁶⁹ Того дня, до речі, уряд РФ заніс Україну до переліку недружніх Росії країн і територій. До переліку також увійшли: Австралія, Албанія, Андорра, Великобританія, включаючи Джерсі, Ангілью, Британські Віргінські острови, Гібралтар, держави – члени Європейського Союзу, Ісландія, Канада, Ліхтенштейн, Мікронезія, Монако, Нова Зеландія, Норвегія, Республіка Північна Македонія, Сінгапур, США, Тайвань (Китай), Чорногорія, Швейцарія, Японія.

⁷⁰ Russian invasion: Exclusive interview with chief Ukrainian negotiator. *Fox News*. 2022. March 05. URL: <https://www.foxnews.com/world/russian-invasion-exclusive-interview-with-chief-ukrainian-negotiator>

вимог стало звинувачення НАТО у небажанні “закрити небо” України й водночас компліментарність щодо можливого приїзду до Києва попереднього Президента США Д. Трампа, що мав явно проросійські симпатії. І за цим він знов нарікав на порушення росіянами режиму припинення вогню у домовлених гуманітарних коридорах (Арахамія: “це єдине досягнення наших переговорів”), але вкотре заговорив про сподівання на добру волю Росії.

4. Третій раунд перемовин, міжнародна реакція й ілюзії офіційного Києва

Третій раунд переговорів, за ініціативою української сторони, відбувся 7 березня 2022 р.⁷¹ Сторони нібито домовилися про поліпшення логістики гуманітарних коридорів (М. Подоляк назвав це “невеликими позитивними зрушеннями”)⁷². Однак щодо базового політичного блоку, який стосувався врегулювання конфлікту разом з припиненням вогню та гарантіями безпеки, вирішили проводити інтенсивні консультації у подальшому.

Насправді ж перемовини зайшли у глухий кут. Крім того, що росіяни твердо стояли на своїх позиціях, дотримуючись путінської маячні про денацифікацію України та сприяючи своїм військам в окупації, Кремль знову доставив до Мінська екс Президента В. Януковича⁷³. Але головною причиною остаточного провалу переговорів стали ультимативні вимоги росіян (В. Путіна), які навів журналіст-розслідувач Bellingcat Христо Грозев:

1) В. Зеленський залишається формальним Президентом, але Росія призначає Ю. Бойка Прем’єр-міністром України;

2) Україна визнає незалежність т. зв. ЛНР/ДНР і Крим російською територією;

3) Україна відмовляється від вступу до НАТО⁷⁴.

Однак тоді три високопоставлені джерела з найближчого оточення Президента В. Зеленського одразу ж спростували цю інформацію

⁷¹ Третій раунд переговорів пройде 7 березня. *Українська правда*. 2022. 5 березня. URL: <https://www.ppravda.com.ua/news/2022/03/5/7328524/>; Делегації України і РФ в дорозі на третій раунд переговорів. *Українська правда*. 2022. 7 березня. URL: <https://www.ppravda.com.ua/news/2022/03/7/7329065/>

⁷² Твіт М. Подоляка. *Twitter: Офіційна сторінка М. Подоляка*. 2022. 7 березня. URL: https://twitter.com/Podolyak_M/status/1500891613815525381

⁷³ Янукович знову прилетів у Білорусь перед переговорами України з росіянами. *Gazeta.ua*. 2022. 7 березня. URL: https://gazeta.ua/articles/world-life/_anukovich-znovu-priletiv-u-bilorus-pered-peregovorami-ukrayini-z-rosiyanami/1074367.

⁷⁴ Твіт Х. Грозєва. *Twitter: Офіційна сторінка Christo Grozev*. 2022. 7 березня. URL: <https://twitter.com/christogrozev/status/1500812687009267712>

щодо Ю. Бойка. Так само заперечили це близькі до Ю. Бойка особи в ОПЗЖ: “Нам нічого невідомо про перебіг переговорів. Переконані, що ця інформація недостовірна. Крім того, Бойко не вважає за можливе для себе приймати подібні пропозиції у нинішній ситуації”⁷⁵.

Фактично це підтвердив (не згадуючи щодо Ю. Бойка) своїм англомовним твітом і Д. Песков, який того ж дня підтвердив заяву Росії на перемовинах, що Кремль у будь-яку мить може зупинити свою воєнну спецоперацію, якщо Київ погодиться на вимоги Москви, а саме:

- 1) зупинення військових дій (спротиву);
- 2) визнання Криму російським і незалежності ЛНР і ДНР;
- 3) Україна мусить змінити свою Конституцію (вочевидь і щодо формально-представницьких повноважень Президента і перерозподілу важелів влади Прем’єр-міністрів) та закріпити у ній нейтральний статус;

- 4) відмова від прагнення і заявки на вступ до НАТО⁷⁶.

Україна не пристала на цей ультиматум і, здавалося б, В. Зеленський мусив би нарешті вичавити зі своєї свідомості (чи підсвідомості) російський синдром (принаймні під тиском очевидних і неспростовних фактів як політичних, так і злочинно-геноцидних з боку Російської Федерації щодо України та українців на тлі тотальної війни), вилікуватися від параноїдально-рецидивних нападів зазирнути в очі В. Путіну й позбутися навколо себе сумнівного, з огляду на репутаційно-безпекову гігієну, оточення, яке небезпідставно підозрювалося експертним середовищем не лише у некомпетенції, а й у зв’язках з російськими спецслужбами.

А натомість почали відбуватися дивні речі, що мали означену тенденцію до пошуків нових компромісів з В. Путіним через, певною мірою, задоволення вимог Російської Федерації (за винятком послаблення владних повноважень В. Зеленського в Україні). І відбулися вони після несподіваних відвідин Москви ізраїльським Прем’єр-міністром Н. Бенетом, який перебрав на себе роль нового посередника в українсько-російських переговорах⁷⁷. Долучився до тиску на українську сторону й турецький Президент Р. Ердоган, який здійснив терміновий дзвінок до В. Зеленського.

⁷⁵ Бойко в Україні: “Путін-ху*ло я не скажу”, але агресію армії РФ визнав. *Українська правда*. 2022. 7 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/7/7329204/>

⁷⁶ Russia will stop ‘in a moment’ if Ukraine meets terms – Kremlin. *Reuters*. 2022. March 07. URL: <https://www.reuters.com/world/kremlin-says-russian-military-action-will-stop-moment-if-ukraine-meets-2022-03-07/>

⁷⁷ Ukraine and Russia explore neutrality plan in peace talks. *The Financial Times*. 2022. March 16. URL: <https://www.ft.com/content/7b341e46-d375-4817-be67-802b7fa77ef1>

Зі свого боку, 7 березня М. Подоляк у мережі Twitter написав: “Третій раунд переговорів закінчився. Є невеликі позитивні зрушення щодо покращення логістики гуманітарних коридорів... По базовому політичному блоку врегулювання разом із припиненням вогню та гарантіями безпеки інтенсивні консультації продовжені”⁷⁸.

В. Зеленський все ще вірив В. Путіну, попри невдачі росіян у намаганні захопити Київ, попри злочини їхніх військ, попри прямі й однозначні заяви президента РФ та конкретні юридичні акти її влади й попри численні приклади того, що вірити Кремлю не можна. Президент України та його оточення практично домовилися з росіянами у Білорусі; на заваді стояли: ненависть до загарбників народу України, героїзм ЗСУ та, як не дивно, НАТО.

Типова маніпуляція мала виправдати нову угоду з ворогом. Тож вже 8 березня 2022 р. В. Зеленський в інтерв'ю ABC News заявив, що Україна готова вести діалог з Росією про гарантії безпеки для країни, а також щодо майбутнього окупованих територій Донецької та Луганської областей й анексованого Криму. Увага: про гарантії безпеки від держави, яка веде з твоїм народом війну на винищення і яка прагне знищення твоєї держави, яка про це офіційно заявила і закріпила у своїх законодавчих актах!

Та попри все, В. Зеленський вважав, що у майбутньому Україна повинна мати колективний договір безпеки зі всіма своїми сусідами (в тому числі з Росією) та за участі провідних держав світу – США, Франції, Німеччини, а також Туреччини, з якою Україна країна межує через Чорне море. “Щодо НАТО я багато разів говорив і передавав публічно меседжі і Росії, і президенту Путіну: ми готові до будь-яких гарантій безпеки нашої країни від відповідних держав, які мають гарантувати. І Росія також серед цих держав, тому що Росія – наш сусід... Це будуть гарантії не лише для України. Це будуть гарантії і Росії, про які вона постійно говорить. Хоча я не знаю, від кого вона захищається. Бо Україна ніколи ні на кого не напала, а лише вела оборонні дії”, – наголосив Президент країни, що воювала з Росією⁷⁹.

Навіть більше, В. Зеленський також зазначив, що готовий на компроміс щодо долі самопроголошених “ДНР” та “ЛНР”, а також Криму. Цікаво, який компроміс? Адже відомо, що Росія вимагала беззаперечного визнання незалежності тих “республік”, а Крим однозначно визнавала російським, що було навіть зафіксовано в її законодавчих актах. “Ми

⁷⁸ Завершився третій раунд переговорів України з росіянами. *Gazeta.UA*. 2022. 7 березня. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_zavershivsya-tretij-raund-peregovoriv-ukrayini-z-rosiyanami/1074404

⁷⁹ Зеленський розповів про можливі компроміси щодо Криму, Донбасу і гарантій безпеки. *BBC News. Україна*. 2022. 8 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60663741>

повинні це питання обговорювати. Так само як компроміси в питанні Криму. Ми не можемо визнати, що Крим – це територія Росії. Думаю, РФ буде складно визнати, що це територія України. Гадаю, ми достатньо розумні, щоб рішення щодо цих двох питань не викликало будь-яких революцій усередині суспільств”, – сказав В. Зеленський, явно не усвідомлюючи абсурдності власних слів⁸⁰.

При цьому він цілком означено виказав свою готовність прийняти позицію Кремля, якби не народ України: “Народ, який мене обрав, не готовий до капітуляції, ми не готові до ультиматумів. Але ми можемо дискутувати з Росією щодо майбутнього Криму та Донбасу”⁸¹. Дискутувати? Про що? Про територіальну цілісність твоєї держави і Батьківщини? З ким? З убивцями українців і з тим, хто тобі апіорі заявив, що ці питання не підлягають обговоренню? Чи не абсурд хворої уяви?

Що ж до путінської заяви про денацифікацію України, то В. Зеленський наївно прокоментував її так: “Я просто не знав, що в сучасному світі так може бути. Що людина, яка оголошує денацифікацію, може отримати за це якусь підтримку. Це і є злочин проти народу. Тому що сказати “денацифікація”, а потім бомбити цивільних людей – це геноцид проти українського народу”⁸². Тобто вести перемовини і йти на поступки тому, хто чинить геноцид твого народу – нормально? Йти на компроміс з ворогом, коли той не досяг своєї стратегічної мети і коли твій народ бореться, а його підтримує чи не увесь світ –розумно? Звісно ж, про людське око заявлялося про несприйняття ультиматумів з боку росіян, на справі ж завадою до поступок ставав збройний і безкомпромісний опір українського народу і політична позиція Заходу, який збільшував військову допомогу ЗСУ.

Президент В. Зеленський все ще прагнув “зазирнути в очі Путіну” й у переддень зустрічі міністрів закордонних справ України і Росії через заступника голови свого Офісу І. Жовкву звернувся до канцлера Німеччини з проханням організувати зустріч з кремлівським диктатором. Під час інтерв’ю в ефірі німецького телеканалу ARD 8 березня він заявив, що українська сторона не має наміру приймати жодних ультиматумів або йти на компроміси з принципових питань, “але все інше можна було б дискутувати, наприклад, як може виглядати можливий нейтральний статус України... Нам потрібні жорсткі гарантії, щоб не повторилася ситуація, причому не тільки для України”⁸³. Тобто відмовитися від вступу в НАТО, що закарбовано в Конституції України, й оголосити нейтралітет

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Там само.

⁸² Там само.

⁸³ Selenskyj-Berater Zhovkva. Neutralität verhandelbar – unter Bedingungen. *Der Tagesschau*. 2022. March 08. URL: <https://www.tagesschau.de/ausland/ukraine-krieg-selenskyj-berater-kompromisse-101.html>

– це не був ультиматум В. Путіна? І. Жовква додав: “Україна вимагає від сусідів, зокрема й Росії, гарантій безпеки”⁸⁴. Гарантії з боку Росії!

“Такі питання можна було б обговорювати на переговорах, це цілком можливо... Зеленський готовий до цього. На жаль, російська сторона не бажає цього робити. Міжнародні партнери мають допомогти у проведенні такої зустрічі. Однак такі переговори та можлива домовленість могли відбутися лише після припинення бойових дій і припинення вогню”, – сказав він, відповідаючи на запитання, чи готова Україна на переговорах прийняти нейтральний статус⁸⁵.

“Ми неодноразово зверталися до наших союзників, зокрема канцлера Шольца, аби провести переговори між Президентом Зеленським та Путіним, хоча зі сторони Кремля жодної готовності до такої зустрічі не лунає, є чимало питань, які могли б обговорити два Президенти, – знов наголосив І. Жовква в ефірі німецької телепрограми Tagesschau. – Єдині серйозні переговори, які можуть бути проведені з росіянами, були б можливими на Президентському рівні. Мій Президент готовий до цього. Міжнародні партнери мають допомогти нам організувати таку зустріч”⁸⁶. Досвід зустрічі в Парижі й війни так і не довели Президентові України хворобливу абсурдність цієї ірраціональної ілюзорності, що переросла в його одержимість Путіним.

Натомість Прем’єр-міністр Великої Британії Б. Джонсон, що інтелектуально був вакцинований від рецидиву хворобливого російського синдрому, на відміну від В. Зеленського, у переддень зустрічі Д. Кулеби з С. Лавровим в Анталії категорично відкинув можливість досягнути будь-якого компромісу, а тим більше миру, на перемовинах з Росією. “Я не бачу жодного шляху, жодних можливостей, щоб ми могли повернутися до нормальних відносин без повного залишення Росією територій, які вона захопила, без сплати репарацій тощо”, – наголосив британський Прем’єр 9 березня 2022 р. в інтерв’ю Polska Agencja Prasowa⁸⁷. Б. Джонсон сказав, що хотів би знайти якесь дипломатичне вирішення, але не бачить до того підстав. “Складно знайти можливість для ведення серйозних переговорів з кимось, хто зараз атакує і нищить твою країну. Я переконаний: якщо ми

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ Там само.

⁸⁶ ОП звернувся до канцелярії Шольца з проханням організувати зустріч Путіна та Зеленського. *Суспільне. Новини*. 2022. 9 березня. URL: <https://susplne.media/215679-op-zvernuvsja-do-kancelarii-solca-z-prohannam-organizuvati-zustric-putina-ta-zelenskogo/>

⁸⁷ Premier Boris Johnson dla PAP: nie ma powrotu do normalnych relacji z Rosja. *Polska Agencja Prasowa*. 2022. 8 Marsz. URL: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1107352%2Cpremier-boris-johnson-dla-pap-nie-ma-powrotu-do-normalnych-relacji-z-rosja>

залишимося єдиними у підтримці героїчного опору українців, то Путін остаточно програє”, – наголосив він⁸⁸.

Проте офіційний Київ навіжено прагнув перемовин з Москвою і гарантій безпеки від Росії, яка вела проти України тотальну війну з метою знищення її народу і держави.

Тим часом 10 березня 2022 р. на території Туреччини за ініціативи та посередництва глави МЗС Туреччини М. Чавушоглу в рамках Дипломатичного форуму в Анталії відбулися переговори міністрів закордонних справ України Д. Кулеби та Росії С. Лаврова⁸⁹. Проте зустріч так і не дала жодних результатів.

Якою ж була позиція С. Лаврова? Ось які шість ультимативних вимог Росії до України на тоді стали відомими тижневику “Дзеркало тижня”:

1. Відмова від руху до НАТО. Нейтральний статус України (одним із гарантів якого готова стати Росія, яка й напала на Україну);

2. Російська мова – друга державна. Скасування всіх законів, що її обмежують;

3. Визнання Україною Криму російським;

4. Визнання Україною незалежності ДНР та ЛНР в адміністративних межах областей (включно з тоді контрольованими Україною територіями);

5. “Денацифікація” України. Заборона діяльності ультранационалістичних, нацистських та неонацистських партій та громадських організацій, скасування чинних законів про героїзацію нацистів та неонацистів;

6. “Демілітаризація” України. Повна відмова від наступального озброєння, під яке при бажанні можна підвести будь-які види озброєнь⁹⁰.

Більше того, очільник МЗС РФ С. Лавров просто насміхався з Д. Кулеби (а відтак і з В. Зеленського), заявивши: “На інші країни ми не плануємо нападати. Ми і на Україну не напали”⁹¹.

Проте нічого не могло привести В. Зеленського до прозріння й усвідомлення дійсності. Це й дало підстави офіційному представникові Президента Туреччини Р. Ердогана І. Калину вже у день провалу переговорів (10 березня 2022 р.) заявити про особисті перемовини між

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Foreign Ministers of Turkey, Ukraine and Russia will hold a trilateral meeting in Antalya. Anadolu. 2022. March 07. URL: <https://www.aa.com.tr/ru/турция/главы-мид-турции-украины-и-рф-проведут-трехстороннюю-встречу-в-анталье/2526448>

⁹⁰ ZN.UA стали відомі шість ультимативних вимог Росії до України. *Дзеркало тижня*. 2022. 10 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/dtua-stali-vidomishist-ultimativnix-vimoh-rosiji-do-ukrajini.html>

⁹¹ Кулеба і Лавров поговорили про війну і мир. Про що домовились. *BBC News Україна*. 2022. 10 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60691136>

В. Зеленським і В. Путіним: “Є підстави вважати, що зустріч відбудеться, можливо, в якийсь момент в найближчому майбутньому”⁹².

Того ж дня глава МЗС Туреччини М. Чавушоглу заявив, що президент Росії В. Путін не проти прямих переговорів з Президентом України В. Зеленським. Про це М. Чавушоглу сказав Президентові Туреччини Р. Ердогану, виступаючи в четвер на пресконференції в Анталії після тристоронньої зустрічі міністрів закордонних справ України, Росії та Туреччини. “Було сказано, що Зеленський готовий до такої зустрічі, і Путін в принципі не проти. Путін також згадав цю ідею Президенту Ердогану”, – сказав М. Чавушоглу на пресконференції⁹³. Він також зауважив щодо перемовин Д. Кулеби і С. Лаврова, які не привели до проривів, були принаймні початком: “Ніхто не повинен очікувати чудес від однієї зустрічі, але зустріч на міністерському рівні є важливим початком”⁹⁴.

У Кремлі з відгуком не забарилися. Вже наступного дня С. Песков зверхньо щодо України прокоментував: “Ніхто не виключає зустрічі Путіна і Зеленського, концептуально вона можлива, але спочатку перемовники мають виконати свою частину роботи”⁹⁵.

У Вашингтоні відреагували миттєво, заявивши того ж 11 березня, що Адміністрація Президента США Д. Байдена не бачить дипломатичної розв’язки для завершення війни Росії проти України. При цьому в Білий Дім твердо стояв на тому, щоб не відкривати двері будь-якій потенційній угоді, яка призведе до капітуляції України. “Наша позиція полягає в тому, що ми підтримаємо рішення, прийняте шляхом переговорів, яке поважає суверенітет і територіальну цілісність України в межах її міжнародно визнаних кордонів. І крапка. Ми чинимо тиск в надії, що в кінцевому підсумку буде досягнуто рішення шляхом переговорів, але не схоже, що Путін хоче цього прямо зараз”, – ствердив прессекретар Держдепартаменту США Н. Прайс⁹⁶. США будуть продовжувати надавати всі види допомоги у відновленні, які допоможуть Україні вижити як суверенній державі. Підтримка, яку США продовжують надавати

⁹² İbrahim Kalın: Rusya'ya yaptırım uygulamayı düşünmüyoruz. TRT Haber. 2022. March 10. URL: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ibrahim-kalin-rusyaya-yaptirim-uygulamayi-dusunmuyoruz-662688.html>

⁹³ Turkey's foreign minister says Putin is not against direct talks with Ukrainian president. *CNN World*. 2022. March 10. URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-10-22/h_c2cb4c1b7d42deccf49404f7c060f946

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ РІА-Новости. Телеграм-канал. 2022. 11 марта. URL: https://t.me/rrian_ru/152797

⁹⁶ No diplomatic off-ramp in sight for Russia's war in Ukraine. *CNN*. 2022. March 11. URL: <https://edition.cnn.com/2022/03/11/politics/ukraine-russia-putin-diplomacy/index.html>

Україні, також розглядається як фактор, який може – з часом – змусити Росію сісти за стіл переговорів у більш серйозній формі. “Тиск, з яким вона стикається на полі бою, важке економічне становище, в якому вона знаходиться у себе вдома. Ми сподіваємося, що ці сили об’єднаються, і це змусить РФ сісти за стіл переговорів таким чином, який дійсно має на увазі добру волю”, – додав Н. Прайс⁹⁷.

Тривала 16-та доба тотальної війни й США намагалися застерегти істеричного В. Зеленського від необачних дипломатичних переговорів та угод з В. Путіним, закликаючи до витримки і прагнучи завдати Росії таких втрат і збитків та довести Україну до такого становища, коли Київ, а не Москва матиме змогу грати першим номером в російсько-українському протистоянні, в тому числі й дипломатичному, коли В. Путін буде змушений прийняти умови України. Вашингтон, як і Лондон, мислив стратегічно і виважено.

Водночас пресекретар російського президента заявив, що ці переговори є продовженням зустрічей російської та української делегацій, які вже тричі провели консультації на білоруській території. Російську делегацію очолював помічник президента, колишній Міністр культури В. Мединський. До неї також увійшли: заступники глав Міноборони та МЗС А. Фомін та А. Руденко, голова комітету Держдуми з міжнародних справ Л. Слуцький, посол Росії у Білорусії Б. Гризлов. Українську сторону представляли Міністр оборони О. Резніков, радник глави Офісу Президента М. Подоляк, голова фракції правлячої партії “Слуга народу” Д. Арахамія, перший заступник голови української делегації у Контактній групі з урегулювання на Донбасі А. Костін, народний депутат Р. Умеров та заступник Міністра закордонних справ М. Точицький.

Росія та Україна продовжували переговори у відеоформаті, зізнався тоді ж пресекретар Кремля Д. Песков. “Делегацію продовжує очолювати (помічник президента РФ) Владімір Мединський”, – зазначив він, відмовившись повідомити про деталі, а голова комітету Держдуми з міжнародних справ Л. Слуцький ствердно відповів на запитання: чи пройшли переговори у колишньому “біловезькому форматі”⁹⁸. Після цих заяв, про факт тривання відеоперемовин на своїй сторінці Twitter повідомив, у супроводі селфі з головою ОП А. Єрмаком, й М. Подоляк, що написав: “Переговори з делегацією РФ тривають безперервно у відеоформаті. Створено спеціальні робочі підгрупи”⁹⁹.

Ба більше, саме того дня (12 березня 2022 р.) заступник голови МЗС

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Кремль підтвердив проведення переговорів РФ и Украины в видеоформате. *Интерфакс*. 2022. 12 марта URL: <https://www.interfax.ru/world/827832>

⁹⁹ Михайло Подоляк. *Twitter*. 2022. 12 березня. URL: https://twitter.com/podolyak_m/status/1502686810853543937?s=21

Росії С. Рябков заявив, що “пропозиції Росії щодо гарантій безпеки, направлені США та НАТО¹⁰⁰, вже не в силі, повністю змінилася конфігурація”¹⁰¹. В. Зеленський, своєю чергою, залишався глухим і сліпим до думок, порад і прилюдних закликів надієвіших друзів України. Він ігнорував заклики США та Британії й знято шукав посередника, який шонайшвидше влаштує йому зустріч з В. Путіним¹⁰².

Чи був сенс так напрошуватися на перемовини саме тоді, коли козирів у Києва було обмаль, а кремлівський злодій вкотре принизливо ігнорував такі посили, позаяк ще сподівався добрати козирів з колоди війни собі¹⁰³. В. Зеленський не розумів, що у такий спосіб до миру не примушують; в Москві інший алгоритм розв’язання завдань і досягнення мети! Чи не корисніше було б з таким завзяттям домагатися зустрічей з лідерами НАТО (зрозуміло з якою метою) і зазирнути у очі їм, а не В. Путіну, який в принципі бачити українців не хоче..., тобто – на Землі..., тобто – живими... Утім у Києві їх не чули.

Тим часом надійшли звістки, що президент Росії не проти зустрічі з лідером України. Про це очільник Кремля повідомив під час телефонних переговорів із Президентом Туреччини. Також радник голови ОП М. Подоляк заявив в ефірі телемарафону 13 березня, що зустріч В. Зеленського та В. Путіна може відбутися вже в найближчому майбутньому: “Я думаю, що нам уже не так довго йти до цього. Я не готовий сказати, що ця зустріч може відбутися найближчим часом. День, два, три. Якийсь час ще займе, але намагатимемося, щоб це було якнайшвидше”¹⁰⁴. За його словами, тоді Україна вже шукала місце проведення переговорів між лідерами України та Росії з точки зору гарантій безпеки та напрацювання пакету домовленостей. “Коли

¹⁰⁰ Йдеться про те, що наприкінці 2021 року Росія підготувала проекти договорів із США та НАТО про “гарантії безпеки”. Серед іншого, Москва зажадала від НАТО відмовитися від розширення на Схід, не приймати до Альянсу країни колишнього СРСР, зокрема Україну, відмовитися від будь-якої військової співпраці з ними, а також повернути свої війська на позиції 1997 року, коли до Альянсу ще не вступили країни Центральної та Східної Європи.

¹⁰¹ ТАСС. 2022. 12 марта. URL: https://t.me/tass_agency/118525

¹⁰² Volodymyr Zelenskyu / Володимир Зеленський. *Twitter*. 2022. 12 березня. URL: <https://twitter.com/ZelenskyUa/status/1502753980199358469>

¹⁰³ На той час у Київській області тривали бої у деяких населених пунктах Баришівської, Калитянської та Великодимерської територіальних громад Броварського району. Російські війська обстрілювали житлові масиви і критичну інфраструктуру. У всіх районах Київської області тривала боротьба з диверсійними групами.

¹⁰⁴ Подоляк: Україна робить все, щоб зустріч Зеленського і Путіна відбулася якомога швидше. *Факти ICTV*. 2022. 13 березня. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/polituka/20220313-podolyak-ukrayina-robyt-vse-shhob-zustrich-zelenskogo-i-putina-vidbulasya-yakomoga-shvydshe/>

вони будуть напрацьовані, попередньо узгоджені, тоді Президенти зможуть зустрітися і опрацювати вже кінцеві положення мирного договору”, – сказав він¹⁰⁵.

Засліплені власними ілюзіями, в офісі В. Зеленського готувалися до мирного тріумфу. Більше того, М. Подоляк навіть зустрівся з російськими (!) блогерами і журналістами. Його слова були схожі на марево київських простаків, яких навколо пальця обвів досвідчений кремлівський шулер. “На столі переговорів зараз лежать різні пропозиції, їх багато, там десяток речень. У тому числі і з політичного врегулювання та, головне, з військового врегулювання. Я маю на увазі припинення вогню, формулу припинення вогню та виведення військ. Зараз це все перебуває в умовних робочих групах”, – натхненно просторікував він¹⁰⁶. І додав перелік очікуваних мрій:

- Щойно буде напрацьовано взаємні зустрічні вже юридичні формати, буде призначено зустріч – четвертий раунд переговорів. Це можливо завтра, післязавтра (14 – 15 березня);

- Делегації домовилися не коментувати зміст переговорів до того моменту, коли всі ключові позиції будуть узгоджені;

- Договір між Росією та Україною має бути “багатокомпонентним” – він повинен включати кілька позицій щодо: припинення війни; процедури та швидкості виходу російських військ; мирної угоди; гарантій безпеки України від Росії;

- Мають бути чітко прописані компенсаторні механізми: коштом якого бюджету все відновлюватиметься;

- Російська сторона набагато адекватніше вже дивиться. Але ще якийсь час має пройти, щоб вони загалом на 100 % розуміли ситуацію, в яку потрапила саме Росія (!), а не Україна¹⁰⁷.

Підтримав М. Подоляка й член російської делегації Л. Слущкий, який заявив про “суттєвий прогрес” на переговорах з Україною та що, на його особисті очікування, цей прогрес може перерости в єдину позицію обох делегацій і в “документи для підписання”¹⁰⁸. В інтерв’ю RT Arabic він також сказав, що підписання документів на переговорах могло б лягти “в основу зниження напруги”¹⁰⁹.

Отже, в Офісі Президента України вірили В. Путіну і не зважали на те, що той каже стосовно України лідерам Заходу цілком протилежне! Відтак який сенс було НАТО, за таких обставин, взагалі схвалювати

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ И дипломаты говорят, и пушки не молчат. *Коммерсантъ*. 2022. 13 марта. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5252292>

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ РИА Новости. Телеграм-канал. 2022. 13 березня. URL: https://t.me/r1an_ru/153148

¹⁰⁹ Там само.

рішення про надання Україні ППО чи бойових літаків, адже Київ ручкався з Москвою, прагнучи поцілунку з ґвалтівником й невдовзі передбачав укласти з ним “мирний” договір?!

Перемовини між російською та українською делегаціями мали відновитися вранці 14 березня, але були відкладені до наступного дня через технічні умови. Дивно чи не так, аби дві офіційні державні структури не змогли технічно налагодити відеозв'язок між Києвом і Москвою¹¹⁰. Чи причина була в іншому? І чи не полягала вона насправді у факті розмови Президента В. Зеленського з Прем'єр-міністрами Великобританії Б. Джонсоном та Чехії П. Фіалою, а також Міністра закордонних справ Д. Кулеби з Держсекретарем США Е. Блінкеном?

До того ж 14 березня колишні Прем'єр-міністри Великої Британії Г. Браун та сер Д. Мейджор, спільно з групою видатних вчених і юристів виступили з ініціативою розпочати роботу з організації міжнародного “Нюрнберзького трибуналу” над військовим злочинцем В. Путіним. У зв'язку з цим вони запустили петицію, для початку розгляду якої мали бути зібрані 2 мільйони підписів (автор цих рядків поставив свій підпис під нею 19 березня 2022 р.)¹¹¹.

І чи не тому, що 15 березня 2022 р. Сенат США одноставно ухвалив резолюцію, яка засуджує В. Путіна як військового злочинця, а Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив рішення про виключення Росії зі складу організації?

При цьому у Кремлі речник президента країни-агресора Д. Песков відмовився озвучувати російським журналістам можливі терміни закінчення військової інтервенції проти України.

Наступного дня (16 березня) В. Зеленський виступив перед Конгресом США. Поміж іншого, він просив створення безпілотної зони над Україною, а якщо це занадто багато, то системи ППО С-300 та літаки. А крім того, запропонував фактично розпустити НАТО, створивши натомість новий альянс для забезпечення безпеки всієї Європи – “Союз відповідальних

¹¹⁰ Саме тоді Міжнародний суд ООН у Гаазі отримав заперечення Росії у письмовій формі проти вживання забезпечувальних заходів за скаргою України. При цьому РФ заявила, що цей суд не має юрисдикції розглядати справу про застосування сили в Україні. Водночас у Стасбурзі близько 200 депутатів з 46 держав-членів Ради Європи зібрались на позачергові дебати щодо відповіді Ради Європи на агресію Росії проти України. Головним питанням дебатів мала бути рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи виключити повністю Росію з організації. ПАРС одногослосно рекомендувала виключити Росію з Ради Європи, проте РФ здійснила й свій крок: генеральному секретарю організації було вручено листа від очільника МЗС РФ С. Лаврова, в якому повідомлялося, що Росія сама виходить з Ради Європи. 15 березня 2022 р. Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив рішення про виключення Росії зі складу організації.

¹¹¹ Put Putin on trial. *Avaaz. The World in Action*. 2022. March 14. URL: https://secure.avaaz.org/campaign/en/prosecute_putin_loc/

країн”¹¹². І ці абсурд та утопія звучали перед американським політичним істеблішментом від “одного з найкращих лідерів сучасного світу”, як назвав його під час зустрічі з головними редакторами інтернет-медіа та популярними блогерами, яка відбулася 20 вересня 2019 р., тогочасний заступник голови Офісу Президента України А. Єрмак¹¹³. Конгресмени поблажливо плескали українському народові в особі його Президента стоячи й усміхнено дивувалися недалекості В. Зеленського. Він, до слова, вже невдовзі забувся про власні ж слова щодо створення нового воєнно-політичного блоку з країн НАТО, що часто траплялося з ним як до цієї промови, так і після неї. Уже наступного року в політиків США для В. Зеленського не було ані овацій, ані захоплення.

Тим часом В. Путін заявив, що на Донецькій та Луганській областях він й спочатку зупинитися не збирався і що всі поставлені завдання у спецоперації, безумовно, будуть виконані¹¹⁴. Водночас, попри цю заяву кремлівського диктатора, того ж таки 16 березня радник голови ОП М. Подоляк вкотре зазначив (цього разу в інтерв’ю PBS): “Об’єктивно, єдина опція, яка зупинить війну – це прямі переговори між двома президентами. І саме над цим ми працюємо в ході мирних переговорів. Ми напрацьовуємо документ, який будуть надалі обговорювати і підписувати Президенти”¹¹⁵. За словами М. Подоляка, підписання угоди могло відбутися вже найближчим часом і “це єдиний спосіб завершити війну”¹¹⁶.

Складається враження, що в Офісі Президента свідомо підігравали В. Путіну і щонайбільше прагнули зіпсувати стосунки з НАТО. Враження це, з огляду риторики і дій усіх сторін, не є безпідставним. Йдеться,

¹¹² Промова Президента України Володимира Зеленського перед Конгресом США. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 2022. 16 березня. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-pered-kong-73609>

¹¹³ Офіс Президента назвав Зеленського “одним з найкращих лідерів сучасного світу”. *Еспресо*. 2019. 22 вересня. URL: https://espresso.tv/news/2019/09/22/v_ofisi_prezydenta_zelenskogo_nazvaly_quotodnym_z_naykraschykh_lideriv_suchasnogo_svituquot

¹¹⁴ Цього ж дня Міжнародний суд ООН в Гаазі ухвалив рішення про запровадження тимчасових заходів щодо Росії у справі про влаштування окупантом геноциду в Україні: негайно припинити військові операції, які почалися на території України 24 лютого 2022 р., і забезпечити, щоб будь-які військові чи регулярні збройні підрозділи, а також інші організації чи особи, які контролюються РФ, не будуть вживали кроків щодо продовження військової операції.

¹¹⁵ “Це єдиний спосіб завершити війну”: Подоляк оголосив про підготовку до переговорів Зеленського з Путіним. *Еспресо*. 2022. 16 березня. URL: <https://espresso.tv/tse-ediniy-sposib-zavershiti-viynu-podolyak-ogolosiv-pro-pidgotovku-doperegovoriv-zelenskogo-z-putinim>

¹¹⁶ Там само.

зокрема, й про оприлюднений 16 березня 2022 р. у *The Financial Times* проєкт угоди між Україною та РФ про нейтралітет України та її вихід з війни на умовах Кремля. Його члени обох делегацій вперше обговорили ще у неділю 13 березня 2022 р. Проєкт угоди з 15 пунктів передбачав відмову Києва від амбіцій НАТО, проголошення нейтралітету в обмін на гарантії безпеки з боку Росії, обіцянку не розміщувати іноземні військові бази чи зброю в обмін на захист від таких союзників як США, Великобританія і Туреччина та погодження на обмеження своїх збройних сил¹¹⁷.

Однак характер західних гарантій безпеки України, зокрема й їх прийнятність для Москви, могли виявитися великою перешкодою для будь-якої угоди, так само як і статус територій країни, захоплених Росією та її ставлениками від 2014 року. Крім того, такі умови безпеки не змогли б запобігти повторній агресії Кремля проти свого сусіди – України.

Хоча Москва і Київ заявили, що досягли прогресу в угоді, два українські чиновники, які на умовах анонімності розповіли американському виданню про проєкт російсько-української мирної угоди, вже тоді скептично ставилися до того, що президент Росії В. Путін був відданий справі миру, і неабияк стурбовані тим, що Москва може виграти час, щоб перегрупувати свої сили та відновити наступ. “Є ймовірність, що це обман і ілюзія. Вони брешуть про все – і про Крим, і про нарощування військ на кордоні, і про “істеріку” навколо вторгнення”, – розповіло українське джерело, поінформоване про переговори¹¹⁸. Але російське джерело, поінформоване про переговори, повідомило, що запропоноване врегулювання, якщо воно буде узгоджене, може дати обом сторонам надійний спосіб проголосити перемогу у війні. “Кожна сторона потребує перемоги, – сказав він. – Вона повинна мати можливість продати це людям. Путін може сказати, що ми хотіли зупинити вступ України до НАТО та розміщення іноземних баз і ракет на її території. Якщо вони це зроблять, він може сказати: “Я зрозумів””¹¹⁹.

Прем’єр-міністр Ізраїлю Н. Бенет був головним міжнародним посередником у переговорах між В. Зеленським і В. Путіним, повідомили троє людей, знайомих з цим питанням, після несподіваного візиту до Москви 5 березня. Р. Ердоган, Президент Туреччини, також розмовляв телефоном з лідером України В. Зеленським, коли він та його високопосадовці активізували свої зусилля, щоб допомогти досягти мирної угоди між Києвом і Москвою.

¹¹⁷ Seddon M., Olearchyk R., Massoudi A., Zilber N. Ukraine and Russia explore neutrality plan in peace talks. *The Financial Times*. 2022. March 16. URL: <https://www.ft.com/content/7b341e46-d375-4817-be67-802b7fa77ef1>

¹¹⁸ Там само.

¹¹⁹ Там само.

Як сказав М. Подоляк The Financial Times, будь-яка угода передбачатиме, що “війська Російської Федерації в будь-якому випадку покинуть територію України”, захоплену після початку вторгнення 24 лютого, а саме південні регіони вздовж Азова та Чорного моря, а також території на схід і північ від Києва. Україна збереже свої збройні сили, але буде зобов’язана залишатися поза військовими альянсами, такими як НАТО, і утримуватися від розміщення іноземних військових баз на своїй території.

Прессекретар В. Путіна Д. Песков заявив журналістам 16 березня, що нейтралітет для України на основі статусу Австрії чи Швеції є можливим. “Цей варіант зараз дійсно обговорюється, і його можна вважати нейтральним”, – сказав Д. Песков, а Міністр закордонних справ Росії С. Лавров додав, що на переговорах “близькі до узгодження” “абсолютно конкретні формулювання”¹²⁰.

Доцільно також зауважити, що хоча Конституція України зобов’язує її прагнути до членства в НАТО, В. Зеленський та його помічники все більше нехтували її дотриманням й дедалі більше навмисно і цілеспрямовано применшували шанси України на приєднання до трансатлантичного військового альянсу, перспективу, яку Росія розглядала як провокацію. “Зараз немає ефективної системи європейської безпеки, яка б модерувалася НАТО. Як тільки в Європі почалася серйозна війна, НАТО швидко відійшло вбік. Ми пропонуємо “українську модель гарантій безпеки”, яка передбачає негайну і юридично підтверджену участь низки країн-гарантів у конфлікті на боці України, якщо хтось знову зазіхне на її територіальну цілісність”, – заявив М. Подоляк¹²¹. Заява ця була нічим іншим, як блюзнірством і брехнею. Україна, додав М. Подоляк, у рамках будь-якої угоди “однозначно збереже власну армію”. Він також применшив значення заборони на іноземні бази в Україні, сказавши, що це вже заборонено українським законодавством.

Троє людей, ознайомлених із проектом, сказали The Financial Times, що передбачувана угода також містила положення про закріплення прав російської мови в Україні, хоча українська була і є єдиною державною мовою. Тут необхідно нагадати, що Росія представила своє вдертя в Україну, в тому числі, як спробу захистити російськомовних від “геноциду” з боку “неонацистів”. Проте найбільшою проблемою залишалася вимога Росії, щоб Україна визнала анексію Криму в 2014 р. та незалежність двох сепаратистських квазідержав на східному кордоні Донбасу. Україна спочатку відмовилася, але була готова розділити це питання і обговорити його, запевнив М. Подоляк¹²².

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Там само.

¹²² Там само.

Сам же М. Подоляк у Twitter тоді зазначив, що The Financial Times опублікувала чернетку угоди, яка демонструє запит російської сторони. І додав, що українська сторона має свої позиції. “Єдине, що ми підтверджуємо на цьому етапі, – це припинення вогню; виведення російських військ та гарантії безпеки від низки країн”¹²³. Усе занотоване радником голови Офісу Президента України виявилось маніпуляцією: документ був не чернеткою, а проектом; ніякого припинення вогню не було; жодного виведення російських військ не відбувалося; ніяких гарантій від низки країн не було (до того ж, вони й не брали участі в переговорах). Росія не відмовилася від жодного вказаного у документі рядка.

Вивести Росію на чисту воду та промити очі і розум Україні спробував 16 березня в інтерв’ю Le Parisien Міністр закордонних справ Франції Ж.-І. Ле Дріан, який був упевнений, що РФ тільки вдавала, ніби веде переговори з Україною і не вірив у їхню плідність. Він наголосив на важливості припинення вогню і заявив, що “тільки на підставі цього” можна говорити, позаяк не можна вести переговори “з пістолетом біля скроні”¹²⁴.

Того ж дня пані Міністр закордонних справ Великобританії Л. Трас заявила, що також не вірить у щирість та успіх мирних переговорів між Росією та Україною. Вона сказала, що президенту Росії В. Путіну спочатку потрібно вивести свої війська з України, щоб переговори увінчалися успіхом. “Я скептично ставлюся до мирних переговорів, поки Путін все ще веде війну в Україні. Він повинен забезпечити припинення вогню і вивести свої війська, щоб до цих мирних переговорів ставилися серйозно”, – наголосила Л. Трас¹²⁵. Вона також констатувала, що В. Путіна потрібно зупинити за будь-яку ціну, адже є ймовірність, що “він захоче піти далі”. “Дуже важливо, щоб ми зупинили Владіміра Путіна, він являє собою реальну загрозу, з якою стикається світ”, – підкреслила Л. Трас¹²⁶.

Натомість Президент України В. Зеленський у промові перед лідерами країн Об’єднаних експедиційних сил, які очолювала Велика Британія, заявив, що його держава не стане членом НАТО, оскільки цього не хоче сам Альянс. Тоді помічник президента Росії В. Медінський заявив, що

¹²³ Михайло Подоляк. *Twitter*. 2022. 16 березня. URL: https://twitter.com/Podolyak_M/status/1504137146713661440

¹²⁴ Jean-Yves Le Drian : “On ne négocie pas avec un revolver sur la tempe”. *Le Parisien*. 2022. Mars 17. URL: <https://www.leparisien.fr/international/jean-yves-le-drian-on-ne-negocie-pas-avec-un-revolver-sur-la-tempe-16-03-2022-T7WOW3TBLVAYFGNT2QBMXEW53I.php>

¹²⁵ UK’s Truss sceptical on Russia-Ukraine peace talks. *Reuters*. 2022. March 16. URL: <https://www.reuters.com/world/uk/uk-foreign-secretary-truss-sceptical-peace-talks-over-ukraine-2022-03-16/>

¹²⁶ Там само.

українці на переговорах пропонують створити в Україні австрійський чи шведський варіант демілітаризованої держави. “Збереження та розвиток нейтрального статусу України, демілітаризація України – обговорюється цілий комплекс питань, пов’язаних із розміром української армії. Україна пропонує австрійський, шведський варіант нейтральної демілітаризованої держави, але при цьому держави, яка має власну армію та військово-морські сили”, – стверджував В. Мединський¹²⁷. За його словами, ці питання все ще обговорювалися на рівні керівників міністерств оборони Росії та України. Про такі пропозиції України у той самий день заявив речник Кремля Д. Песков. Він додав, що обговорюється демілітаризація за австрійським чи шведським варіантом зі збереженням власної армії, але без іноземних військових баз. Можна було б запідозрити росіян в інформаційних маніпуляціях, проте українська сторона жодним чином не спростувала подібні заяви.

Лише через нетривалу паузу ці заяви росіян прокоментував радник голови Офісу президента України М. Подоляк. “Безперечно, ми розуміємо спробу наших партнерів залишитися ініціативною стороною в переговорному процесі. Звідси слова про шведську чи австрійську моделі нейтралітету. Але Україна зараз перебуває у стані прямої війни з Росією. Тому модель може бути лише українською і лише про юридично вивірені гарантії безпеки. І жодних інших моделей чи варіантів”, – непереконливо наголосив він¹²⁸. Він пояснив свої слова так: “По-перше, абсолютні гарантії безпеки. Дієві, а не протокольні чи “будапештські”. А це означає, що підписанти гарантій не стоять осторонь у разі нападу на Україну, як сьогодні. Але беруть активну участь на боці України в конфлікті та офіційно забезпечують нам негайне постачання необхідного обсягу зброї [...] По-друге, Україна більше не хоче залежати від бюрократичних процедур, які дозволяють чи не дозволяють закривати небо від тих самих крилатих ракет. Нам потрібні прямі й жорсткі гарантії того, що небо обов’язково буде закрите. [...] Україна ніколи не була мілітаристською державою, яка б нападала чи планувала напасти на сусідів. На відміну від цих сусідів. Саме тому сьогодні Україна хоче мати справді потужний пул союзників із чітко прописаними гарантіями безпеки”¹²⁹. Але у Києві мали б розуміти, що такий формат заяв є або наївністю, або ж популізмом, і не міг бути втіленим де-юре, а отже, Україна, ніби навмисно, знову звинувачувала Захід.

¹²⁷ Дорощ С. Нейтральний статус України. Що стоїть за заявами Росії і що відповіла Україна. *BBC News. Україна*. 2022. 16 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60739251>

¹²⁸ Там само.

¹²⁹ Там само

І саме після гучних обвинувачень щодо НАТО з боку офіційного Києва з'явилися повідомлення стосовно відмови України від прагнення вступити до Альянсу та щодо її нейтрального статусу. Здавалося б, нонсенс за тих умов, як на той час розвивалися бойові дії, коли москалі були вже відкинуті від Києва й ЗСУ перехопили бойову ініціативу.

Насправді ж причиною такої примітивної (у вуличному стилі) зміни позиції України, яка до того ж порушувала Конституцію країни, були перемовини з Росією... І цю гру одразу ж розкусили на Заході. Тож, насправді, різкість та обвинувачення в бік НАТО зі сторони України були спрямовані намовляннями Росії й зумовлені саме кремлівськими чинниками й інтересами, до яких намагалися пристати на Банковій, провокуючи Захід на поступки у протистоянні з Кремлем.

Водночас було очевидним і зрозумілим, що формула, висунута Києвом про новий військово-політичний альянс поза НАТО – вироблена у Москві й апіорі буде неприйнятною для Заходу і, тим більше, ніяк не гарантувала би безпеки Україні та зміни становища захоплених раніше теренів на Донбасі і в Криму. Проводячи кремлівські наративи формули миру, В. Зеленський фактично грав на руку Москві. І це зрозуміли не лише у західних столицях, але й певні чиновники у Києві. Хоча Москва і Київ заявили, що досягли прогресу в умовах угоди, окремі українські чиновники скептично поставилися до того, що президент Росії В. Путін повністю відданий миру, й були стурбовані тим, що Москва, завдяки вірі В. Зеленського у щирість росіян, може виграти час, щоб перегрупувати свої сили та відновити наступ. А розмови про компроміси, нейтралітет і гарантії є лише політичними хитрощами.

Натомість В. Путін навіть прилюдно не виявив жодних ознак компромісу, пообіцявши, що Москва досягне всіх своїх військових цілей в Україні. Натомість путінські обіцянки просував в українській делегації М. Подоляк, який чомусь відверто наполягав на довірі росіянам та на необхідності пристати на їхні пропозиції. Слова М. Подоляка грали в унісон з риторикою росіян. Дивувала ж позиція офіційного Києва, а не Москви. І, передовсім – порушення владою України Конституції держави, яка прямо зобов'язувала її прагнути до членства в НАТО. Він вкотре видавав російську формулу за українську т. зв. модель гарантій безпеки, яка нібито передбачає негайну і юридично підтверджену участь низки країн-гарантів у конфлікті на боці України, якщо хтось знову зазіхне на її територіальну цілісність. Це було відвертою брехнею.

Насправді В. Зеленський та його команда вже підготували ґрунт для пояснення необхідності обійти чи змінити конституційне зобов'язання щодо НАТО і відмовитися від вступу до Альянсу у найближчому майбутньому. Президент України та його оточення здійснювали істеріку з вимогою до НАТО закрити небо над Україною, прекрасно розуміючи,

що Альянс де-юре і де-факто не міг на це погодитися. Тож потім, граючи на біді та почуттях українців, він та його оточення розкритикували НАТО у відсутності збройної підтримки (що було брехнею), заявивши, що якщо НАТО так поводить, то він не впевнений, що до нього взагалі варто вступати. У дійсності ж Президент України втілював російський проєкт, мовляв, уся провина за жертви і смерті лягає на НАТО (не на Росію чи бездіяльність напередодні російського вдертя влади України), а тому Захід мусить політично погодитися на вільні рухи Києва щодо Москви і на мирну угоду України з Росією. Решта риторики про (не) гарантії Заходу були популізмом, і це усі розуміли, але досвідчені західні дипломати і політики продовжували стримувати В. Зеленського від “обіймів” з В. Путіним...

Натомість учасники переговорів, в тому числі й з української сторони, ретельно приховували, наприклад, що передбачувана угода також містила положення про закріплення прав російської мови в Україні, хоча українська є єдиною державною мовою. Та найпроблемнішою вимогою Росії від України було визнання нею законності анексії Криму у 2014 р. й збереження “незалежності” так званих ДНР і ЛНР. Й хоча публічно українська делегація відмовилася від цього пункту, але, як сказав все той же М. Подоляк, “була готова розділити цю проблему на частини”.

У США усвідомлювали цю пастку, тож речник Державного департаменту Н. Прайс дипломатично заявив журналістам, що Вашингтон вітає прояви надії й оптимізму щодо дипломатичних переговорів між Росією та Україною, проте США хочуть бачити “деескалацію” з боку Росії, і немає “відчутних ознак” того, що В. Путін “змінює курс”¹³⁰. Свідченням цьому стало чергове загострення на фронті, коли міста України три ночі поспіль зазнавали потужних обстрілів. Київ навіть заявив тоді, що починає контрнаступ проти російських загарбників.

У цей час світу стає відомо про численні злочини російських військових проти цивільних українців, про акти масових розстрілів, гвалтувань, катувань тощо. 16 березня Міжнародний Суд ООН в Гаазі задовольнив позов України й ухвалив рішення про забезпечувальні заходи¹³¹. На тлі цього жаху Президент США Дж. Байден 16 березня

¹³⁰ Seddon M., Olearchyk R., Massoudi A., Zilber N. Ukraine and Russia explore neutrality plan in peace talks. *The Financial Times*. 2022. March 16. URL: <https://www.ft.com/content/7b341e46-d375-4817-be67-802b7fa77ef1>

¹³¹ У Міжнародному Суді ООН у Гаазі Україна ініціювала справу проти Росії щодо застосування Конвенції про заборону геноциду. Україна стверджує, що Росія некоректно тлумачить поняття геноциду, неправомірно використовуючи його як основу застосування сили проти України. 16 березня 2022 р. Міжнародний Суд ООН ухвалив рішення про забезпечувальні заходи, запрошені Україною. Суд вказав на негайну необхідність припинити воєнні дії. Він також зазначив Росії,

2022 р. публічно назвав президента РФ В. Путіна військовим злочинцем! Про це розповіла кореспондентка Fox News Ж. Генріх: “Я запитала Президента Байдена, чи готовий він після всього, що ми побачили, назвати Путіна військовим злочинцем? Спочатку він сказав “ні” та вийшов з кімнати... але потім повернувся, уточнив моє запитання і сказав мені: “Він –військовий злочинець””¹³². Вже наступного дня Президент США під час свого виступу ще жорсткіше охарактеризував В. Путіна, назвавши того “кривавим диктатором та найчистішим головорізом”, який веде аморальну війну проти народу України¹³³.

Тож усі притомні люди мусили б перейнятися питанням: хіба можна мати справу зі злочинцем? Тоді ж Росія розбомбила театр у Маріуполі, де переховувалися сотні мирних жителів, а В. Путін заявив, що “спеціальна воєнна операція”, розпочата 24 лютого, розвивається успішно. На це Прем’єр-міністр Великобританії Б. Джонсон зазначив політичному редактору ВВС Л. Кунсберг, що В. Путін скоює військові злочини на рівні, якого Європа не бачила “з часів Третього райху, з часів Другої світової війни”¹³⁴.

Зі свого боку, Е. Макрон закликав готуватися до збройного конфлікту високої інтенсивності. “Наші сили – єдина повноцінна армія на європейському континенті. Нам потрібно збільшити інвестиції, щоб бути готовими до можливого збройного конфлікту високої інтенсивності, який може розпочатися на нашому континенті”, – заявив він¹³⁵. Нагадаю, що перед цим французький Президент також заявляв, що дипломатичного рішення у війни в Україні немає¹³⁶. Припущення ж про те, що протягом найближчих кількох годин буде підписано російсько-українську угоду

що жодні приватні групи чи сили міжнародних організацій, чи інших держав під її контролем не можуть брати участь у військових операціях. Суд також зазначив, що обидві сторони мають утриматися від посилення суперечки.

¹³² Jacqui Heinrich. Twitter. 2022. March 16. URL: <https://twitter.com/JacquiHeinrich/status/1504171036333551624>

¹³³ Байден розкритикував Путіна: “кривавий диктатор та головоріз”. *Дзеркало тижня*. 2022. 17 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/bajden-rozkritikuvav-putina-krivavij-diktator-ta-holovoriz.html>

¹³⁴ Ukraine war: Boris Johnson says Putin invasion has failed. *BBC*. 2022. March 16. URL: <https://www.bbc.com/news/av/uk-politics-60769541>

¹³⁵ Présidentielle: Emmanuel Macron évalue à 50 milliards d’euros par an le coût de son programme. *BFM.TV*. 2022. Mars 17. URL: https://www.bfmtv.com/politique/elections/presidentielle/en-direct-presidentielle-j-24-macron-presente-son-programme-melenchon-en-hausse-dans-les-sondages_LN-202203170099.html

¹³⁶ Зауважу також й на тому, що напередодні голова комітету з оборони та міжнародних справ французького Сенату К. Камбон сказав, що Франція практично не має запасу боєприпасів. Тих, що є, вистачить на 3–4 дні повномасштабних бойових дій.

про припинення вогню, французький Президент назвав нереалістичними. Про це він сказав в ефірі французького телеканалу BFM.TV¹³⁷.

Того ж дня ввечері В. Зеленський мав телефонну розмову з Е. Макроном. Ще перед нею Президент Франції розповів, що може здійснити візит в Україну, однак визначив головною умовою для таких відвідин те, що вони не повинні бути “марними”¹³⁸. Ця фраза багато про що говорить сама за себе. “Коли я поїхав у Москву та Київ у лютому, це було тому, що я думав, що маю “карту”, яку потрібно розіграти, і що ще є можливість. Я продовжую це робити, розмовляючи кілька разів з Президентом Зеленським, з яким я говоритиму через кілька годин, але поки не відбудеться кристалізації чогось відчутного [у переговорах з РФ та політиці України], було б даремно [їхати до Києва]”, – зауважив Е. Макрон і додав: “Владімір Путін несе “катастрофічну відповідальність” у цій війні”¹³⁹.

Про те, що Кремль не прагне замирення говорив й Прем’єр-міністр Італії М. Драгі: “Сьогодні ми всі шукаємо миру, але, на жаль, президент Путін не хоче миру”¹⁴⁰. Про це ж під час брифінгу 17 березня заявив й держсекретар США Е. Блінкен. “Станом на сьогодні, я повинен сказати, з одного боку ми вітаємо Україну за те, що вона залишається за столом [переговорів] попри бомбардування кожної хвилини. Але водночас, я не побачив жодних значимих зусиль з боку Росії, щоби дипломатичним шляхом припинити цю війну, яку вона веде”, – зауважував голова американського зовнішньополітичного відомства¹⁴¹. Держсекретар США при цьому підкреслив, що справжня дипломатія вимагає відповідального ставлення обох сторін до переговорів і безпосередньо деескалації. “Я не бачу зараз ознак того, що Путін готовий зупинитися. Навпаки, якщо ви

¹³⁷Présidentielle: Emmanuel Macron évalue à 50 milliards d’euros par an le coût de son programme. *BFM.TV*. 2022. Mars 17. URL: https://www.bfmtv.com/politique/elections/presidentielle/en-direct-presidentielle-j-24-macron-presente-son-programme-melenchon-en-hausse-dans-les-sondages_LN-202203170099.html

¹³⁸Guerra Russia-Ucraina, la diretta – A Mariupol “20mila civili morti”. Biden: “Putin dittatore omicida”. Macron: “Francia si prepari per guerra ad alta intensità”. *il Fatto Quotidiano*. 2022. Mar 17. URL: <https://www.ilfattoquotidiano.it/live-post/2022/03/17/guerra-russia-ucraina-la-diretta-a-mariupol-20mila-civili-morti-biden-putin-dittatore-omicida-macron-francia-si-prepari-per-guerra-ad-alta-intensita/6528345/>

¹³⁹Emmanuel Macron diz que não irá a Kyiv “em vão”. *Noticias ao minuto*. 2022. Mars 17. URL: <https://www.noticiasao minuto.com/mundo/1955948/emmanuel-macron-diz-que-nao-ira-a-kiev-em-vaio>

¹⁴⁰Путін не хоче – Прем’єр Італії. *Європейська правда*. 2022. 17 березня. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/03/17/7136160/>

¹⁴¹США не бачать ознак, що путін готовий зупинитися – Блінкен. *Укрінформ*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3432922-ssa-ne-bacat-oznak-so-putin-gotovij-zupinitisa-blinken.html>

послухаєте його останні заяви вчора, вони наводять на думку, що він рухається у зворотному напрямку”, – наголосив Е. Блінкен¹⁴².

Попри це В. Зеленський вкотре того ж вечора 17 жовтня повторив, що переговornі пріоритети України – це завершення війни, гарантії безпеки та суверенітет країни й водночас накинувся зі звинуваченнями на Німеччину у потуранні Росії під час виступу перед депутатами Бундестагу ФРН. Зі свого боку Міністр закордонних справ України Д. Кулеба запевнив того ж 17 березня, що він готовий вести переговори з Росією на рівні глав МЗС за умови, що Міністр закордонних справ РФ готовий до конструктиву і розв’язання конкретних проблем.

На захист переговорів і мирної угоди з Кремлем очікувано став ще один – узурпатор – т. зв. президент Білорусі О. Лукашенко. В інтерв’ю японському телеканалу ТBS він заявив: “Я переконаний, що найближчим часом цей конфлікт – операція Росії – закінчиться миром. Скажу вам вперше головне: Росія пропонує Україні – Путін Зеленському, я це точно знаю, – абсолютно прийнятний варіант договору. І сьогодні ще можливо, щоб Україна з Росією домовилися та Зеленський підписав із Путіним цей договір. Якщо Зеленський на це не піде, то, повірте, йому доведеться з часом підписати акт про капітуляцію”¹⁴³.

Натомість Міністр закордонних справ Туреччини М. Чавушоглу на пресконференції у Москві заявив, що Туреччина знов може організувати на своїй території зустріч Президентів України та Росії, але також підтримує варіант можливої зустрічі у Білорусі. Він додав, що Анкара продовжує вірити у можливість встановлення миру дипломатичним шляхом і висловився за якнайшвидше припинення кровопролиття в Україні. Того ж дня очільник МЗС Туреччини з Москви вилетів до Києва. Йшлося, як і в Москві, про гуманітарну катастрофу у Маріуполі та заклик Туреччини до термінового припинення бойових дій і подолання гуманітарної катастрофи¹⁴⁴.

Однак такі переговори вже наступного дня (18 березня) розгромила Міністерка закордонних справ Великої Британії Л. Трасс, вказавши, що Росія використовує переговори з Україною як “димову завісу” для підготовки ще більшої кількості “жахливих звірств” та воєнних злочинів. “Росіяни брехали, брехали і ще раз брехали. Я боюся, що переговори – це ще одна спроба створити диверсію та “димову завісу”... Те, що ми побачили – це намагання дати можливість росіянам

¹⁴² Там само.

¹⁴³ Лукашенко каже, що Зеленському треба підписувати угоду, бо Росія “у цій війні не програє”. *Українська правда*. 2022. 17 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/17/7332207/>

¹⁴⁴ Глава МЗС Туреччини Чавушоглу сьогодні буде в Україні. *BBC News. Україна*. 2022. 17 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/live/news-60673827>

перегрупуватися”, – заявила Л. Трасс¹⁴⁵. Вона також підкреслила, що “дуже скептично” ставиться до перемовин. “Ми не бачимо жодного серйозного відведення російських військ чи жодних серйозних пропозицій на столі”, – наголосила пані Міністр. – Якщо країна серйозно налаштована на переговори, вона в цей день не займається невибірковим бомбардуванням цивільного населення”¹⁴⁶.

Проте на захист перемовин вранці того ж дня вкотре став представник Офісу Президента України М. Подоляк заявивши, що переговори “йдуть більш-менш конструктивно” і що представники Росії “досі перебувають в ілюзіях”, але “потягоху вони цих ілюзій позбавляються і починають реалістичніше дивитися на оточуючий світ”¹⁴⁷. Відтак виникало питання: хто саме перебував в ілюзіях і чи не свідомо представник В. Зеленського брехав громадськості або ж цілеспрямовано вводив в оману з метою таки укласти угоду з В. Путіним. М. Подоляк говорив про оптимізм, про оманливі насправді припинення вогню і добровільне відведення росіянами своїх військ, що було неправдою, і про яесь “врегулювання в цілому”.

Він тішився, що путінці “слухають аргументи, з чимось погоджуються, з чимось ні, висувають зустрічні аргументи, й певні компромісні позиції ми знаходимо”¹⁴⁸. Ба більше, на противагу європейським лідерам, М. Подоляк запевняв, що росіяни через нестачу ресурсів не зможуть “витагнути війну місяць, два, три”. На запитання ж, чи обговорюється позаблоковий статус у цих переговорах, представник В. Зеленського ухилився від відповіді й розповів стару байку про “ключове для нас – гарантії безпеки”. Це може бути, стверджував він, будь-яка конструкція, де будуть конкретні гарантії безпеки (очевидно – від Росії, адже перемовини велися з нею). Він також згадав про фінансову і консультативну допомогу, щоб поруч стояли країни, які безумовно будуть надавати нам військову допомогу, знову про “будь-який блок, в якому брали б участь потужні армії”, але й словом не обмовився про нейтралітет України, запровадження в країні на державному рівні російської мови, про “демлітаризацію”, про статус тимчасово окупованих теренів Донецької та Луганської областей та анексованого Криму тощо, тобто – ні про що¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Liz Truss interview: “The West focused on cheap goods at the expense of freedom and security”. *The Sunday Times*. 2022. March 18. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/liz-truss-interview-the-west-focused-on-cheap-goods-at-the-expense-of-freedom-and-security-k8j5ndmbz>

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ Росія змінює поведінку в переговорах щодо війни проти України – Подоляк. *Радіо Свобода*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-peregovory-rf-podoliak/31759113.html>

¹⁴⁸ Там само.

¹⁴⁹ Там само.

Навіщо радник голови Офісу Президента М. Подоляк брехав, адже ще 10 березня на брифінгу після перемовин з С. Лавровим очільник МЗС України звітувався, що питання про припинення вогню (бодай на 24 години) росіяни відкинули. “Перелік вимог Росії – це вимоги здатись. Сьогодні почув, що припинення вогню прив’язане до виконання вимог Україною, висунутих Володимиром Путіним”, – резюмував Д. Кулеба¹⁵⁰. Отже, Офіс Президента вводив в оману суспільство щодо перебігу переговорів та щодо своєї справжньої позиції на них.

Насправді на Заході мало розуміли, про що заявляв М. Подоляк, торочачи про комплекс безпеки. Як писала *The Financial Times*, запропонована ідея гарантій безпеки, яка лежить в ядрі будь-якої мирної угоди, збивала з пантелику західних чиновників, адже вони запитували, як все це буде працювати й чи можуть Москва та Київ домовлятися про якісь гарантії без згоди потенційних гарантів, тобто – без країн НАТО тощо, які зовсім не були дотичними до перемовин¹⁵¹. Тож доцільно в загальних рисах переказати текст аналітики, що подав часопис. І передовсім – стрижневі питання від неназваного європейського дипломата: “Яке обґрунтування цього? Про що ми говоримо? Які складові й позиції, на які вони могли б погодитися? Для мене це все дуже незрозуміло. Початкова позиція неможлива. Тобто, вона можлива, але я не розумію, чому росіяни влаштували весь цей воєнний безлад, якщо вони хотіли лише цього”¹⁵².

Один співрозмовник видання, поінформований щодо деталей переговорів, сказав, що Україна просить гарантії безпеки, які можна порівняти зі статтею 5 угоди про НАТО. Згідно з нею, атака проти будь-якого союзника розцінюється як агресія проти всіх членів альянсу. Київ хотів, щоб п’ять постійних членів Ради безпеки ООН: США, Велика Британія, Франція, Китай і навіть Росія, – виступили гарантами. Також до них мали би приєднатися Туреччина й Німеччина. Всі сім країн були б зобов’язані відправити війська для захисту України в разі атаки в майбутньому. Співрозмовник зауважив, що це буде дуже велике зобов’язання для країн-гарантів й, навіть, якби щось подібне було до вторгнення 24 лютого, то це вимагало б від США, Великої Британії й інших союзників вступити у війну з Росією. “Даючи такі гарантії України, ви погоджуєтеся вступити в конфлікт з агресором”, – сказав

¹⁵⁰ У Туреччині відбулись переговори Кулеби з Лавровим. Про що домовились. *Суспільне новини*. 2022. 10 березня. URL: <https://susplne.media/215827-kuleba-pered-zustriccu-z-lavrovim-v-ankari-proviv-peregovori-z-golovou-mzs-tureccini/>

¹⁵¹ Ukraine’s demands for security guarantees blindsided western allies. *The Financial Times*. 2022. March 18. URL: <https://www.ft.com/content/b153eb2e-c4ed-4d9d-b854-cbfa98038f21>

¹⁵² Там само.

він, додавши, що самі гарантії вже будуть фактором стримування і “саме тому Росія не влаштує безлад в Балтії”¹⁵³.

Водночас запропонована ідея гарантій безпеки в певному сенсі повторює Будапештський меморандум 1994 року, в якому США, Велика Британія й Росія пообіцяли Києву зобов’язання в обмін на його запаси ядерної зброї. Через 21 рік після того Росія вдерлася в Україну й окупувала Крим. “Ми вже зрозуміли, чого варті російські гарантії безпеки”, – зауважив колишній Міністр оборони Польщі Р. Сікорський¹⁵⁴.

Неназваний західний чиновник сказав виданню, що “гарантії обговорюються з міжнародними партнерами”, але поки всі умови не будуть чітко визначені, важко відповісти “так” чи “ні”, а також як вони будуть функціонувати й які країни готові їх надати. На запитання ж, чи Велика Британія готова виступити військовим гарантом у будь-якій потенційній мирній угоді, тогочасний Міністр оборони Об’єднаного Королівства Б. Воллес заявив, що спочатку важливо було би обговорити “деталі” угоди, а не її риторіку. “Я вказую на Сергея Лаврова, який під час поїздки в Туреччину сказав: “Що я тут роблю, мені нема про що говорити”. Це той самий Лавров, який, здається, зараз каже про “певний прогрес””, – апелював Б. Воллес¹⁵⁵.

Крім того, виявляється, що Україна відкинула пропозиції, озвучені прессекретарем Кремля Д. Песковим, щодо інших моделей, наприклад, заснованих на нейтралітеті Австрії. Ця альпійська країна здобула незалежність у 1955 році після окупації СРСР і західних союзників після Другої світової війни. Але незалежність коштувала їй дорого: країні заборонено приймати на своїй території іноземні війська й вступати у військові альянси. Україна ж вважала військові зобов’язання критичною складовою будь-якої угоди. “Важко уявити собі, як модель Австрії може стати політично прийнятною в Україні, особливо для служб безпеки й військового істеблішменту, зважаючи на те, що оборонний комплекс залишається великою частиною української економіки”, – сказав головний аналітик VE Insight М. Хау. “Я думаю, що ці переговори – це димова завіса, обман, хоч я й не розумію, навіщо”, – додав він¹⁵⁶.

Ці страхи і підозри розділяли й західні військові розвідники, які вважали, що Росія розглядає переговори як частину війни, а не як спосіб її закінчити. “З радянських часів російський погляд на воєнні дії передбачає цілий спектр, в якому немає різниці між війною і миром. Переговори – це лише спосіб збільшення й зменшення інтенсивності

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ Там само.

¹⁵⁵ Там само.

¹⁵⁶ Там само.

відповідно до потреб Росії”, – пояснив неназваний західний чиновник у сфері розвідки¹⁵⁷.

Свою чергою берлінський аналітик у сфері зовнішньої й оборонної політики Росії Г. Грессель пояснив: “Немає реальних ознак того, що Путін відмовився від вимог, які він озвучив, коли оголосив війну”, додавши, що ті переговори – це лише тактичний крок¹⁵⁸. І додав: “Я завжди дуже скептично розглядаю будь-які російські переговори. Ми багато разів бачили таке в Сирії. Захід чи Туреччина сподіваються, що росіяни готові змінити свою позицію й піти на деескалацію. І завжди виявляється, що це зовсім не так”¹⁵⁹. За словами Г. Гресселя, російський мотив завжди один – посіяти суперечки серед учасників переговорів й виграти час.

Тож залишалося незрозумілим, на чиему боці грає Київ і чи не свідомо Україна підігрує Москві й плутає Захід?

Натомість російський колега і особистий товариш М. Подоляка, голова делегації РФ, помічник президента Росії В. Мединський заявив, що Київ і Москва “максимально зблизили позиції” на переговорах щодо питання нейтрального статусу України і відмови від її вступу до НАТО. “Далі починаються нюанси, пов’язані з тим, які гарантії безпеки отримує Україна додатково до наявних у разі відмови від вступу до блоку НАТО”, – сказав В. Мединський про гарантії від Росії¹⁶⁰. Він також заявив, що Москва і Київ перебувають “десь на півдорозі” з питання демілітаризації України, а щодо денацифікації “ситуація досить дивна, бо українські колеги вважають, що в Україні немає жодних нацистських утворень”¹⁶¹. За словами В. Мединського, питання з “нацифікацією” в Україні непокоїть увесь світ, Москву ж бентежить робота дозволених “нацистських військових формувань, їхня символіка та ідеологія”. Саме цього перемовника високо цинив представник Офісу Президента України М. Подоляк, який в інтерв’ю російському (!) виданню “Meduza” висловився буквально так: “Пан Мединський надзвичайно конструктивний. Він інтелектуальний, він оцінює аргументи, він слухає аргументи.

Мабуть, ви [росіяни] там історично його як [колишнього] Міністра культури сприймали дещо інакше – я теж не готовий давати оцінку, це ваша внутрішня політика. Менше з тим, на переговорному майданчику, на переговорному процесі, він тримає себе надзвичайно коректно й

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ Там само.

¹⁵⁹ Там само.

¹⁶⁰ BELTA. Телеграм-канал. 2022. 18 марта. URL: https://t.me/belta_telegramm/112399; ОП про переговори з Росією: заяви Москви – “це лише їхні запити”. *Радіо Свобода*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-op-perehovory-rf/31760086.html>

¹⁶¹ Там само.

адекватно. Тобто він слухає аргументи – це дуже важливо”¹⁶². М. Подоляк також зазначив, що ключовими аспектами компромісної угоди з РФ повинні бути припинення вогню, вивід російських військ з території України та готовність РФ до забезпечення нових гарантій безпеки України. Але ж раніше він запевняв, що ці питання були розв’язані й водночас знову жодного слова ні про нейтралітет Україні, ні про так звані денацифікацію і демілітаризацію, ані про російську мову та тимчасово окуповані території!

Натомість В. Мединського 18 березня доповнив глава МЗС РФ С. Лавров, що знову говорив про “денацифікацію” України, а також про вимогу “скасування будь-яких законів, які дискримінують російськомовне населення”¹⁶³.

А за день до цього президент РФ В. Путін у телефонній розмові з Президентом Туреччини Р. Ердоганом повідомив, чого ж саме російська сторона прагнула досягти у перемовинах. Для ВВС про це розповів головний радник і речник турецького Президента І. Калін, який був присутній під час розмови. За його словами, головною вимогою Кремля залишався нейтралітет України і відмова від євроатлантичного курсу, а також: “роззброєння України, щоб вона не могла становити загрози для Росії”, “захист російської мови” та “денацифікація”¹⁶⁴. Також Росія мала свої вимоги щодо статусу ОРДЛО та окупованого Криму, але конкретних деталей І. Калін тоді не озвучив, додавши, що В. Путін нібито сказав, що перед фінальною домовленістю потрібна буде особиста зустріч з В. Зеленським.

На цьому тлі очільник МЗС України Д. Кулеба з якогось дива перебував в ейфорії й наголосив, що В. Зеленський до зустрічі з В. Путіним готовий “хоч завтра”, має чітку позицію, яка сформульована з усіх питань, і “Україна до цієї розмови готова”, між багатьма державами нібито розпочалися “олімпійські” змагання за право провести ті перемовини на своїй території¹⁶⁵. Пам’ятається, з таким самим запалом та ілюзіями В. Зеленський вже поспішав у Париж для зустрічі з В. Путіним...

¹⁶² Михайл Подоляк: “Пусть Россия покажет, что умеет воевать, а не бомбить мирные города”. *YouTube. Meduza*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=15aH0emHZcg>; Подоляк похвалив поведінку Мединського на перемовинах і розкритикував Лаврова. *Українська правда*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/18/7332467/>

¹⁶³ Лавров заявив, що Росія атакуватиме вантажі із західною зброєю для України. *ObozUA*. 2022. 18 березня. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/russia/lavrov-zayaviv-scho-rosiya-atakuvatime-vantazhi-iz-zahidnoyu-zbroeyu-dlya-ukraini.htm>

¹⁶⁴ Путін озвучив Ердогану свої нинішні вимоги до України. *Українська правда*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/18/7332409/>

¹⁶⁵ Кулеба: Змагання за місце зустрічі Зеленського й Путіна більше ніж за Олімпіаду. *Українська правда*. 2022. 17 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/17/7332337/>

Зі свого боку, Кремль одразу ж почав дотискувати Банкову, вказавши, що особиста зустріч з В. Путіним В. Зеленського, якої той так несамовито прагнув, можлива буде тільки в разі підписання мирного договору. Так, зокрема, речник президента РФ Д. Пєсков заявив, що необхідність зустрічі президентів Росії та України під час підписання договору залежатиме від модальності документа, а її ще, мовляв, належить узгодити. “Київ не виявляє готовності до прискорення переговорів з Москвою”, – підганяв В. Зеленського Д. Пєсков¹⁶⁶.

Наступного дня (19 березня) до роз’яснень перемовного процесу долучився й С. Лавров. Він, зокрема, висловив прагнення, що російська війна в Україні “завершиться, я сподіваюся, підписанням всеосяжних документів з тих питань, які я згадав: питання безпеки, нейтральний статус України за гарантій її безпеки”¹⁶⁷. Згадав Міністр закордонних справ РФ й про перемовини: “Переговори йдуть, хоча українська делегація за великим рахунком почала їх з “відбуття номера”, як кажуть. Потім якийсь діалог налагодився, хоча постійно відчувається, що українську делегацію тримають за руку, швидше за все, американці, не дозволяючи погоджуватися на ті вимоги, які, на мою думку, абсолютно мінімальні”¹⁶⁸. При цьому з питання гіпотетичного введення миротворців НАТО в Україну, він цілком у дусі кремлівської пропаганди висловився, що це матиме на увазі фактичний контроль Польщі над західною частиною країни.

На додачу С. Лавров визнав, що Росія таки напала на Україну, але для того, аби зірвати антиросійський проєкт Заходу. При цьому він зауважив, що РФ не висуватиме ініціативи щодо налагодження відносин із Заходом, мовляв, подивляться, як “вони самі виходитимуть із глухого кута, в який себе загнали”. Ну й на завершення української теми С. Лавров додав, що “політику Зеленського складно сприймати всерйоз, тому що життя доводить, чого варте його слово”¹⁶⁹.

Тоді ж, 19 березня 2022 р. Прем’єр-міністр Великобританії Б. Джонсон на весняній конференції Консервативної партії висловив сумнів, що В. Путін у разі перемоги зупиниться на Україні, тож потенційний успіх РФ обернеться наслідками для Грузії та Молдови. “Це означатиме початок нової ери залякування у Східній Європі, від Балтійського до Чорного

¹⁶⁶ У Кремлі зустріч Путіна із Зеленським пов’язали “з модальністю” мирного договору. *LB.ua*. 2022. 18 березня. URL: https://lb.ua/news/2022/03/18/510068_kremli_zustrich_putina_iz_zelenskim.html

¹⁶⁷ Лавров сподівається, що війна в Україні завершиться підписанням угоди. *Українська правда*. 2022. 19 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/19/7332761/>

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Там само.

морів”, – ствердив британський Прем’єр¹⁷⁰. Він також додав, що перемога В. Путіна стане сигналом для автократів у різних куточках планети. Тож в Україні настав “поворотний для світу момент”. Б. Джонсон пояснив, що це мить вибору між свободою і пригніченням. “Я знаю, що у світі є люди, які кажуть, що краще змиритися з тиранією. Вважаю, що вони глибоко помиляються. Намагатися нормалізувати відносини з Путіним після цього, як ми це зробили в 2014 році, означало б знову зробити ту саму помилку”, – наголосив Прем’єр-міністр Великої Британії¹⁷¹.

Тим часом від 19 березня 2022 р. підрозділи Сил оборони України перейшли у контрнаступ, що створило загрозу оточення угруповання супротивника у Бучі та змусило росіян розпочати дезорганізований відступ 28 березня, чим ознаменувався початок звільнення під Києвом Ірпінської агломерації й завершення 1 квітня оборони Києва. Крім того, вранці 24 березня у порту Бердянська з допомогою тактичного ракетного комплексу “Точка-У” силами ракетних військ було знищено великий десантний корабель росіян “Саратов”, а великі десантні кораблі “Цезарь Куников” і “Новочеркасск” зазнали суттєвих ушкоджень. Виглядало на те, що йти на повідку росіян щодо мирних переговорів з військово-політичного огляду немає сенсу.

Навіть більше, після того, як стали відомими геноцидні злочини росіян проти цивільного українського населення на Київщині (зокрема у Бучі), після ухвалення 16 березня Міжнародним судом у Гаазі (ICJ) проміжного рішення на користь України за позовом проти Росії, ухвалення Радою Європи рішення про повне виключення РФ зі складу організації через її агресію проти України, після підтримання тоді ж Сенатом США резолюції, яка засудила В. Путіна як воєнного злочинця, і після затвердження 24 березня резолюції Генеральної Асамблеї ООН “Гуманітарні наслідки агресії проти України”, здавалося б, жодних перемовин з кремлівськими катами не може бути.

5. Зазирнути у вічі Путіну... Зеленський прагне зустрічі з кремлівським диктатором і готовий до компромісів

Проте офіційний Київ знов зажадав продовження пошуку миру з дяголом. У ніч з 18-го на 19-те березня 2022 р. у своєму зверненні під заголовком “Змістовні переговори про мир і безпеку для України – єдиний шанс для Росії зменшити шкоду від власних помилок” В. Зеленський

¹⁷⁰Prime Minister Boris Johnson at #CPSC22. *Twitter. Conservatives*. 2022. March 19. URL: <https://twitter.com/Conservatives/status/1505151776663744512>; Boris Johnson warns of “new age of intimidation” if Russian invasion successful. *The Guardian*. 2022. March 19. URL: <https://www.theguardian.com/world/live/2022/mar/19/russia-ukraine-war-latest-zelenskiy-urges-honest-peace-talks-without-delay-russian-forces-tighten-grip-around-mariupol-live>

¹⁷¹ Там само.

заявив, що він завжди наполягав на переговорах, завжди пропонував діалог і пропонував рішення для миру. “І я хочу, щоб мене зараз почули всі, особливо в Москві. Настав час зустрічатися. Час говорити. Настав час відновлювати територіальну цілісність і справедливість для України. Інакше втрати Росії будуть такими, що вам не вистачить і кількох поколінь, щоб піднятися”, – виголосив він¹⁷². А потім додав: “Пропозиції України – на столі”. Утім українське суспільство і міжнародні експерти ніколи не бачили і не були ознайомлені з українськими пропозиціями. Якщо б вони були дійсно такими принциповими, як безпредметні заяви і промови самого Президента чи співробітників його Офісу, то їх би, вочевидь, оприлюднили хоча б у загальних рисах.

Натомість В. Путін відгукнувся миттєво і свої пропозиції, на відміну від В. Зеленського, не приховував. Попри те, що російський диктатор уникав прямих переговорів із В. Зеленським, що відчайдушно їх прагнув, а це добряче тішило самолюбство В. Путіна, який, як відомо, любив принижувати інших політиків, Москва все ж комунікувала тоді з Києвом через Анкару. Відтак 19 березня Президент Туреччини Р. Ердоган провів телефонну розмову з В. Путіним, який продиктував тому умови, за яких зустрінеться з Президентом України. Вимоги, власне, від попередніх практично не змінилися та все ж перелічимо їх:

- нейтралітет України, тобто відмова від членства в НАТО;
- роззброєння (“демлітаризація”) та гарантії взаємної безпеки у контексті австрійської моделі;
- “денацифікація” (тобто – безпідставні та неправдиві звинувачення на адресу українців, які В. Путін назвав мотивацією для повномасштабного вторгнення РФ);
- усунення перешкод для широкого використання російської мови в Україні;
- визнання легітимності окупації Росією Криму;
- визнання самопроголошених квазіреспублік “Л/ДНР”.

Сам Р. Ердоган вірив, що стосовно перших чотирьох пунктів може бути досягнуто згоди, а от останні два є неприйнятними як для України, так і для міжнародної спільноти¹⁷³.

¹⁷² Змістовні переговори про мир і безпеку для України – єдиний шанс для Росії зменшити шкоду від власних помилок – звернення Президента Володимира Зеленського. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 2022. 19 березня. URL: [https://president.gov.ua/news/zmistovni-peregovori-pro-mir-i-bezpeku-dlya-ukrayini-yedinij-73661](https://president.gov.ua/news/zmistovni-peregovori-pro-mir-i-bezpeku-dlya-ukrayini-yedinij-shans)

¹⁷³ Putin lays out demands of Ukraine prior to any ceasefire negotiations in call with Turkey’s president. *CNN*. 2022. March 19. URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-19-22/h_7adb6c5727de938ff3681fe68a0509c7

Наступного дня, 20 березня В. Зеленський в інтерв'ю CNN відповів: “Я готовий до переговорів з ним. Я був готовий протягом останніх двох років. І думаю, що без переговорів ми не зможемо закінчити цю війну. Я думаю, що ми маємо використовувати будь-який формат, будь-який шанс, щоб мати можливість вести переговори, можливість говорити з Путіним. Але якщо ці спроби проваляться, це означатиме, що йдеться про третю світову війну”¹⁷⁴. Він також нарешті подякував НАТО за допомогу, яку Україна отримувала від початку вторгнення Росії, висловився про готовність негайно вступити до Альянсу (очевидно, не розуміючи, або чудово знаючи, що зробити це було практично неможливо), сказав, що не буде ніяких компромісів, пов’язаних з територіальною цілісністю і суверенітетом й зауважив, що “хотів би отримати гарантії безпеки для моєї країни, для мого народу”¹⁷⁵.

Тим часом неназвані американські чиновники в коментарях для *The Wall Street Journal* розповіли 20 березня 2022 р., що В. Путін продовжить обстріл українських міст, розраховуючи, що це змусить Президента В. Зеленського відмовитися від курсу в НАТО і погодитися на нейтральний статус та інші вимоги країни-агресора. Якщо ж його вимоги будуть відхилені, він намагатиметься утримати всі території, які зайняли його сили, та продовжуватиме вести війну. “З огляду на наші військові оцінки, схоже, що він повертається до тактики облоги”, – сказав інший представник США¹⁷⁶. Офіційні особи, які мали доступ до таємних документів США, зазначали, що В. Путін може розширити військові цілі, якщо його війська почнуть досягати більшого успіху на території України, а статус столиці залишався відкритим питанням. Як показало майбутнє, це передбачення справдилося.

Крім того, колишній посол США в Україні Д. Гербс, погоджуючись з тим, що російські військові змінили тактику на полі бою, вважав, що немає жодних ознак того, що В. Путін відмовився від своїх максимальних вимог. Таку ж думку мала й британська розвідка, яка 21 березня повідомила, що Київ все ще залишався головною військовою метою росіян і, за її даними, армія РФ сконцентрується на спробах оточити місто упродовж найближчих тижнів¹⁷⁷. На той час запеклі бої тривали

¹⁷⁴ Zelensky: ‘I’m ready for negotiations’ with Putin, but if they fail, it could mean ‘a third World War’. *CNN*. 2022. March 20. URL: <https://edition.cnn.com/2022/03/20/politics/zelensky-putin-ukraine-negotiations-war-cnntv/index.html>

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Russia, Failing to Achieve Early Victory in Ukraine, Is Seen Shifting to ‘Plan B’. *The Wall Street Journal*. 2022. March 20. URL: <https://www.wsj.com/articles/russia-failing-to-achieve-early-victory-in-ukraine-is-seen-shifting-to-plan-b-11647824374>

¹⁷⁷ Latest Defence Intelligence update on the situation in Ukraine – 21 March 2022. *Twitter. Ministry of Defence. UK*. 2022. March 21. URL: <https://twitter.com/DefenceHQ/status/1505786552332529665>

на північ від Києва, російські війська наступали на столицю з північного сходу, де їх зупинили ЗСУ. Сили, що наступали з Гостомеля на північний захід, були відбиті. Основна ж частина російських військ перебувала на відстані понад 25 кілометрів від центру міста.

Цього дня (21 березня 2022 р.) очікувався черговий раунд переговорного процесу. Прессекретар президента РФ Д. Песков попередньо одразу заявив, що зустрічі В. Зеленського та В. Путіна не передбачається, позаяк “їм поки нічого буде фіксувати, немає домовленностей”¹⁷⁸. “Прогрес на переговорах між РФ та Україною недостатній, щоб можна було говорити про контакти президентів двох країн Володимира Путіна та Володимира Зеленського”, – сказав Д. Песков¹⁷⁹, додавши, що Росія не має наміру припинити вогонь на час переговорів з Україною, позаяк “будь-яка зупинка використовується націоналістичними підрозділами для перегрупування, використовується для того, щоб продовжувати атаки на російських військових”¹⁸⁰.

Нагадаю, що перед цим (18 березня) радник голови Офісу Президента М. Подоляк в інтерв’ю Bloomberg TV говорив, що “мирні переговори з Росією можуть тривати щонайменше кілька тижнів”, хоча є ознаки того, що позиція Москви стала “адекватнішою”¹⁸¹. Натомість Прем’єр-міністр Ізраїлю Н. Бенет розповів Reuters, що в переговорному процесі між Україною та Росією хоч і є прогрес, проте між сторонами залишаються великі розбіжності. Тож, за його словами, “попереду ще довгий шлях, тому що... є кілька спірних питань, деякі з них фундаментальні”¹⁸².

Черговий раунд переговорів 21 березня тривав лише півтори години. “З 10.30 до 12 була офіційна делегація, – розповів член української делегації та голова парламентської фракції “Слуга народу” Д. Арахамія. – Далі пішли знову робочі групи. Сьогодні працюємо весь день”¹⁸³.

Інший учасник української делегації, радник голови ОП М. Подоляк в інтерв’ю BBC також ухилився від прямих відповідей на запитання щодо

¹⁷⁸ РІА Новости. Телеграм-канал. 2022. 21 марта. URL: https://t.me/rigan_ru/154731

¹⁷⁹ Песков розповів, чому зустріч Зеленського та Путіна поки що неможлива. *Слово і Діло*. 2022. 21 березня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/21/novyna/polityka/pyeskov-rozpozviv-chomu-zustrich-zelenskoho-ta-putina-poky-nemozhlyva>

¹⁸⁰ Там само.

¹⁸¹ Krasnolutska D. Russia Peace Talks May Last Several Weeks, Kyiv Negotiator Says. *Bloomberg*. 2022. March 18. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-18/russia-peace-talks-may-last-several-weeks-kyiv-negotiator-says>

¹⁸² Israel PM says big gaps remain in bid to end Ukraine-Russia conflict. *Reuters*. 2022. March 21. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/israel-pm-says-big-gaps-remain-bid-end-ukraine-russia-conflict-2022-03-21/>

¹⁸³ Черговий раунд переговорів України та РФ тривав півтори години. Далі працюють групи. *Українська правда*. 2022. 21 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/21/7333298/>

того, чи погодиться Україна на позаблоковий статус та на які компроміси взагалі міг піти В. Зеленський, аби завершити війну. Він зазначив, що переговори постійно йдуть у форматі онлайн, є багато консультативних груп, які залучені до цього процесу та є політичні радники. З українського боку політичним радником був голова ОП А. Єрмак. Відтак стає зрозумілим, що насправді усім переговорним процесом керував, спрямовував і контролював його з українського боку А. Єрмак.

Між делегаціями існувала домовленість, що обговорювати на публіці наявність якогось документа (проєкту) не варто до того часу, поки не буде узгоджена компромісна позиція. Так само М. Подоляк уникнув деталей щодо гарантій безпеки, сказавши лише, що їх треба закріпити через певні зобов'язання конкретних країн і що враховувалися помилки Будапештського меморандуму і що не можна підписувати Мінські угоди, не розуміючи наслідків цих угод.

Він також заявив про конкретику скепсису щодо НАТО, вказавши при на те, що записано чи не записано у Конституції України. Утім він знову висловив претензії до НАТО, вкотре забувши, що Україна не була членом Альянсу, а тому той не мав перед нею жодних зобов'язань. При цьому він визнав, що на той час все ще не існувало збудованої конкретної конструкції, яка б абсолютно чітко вказувала б на ті чи інші інтереси України і у який спосіб вони мали би бути гарантовані. Отже, в Україні не було конкретних напрацювань щодо НАТО, однак були лише претензії, очікування і вимоги.

Щодо вимог Кремля стосовно т. зв. “ЛНР” і “ДНР” та Криму, М. Подоляк чомусь вважав, що росіяни загнали себе в якусь ілюзію того, як побудований світ, натомість Україна не збиралася йти на компроміси щодо своєї територіальної цілісності. М. Подоляк не припиняв повторювати, що коли робочі групи в рамках переговорного процесу напрацюють якісь попередні документи і вони будуть передані президентам, а ті вже й оцінять їх, чи це вже “дорожня карта”, яку можна обговорювати тет-а-тет. Він також запевняв, що зустріч В. Зеленського з В. Путіним є ключовою, вона готується і буде готуватися та що у них є відносини з партнерами, які хочуть цю зустріч організувати. М. Подоляк також чомусь вважав, що Україна довела, що здатність “за день-два побудувати інфраструктуру війни, перевести економіку” і що “це все дає можливість вести переговори правильно і підготувати дуже гарну позицію для Президента”¹⁸⁴.

Слова, здавалося б, гарні, але тоді виникає питання: у чому був сенс тих мирних переговорів з боку України, коли саме визнання за Російською Федерацією окупованих і незаконно анексованих нею українських

¹⁸⁴ Михайло Подоляк: “Ми переможемо. Питання тільки коли”. *BBC News Україна*. 2022. 21 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60800551>

територій й було їхнім наріжним каменем і чи не В. Зеленський насправді загнав себе в ілюзію, сподіваючись розв'язати цей вузол на користь України перемовинами з ворогом, через таких некомпетентних перемовників і завдяки не менш ілюзорній особистій зустрічі з В. Путіним? І чи дійсно В. Зеленський та його команда усвідомлювали справжні наміри, мету, а також тактику і стратегію В. Путіна?

Власне сам В. Зеленський в інтерв'ю суспільним мовникам 21 березня вкотре, все ще не віддаючи звіту реальності й перебуваючи у незрозумілому затьмаренні, знов захотів зазирнути в очі В. Путіну й висловив хронічний синдром любові до Росії у поєднанні з дивною політичною наївністю.

Інколи логіку його думки було складно зв'язно простежити і притомно зрозуміти, коли у словесному розпалі незв'язно розмірковував про промайнулий ковід, про світове народовладдя, про громадянина світу тощо. “Єдине що, є декілька країн – реально наших партнерів. Ми з ними тихо працювали щодо зміцнення нашої армії. Ми публічно не говорили про те, як готуємось. Ми не готувалися до війни. Але через те, що ми не змогли з неї знайти вихід, через те, що Росія не хотіла миру... Я кажу у минулому “не хотіла” – вона і зараз не хоче, тому що зараз масштабна наступальна місія, масштабна вітчизняна у нас війна, – але я кажу у минулому тому, що як будь-який Президент держави, як будь-який громадянин держави я хочу миру, і тому залишаю у своєму реченні саме минулий час, щоб в майбутньому щось змінилося”, – розмірковував Президент народу, який саме у ту мить переживав геноцид з боку Росії та армія якого перейшла у контрнаступ¹⁸⁵.

Коли ж В. Зеленського запитали стосовно межі компромісу, до якого Україна готова в умовах відкритої війни Росії, в умовах убивств цивільних, регулярних ударів по всій країні та про можливість відмови України від євроатлантичних прагнень, від НАТО, він почав щось товкмачити про підходи у важкій атлетиці, очевидно вважаючи це оригінальним. Після ж цього заявив, ніби й не було морів крові і сліз, путінської брехні та ультиматумів: “Росія – сусід, воююча країна. І є НАТО, і є в Конституції наше прагнення, і є неоднозначність НАТО з точки зору бачення нас в Альянсі. І є неоднозначність деяких країн, які нас бачать там і тільки з ними. І є третина країн, які, як мінімум, нас там не бачать, публічно не бачать. А більшість боїться публічно про це говорити.

¹⁸⁵ Я готовий піти на все, якщо моя хода буде з нашим народом – інтерв'ю Зеленського. *Суспільне. Новини*. 2022. 21 березня. URL: <https://susplne.media/220135-a-gotovij-piti-na-vse-akso-moa-hoda-bude-z-nasim-narodom-intervu-zelenskogo/>; Зеленський розповів, як припинити війну, про членство в НАТО і зустріч з Путіним. *BBC News Україна*. 2022. 21 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60829512>

Тому треба перш за все знайти формат, в якому мати розуміння: чи Росія в принципі хоче зупинити війну і чи вона спроможна це зробити? І якщо ми з вами зрозуміємо, що так, бо в неї будуть проблеми через багато речей – санкції, внутрішній тиск, воююча країна, порожні полиці в магазинах, можливі зміни політичної верхівки тощо, – вважаю, що це момент для моєї зустрічі з президентом РФ. Без неї до кінця ми не зрозуміємо, на що вони готові заради того, щоб зупинити війну, і на що вони готові, якщо ми не готові на ті чи інші кроки”¹⁸⁶.

Не меш вразив В. Зеленський і двозначною фразою, що “влада припинила політичну і дипломатичну тишу, яку я [Зеленський] ненавиджу з першого дня моєї роботи. Я хочу точно, щоб наші люди знали, де ми, хто друзі, хто сумнівається. Я не кажу, що в нас вороги на Заході”. Навіщо це було сказано? Він також додав, що Донбас і Крим мають повернутися і це питання часу, але водночас, ершочерговим завданням є припинити бойові дії¹⁸⁷.

І знову В. Зеленський розповів про потребу діалогу з В. Путіним “яким би складним він не був, він кращий за війну”. А далі додав: “І навіть незважаючи на те, що ми ненавидимо ці війська, які знищують нас і вбивають наших людей, нам все одно, якщо ми хочемо мир, треба сісти і говорити. Правильне слово – домовлятися. Домовлятися, тому що доведеться. Але домовлятися, а не виконувати ультиматум. Це важливий момент. У діалозі можна знайти компроміс. Тому спочатку припиняється вогонь, виводяться війська, Президенти зустрілись, домовились, що війська виводяться, що є ті чи ті гарантії безпеки. Тут можна знайти компромісні речі. І я вважаю, що це нормальний компроміс. Він прийнятний для всіх”, – заявив Президент України¹⁸⁸. Компроміси?

На які компроміси був готовий (принаймні публічно) В. Зеленський? Передовсім – відмовитися від вступу у НАТО й отримати “гарантії” від Росії: “Для Заходу, який не знає, що з нами робити в питанні з НАТО. Для України, яка хоче гарантії безпеки, і для Росії, яка не хоче розповсюдження НАТО далі і каже, що у неї з країнами Заходу були такі домовленості. І тому в цьому потрібно знайти компроміс, тому що

¹⁸⁶ Там само.

¹⁸⁷ Зауважу принагідно, що Президент Франції Е. Макрон, який 22 березня мав годинну телефонну розмову з президентом РФ В. Путіним, так і не зміг домовитися з ним про припинення вогню.

¹⁸⁸ Я готовий піти на все, якщо моя хода буде з нашим народом – інтерв'ю Зеленського. *Суспільне. Новини*. 2022. 21 березня. URL: <https://suspilne.media/220135-a-gotovij-piti-na-vse-akso-moa-hoda-bude-z-nasim-narodom-intervu-zelenskogo/>; Зеленський розповів, як припинити війну, про членство в НАТО і зустріч з Путіним. *BBC News Україна*. 2022. 21 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60829512>

це буде крапка в закінченні війни”¹⁸⁹. Москва ж має просто припинити називати українську владу “неонацистською”.

По-друге, В. Зеленський був готовий шукати “компроміси” і в питанні територіальної цілісності України: “На першій зустрічі з президентом Росії я готовий підіймати питання Криму і Донбасу. Тому що, якщо бути повністю відвертим, й у питаннях гарантії безпеки ми будемо говорити про конституційні зміни, зміни українського законодавства”¹⁹⁰.

По-третє, В. Зеленський все ще стверджував, що “ніхто не воює з руським народом. І ніхто не воює з Росією. Це вони сюди прийшли і вони воюють з Україною, ми конкретно воюємо проти російських військових, солдатів і офіцерів, які тут”¹⁹¹.

Четвертий “компроміс”, на який був готовий Президент України – відмова від вступу в ЄС. “Вступ України до Євросоюзу – це війна. Для цього не потрібно брати зброю. Росія не підтримує Україну як частину західного світу. Вони бачать нас частиною пострадянського або радянського життя. І це і є війна”, – відверто зізнався він¹⁹². А ще необхідність перемовин і компромісів мотивував бажанням уникнути Третьої світової війни.

“На першій зустрічі з президентом Росії я готовий порушувати ці питання, щодо Криму та Донбасу, вони актуальні, для нас вони важливі – про окуповані території. Але я впевнений, що це рішення буде не на цій зустрічі. Тому що, якщо бути повністю відвертим, у питаннях гарантії безпеки ми говоритимемо про конституційні зміни, зміни українського законодавства, а якщо ми про це говоритимемо, то це в будь-якому разі вирішуватиметься не лише Президентом. Цей досить довгий процес вирішуватиметься і [Верховною] Радою, і народом України.

Я вважаю, що я не хворий і абсолютно здоровий чоловік, точно розумію, що відбувається, спокійно приймаю рішення.

Остаточо формат компромісів щодо гарантії безпеки і тимчасово окупованих територій на переговорах між Україною та Росією може бути винесено на всеукраїнський референдум. [...] Я пояснював усім переговорним групам: коли ви говорите про всі ці зміни, і вони можуть стати історичними, ми нікуди не дінемось, ми прийдемо до референдуму”, – сказав В. Зеленський¹⁹³.

Референдум? І як під час тотальної війни збирався він його провести? Здається, в його команді ніхто не читав Конституцію України. Чи хтось за щось планував скинути з себе відповідальність? Розв’язати питання окупованих територій вже після того, як це закінчиться. Тобто? Але

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Там само.

¹⁹² Там само.

¹⁹³ Там само.

таке вже було! Референдум всеукраїнський? Під час воєнного стану? Гіпотетично, планувалося відмінити воєнний стан? Навіть, якщо так, то яким чином мала би голосувати вся Україна? Уся – це з тимчасово окупованими територіями та анексованим Кримом?

Якщо ж – “ні”, то це – офіційне визнання тих територій не українськими? Референдум всеукраїнський, але під дулами російських автоматів? Чи це не профанація, або ж – порожнеча і безвихідь...

Відтак уявлення та усвідомлення про те, з ким саме воює Україна і з якою метою – на Банковій і в українського народу різні! Слово “Перемога”, вочевидь у деякого набувало зовсім не той сенс і зміст, ніж в українського народу. Тож виникає небезпідставне враження, що українська влада тоді грала (свідомо чи підсвідомо) за чужим (чи не російським?) сценарієм... Наслідки ж такого “миру” у вічній війні можуть бути катастрофічними для Української державності... І це не гіпотетичне припущення!

Нагадаю принагідно, що у 2023 – 2024 роках, саме війною і воєнним станом влада прикривала відмову від перевиборів самої себе, коли завершилися терміни дії Верховної Ради і, надто, Президента України. Натомість у 2022-му ні війна, ані воєнний стан не мали би стати на заваді владі укласти “мир” і провести всеукраїнський референдум на кремлівських умовах.

Показово у цьому контексті була практично миттєва реакція Кремля, який раптово визнав Україну суверенною державою. “Україна – це суверенна держава, і якісь там можуть і, напевно, мають бути внутрішньодержавні процедури. Але, крім цього, є ті субстанції, які знаходяться на столі переговорів двох делегацій. Я не можу вторгтися в деталі цих субстанцій. Ми переконані, що зараз винесення їх на публіку може лише завадити переговорному процесу, який і так іде набагато повільніше і менш змістовно, ніж нам хотілося б”, – заявив 22 березня 2022 р. речник В. Путіна Д. Песков, підігруючи В. Зеленському і стимулюючи його¹⁹⁴. Він також додав, що Росія багато днів тому передала українській стороні проекти документів у рамках переговорного процесу – на щось Київ, мовляв, відповів, на щось – ні¹⁹⁵. Вже наступного дня Міністр закордонних справ РФ С. Лавров заявив, що Москва вимагатиме від Києва скасувати закони, спрямовані проти російської мови. За його словами, в Україні остаточно “добили” всі можливості для російської мови за допомогою законодавства й “ми зараз будемо вимагати це скасувати”, – впевнено додав він¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Кремль – о ходе переговоров России и Украины. *Медуза – live. Телеграм-канал*. 2022. 22 марта. URL: <https://t.me/meduzalive/55405>

¹⁹⁵ РІА новости. Телеграм-канал. 2022. 22 марта. URL: https://t.me/rjan_ru/154954

¹⁹⁶ Россия потребует от Украины отменить законы против русского языка. *Lenta.ru*. 2022. 23 марта. URL: https://lenta.ru/news/2022/03/23/rus_lang/

Ізнову ж дисбаланс риторики і справ керівництва України з історичною дійсністю, коли того ж дня Сейм Республіки Польща своєю резолюцією рішуче засудив воєнні злочини, злочини проти людства й акти геноциду, вчинені на території суверенної України збройними силами Російської Федерації й оголосив В. Путіна військовим злочинцем¹⁹⁷, а заступник посла Росії в ООН Д. Полянський в інтерв'ю Sky News, разом з погрозою ядерною зброєю, без нотки каяття відкинув офіційну заяву уряду США про те, що військовослужбовці російських збройних сил винні у воєнних злочинах в Україні¹⁹⁸. Проте український Президент все ще несамовито прагнув компромісів і миру з катом українського народу В. Путіним¹⁹⁹.

Крім того, вже наступного дня (24 березня) голова дипломатії ЄС Ж. Боррель звинуватив Росію у гальмуванні переговорів про припинення вогню в Україні. За його словами, Москва й не планувала сприймати обговорення всерйоз, доки не досягне цілей за допомогою свого неспровокованого вторгнення в Україну. В інтерв'ю іспанському телеканалі TVE він сказав, що президент Росії В. Путін намагається оточити узбережжя Чорного моря до кордону з Молдовою, щоб ізолювати Україну від води. “Зараз Росія не хоче сідати за стіл переговорів і домовлятися про щось: вона хоче окупувати території”, – сказав Ж. Боррель. – Вона хоче серйозно вести переговори лише тоді, коли закріпить позицію сили”²⁰⁰. Очевидний, здавалося б, висновок? Тільки не для В. Зеленського...

¹⁹⁷ Сейм Польщі оголосив путіна військовим злочинцем. *Polskie Radio*. 2022. 23 березня. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2925936,Сейм-Польщі-оголосив-путіна-військовим-злочинцем>

¹⁹⁸ В Росії відкрито пригрозили застосувати ядерну зброю у випадку “провокації НАТО”. *РБК-Україна*. 2022. 24 березня. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rossii-otkryto-prigrozili-primenit-dermoe-1648104360.html>

¹⁹⁹ 22 березня 2022 р. Європейський Суд з прав людини опублікував резолюцію, в якій уточнив наслідки виключення Росії з Ради Європи. Росія перестає бути учасником Європейської Конвенції про права людини 16 вересня 2022 року – через півроку після рішення Комітету міністрів про виключення. Комітет міністрів Ради Європи також ухвалив резолюцію щодо правових та фінансових наслідків виключення РФ з Ради Європи (Resolution CM/Res(2022)3). Росія більше не має прав у Раді Європи, але обов'язки в неї залишилися, наперед – фінансові. Внески за період з 1 січня до 16 березня 2022 р. мають бути сплачені, а також витрати, пов'язані з припиненням членства. Крім Конвенції про права людини, РФ виключена з багатьох угод та робочих груп Ради Європи: Венеціанської комісії за демократію через право (конституційні та виборні питання), групи ГРЕКО проти корупції, групи Помпиду з боротьби з наркотиками тощо. Усі програми Ради Європи в Росії та офіс у Москві закриваються. Комітет міністрів продовжить контроль за виконанням рішень ЄСПЛ, на цих засіданнях представники Росії зможуть брати участь, але без права голосу. Вони лише звітуватимуть про виконання рішень.

²⁰⁰ Боррель: Ситуація стосовно війни в Україні вирішиться у найближчі 15 днів. *Mind*. 2022. 24 березня. URL: <https://mind.ua/news/20238382-borrel-situaciya-stosovno-vijni-v-ukrayini-virishitsya-u-najblizhchi-15-dniv>

Навіть більше, заступник голови Ради безпеки РФ Д. Медведєв заявив в інтерв'ю РИА Новости, що російська влада продовжуватиме домагатися нейтрального статусу України, скасування “антиросійської” політики на її території, “демільтаризації”, “денацифікації” та перетворення держави на “нормального сусіда”²⁰¹. Які компроміси сподівався досягнути В. Зеленський з В. Путіним і, знову ж, коли становище було очевидним для усіх геополітичних акторів, окрім засліпленого російським синдромом Президента України.

Не менш хворобливою щодо Росії, В. Путіна і росіян видається позиція В. Зеленського, коли він особисто просив очільника США Д. Байдена не запроваджувати санкції проти російського олігарха Р. Абрамовича, щоб сприяти мирним переговорам²⁰². Речниця Ради Національної Безпеки Білого Дому Е. Горн відмовилася коментувати для The Wall Street Journal цей інцидент, як і в Міністерстві фінансів США²⁰³.

На тлі цього з'ясувалося, що саме Президент Росії В. Путін особисто схвалив участь Р. Абрамовича в переговорах між Україною та Росією щодо врегулювання повномасштабної війни. “Отримавши підтримку Путіна, Абрамович зустрівся з високопосадовцем з Офісу Президента Володимира Зеленського, щоб допомогти організувати переговори. Від того часу обидві сторони почали обговорювати попередній план щодо припинення російського вторгнення до України – хоча Україна та її західні союзники побоюються, що Москва може використати переговори як прийом, щоб виграти час для перегрупування своїх військ та відновлення наземного наступу”, – зазначали обізнані інсайтери The Financial Times²⁰⁴. Підтвердив цей факт виданню й голова української делегації Д. Арахамія, який зустрічався з Р. Абрамовичем у Гомелі під час першого раунду переговорів, мовляв, той ввійшов до процесу через міжнародну єврейську громаду. І попри те, що західні джерела обґрунтовано сумнівалися в тому, що олігарх приніс хоч якусь користь у переговорному процесі, В. Зеленський все ж умовив США і Захід не застосовувати санкції проти путінського протезе! З чого б це?

²⁰¹ РИА Новости. Телеграм-канал. 2022. 25 марта. URL: https://t.me/rjan_ru/155555

²⁰² На початку березня 2022 р. чиновники Міністерства фінансів США розробили низку санкцій, щоб покарати Р. Абрамовича, відомого російського олігарха, після нападу Росії на Україну.

²⁰³ Ukrainian President Asked Biden Not to Sanction Abramovich, to Facilitate Peace Talks. *The Wall Street Journal*. 2022. March 23. URL: <https://www.wsj.com/articles/ukrainian-president-asked-biden-not-to-sanction-abramovich-to-facilitate-peace-talks-11648053860>

²⁰⁴ Putin approved Abramovich's role in Russia-Ukraine talks. *The Financial Times*. 2022. March 25. URL: <https://www.ft.com/content/260fb656-4010-4ffe-96be-a273ec87792b>

Натомість черговою абсурдністю відзначився Офіс Президента України. Зокрема радник А. Єрмак і член української переговорної делегації Д. Подоляк звідкись взяв і чомусь вирішив повідомити публічно, що: “Україна сьогодні диктує правила гри та стала глобальним лідером. Президент України особистість № 1 в цьому світі”²⁰⁵. Було би смішно, коли б не виглядало трагікомічно станом на 24 березня 2022 року. Проте після того як А. Єрмак (тоді заступник голови ОП) ще 20 вересня 2019 р. назвав В. Зеленського одним з найвидатніших лідерів сучасності дивуватися рівню затьмареного словоблудства й водночас прислужницького освітування шефа оточенням Президента України вже не доводиться (попри те, що такі тенденції аж надто подібні до оточення вождів авторитарних диктатур).

Водночас того ж дня в німецькій пресі було опубліковано інтерв'ю М. Подоляка, де він запевняв німецького читача, що в переговорах з РФ є певний прогрес у робочих підгрупах, але загалом просування поки не таке, як хотілося б українській стороні. Було також сказано про необхідність системи гарантій безпеки, до якої увійшли би країни, готові надати ці гарантії, зосібна у військовому сенсі (зокрема США та Росія). Що ж до майбутнього тимчасово окупованого Криму та ОРДЛО, то їх долю, за словами М. Подоляка, повинні вирішувати тільки президенти України та Росії²⁰⁶. Цікаво, а як же Конституція і законодавча база України? Чи змова В. Зеленського з В. Путіним мали би стати істиною і законом? Не менш цікаво, до речі, чому від імені делегації практично усі коментарі давав вказаний позаштатний радник голови ОП, а не голова української делегації (Д. Арахамія)? Хоча відповідь, вочевидь не лише риторична, а й очевидна.

У чому суть бачення офіційного Києва гарантій безпеки Україні спробував пояснити Д. Кулеба, розповівши, що вони повинні б були отримані не тільки від Росії, а й від інших країн. І Росія, запевняв Міністр закордонних справ України, на це погодилася. Усі погоджені між сторонами питання мали б бути юридично підкріплені і ратифіковані парламентом. “Гарантією безпеки Іспанії як члена НАТО є 5-та стаття, у якій ідеться про те, що якщо хтось на неї нападе, усі інші члени [Альянсу] будуть її захищати. Ми хочемо чогось подібного. Тобто, якщо хтось нападе на Україну, ті країни, які нададуть свої гарантії безпеки, протягом 24 годин повинні будуть відправити усе необхідне озброєння, прийняти Резолюцію Радбезу ООН з вимогою припинити

²⁰⁵ Михайло Подоляк. *Twitter*. 2022. 24 березня. URL: https://twitter.com/Podolyak_M/status/1507026484472516610

²⁰⁶ Gnauck G. Ukraines Unterhändler Podoljak: “Der Krieg ist bereits ein Stück des Dritten Weltkriegs”. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 2022. Marsch 24. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/ukraine-krieg-interview-mit-kiews-unterhaendler-podoliak-17906067.html>

агресію і запровадити санкції”, – пояснив Д. Кулеба²⁰⁷. З цього приводу Україна вела перемовини з США, Британією, Німеччиною, Францією і Туреччиною. Утім, залишалося незрозумілим, що такий формат міг коїти проти, власне, агресії самої Росії.

Тоді ж Президент України відповів на запитання, чи готовий він і за яких умов зустрітися з очільником держави-агресора В. Путіним. Про це очільник Української держави розповів в інтерв'ю la Repubblica. “Протягом місяця триває широкомасштабна війна Росії проти України. Я готовий до цієї зустрічі й зараз, про що неодноразово публічно заявляв. Всім нам потрібен мир. Ми готові обговорювати умови припинення вогню, умови миру, але не готові виконувати ультиматуми”, – наголосив В. Зеленський²⁰⁸.

За перемовини продовжували виступати й лідери держав, що мали щодо Росії свої геополітичні інтереси, зокрема Китай та Туреччина. Вже 25 березня В. Зеленський мав чергову телефонну розмову з Р. Ердоганом. У своєму Twitter Президент України написав, що йшлося про підсумки саміту НАТО, оцінки дипломатичних зусиль, продовольчу кризу та підтримку Туреччини²⁰⁹. Ані слова про мирні переговори з Росією.

Утім про них в тій розмові оповів Р. Ердоган, що повернувся з Брюсселя і який того самого дня заявив, що Україна та Росія близькі до консенсусу щодо чотирьох з шести пунктів переговорного процесу. Президент Туреччини розповів, що після перемовин в Анталії глав МЗС РФ та України, організованих зусиллями турецької сторони, очільник його МЗС М. Чавушоглу здійснив візит до Москви та Львова. Не раз з колегами обговорював тему і Міністр національної оборони Туреччини Х. Акар. Контакти продовжуються, запевнив Р. Ердоган.

Повертаючись до теми переговорного процесу між Москвою та Києвом, Р. Ердоган наголосив на питаннях, стосовно яких є чи відсутній консенсус. “Вважаю, за чотирма пунктами у переговорах є консенсус. Перший пункт стосується вступу України до НАТО. Спочатку Україна наполягала на членстві в Альянсі, але згодом [Президент Володимир] Зеленський почав заявляти про можливість відмови. Інший пункт стосується прийняття російської мови в Україні як офіційної. Зеленський погодився з цим. Російською мовою і так говорять практично на

²⁰⁷ Sahuquillo M. El ministro de Exteriores ucranio: “Rusia pagará sus crímenes de guerra durante décadas”. *El País*. 2022. 24 Mar. URL: <https://elpais.com/internacional/2022-03-24/el-ministro-de-exteriores-ucranio-rusia-pagara-sus-crímenes-de-guerra-durante-decadas.html>

²⁰⁸ Орлова В. Зеленський відповів, чи готовий до зустрічі з Путіним. *УНІАН*. 2022. 24 березня. URL: <https://www.unian.ua/politics/zelenskiy-vidpoviv-chi-gotoviy-do-zustrichi-z-putinim-novini-ukrajina-11757457.html>

²⁰⁹ Volodymyr Zelenskyu / Володимир Зеленський. *Twitter*. 2022. 25 березня. URL: <https://twitter.com/ZelenskyUa/status/1507410303205658628>

території усєї України. У цьому плані проблем немає”, – наголосив глава Турецької Республіки²¹⁰.

За його словами, ще одна важлива тема, яку обговорювали сторони конфлікту, стосувалася демілітаризації України. “Звичайно, Україна – це держава, тому про прийняття роззброєння від А до Я не йдеться. Але й з цього питання незрозумілих аспектів немає. Тобто українська сторона заявила, що може піти на певні поступки і з цього питання. Четвертий пункт переговорів стосується колективної безпеки. Україна продемонструвала позитивний підхід і щодо цього”, – продовжив Р. Ердоган²¹¹.

Проте консенсусу, за словами Президента Туреччини, все ще не було щодо Криму та Донбасу. У результаті В. Зеленський запропонував провести референдум щодо Донбасу. Р. Ердоган, до речі, вказав у зв’язку з цим на мудрість і лідерські якості глави Української держави. Що стосується Криму, Туреччина від початку відкрито і чітко виступила проти окупації півострова, наголосив Р. Ердоган. Турецький провідник уточнив, що особисто озвучував позицію Анкари з цього питання на кожних переговорах з російським колегою В. Путіним. “Але на той час Захід не мав такої чіткої позиції з цієї теми, як сьогодні. Це все трапилося з нами сьогодні, тому що на Заході не прийняли таку позицію”, – додав Президент Туреччини²¹².

Отж, лідер Туреччини Р. Ердоган на зустрічі з журналістами авторитетно заявив, що по чотирьом з шести пунктів є поступки України (I. Нейтралітет і не вступ до НАТО; II. Російська мова; III. Демілітаризація; IV. Колективні гарантії безпеки, в тому числі й від Росії як гаранта), ще по одному пункту є пропозиція В. Зеленського провести референдум (V. Приналежність окупованого Донбасу) і лише по шостому питанні до компромісу ще не дійшли (VI. Окупований й анексований Крим).

Зберегти політичне обличчя В. Зеленського перед власними громадянами поспішив очільник МЗС Д. Кулеба, який того ж дня пояснив, що у підгрупах делегацій одночасно обговорюється багато різних питань, а переговорний процес йде надзвичайно важко. “Немає жодного консенсусу з Росією щодо згаданих Президентом Туреччини чотирьох пунктів. Зокрема, єдиною державною мовою в Україні є і буде українська. Та й загалом класифікація ключових тем переговорів на чотири або іншу кількість пунктів є некоректною”, – запевняв він²¹³. Не

²¹⁰ Ердоган: Україна и РФ близки к консенсусу по 4 из 6 пунктов переговоров. *Анадолу*. 2022. 25 марта. URL: <https://www.aa.com.tr/ru/политика/ердоган-украина-и-рф-близки-к-консенсусу-по-4-из-6-пунктов-переговоров/2545588>

²¹¹ Там само.

²¹² Там само.

²¹³ Петришин О. Переговорний процес йде надзвичайно важко, – Кулеба. *Вечірній Київ*. 2022. 25 березня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/63733/>

переконливо, варто зауважити, адже Д. Кулеба не заперечив обгрунтовано слова Р. Ердогана (чи Президент Туреччини прилюдно брехав?).

Про це ж говорив й голова ОП А. Єрмак під час виступу на Atlantic Council 26 березня, коли заявив, що Україну не влаштує компроміс на російських умовах й закликав партнерів і союзників до пошуків формату, який буде ефективно й довго працювати²¹⁴. Прикметно, що сам В. Зеленський взагалі промовчав з приводу слів Р. Ердогана, а отже, побічно підтвердив їх. Проте вже невдовзі виявиться, що і А. Єрмак, і Д. Кулеба, м'яко кажучи, говорили неправду.

Тим часом, коли 25 березня The Economist запитав В. Зеленського дати відповідь на питання: “Як виглядає українська перемога?”, Президент України не зміг дати означену відповідь. “Ми розуміли, що росіяни можуть атакувати, але не розуміли масштабів. [...] Перемога – це врятувати якомога більше життів. Так, врятувати якомога більше життів, бо без цього ніщо не мало б сенсу. Наша земля важлива, так, але зрештою це лише територія, – сказав В. Зеленський. – [...] Це моя відповідь на запитання, якою буде перемога України. Можливо, наша перемога тимчасова, можливо, без вирішення всіх питань, але ми обрали напрямок, у якому будемо рухатися”²¹⁵.

Потім журналістка запитає його: Для вас “перемога” означає врятувати якомога більше життів, але політично це може бути неприпустимим. Як можна перемагати, рятувати життя і водночас рятувати країну? Це взагалі можливо? Відповідь була, але фактично без відповіді. “Врятувати всіх, відстояти всі інтереси, захистивши людей і не віддавши територію, мабуть, непосильна задача. Ти маєш рацію. Це складний вибір, але іноді існують так звані “принципові” рішення. Взяти, наприклад, міста, які, якби ми вирішили їх добровільно покинути, забрав би Путін, який би продовжував наступати все далі й далі, тому що у нього апетит голодного. Тут важливо не те, чи є цей вибір “хорошим” чи “поганим” як таким. Важливо, щоб рішення приймалося разом з людьми”, – туманно говорив В. Зеленський²¹⁶. Усе це доконано свідчить, що у Президента України не було уявлення, що собою якою для його держави має бути “перемога”, а отже, він не мав й стратегії її досягнення ані в мілітарному контексті, ані в політичному.

Крім того, В. Зеленський раптом припустив, що В. Путін не знає правди про війну: “Іноді мені здається, що політики живуть в інформаційному вакуумі. Ми бачимо, що зараз із Путіним закрита атмосфера. Отже, він

²¹⁴ Андрій Єрмак. *Twitter*. 2022. 26 березня. URL: <https://t.me/ermaka2022/82>

²¹⁵ Volodymyr Zelensky in his own words. The transcript from his meeting with our journalists. *The Economist*. 2022. March 27. URL: <https://www.economist.com/europe/2022/03/27/volodymyr-zelensky-in-his-own-words>

²¹⁶ Там само.

не знає. [...] Це означає, що він не може зрозуміти або не може знати, що відбувається на вулиці. [...] Навіть я, якби я сидів в офісі і три-чотири дні не виходив на вулицю, я б не мав правильної інформації про те, що відбувається в світі”²¹⁷. А потім почав переконувати журналістів й західного читача, що й росіяни нібито не розуміють, що відбувається між Україною та Росією. “Не забувайте, що прості росіяни зараз ізольовані, позбавлені інформації. Вони не знають, що відбувається, – зауважував В. Зеленський. – Ситуація, коли український народ, а не український Президент [використовується як щит, є неправильно]. Український народ гине. Росіяни не знають, що відбувається. Вони не розуміють”²¹⁸. Приголомшлива ілюзія Президента воюючої держави!

Тоді The Economist прямо запитав, чи може бути тривалий мир з В. Путіним. Відповідь В. Зеленського була не менш дивною: “Не знаю. Я не знаю, чи Путін взагалі знає відповідь на це питання. Думаю, на його рішення впливатиме багато факторів. Стабільність у регіонах, де присутня Росія, відіграватиме свою роль і впливатиме на його рішення. Питання того, як зміняться відносини між Росією та Україною внаслідок того, що сталося, є великим. Я не маю на це відповіді. Це велика проблема, дуже велика проблема”²¹⁹.

Підтвердив В. Зеленський також своє бажання зустрітися особисто з В. Путіним, запевняючи, що має багато чого сказати йому. “Ми повинні говорити. Це не одне питання, не одна відповідь. Йдеться про рішення. Ми повинні говорити про конкретні речі, про конкретні місяці, можливо, щось про роки, можливо, щось вирішити зараз, можливо, поговорити, якщо ми не можемо знайти рішення і домовитися не сваритися з цього приводу. Це моя філософія, – запевняв він – Робимо все крок за кроком. Давайте шукати рішення крок за кроком. Ми можемо говорити про все. Але ми не можемо йти на компроміс у всьому. Ми маємо розуміти, що Україна – це наша земля. Він повинен розуміти, що відбувається, і ми повинні розуміти один одного, якщо це можливо. Це не про повагу, про любов чи щось інше. Справа не в почуттях. Це дуже конкретно. Є проблема, і ми маємо її детально розібратися та вирішити”²²⁰.

Коли ж здивована журналістка перепитала Президента України чи він вірить, що В. Путін заперечує право України на існування, той знову почав переконувати її, що В. Путін перебуває в ізоляції і не розуміє сучасної України. “Я не думаю, що він візуалізує у своїй свідомості ту ж Україну, яку ми бачимо. Він сприймає Україну як частину свого світу, свого світогляду, але це не відповідає тому, що відбувалося за останні 30

²¹⁷ Там само.

²¹⁸ Там само.

²¹⁹ Там само.

²²⁰ Там само.

років. Я не думаю, що Путін був [у] бункері два тижні чи шість місяців, а більше двох десятиліть. Я не маю на увазі це буквально, а в тому сенсі, що він перебував в інформаційній ізоляції, отримуючи інформацію від свого товариства. І Україна, поки він був у цьому бункері, суттєво змінилася. Тож те, як він бачить Україну, дуже відрізняється від тієї України, яка насправді існує в реальному житті”, – широко переконував В. Зеленський²²¹.

Зрештою Президент України виявив свої страхи щодо опинитися “перед вибором, чи ризикувати стати жертвою. Це найважче зробити”²²². І ця фраза також багато чого пояснює у його несамовитому прагненні мирних перемовин з В. Путіним, позаяк він, В. Зеленський, воювати був змушений як верховний головнокомандувач, але не вірив у перемогу і боявся зазнати поразки (“стати жертвою”) як Президент України. Така конфігурація його свідомості, абсолютно без будь-якого бачення що таке “перемога”, й підштовхувала його до пошуку точок дотику з В. Путіним зі сподіванням досягти компромісів і водночас знову ж таки, не стати його жертвою. “Цілком можливо, що деякі компроміси, які не загрожують нашому фізичному виживанню, будуть зроблені, щоб врятувати життя тисяч людей. Що стосується компромісів, які можуть загрозувати розпадом країни, то тих, які пропонує Путін, а точніше вимагає у вигляді ультиматуму, ми ніколи не підемо на них. Ніколи”, – заявив В. Зеленський²²³. І додав: “Ми перемагаємо, доки залишаємось рішучими щодо того, щоб не поступатися цим вимогам”²²⁴. Тож на той момент він чомусь вважав становище України відносно вигідним, що давало змогу її делегації та Президентові переконати Кремль від ультимативних вимог і вгамування своїх загарбницьких апетитів.

Тим часом 26 березня Президент США Д. Байден, перебуваючи у Польщі, назвав кремлівського лідера “м’ясником” після того, як поспілкувався з українськими біженцями у Варшаві. “Він м’ясник”, – сказав Д. Байден про В. Путіна, коли його запитали про те, що він думає після зустрічі з українцями²²⁵. У своїй же промові Д. Байден також підкреслив, що “Путін не має залишатися при владі”. Але, як згодом пояснили у Білому Домі, цими словами Президент США хотів підготувати демократії світу до тривалого конфлікту щодо України, а не підтримати зміну режиму в Росії. І все ж, цитата: “Заради Бога, ця людина не може залишатися при владі”²²⁶.

²²¹ Там само.

²²² Там само.

²²³ Там само.

²²⁴ Там само.

²²⁵ Joe Biden: Putin jest rzeźnikiem. *Onet*. 2022. 26 marca. URL: <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/joe-biden-putin-jest-rzeznikiem/y3q6zct,79cfc278>

²²⁶ Biden says Putin “cannot remain in power,” but White House says it’s not call for regime change. *CNN*. 2022. March 26. URL: <https://edition.cnn.com/europe/>

Свою чергою 27 березня 2022 р. В. Зеленський влаштував добродушну півтори годинну зустріч з російськими ЗМІ (для видань “Медуза”, “Дождь”, “Зыгарь”, “Коммерсант”, “Новая газета”). Ось як окреслив Президент України мету мирних переговорів з Росією: “Максимально зменшити кількість жертв, скоротити терміни цієї війни. Вивести війська Російської Федерації на компромісні території – а це все, що було до 24 лютого, до нападу. Нехай повернуться туди.

Я розумію, що змусити Росію повністю звільнити територію неможливо, це призведе до третьої світової війни. Я чудово все розумію і усвідомлюю. Тому я й говорю: це компроміс. Поверніться туди, з чого все почалося, і там спробуємо вирішити питання Донбасу, складне питання Донбасу”²²⁷. В. Зеленський також додав, що “[Про входження самопроголошеної “ЛНР” в Росію] я, мабуть, говоритиму з власником [Путіним] цих людей [Пасічника], а не з цими товаришами”²²⁸. Тобто В. Путін – власник Донбасу? Щодо приналежності Кримського півострова, Президент України заявив, що “Крим силовим шляхом забирати не будемо, людей шкода, наших шкода людей”²²⁹. Президент також прокоментував інші вимоги з боку Росії і три з них (денацифікація, демілітаризація, російська мова як державна), за словами В. Зеленського, навіть не обговорюються.

“Гарантії безпеки та нейтралітет, без’ядерний статус нашої держави. Ми готові на нього йти. Це найголовніший пункт... Він глибоко опрацьований, але мене цікавить, щоб це не був ще один папірець а-ля Будапештський меморандум і таке інше”, – заявляв тоді ж В. Зеленський²³⁰. За його словами, російській стороні потрібні гарантії, що це станеться, але це вимагає зміни Конституції України, а цей процес триватиме щонайменше рік: “Лише народ може ухвалити рішення, що буде такий статус і такі гарантії. Референдум відбудеться протягом кількох місяців, а зміни до Конституції відбуватимуться щонайменше рік відповідно до чинного законодавства. Мінімум рік”²³¹.

“Нас цікавить, щоб цей папір перетворився на серйозну угоду, яка буде підписана... Це я зараз перейду до референдуму. Який буде підписаний там, де є пункти гарантій безпеки, усіма гарантами цієї безпеки. Він обов’язково має бути ратифікований парламентами країн-гарантів, це

[live-news/ukraine-russia-putin-news-03-26-22/index.html](https://www.youtube.com/watch?v=Cn69KepHE7A&t=7s)

²²⁷ Інтерв’ю Зеленського російським журналістам | Інтерв’ю Зеленського російським журналістам. *Факти ICTV*. 2022. 27 березня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Cn69KepHE7A&t=7s>

²²⁸ Зеленський розповів журналістам з РФ, чому готовий відмовитися від НАТО. *Європейська правда*. 2022. 27 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/27/7136752/>

²²⁹ Там само.

²³⁰ Там само.

²³¹ Там само.

два. І обов'язково має бути референдум в Україні. Чому? Тому що ми маємо закон про референдуми. Ми прийняли його. Зміни того чи іншого статусу... А гарантії безпеки передбачають конституційні зміни. Розумієте, так? Конституційні зміни. Це дві сесії”, резюмував він²³².

Стверджував також В. Зеленський, що референдум неможливий, коли є присутність військ, тобто Росія спочатку має вивести свої формування з території України на рівень становища сил, що був 24 лютого 2022 року. “Хай повернуться туди. Я розумію, що змусити Росію повністю звільнити територію неможливо, це приведе до третьої світової війни. Я прекрасно все розумію. Тому я і кажу: це компроміс”, – додав він²³³. Ось тільки Президент України не обгрунтував, навіщо тоді В. Путіну було розпочинати цю тотальну війну, аби просто відвести власні ж війська, а отже – “компроміси” з боку офіційного Києва мали би стати більшими, ніж були заявлені для широкого загалу.

Зі свого боку, голова МЗС РФ С. Лавров 28 березня заявив, що прямі переговори між президентами Росії та України відбудуться лише тоді, коли обидві сторони будуть ближче до досягнення врегулювання²³⁴. Того ж дня В. Зеленський підтвердив, що 29 березня у Стамбулі розпочнеться відновлення мирних переговорів з Росією з наміром обговорити нейтралітет України разом із відмовою від будь-яких претензій України на членство в НАТО в майбутньому²³⁵.

ВИСНОВКИ

У підсумку перемовини у Стамбулі таки відновилися і там усіх вищевказаних компромісів попередньо було досягнуто, справа залишалася за деталями, механізмами та засобами втілення. Власне, про це в колонці для Bild згодом написала й пані Міністр закордонних справ Німеччини А. Бербок, яка зазначала, що “Україна вела переговори з Росією в Стамбулі в березні 2022 року і була готова до поступок. Підставою було те, що РФ виведе війська. Але замість цього сталася Буча. Людям зв'язували руки і розстрілювали перед їхніми будинками. Жінок

²³² Там само.

²³³ Там само.

²³⁴ Putin-Zelenskiy meeting needed once sides closer on key issues, Lavrov says. *Reuters*. 2022. March 28. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/putin-zelenskiy-meeting-needed-once-sides-closer-key-issues-russias-lavrov-2022-03-28/>

²³⁵ Zelenskiy says Ukraine willing to discuss neutrality at Russia talks. *The Guardian*. 2022. March 28. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/28/zelenskiy-hails-upcoming-ukraine-russia-peace-talks-amid-fallout-from-biden-comments-on-putin>

гвалтували. Росія вивозила дітей з України. А взимку бомбила українські електростанції, щоб людям довелося жити в темряві та холоді”²³⁶.

Тоді, у квітні 2022 року, згідно з проектом угоди під назвою “Про постійний нейтралітет України й гарантії безпеки”, у якому було 18 статей і який опинився в розпорядженні *The Wall Street Journal*, Україна мала перетворитися, як влучно зауважило видання, на кастровану державу²³⁷.

У проекті угоди йшлося про те, що Україні, незважаючи на можливість вступу до ЄС, не було би дозволено вступати до військових союзів, таких як НАТО. На українську землю не допускатиметься іноземна зброя. Збройні сили України мали бути скорочені до певного розміру. Росія прагнула обмежити все – від чисельності військ та танків до максимальної дальності дії українських ракет.

Проект угоди Росії з Україною передбачав заборону на іноземну зброю, “включаючи ракетну зброю будь-якого типу, збройні сили та формування”. Українські переговорники початково прагнули зберегти право на 250 тис. військовослужбовців, 800 танків та 1900 артилерійських гармат. Москва ж хотіла, щоб чисельність ЗСУ становила лише 85 тис. військовослужбовців, 342 танки та 519 артилерійських гармат, а також обмежити дальність дії українських ракет 40 кілометрами.

Гарантами дотримання угоди мали виступити іноземні держави, серед яких – США, Великобританія, Китай, Франція (які не знали про це й не давали відповідної згоди) та Росія. На ці країни покладався би обов’язок захищати Україну у разі порушення договору. Але доки він діє, гарантії мали “розірвати міжнародні договори та угоди, несумісні з постійним нейтралітетом України”, включаючи будь-які обіцянки двосторонньої військової допомоги²³⁸. Міжнародні гарантії безпеки не поширювалися б на Крим та Севастополь. Тож фактично документ пропонував облудний спосіб припинити підтримку Києва з боку Заходу.

Офіційний Київ попередньо погодився на гарантії безпеки від Москви, які, проте, не поширювалися на окуповані терени Донецької і Луганської областей та на тимчасово анексований Крим. Договір про безпеку мав би бути імplementований таким шляхом: референдум в Україні, після цього ратифікація парламентами країн-гарантів та Верховною Радою. Питання майбутнього окупованого Донбасу мали би узгоджуватися на особистих перемовинах Президента України В. Зеленського і президента

²³⁶ Baerbock A. Putin will keinen Frieden, er will erobern. *Bild*. 2024. February 24 URL: <https://www.bild.de/politik/inland/politik-inland/annalena-baerbock-in-bild-putin-will-keinen-frieden-er-will-erobern-87270242.bild.html>

²³⁷ Colchester M., Grove T., Marson J. Document From 2022 Reveals Putin’s Punishing Terms for Peace. *The Wall Street Journal*. 2024. March 01. URL: <https://www.wsj.com/world/russia-ukraine-peace-deal-2022-document-6e12e093>

²³⁸ Там само.

РФ В. Путіна. Це питання мало бути винесено в окремих пункт мирного договору. Ця зустріч так і не відбулася.

Кримський півострів залишався би під контролем Москви і не вважався би нейтральним. Україна фактично на 15 років відмовлялася від Криму й пропонувала розв'язати питання виключно шляхом двосторонніх переговорів між Україною та РФ й у будь-якому разі не вирішувати його військовим шляхом – лише політико-дипломатичні зусиллями проводити двосторонні перемовини з приводу статусу півострова.

Москва також наполягала, щоб російська мова використовувалася нарівні з українською в уряді та судах, що, згідно з проектом документа, не було схвалено Києвом. Українські переговорники курсивом виділили текст, що вказував на те, що вони відмовляються обговорювати російський пункт, який вимагав від Києва відмовитися від наміру перейти під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, який переслідує військові злочини. Крім того, Україна зобов'язувалася зафіксувати свій статус фактично позаблокової та без'ядерної держави у формі постійного нейтралітету. Зауважу принагідно, що пізніше голова української делегації Д. Арахамія запевняв і все ще вірив у те, що “вони [росіяни] були готові закінчити війну, якщо ми прийнемо нейтралітет, як Фінляндія колись. І дамо зобов'язання, що не вступатимемо до НАТО”²³⁹. Взамін на ці та інші поступки Києва, ЗС РФ нібито мали відійти щонайменше на позиції, які вони займали на момент 23 лютого 2022 року.

При цьому варто вказати й на інші слова Д. Арахамії, який додав з цього приводу, що угода вимагала би змін до Конституції України та що західні партнери знали про перебіг переговорів і бачили драфти документів: “Вони нам фактично порадили не йти в ефемерні гарантії безпеки (з росіянами), які неможливо було на той час давати взагалі”. “Коли ми повернулися зі Стамбула, приїхав Борис Джонсон до Києва і сказав, що ми взагалі не будемо з ними нічого підписувати – і давайте будемо просто воювати”, – додав Д. Арахамія²⁴⁰. Принагідно доцільно зауважити, що сам Б. Джонсон назвав подібні твердження “повною нісенітницею та російською пропагандою”, а також наголосив, що під час дискусій із В. Зеленським після переговорів у Стамбулі він був стурбований характером будь-якої потенційної угоди та пообіцяв, що Великобританія підтримає Україну “на тисячу відсотків”²⁴¹.

²³⁹ Арахамія заявив, що росіяни зваблювали Україну “миром” за нейтралітет. *Українська правда*. 2023. 24 листопада. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/24/7430282/>

²⁴⁰ Там само.

²⁴¹ Johnson embroiled in war of words over ‘sabotaged’ Ukraine peace deal. *The Times*. 2024. January 10. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/boris-johnson-ukraine-peace-talks-russia-war-k220zcrvf>

Водночас залишалися нерозв'язаними й інші питання, зокрема, що станеться, якщо Україна зазнає нападу. Росія хотіла, щоб усі держави-гаранти домовилися про заходи у відповідь. Це означає, що спільна відповідь буде малоімовірною, якщо агресором виступатиме сама Росія. Крім того Москва хотіла додати Білорусь як гаранта, а Україна – Туреччину, яка на міжнародній арені часто-густо виступала з позицій лояльності щодо Кремля в українському питанні. Переговори тривали, у тому числі у форматі Zoom, й лише у червні 2022 року були повністю припинені.

Тож В. Путін зберігав свої максималістські цілі в Україні, які включали зміну режиму в Києві, щоб забезпечити створення держави, підконтрольної Кремлю. У противному випадку – її знищення. Відтак цілком можна погодитися з твердженням директора британського Дослідницького центру вивчення конфліктів К. Джайлса, що будь-яка подібна мирна угода з боку України “залишає її на милість Росії у разі повторення конфлікту в майбутньому”²⁴².

Документ є нагадуванням про компроміси, на які Росія може спробувати змусити Україну піти, якщо військова підтримка Заходу вичерпається, а Росія досягне значних територіальних успіхів. Й, водночас, епопея “білорусько-стамбульських” мирних переговорів з Росією засвідчує, щонайменше, про дві визначальні очевидності та застороги: перша – Президент України В. Зеленський та його оточення прагнули й прагнутимуть сісти за стіл “компромів” з Росією і зазирнути в очі В. Путіну, прикриваючись патріотичною риторикою; друге – жодні мирні переговори з В. Путіним не можливі на засадах компромів й без факту завдання Росії безпосередньої зрйної поразки на теренах України і висунення Кремлю умов безумовної і повної капітуляції. *Ceterum censeo Carthaginem delendam esse!*

АНОТАЦІЯ

Автор дослідив, проаналізував і реконструював на підставі відкритих джерел перебіг мирних переговорів між делегаціями України та Російської Федерації, що розпочалися у Білорусі після повномасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року.

Висвітлено початок організації переговорів, формування делегацій та вихідні засади обох сторін у перемовному процесі. Проаналізовано і відтворено перебіг переговорів, трансформацію їхнього тривання та пунктів обговорення. Показано і відтворено позиції української та російської сторони у часі тривання роботи обох делегацій, риторичку

²⁴² Colchester M., Grove T., Marson J. Document From 2022 Reveals Putin's Punishing Terms for Peace. *The Wall Street Journal*. 2024. March 01. URL: <https://www.wsj.com/world/russia-ukraine-peace-deal-2022-document-6e12e093>

їхніх речників та офіційні заяви вищих державних керівників Російської Федерації та України, а також ставлення до переговорного процесу світових лідерів, зокрема провідників таких держав, як США, Великобританія, Німеччина, Італія, Ізраїль, Туреччина тощо.

Виявлено компромісові пункти в проєкті мирної угоди між Росією та Україною, на які погоджувався піти офіційний Київ і дипломатичні зусилля офіційної Москви, позиції світової спільноти і міжнародних організацій. Проаналізовано проєкт мирної угоди, що була попередньо погоджена українсько-російською переговорною групою, гіпотетичні засоби її втілення та імплементації, а також пастки для української державності.

ABSTRACT

The author researched, analyzed and reconstructed on the basis of open sources the course of peace negotiations between the delegations of Ukraine and the Russian Federation, which began in Belarus after the full-scale invasion of Russian troops on February 24, 2022.

The beginning of the organization of negotiations, the formation of delegations and the top principles of both parties in the negotiation process are highlighted. The course of negotiations, the transformation of their duration and points of discussion were analyzed and reproduced. The positions of the Ukrainian and Russian sides during the duration of the work of both delegations, the rhetoric of their spokespersons and official statements of the top state leaders of the Russian Federation and Ukraine, as well as the attitude of world leaders to the negotiation process, in particular the leaders of such states as the USA, Great Britain, Germany, Italy, are shown and reproduced, Israel, Turkey, etc.

Compromise points in the draft peace agreement between Russia and Ukraine were identified, to which official Kyiv and official Moscow's diplomatic efforts, positions of the world community and international organizations agreed. The project of the peace agreement, which was previously agreed upon by the Ukrainian-Russian negotiating group, hypothetical means of its realization and implementation, as well as traps for Ukrainian statehood, are analyzed.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрій Єрмак. *Twitter*. 2022. 26 березня. URL: <https://t.me/ermaka2022/82>
2. Арахамія заявив, що росіяни зваблювали Україну “миром” за нейтралітет. *Українська правда*. 2023. 24 листопада. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/24/7430282/>
3. Арестович: Умови України – виведення всіх російських військ, із

Криму й ОРДЛО теж. *Українська правда*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326843/>

4. Байден розкритикував Путіна: “кривавий диктатор та головоріз”. *Дзеркало тижня*. 2022. 17 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/bajden-rozkritikovav-putina-krivavij-diktator-ta-holovoriz.html>

5. Бойко в Україні: “Путін-ху*ло я не скажу”, але агресію армії РФ визнав. *Українська правда*. 2022. 7 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/7/7329204/>

6. Боррель: Ситуація стосовно війни в Україні вирішиться у найближчі 15 днів. *Mind*. 2022. 24 березня. URL: <https://mind.ua/news/20238382-borrel-situaciya-stosovno-vijni-v-ukrayini-virishitsya-u-najblizhchi-15-dniv>

7. Брифінг Д. Кулеби. *Офіційна сторінка МЗС України у Facebook*. 2022. 2 березня. URL: <https://www.facebook.com/100064814226458/posts/329372535899885/?app=fbl>

8. Брифінг І. Верещук. *Офіційна сторінка Офісу Президента України у Facebook*. 2022. 5 березня. URL: <https://fb.watch/kIPbfzFA-V/>

9. В РНБО назвали головну несподіванку російського вторгнення. *Радіо Свобода*. 2022. 10 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rnbo-narad-rosija-lystopad/31746905.html>

10. В Росії відкрито пригрозили застосувати ядерну зброю у випадку “провокації НАТО”. *РБК-Україна*. 2022. 24 березня. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rossii-otkryto-prigrozili-primenit-dernoe-1648104360.html>

11. Гай-Нижник П. П. Напередодні тотальної війни: російське засліплення дипломатії В.Зеленського (травень 2019 – лютий 2022). *Гілея*. 2024. Вип.191–192 (1–2). С. 66 – 82.

12. Гай-Нижник П. П. Російсько-українська війна – війна за життя (2014 – 2022 рр.): періодизація. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 452 – 465.

13. Глава МЗС Туреччини Чавушоглу сьогодні буде в Україні. *BBC News. Україна*. 2022. 17 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/live/news-60673827>

14. Делегації України і РФ в дорозі на третій раунд переговорів. *Українська правда*. 2022. 7 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/7/7329065/>

15. “Денис Кіреєв – співробітник ГУР, якого вбили в автівці СБУ, а тіло викинули на вулицю”. Інтерв’ю з Кирилом Будановим. *Радіо Свобода*. 2023. 22 січня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vбивство-кіреєва/32233661.html>

16. “Для Лукашенка ця війна була шоком”: нардеп Євген Шевченко розповів, як допомагав ГУР влаштувати розмову Зеленського з

Президентом РФ. *Волинські новини*. 2023. 16 травня. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/dlia-lukashenka-tsia-viyna-bula-shokom-nardep-yevhen-shevchenko-rozpoviv-iak-dopomahav-hur-vlashtuvaty-rozmovu-zelenskoho-z-prezydentom-rb/>

17. Дорош С. Нейтральний статус України. Що стоїть за заявами Росії і що відповіла Україна. *BBC News. Україна*. 2022. 16 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60739251>

18. Другий раунд переговорів: “досягли розуміння” щодо гуманітарних коридорів. *Українська правда*. 2022. 3 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/3/7327908/>

19. ZN.UA стали відомі шість ультимативних вимог Росії до України // *Дзеркало тижня*. 2022. 10 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/dtua-stali-vidomi-shist-ultimativnikh-vimoh-rosiji-do-ukrajini.html>

20. Завершився третій раунд переговорів України з росіянами. *Gazeta.UA*. 2022. 7 березня. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_zavershivsyatretij-raund-peregovoriv-ukrayini-z-rosiyanami/1074404

21. Заява МЗС України щодо розриву дипломатичних відносин з Російською Федерацією. *Міністерство закордонних справ України. Офіційний сайт*. 2022. 24 лютого. <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-rozrivu-diplomatchnih-vidnosin-z-rosijskoju-federacijeyu>

22. Звернення Президента України Володимира Зеленського. *Офіс Президента України. Офіційна сторінка на YouTube*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Q6A7gcLJVCY>

23. Зеленський розповів журналістам з РФ, чому готовий відмовитися від НАТО. *Європейська правда*. 2022. 27 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/27/7136752/>

24. Зеленський розповів про можливі компроміси щодо Криму, Донбасу і гарантій безпеки. *BBC News. Україна*. 2022. 8 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60663741>

25. Зеленський розповів, як припинити війну, про членство в НАТО і зустріч з Путіним. *BBC News. Україна*. 2022. 21 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60829512>

26. Зеленський про переговори: Не дуже вірю в результат, але хай спробують. *Українська правда*. 2022. 27 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/27/7326559/>

27. Зеленський – Путіну: “Піди з нашої землі. Сядь зі мною за стіл переговорів”. *Українська правда*. 2022. 3 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/3/7327899/>

28. Змістовні переговори про мир і безпеку для України – єдиний шанс для Росії зменшити шкоду від власних помилок – звернення Президента Володимира Зеленського. *Президент України. Офіційне*

інтернет-представництво. 2022. 19 березня. URL: <https://president.gov.ua/news/zmistovni-peregovori-pro-mir-i-bezpeku-dlya-ukrayini-yedinij-73661>

29. Эрдоган: Украина и РФ близки к консенсусу по 4 из 6 пунктов переговоров. *Анадолу*. 2022. 25 марта. URL: <https://www.aa.com.tr/ru/политика/эрдоган-украина-и-рф-близки-к-консенсусу-по-4-из-6-пунктов-переговоров/2545588>

30. Эфир Delfi – Михаил Подоляк: у нас заготовлены сюрпризы для России, они воюют рабами. *Delfi*. 2023. 17 января. URL: <https://www.delfi.lt/ru/news/live/efir-delfi-mihail-podolyak-u-nas-zagotovleny-syurprizy-dlya-rossii-oni-voyuut-rabami.d?id=92290427>

31. И дипломаты говорят, и пушки не молчат. *Коммерсантъ*. 2022. 13 марта. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5252292>

32. Интервью Зеленского российским журналистам | Интерв'ю Зеленського російським журналістам. *Факти ICTV*. 2022. 27 березня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Cn69KерHE7A&t=7s>

33. Контрнаступ вже почався? Буданов: про Лукашенка, переговори, шпигунів, кінець війни і особисте. *YouTube. Разные люди*. 2023. 16 травня <https://www.youtube.com/watch?v=i1L3Sir9Kр8>

34. Кравець Р., Романюк Р. Три найдовші дні лютого. Як почалася велика війна, в яку ніхто не вірив. *Українська правда*. 2022. 5 вересня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/09/5/7366059/>

35. Кремль – о ходе переговоров России и Украины. *Медуза – live. Телеграм-канал*. 2022. 22 марта. URL: <https://t.me/meduzalive/55405>

36. Кремль подтвердил проведение переговоров РФ и Украины в видеоформате. *Интерфакс*. 2022. 12 марта. URL: <https://www.interfax.ru/world/827832>

37. Кулеба і Лавров поговорили про війну і мир. Про що домовились. *BBC News. Україна*. 2022. 10 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60691136>

38. Кулеба: Змагання за місце зустрічі Зеленського й Путіна більше ніж за Олімпіаду. *Українська правда*. 2022. 17 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/17/7332337/>

39. Лавров заявив, що Росія атакуватиме вантажі із західною зброєю для України. *ObozUA*. 2022. 18 березня. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/russia/lavrov-zayaviv-scho-rosiya-atakuvatime-vantazhi-iz-zahidnoyu-zbroeyu-dlya-ukraini.htm>

40. Лавров сподівається, що війна в Україні завершиться підписанням угоди. *Українська правда*. 2022. 19 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/19/7332761/>

41. Лукашенко каже, що Зеленському треба підписувати угоду, бо Росія “у цій війні не програє”. *Українська правда*. 2022. 17 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/17/7332207/>

42. Мединский и Слуцкий подвели итоги переговоров. *РИА Новости. Офіційний телеграм-канал*. 2022. 3 березня. URL: t.me/rian_ru/150879
43. Михаил Подоляк: “Пусть Россия покажет, что умеет воевать, а не бомбить мирные города”. *YouTube. Meduza*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=15aH0emHZcg>
44. Михайло Подоляк: “Ми переможемо. Питання тільки коли”. *BBC News Україна*. 2022. 21 березня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-60800551?fbclid=IwAR22gnGL1xaOFzCkXMAIg5HG2O14h2FY_nGVsafMZ-cMaheTCvGCEHVqWHo
45. Михайло Подоляк. *Twitter*. 2022. 12 березня. URL: https://twitter.com/podolyak_m/status/1502686810853543937?s=21
46. Михайло Подоляк. *Twitter*. 2022. 16 березня. URL: https://twitter.com/Podolyak_M/status/1504137146713661440
47. Михайло Подоляк. *Twitter*. 2022. 24 березня. URL: https://twitter.com/Podolyak_M/status/1507026484472516610
48. Начался очередной раунд переговоров России и Украины. *Белта*. 2022. 28 февраля. URL: <https://www.belta.by/politics/view/nachalsja-ocherednoj-raund-peregovorov-rossii-i-ukrainy-487710-2022>
49. Об’єкт №1, або Вся влада – в бункері Зеленського. 24.02: Реконструкція. *Українська правда*. 2023. 11 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/07/11/7410729/>
50. Олексій Резніков: Шекспірівське питання стріляти чи не стріляти, стояти не буде. *Українська правда*. 2022. 24 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/02/24/7325213/>
51. ОП звернувся до канцелярії Шольца з проханням організувати зустріч Путіна та Зеленського. *Суспільне. Новини*. 2022. 9 березня. URL: <https://susplne.media/215679-op-zvernuvsja-do-kancelarii-solca-z-prohannam-organizuvati-zustric-putina-ta-zelenskogo/>
52. ОП про переговори з Росією: заяви Москви – “це лише їхні запити”. *Радіо Свобода*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-op-perehovory-uf/31760086.html>
53. Орлова В. Зеленський відповів, чи готовий до зустрічі з Путіним. *УНІАН*. 2022. 24 березня. URL: <https://www.unian.ua/politics/zelenskiy-vidpoviv-chi-gotovyj-do-zustrichi-z-putinim-novini-ukrajina-11757457.html>
54. Офіс Президента назвав Зеленського “одним з найкращих лідерів сучасного світу”. *Еспресо*. 2019. 22 вересня. URL: https://espreso.tv/news/2019/09/22/v_ofisi_prezydenta_zelenskogo_nazvaly_quotodnym_z_naykraschikh_lideriv_suchasnogo_svituquot
55. Петришин О. Переговорний процес йде надзвичайно важко, – Кулеба. *Вечірній Київ*. 2022. 25 березня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/63733/>
56. Песков розповів, чому зустріч Зеленського та

Путіна поки що неможлива. *Слово і Діло*. 2022. 21 березня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/21/novyna/polityka/pyeskov-rozpoviv-chomu-zustrich-zelenskoho-ta-putina-poky-nemozhlyva>

57. Подоляк похвалив поведінку Мединського на перемовинах і розкритикував Лаврова. *Українська правда*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/18/7332467/>

58. Подоляк: Перший раунд переговорів закінчено, сторони ідуть до своїх столиць. *Українська правда*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326889/>

59. Подоляк: Україна робить все, щоб зустріч Зеленського і Путіна відбулася якомога швидше // *Факти ICTV*. 2022. 13 березня. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/polituka/20220313-podolyak-ukrayina-robyt-vse-shhob-zustrich-zelenskogo-i-putina-vidbulasya-yakomoga-shvydshe/>

60. Посадити Путіна за стіл переговорів. Зеленський напряму і через посередників домагається зустрічі. *BBC News. Україна*. 2022. 25 лютого. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60495999>

61. Промова Президента України Володимира Зеленського перед Конгресом США. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 2022. 16 березня. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-pered-kong-73609>

62. Путін не хоче миру – Прем'єр Італії. *Європейська правда*. 2022. 17 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/17/7136160/>

63. Путін озвучив Ердогану свої нинішні вимоги до України. *Українська правда*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/18/7332409/>

64. РІА-Новости. Телеграм-канал. 2022. 11 марта. URL: https://t.me/russian_ru/152797

65. РІА-Новости. Телеграм-канал. 2022. 13 марта. URL: https://t.me/russian_ru/153148

66. РІА-Новости. Телеграм-канал. 2022. 21 марта. URL: https://t.me/russian_ru/154731

67. РІА-Новости. Телеграм-канал. 2022. 22 марта. URL: https://t.me/russian_ru/154954

68. РІА-Новости. Телеграм-канал. 2022. 25 марта. URL: https://t.me/russian_ru/155555

69. Росія змінює поведінку в переговорах щодо війни проти України – Подоляк. *Радіо Свобода*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-peregovory-rf-podoliak/31759113.html>

70. Росія та Україна домовились про гуманітарні коридори. Можливо, у деяких містах і селах не буде вогню. *BBC News. Україна*. 2022. 3 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60594131>

71. Россия потребует от Украины отменить законы против русского языка. *Lenta.ru*. 2022. 23 марта. URL: https://lenta.ru/news/2022/03/23/rus_lang/

72. СБУ під час затримання застрелила українського переговорника в Гомелі – джерела. *Українська правда*. 2022. 5 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/5/7328458/>

73. Сейм Польщі оголосив путіна військовим злочинцем. *Polskie Radio*. 2022. 23 березня. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2925936>

74. С начала переговоров России и Украины прошло 3 часа. *Белта*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.belta.by/politics/view/s-nachala-peregovorov-rossii-i-ukrainy-proshlo-3-chasa-487692-2022/>

75. США не бачать ознак, що путін готовий зупинитися – Блінкен. *Українформ*. 2022. 18 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3432922-ssa-ne-bacat-oznak-so-putin-gotovij-zupinitisa-blinken.html>

76. ТАСС. Телеграм-канал. 2022. 28 февралю. URL: https://t.me/tass_agency/114411

77. ТАСС. 2022. 12 марта. URL: https://t.me/tass_agency/118525

78. Твіт М. Подоляка. *Twitter: Офіційна сторінка М. Подоляка*. 2022. 7 березня. URL: https://twitter.com/Podolyak_M/status/1500891613815525381

79. Твіт Х. Грозева. *Twitter: Офіційна сторінка Christo Grozev*. 2022. 7 березня. URL: <https://twitter.com/christogrozev/status/1500812687009267712>

80. Телеграм-канал О. Дубінського. *Dubinsky.pro*. 2022. 5 березня. URL: <https://t.me/dubinskypro/12275>

81. Телефонный разговор с Федеральным канцлером Германии Олафом Шольцем. *Президент России*. 2022. 4 марта. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/67907>

82. Третій раунд переговорів пройде 7 березня. *Українська правда*. 2022. 5 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/5/7328524/>

83. У Кремлі зустріч Путіна із Зеленським пов'язали “з модальністю” мирного договору. *LB.ua*. 2022. 18 березня. URL: https://lb.ua/news/2022/03/18/510068_kreml_i_zustrich_putina_iz_zelenskim.html

84. У Туреччині відбулись переговори Кулеби з Лавровим. Про що домовились. *Суспільне новини*. 2022. 10 березня. URL: <https://suspilne.media/215827-kuleba-pered-zustriccu-z-lavrovim-v-ankari-proviv-peregovori-z-golovou-mzs-tureccini/>

85. Українська делегація зустрінеється з російською – Зеленський. *ТСН*. 2022. 27 лютого. URL: <https://tsn.ua/politika/pogovoriv-z-oleksandrom-lukashenkom-zelenskiy-1990591.html>

86. Українська делегація їде на переговори з РФ – Українформ.

Українська правда. 2022. 2 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/2/7327545/>

87. Українська делегація прибула до кордону з Білоруссю на переговори з Росією. *TCH*. 2022. 27 лютого. URL: <https://tsn.ua/politika/ukrayinska-delegaciya-pribula-do-gomelya-na-peregovori-z-rosiyeyu-1990684.html>

88. Українська делегація прибула на кордон для переговорів з РФ: у складі – Резніков і Подоляк. *Українська правда*. 2022. 28 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326747/>

89. Українська та російська делегації проведуть переговори на кордоні України й Білорусі. *BBC News. Україна*. 2022. 27 лютого. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60546246>

90. “Це єдиний спосіб завершити війну”: Подоляк оголосив про підготовку до переговорів Зеленського з Путіним. *Еспресо*. 2022. 16 березня. URL: <https://espreso.tv/tse-ediniy-sposib-zavershiti-viynu-podolyak-ogolosiv-pro-pidgotovku-do-peregovoriv-zelenskogo-z-putinim>

91. Черговий раунд переговорів України та РФ тривав півтори години. Далі працюють групи. *Українська правда*. 2022. 21 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/21/7333298/>

92. Юлія Латыніна / Михайл Подоляк. *LatyninaTV*. 2022. 6 березня. URL: https://www.youtube.com/watch?v=J5dn_dPXuIY&t=2283s

93. Я готовий піти на все, якщо моя хода буде з нашим народом – інтерв’ю Зеленського. *Суспільне. Новини*. 2022. 21 березня. URL: <https://suspilne.media/220135-a-gotovij-piti-na-vse-akso-moa-hoda-bude-z-nasim-narodom-intervu-zelenskogo/>

94. Янукович знову прилетів у Білорусь перед переговорами України з росіянами. *Gazeta.ua*. 2022. 7 березня. URL: https://gazeta.ua/articles/world-life/_anukovich-znovu-priletiv-u-bilorus-pered-peregovorami-ukrayini-z-rosiyanami/1074367

95. Янукович у Мінську, Кремль хоче зробити його “Президентом України” – джерела. *Українська правда*. 2022. 2 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/2/7327392/>

96. Baerbock A. Putin will keinen Frieden, er will erobern. *Bild*. 2024. February 24 URL: <https://www.bild.de/politik/inland/politik-inland/annalena-baerbock-in-bild-putin-will-keinen-frieden-er-will-erobern-87270242.bild.html>

97. BELTA. Телеграм-канал. 2022. 18 марта. URL: https://t.me/belta_telegramm/112399

98. Biden says Putin “cannot remain in power,” but White House says it’s not call for regime change. *CNN*. 2022. March 26. URL: <https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-26-22/index.html>

99. Boris Johnson warns of “new age of intimidation” if Russian invasion successful. *The Guardian*. 2022. March 19. URL: <https://www.theguardian.com>

com/world/live/2022/mar/19/russia-ukraine-war-latest-zelenskiy-urges-honest-peace-talks-without-delay-russian-forces-tighten-grip-around-mariupol-live

100. Colchester M., Grove T., Marson J. Document From 2022 Reveals Putin's Punishing Terms for Peace. *The Wall Street Journal*. 2024. March 01. URL: <https://www.wsj.com/world/russia-ukraine-peace-deal-2022-document-6e12e093>

101. Volodymyr Zelenskyu / Володимир Зеленський. *Twitter*. 2022. 12 березня. URL: <https://twitter.com/ZelenskyUa/status/1502753980199358469>

102. Volodymyr Zelenskyu / Володимир Зеленський. *Twitter*. 2022. 25 березня. URL: <https://twitter.com/ZelenskyUa/status/1507410303205658628>

103. Volodymyr Zelensky in his own words. The transcript from his meeting with our journalists. *The Economist*. 2022. March 27. URL: <https://www.economist.com/europe/2022/03/27/volodymyr-zelensky-in-his-own-words>

104. David Braun. *Офіційна сторінка Д. Арахамії у Facebook*. 2022. 3 березня. URL: <https://www.facebook.com/david.braun.50951/posts/10209373061040937>

105. Eleanor Beardsley. *Twitter*. 2022. Septembre 07. URL: <https://twitter.com/EIBeardsley/status/1567479046061056000>

106. Emmanuel Macron. *Twitter*. 2022. March 03. URL: <https://twitter.com/EmmanuelMacron/status/1499461402326704128>

107. Emmanuel Macron diz que não irá a Kyiv “em vão”. *Noticias ao minuto*. 2022. Mars 17. URL: <https://www.noticiasao minuto.com/mundo/1955948/emmanuel-macron-diz-que-nao-ira-a-kiev-em-vao>

108. Foreign Ministers of Turkey, Ukraine and Russia will hold a trilateral meeting in Antalya. *Anadolu*. 2022. March 07. URL: <https://www.aa.com.tr/ru/турция/главы-мид-турции-украины-и-рф-проведут-трехстороннюю-встречу-в-анталье/2526448>

109. Gnauck G. Ukraines Unterhändler Podoljak: “Der Krieg ist bereits ein Stück des Dritten Weltkriegs”. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 2022. Marsch 24. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/ukraine-krieg-interview-mit-kiews-unterhaendler-podoliak-17906067.html>

110. Guerra Russia-Ucraina, la diretta – A Mariupol “20mila civili morti”. Biden: “Putin dittatore omicida”. Macron: “Francia si prepari per guerra ad alta intensità”. *il Fatto Quotidiano*. 2022. Mar 17. URL: <https://www.ilfattoquotidiano.it/live-post/2022/03/17/guerra-russia-ucraina-la-diretta-a-mariupol-20mila-civili-morti-biden-putin-dittatore-omicida-macron-francia-si-prepari-per-guerra-ad-alta-intensita/6528345/>

111. İbrahim Kalın: Rusya'ya yaptırım uygulamayı düşünmüyoruz. *TRT Haber*. 2022. March 10. URL: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ibrahim-kalin-rusyaya-yaptirim-uygulamayi-dusunmuyoruz-662688.html>

112. Israel PM says big gaps remain in bid to end Ukraine-Russia conflict.

Reuters. 2022. March 21. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/israel-pm-says-big-gaps-remain-bid-end-ukraine-russia-conflict-2022-03-21/>

113. Jacqui Heinrich. *Twitter*. 2022. March 16. URL: <https://twitter.com/JacquiHeinrich/status/1504171036333551624>

114. Jean-Yves Le Drian : “On ne négocie pas avec un revolver sur la tempe”. *Le Parisien*. 2022. Mars 17. URL: <https://www.leparisien.fr/international/jean-yves-le-drian-on-ne-negocie-pas-avec-un-revolver-sur-la-tempe-16-03-2022-T7WOW3TBLVAYFGNT2QBMXEW53I.php>

115. Joe Biden: Putin jest rzeźnikiem. *Onet*. 2022. 26 marca. URL: <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/joe-biden-putin-jest-rzeznikiem/y3q6zct,79cfc278>

116. Johnson embroiled in war of words over ‘sabotaged’ Ukraine peace deal. *The Times*. 2024. January 10. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/boris-johnson-ukraine-peace-talks-russia-war-k220zcrvf>

117. Joint Statement on Further Restrictive Economic Measures. *The White House*. 2022. February 26. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/02/26/joint-statement-on-further-restrictive-economic-measures>

118. Kanzler-Gespräch mit Kreml-Chef nach Kriegsausbruch. Was Scholz nach seinem Putin-Telefonat besonders quälte. *Bild*. 2023. August 28. URL: <https://www.bild.de/politik/inland/politik-inland/ukraine-krieg-was-scholz-nach-seinem-putin-telefonat-besonders-quaelte-85191144.bild.html>

119. Krasnolutska D. Russia Peace Talks May Last Several Weeks, Kyiv Negotiator Says. *Bloomberg*. 2022. March 18. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-18/russia-peace-talks-may-last-several-weeks-kyiv-negotiator-says>

120. Latest Defence Intelligence update on the situation in Ukraine – 21 March 2022. *Twitter. Ministry of Defence. UK*. 2022. March 21. URL: <https://twitter.com/DefenceHQ/status/1505786552332529665>

121. Liz Truss interview: “The West focused on cheap goods at the expense of freedom and security”. *The Sunday Times*. 2022. March 18. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/liz-truss-interview-the-west-focused-on-cheap-goods-at-the-expense-of-freedom-and-security-k8j5ndmbz>

122. Michel Ch. Wenn wir Frieden wollen, müssen wir uns auf Krieg vorbereiten. *Der Spiegel*. 2024. März 18. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-wie-europa-dem-russischen-vormarsch-entgegenzutreten-kann-gastbeitrag-von-charles-michel-a-021afb92-ca38-456c-92c0-4ef529ff5632>

123. No diplomatic off-ramp in sight for Russia’s war in Ukraine. *CNN*. 2022. March 11. URL: <https://edition.cnn.com/2022/03/11/politics/ukraine-russia-putin-diplomacy/index.html>

124. Prime Minister Boris Johnson at #CPSC22. *Twitter Conservatives*. 2022. March 19. URL: <https://twitter.com/Conservatives/status/1505151776663744512>

125. Présidentielle: Emmanuel Macron évalué à 50 milliards d'euros par an le coût de son programme. *BFM.TV*. 2022. Mars 17. URL: https://www.bfmtv.com/politique/elections/presidentielle/en-direct-presidentielle-j-24-macron-presente-son-programme-melenchon-en-hausse-dans-les-sondages_LN-202203170099.html

126. Premier Boris Johnson dla PAP: nie ma powrotu do normalnych relacji z Rosją. *Polska Agencja Prasowa*. 2022. 8 Marsz. URL: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1107352%2Cpremier-boris-johnson-dla-pap-nie-ma-powrotu-do-normalnych-relacji-z-rosja>

127. Put Putin on trial. *Avaaz. The World in Action*. 2022. March 14. URL: https://secure.avaaz.org/campaign/en/prosecute_putin_loc/

128. Putin approved Abramovich's role in Russia-Ukraine talks. *The Financial Times*. 2022. March 25. URL: <https://www.ft.com/content/260fb656-4010-4ffe-96be-a273ec87792b>

129. Putin lays out demands of Ukraine prior to any ceasefire negotiations in call with Turkey's president. *CNN*. 2022. March 19. URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-19-22/h_7adb6c5727de938ff3681fe68a0509c7

130. Putin-Zelenskiy meeting needed once sides closer on key issues, Lavrov says. *Reuters*. 2022. March 28. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/putin-zelenskiy-meeting-needed-once-sides-closer-key-issues-russias-lavrov-2022-03-28/>

131. Russia will stop 'in a moment' if Ukraine meets terms – Kremlin. *Reuters*. 2022. March 07. URL: <https://www.reuters.com/world/kremlin-says-russian-military-action-will-stop-moment-if-ukraine-meets-2022-03-07/>

132. Russia, Failing to Achieve Early Victory in Ukraine, Is Seen Shifting to 'Plan B'. *The Wall Street Journal*. 2022. March 20. URL: <https://www.wsj.com/articles/russia-failing-to-achieve-early-victory-in-ukraine-is-seen-shifting-to-plan-b-11647824374>

133. Russian invasion: Exclusive interview with chief Ukrainian negotiator. *Fox News*. 2022. March 05. URL: <https://www.foxnews.com/world/russian-invasion-exclusive-interview-with-chief-ukrainian-negotiator>

134. Russian Spy or Ukrainian Hero? The Strange Death of Denys Kiryeyev. *The Wall Street Journal*. 2023. January 18. URL: <https://www.wsj.com/articles/russian-spy-or-ukrainian-hero-the-strange-death-of-denys-kiryeyev-11674059395>

135. Sahuquillo M. El ministro de Exteriores ucranio: "Rusia pagará sus crímenes de guerra durante décadas". *El País*. 2022. 24 Mar. URL: <https://elpais.com/internacional/2022-03-24/>

el-ministro-de-exteriores-ucranio-rusia-pagara-sus-crimenes-de-guerra-durante-decadas.html

136. Seddon M., Olearchyk R., Massoudi A., Zilber N. Ukraine and Russia explore neutrality plan in peace talks. *The Financial Times*. 2022. March 16. URL: <https://www.ft.com/content/7b341e46-d375-4817-be67-802b7fa77ef1>

137. Selenskyj-Berater Zhovkva. Neutralität verhandelbar – unter Bedingungen. Der *Tagesschau*. 2022. March 08. URL: <https://www.tagesschau.de/ausland/ukraine-krieg-selenskyj-berater-kompromisse-101.html>

138. Trofimov Y. How the best chance to win the Ukraine war was lost. *The Washington Post*. 2024. January 09. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2024/01/09/ukraine-war-win-chance-west-lost/>

139. Turkey's foreign minister says Putin is not against direct talks with Ukrainian president. *CNN World*. 2022. March 10. URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-10-22/h_c2cb4c1b7d42deccf49404f7c060f946

140. Ukraine's demands for security guarantees blindside western allies. *The Financial Times*. 2022. March 18. URL: <https://www.ft.com/content/b153eb2e-c4ed-4d9d-b854-cbfa98038f21>

141. Ukraine and Russia explore neutrality plan in peace talks. *The Financial Times*. 2022. March 16. URL: <https://www.ft.com/content/7b341e46-d375-4817-be67-802b7fa77ef1>

142. Ukraine war: Boris Johnson says Putin invasion has failed. *BBC*. 2022. March 16. URL: <https://www.bbc.com/news/av/uk-politics-60769541>

143. Ukrainian President Asked Biden Not to Sanction Abramovich, to Facilitate Peace Talks. *The Wall Street Journal*. 2022. March 23. URL: <https://www.wsj.com/articles/ukrainian-president-asked-biden-not-to-sanction-abramovich-to-facilitate-peace-talks-11648053860>

144. UK's Truss sceptical on Russia-Ukraine peace talks. *Reuters*. 2022. March 16. URL: <https://www.reuters.com/world/uk/uk-foreign-secretary-truss-sceptical-peace-talks-over-ukraine-2022-03-16/>

145. Zelenskiy says Ukraine willing to discuss neutrality at Russia talks. *The Guardian*. 2022. March 28. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/28/zelenskiy-hails-upcoming-ukraine-russia-peace-talks-amid-fallout-from-biden-comments-on-putin>

146. Zelensky: 'I'm ready for negotiations' with Putin, but if they fail, it could mean 'a third World War'. *CNN*. 2022. March 20. URL: <https://edition.cnn.com/2022/03/20/politics/zelensky-putin-ukraine-negotiations-war-cnntv/index.html>

Information about the author:

Hai-Nyzhnyk P. P.

Doctor of Historical Sciences, Leading Researcher of the I. F. Ruras Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, president of the Ukrainian Academy of Geopolitics and Geostrategy, 8 Generala Almazov, Str., Kyiv – 11, Ukraine, 01011
(Hai-Nyzhnyk@ukr.net)

Гай-Нижник П. П.

доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Президент Української академії геополітики та геостратегії, вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ – 11, Україна, 01011
(Hai-Nyzhnyk@ukr.net)

ЗАКОЛОТ ЄВГЕНА ПРИГОЖИНА 23 – 24 ЧЕРВНЯ 2023 РОКУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Офіцинський Р. А., Ісак Ю. І., Офіцинський Ю. Р.

ВСТУП

Сучасна російсько-українська війна вирізняється масштабними людськими жертвами, руйнуваннями інфраструктури, жорстокою антиукраїнською репресивною політикою російських агресорів на окупованих територіях. Природним є прогнозування тривалості та результатів війни, що досі триває. При цьому бракує системних досліджень про конкуренцію владних угруповань Російської Федерації (далі – РФ). Серед маловивчених проблем є діяльність сумнозвісної Приватної військової компанії “Вагнер”. Її власна назва – псевдонім одного з командирів, колишнього підполковника головного розвідувального управління міністерства оборони РФ, неонациста Дмитра Уткіна¹. Засновник і керівник цієї компанії олігарх Євген Пригожин є впливовим у своїй країні. Йому протегували перший заступник керівника адміністрації президента Сергій Кірієнко й багатії – брати Михайло та Юрій Ковальчуки, себто представники найближчого оточення Володимира Путіна.

Глибше зацікавилися тим питанням у світі внаслідок збройного виступу “вагнерівців” 23 – 24 червня 2023 р. Недарма детальна стаття “Заколот ПВК “Вагнер”” у популярній вільній електронній енциклопедії “Вікіпедія” оприлюднена 60-ма мовами з численними джерельними посиланнями². Як бачимо, вказана подія означена терміном “заколот” (англійською, іспанською та французькою відповідно – “rebellion”, “rebelión”, “rébellion”, німецькою – “Aufstand”, польською – “bunt”, російською – “мятеж” тощо). Цей заколот персоніфікується з постаттю Є. Пригожина і класифікується короткочасним внутрішнім конфліктом і спробою державного перевороту в Росії.

Загалом такі перевороти притаманні зауваженій країні в переломні часи. На початку четвертого року Першої світової війни, наприклад, відбувся збройний виступ верховного головнокомандувача російською армією Лавра Корнілова. Однак йому 27 – 30 серпня (10 – 13 вересня за новим стилем) 1917 р. не вдалося у змаганні з Тимчасовим урядом

¹ Мельников О., Соколова Ю. Пригожин повністю залежний від Путіна. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20230624-prygozhyn-povnisty-u-zalezhnij-vid-putina-a-pvk-vagnera-derzhutvorennya-intervyu-z-kolyshnim-vagnerivcem>.

² Заколот ПВК “Вагнер”. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Заколот_ПВК_“Вагнер”.

установити військову диктатуру, а принагідно й нейтралізувати лівих радикалів, що, зрештою, завдали немислимої шкоди всьому людству.

Методологія нашого дослідження включає сукупність таких головних методів історичного пізнання, як історико-типологічний, історико-генетичний та історико-порівняльний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історичній науці України практично відсутні фахові праці, присвячені не лише окресленій проблемі (це зрозуміло через її нещодавність), але й спадку ПВК “Вагнер” попри значне число новинних публікацій. Вітчизняні дослідники простежили тільки інформаційну кампанію в РФ з набору добровольців у приватні військові компанії, в т. ч. “Вагнер”³. Відображено механізми уславлення загиблих російських військовослужбовців, зокрема мобілізованих в’язнів.

Важливу поточну аналітику продукували іноземні вчені, найперше з Інституту вивчення війни (Institute for the Study of War, скорочено – ISW) зі штаб-квартирою у Вашингтоні. Витримала перевірку часом обґрунтована оцінка американських спеціалістів про те, що Є. Пригожин займає унікальну позицію, пожинаючи переваги залежності В. Путіна від “вагнерівців”, “не несучи формальної відповідальності за жодну вісь чи територію в Україні та маючи значний вплив в інформаційному просторі”⁴. Припущення, що заколот Є. Пригожина і посередництво білоруського диктатора О. Лукашенка інсценовані Кремлем для виявлення прихованих антипутінських опозиціонерів у політичних і військових колах РФ (в українській історіографії існує подібна парадоксальна, проте необґрунтована думка про спричиненість українізації 1920-х рр. прагненням виявити прихильників антирадянських й антиросійських поглядів), в ISW справедливо назвали абсурдними: “Кадри з Путіним, який виступає на національному телебаченні із закликом припинити збройне повстання (an armed rebellion) та попереджає про повторення революції 1917 року, а потім потребує посередництва іноземного лідера для розв’язання повстання, матиме тривалий вплив. Повстання виявило слабкість російських структур безпеки і продемонструвало нездатність Путіна своєчасно використати ресурси для відсічі внутрішній загрози та це більше послабило його монополію на силу”⁵.

³ Сідченко С. та ін. Інформаційні заходи шостого етапу інформаційної кампанії Російської Федерації в ході збройної агресії проти України у вересні 2022 року. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2022. № 3. С. 71 – 80.

⁴ Russian Offensive Campaign Assessment, October 25, 2022. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-october-25>.

⁵ Russian Offensive Campaign Assessment, June 24, 2023. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-june-24-2023>.

Про те, що спроба перевороту “вагнерівців” була спеціальною операцією, заявив секретар Ради національної безпеки і оборони України Олексій Данілов 8 серпня 2023 р.⁶ Це заперечили як у проукраїнських, так і проросійських телеграм-каналах. Одначе зауважена конспіратологічна версія пустила коріння. Мовляв, Пригожин імітував загрозу внутрішнього конфлікту, щоби виявити потенційні вогнища спротиву путінському режиму. У тому нагадав православного священника Георгія Гапона, агента царської охоранки і засновника легального “Зібрання російських фабрично-заводських робітників Санкт-Петербурга” (1904 – 1906), що об’єднало майже 10 тис. осіб.

Згідно з висновком американського аналітика Роба Лі з Інституту досліджень зовнішньої політики (Foreign Policy Research Institute) у Філадельфії, Україна ніколи не була прибутковою для Пригожина, а лише засобом отримати політичну владу⁷. Це не зовсім відповідає істині з огляду на завзяття “вагнерівців” у розграбуванні окупованих територій України 2014 – 2015 рр.

Грунтовно простудіювала зауважену проблематику дослідниця Бет Саннер із Центру науки і міжнародних відносин Белфера (Belfer Center for Science and International Affairs) Гарвардського університету, колишня заступниця директора Національної розвідки США. Вона влучно відзначила, що критика Пригожиним російських зверхників більше загрозували режиму Путіна, ніж сам очільник заколоту⁸.

У попередніх публікаціях ми висвітлювали дотичні аспекти⁹. Йшлося про місце Є. Пригожина й очолюваних ним утворень у внутрішній

⁶ Заколот Пригожина був спланованою спецоперацією, погодженою з Путіним. URL: <https://nv.ua/ukr/amp/pvk-vagner-danilov-skazav-shcho-bunt-prigozhina-buv-specoperaciyeu-uzgodzhenoyu-z-putinim-50344762.html>.

⁷ Буцко Д. Пригожин кинув виклик Путіну. URL: <https://hromadske.ua/posts/prigozhin-kinuv-viklik-putinu-tozh-teper-vin-potencijna-zagroza-dlya-nogo-amerikanskij-analitik-rob-li>.

⁸ Sanner B. Putin and Prigozhin. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/putin-and-prigozhin-its-complicated>. Див. також: Bojórque L., Ávila S. La implosión que se avecina al régimen de putin. *Ciencia Latina*. 2023. № 4. P. 1389 – 1404; Currie I. Exporting Autocracy: Evgenii Prigozhin, the Wagner Group and the Putin Regime’s Scramble for Africa. La Trobe University, 2022. 219 p.; Currie I., Horvath R. The rise of Yevgeny Prigozhin. URL: <https://theconversation.com/the-rise-of-yevgeny-prigozhin-how-a-one-time-food-caterer-became-vladimir-putins-biggest-threat-208450>; Erkan Ç., Ateş A. Wagner Grubu’nun Yapısı ve Operasyonları Üzerine Bir İnceleme. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*. 2023. № 4. P. 111 – 130; Grint K. Letter to putin. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/17427150231190500>; Poroskoun G. Yevgeny Prigozhin and the Wagner Group. URL: <https://www.inss.org.il/publication/wagner>.

⁹ Офіцинський Р., Ісак Ю. Образи російсько-української війни від 2014 р. донині. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 61. Т. 2. С. 18 – 23; Офіцинський Р., Ісак Ю., Сліпецький О. Російська логіка війни проти України

та зовнішній політиці РФ. Наразі **метою дослідження** слугує аналіз передумов, перебігу і поточних наслідків спроби державного перевороту в РФ, здійсненої членами ПВК “Вагнер” у червні 2023 р.

1. Передумови заколоту “вагнерівців”

Раніше ми прогнозували, що протистояння між “баштами Кремля” з огляду на стратегічні провали і тактичні поразки у війні проти України, руйнування єдиної інформаційної картини на засадах офіційної пропаганди розколять російські політичні клани, розхитають путінський режим у політичному, економічному й культурному вимірах, наблизять перспективу розпаду РФ на регіональні уламки, що можуть ворогувати між собою¹⁰.

Багато російських політиків, блогерів, “воєнкорів” вимагали застосування Москвою всього наявного озброєння, тотальної мобілізації, усунення неефективних управлінців¹¹. Однак вони прогавили ймовірність розколу РФ. Концепція громадянської війни в Україні була головним наративом російської пропаганди до широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. Тепер вона оберталася бумерангом проти її творців.

Близький до В. Путіна олігарх Є. Пригожин очікувано захотів зіграти роль самостійного політичного гравця. Він спробував здійснити 23 – 24 червня 2023 р. переворот у РФ за допомоги найманців ПВК “Вагнер”, що попри значні втрати у боях проти сил оборони України більше “героїзувалися” в порівнянні з регулярною російською армією. “Вагнер” і подібні групи Кремль використовував у гібридній агресії проти України і країн Африки.

Це формування поза правовим полем навіть у власне Росії, проте відкрито вербувало найманців серед засуджених. Варто примітити, що в РФ рекрутували позбавлених волі ще під час першої російсько-чеченської війни (1994 – 1996) за подобою мобілізації радянських в’язнів у Другій світовій війні.

Як не дивно, прокуратура України лише в лютому 2023 р. оголосила Пригожину підозру (заочно) в скоєнні кримінальних злочинів, у т. ч.

від 24 лютого донині. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія.* № 13/55. С. 208 – 233; Офіцинський Р., Ісак Ю., Сліпецький О. Російсько-українська війна від 24 лютого 2022 року донині: історичні реалії та поточні уроки. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 62. Т. 2. С. 4 – 9; Офіцинський Р., Ісак Ю., Сліпецький О. Сучасна російсько-українська війна у світлі російської пропаганди. *Вісник науки та освіти.* 2023. № 7. С. 998 1011.

¹⁰ Офіцинський Р., Ісак Ю., Сліпецький О. Російська логіка війни проти України... С. 222.

¹¹ Черный клоун. URL: https://www.dialog.ua/russia/269949_1679033700.

за ведення агресивної війни¹². Адже “Вагнер” відомим став під час російської окупації Криму, допомагаючи невизначеним російським підрозділам – “зеленим чоловічкам”. Потім “вагнерівці” воювали на Донбасі, збили український військовий літак Іл-76, вбивали проросійських ватажків у міжусобицях, штурмували Дебальцеве 2015 р.¹³.

Після тривалого ув'язнення за пограбування і шахрайство у 1980-х рр. Пригожин став успішним ресторатором у Санкт-Петербурзі. Відтак отримав прізвисько “кухар Путіна”. Його “фабрика тролів” від 2013 р. в інтересах Кремля маніпулювала суспільною думкою в інтернеті, зокрема під час президентської кампанії в США 2016 р. Згодом Пригожин в афільованих із “Вагнером” телеграм-каналах накопичив сотні тисяч підписників, безпосередньо взаємодіяв з онлайн-виданнями й агентствами новин.

У січні 2023 р. міністерство фінансів США визнало ПВК “Вагнер” “транснаціональною злочинною організацією”, запровадивши нові санкції проти неї та її партнерів. Для “вагнерівців” характерні злочинні методи. У листопаді 2022 р. вони показово вбили кувалдою свого бійця Євгена Нужина, а відео розправи виклали в інтернеті. Потім Пригожин у футлярі з-під скрипки надіслав закритавлену кувалду до Європейського парламенту.

У лютому 2023 р. Євген Пригожин у відеоролику поскаржився на брак боєприпасів біля звалища трупів “вагнерівців”. У цих смертях, яких “мало бути вп'ятеро менше”, він нецензурно звинуватив міністра оборони РФ Сергія Шойгу і начальника генерального штабу збройних сил РФ Валерія Герасімова через брак боєприпасів¹⁴. Їх насправді постачали “вагнерівцям” безвідмовно.

Приводом до заколоту “вагнерівців” стали профілактичні заходи згаданих Шойгу і Герасімова. Вони намагалися нейтралізувати вплив Пригожина, що вимагав їхньої відставки як неефективних і корумпованих. При цьому Пригожин розкрив сутність подій на окупованих РФ територіях України 2014 – 2023 рр., зокрема їхнє пограбування, поставив під сумнів заявлені цілі “спеціальної військової операції” – “денацифікацію і демілітаризацію України”. Олігарх демонстративно декларував повагу до приватної власності на прикладі

¹² В Україні Пригожину оголосили підозру. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3664553-v-ukraini-prigozину-ogolosili-pidozru.html>.

¹³ Rabin A. Diplomacy and Dividends. URL: <https://www.fpri.org/article/2019/10/diplomacy-and-dividends-who-really-controls-the-wagner-group>; Reynolds N. Putin's Not-So-Secret Mercenaries. URL: <https://carnegieendowment.org/2019/07/08/putin-s-not-so-secret-mercenaries-patronage-geopolitics-and-wagner-group-pub-79442>.

¹⁴ Пригожин на тлі мертвих росіян з “Вагнера”. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64734271>.

нерозграбування продукції та устаткування заводу шампанських вин у захопленій “вагнерівцями” частині міста Бахмут Донецької області.

За кілька днів до заколоту, 20 червня 2023 р., Пригожин украй відверто розповів про щоденні російські втрати у боях проти України до тисячі осіб. Він торкнувся причин краху ідеї “Новоросії” 2014 р. Наголосив на розграбуванні та вивезенні з українського Донбасу до РФ корисних копалин, державного і приватного майна¹⁵. Подібне неодноразово заявляв і радикальний шовініст Ігор Гіркін, який в серпні 2014 р. залишив пост “міністра оборони” “Донецької народної республіки” і втік до РФ.

Такі заяви руйнували конструкцію російської пропаганди, що є в основі тоталітарного режиму в РФ. До того ж, медіаімперія Пригожина, що включала “фабрику тролів” в Ольгіно (район у Санкт-Петербурзі), довго була складовою цією ж машини. Це вагомий удар по репутації російського диктатора, що представляв себе “маскулітним лідером” і провідним тлумачем минулого. Знаменні натяки Пригожина 9 травня 2023 р. на деградацію Путіна – “щасливий дідусь”, можливо, виявиться “закінченим мудаком”¹⁶, тобто нікчемою. Їхній ефект підсилили важливі чинники – тривала близькість до Путіна, наявність приватної армії під назвою “Вагнер”, прихильне російське суспільство, уособлення мілітарного героїзму, власні ЗМІ. Отож вислови Пригожина викликали дискусію в російських медіа, насамперед у телеграм-каналах. Шовіністичні рупори доти підтримували Пригожина, а тепер настільки розгубилися, що вдалися до замовчувань, викривлених тлумачень і заперечень його тез.

Під час і після заколоту критика Пригожина різко посилилася. Доти ситуативний союзник Рамзан Кадіров, глава Чеченської Республіки, вказав на те, що олігарх переслідує особисті економічні вигоди. Неготовність як Пригожина, так і Путіна до силового двобою вдарила по престижу шовіністів. Як авангард ура-патріотів, “вагнерівці” раптово злякалися погроз родинам і прихильникам. Їхній ореол потьмянів. Зросла увага до справжньої ціни заслуг “вагнерівців” – завалювання українських оборонних позицій трупами росіян-“мобіків” (новомобілізованих) і тоннами боєприпасів.

Важливу думку 23 червня 2023 р. висловив командувач Сухопутних військ України Олександр Сирський: успіхи “вагнерівців” ґрунтувалися на нагнітанні страху – миттєвих розстрілах найманців-утікачів¹⁷. До того ж, у квітні 2022 р. Пригожин наказав одразу вбивати полонених.

¹⁵ Кобзар Ю. Просто рекет. URL: <https://www.unian.ua/war/prosto-reket-prigozhin-nazvav-spravzhnyu-metu-vtorgnennya-rf-v-ukrajinu-video-12304236.html>.

¹⁶ Как выиграть войну. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4ivFdOt4Oco&list=LL&index=165>.

¹⁷ Everything is still ahead. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/23/everything-is-still-ahead-inside-a-secret-military-base-with-top-ukraine-general>.

Натомість його підлеглі зазнали величезних втрат у “м’ясних штурмах” української оборони міст Соледар і Бахмут.

Згідно з даними британської розвідки, на початку битви за Бахмут (взимку 2022 – 2023 рр.) загальна чисельність ПВК “Вагнер” на території України склала щонайменше 50 тис. осіб. Тоді ця компанія набрала в російських колоніях і тюрмах понад 38 тис. осіб. Пригожин говорив про 60 тис. мобілізованих в’язнів. Станом на січень 2023 р. з них загинули близько 30 тис., а втрати особового складу “Вагнера” досягли 77 %¹⁸. Причому відзначене угруповання отримало найбільше боєприпасів від міністерства оборони РФ.

Уцілілі в’язні, яких заманювали в ПВК “Вагнер” платнею і помилуванням, після завершення “шестимісячного контракту” поверталися в Росію амністованими¹⁹. Екс-командири “вагнерівців” зізнавалися у масових вбивствах цивільних, зокрема дітей, за особистим наказом Пригожина²⁰. Вони засвідчили страти “вагнерівців” за відмову вбивати українців і вказали на відео, на яких найманцям свої ж ламали руки, вішали або забивали до смерті.

Як відомо, міністерство оборони РФ запровадило “загороджувальні загони”, використавши “кадірівців”, а від травня 2023 р. збільшило мобілізацію ув’язнених, але тільки в підпорядковані собі частини²¹. Однак стратегічних успіхів у війні проти України ні “вагнерівці”, ні російська регулярна армія не досягли, що посилює напругу серед можновладців Росії.

2. Контекст непокори Пригожина

Потерпівши стратегічну поразку в Україні, Кремль удався до ядерних погроз, передусім імовірним підривом замінованої росіянами Запорізької

¹⁸ Чисельність “Групи Вагнера” в Україні. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/546164-chislennost-gruppy-vagnera-v-ukraine-sostavlyayet-okolo-50-tysyach-chelovek-razvedka-britanii>.

¹⁹ Петренко Л. Гепни бабцю молотком. URL: https://zaxid.net/gepni_babtsyu_molotkom_i_ydi_na_viynu_v_ukrayinu_n1556046; Повернувся з України. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/561453-vernulsya-iz-ukrainy-v-yuzhnoy-osetii-vagnerovec-ubil-nozhom-cheloveka-s-dcp-video>; Печенюк А. У Пригожина перестали “карати”. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/u-prigozhina-perestali-karati-naumanciv-stratami-na-tli-velikih-vtrat-poloneni-vagnerivci-12156804.html>.

²⁰ Печенюк А. Дітей вбивав. URL: <https://www.unian.ua/war/alzamat-uldarov-zek-z-pvk-vagnera-na-video-ziznavsya-u-vbivstvi-400-lyudey-u-pidvali-bahmuta-1222366.html>.

²¹ Кобзар Ю. Міноборони РФ розпочало масштабну мобілізацію. URL: <https://www.unian.ua/war/prigozhinu-ne-snilosya-minoboroni-rf-pochalo-masove-verbuvannya-uv-yaznenih-12239232.html>.

АЕС²². У 2022 р. під аналогічною небезпекою була Чорнобильська АЕС, проте російські війська покинули її під загрозою оточення і розгрому. Підрих загарбниками греблі Каховської ГЕС 6 червня 2023 р. і низки дамб у захоплених місцевостях свідчили про їхнє безсилля. Не виключалося застосування атомної зброї в межах Росії – як у внутрішній усобиці, так і для антиукраїнської провокації. Вірогідність того в Білгородській області РФ підтвердив Пригожин перед заколотом²³. Мовляв, бий своїх, аби чужі боялися.

Періодичні закиди російських посадовців про намагання України створити “брудну бомбу” (вибуховий пристрій з радіоактивними елементами) або застосувати хімічну чи біологічну зброю масового знищення бачилися ментальною підготовкою населення РФ до можливих подій. При цьому ні Пригожин, ні значна частина “ліберальної опозиції” були не системними противниками чинного російського ладу, а лише владолобними конкурентами.

Критикуючи одіозні заяви ліберальних опозиціонерів Олексія Навального і Михайла Ходорковського, що Росія не повинна повертати Крим Україні, ексчемпіон світу з шахів, політик в еміграції Гаррі Каспаров наголосив на характерній рисі тоталітарного режиму – прагненні контролювати не тільки вчинки підданих (громадян при тоталітаризмі нема за визначенням), а й уявлення про добро і зло. Через те сутнісна альтернатива Путіну в Росії відсутня. Два яскравих опозиційних лідери, які уособлювали “європейську Росію”, прозрадили, що їхні відмінності від Путіна в “кримському питанні” – суто стилістичні²⁴. Втім, на фоні поразок російських військ 2022 р., перспективи звільнення українцями Криму і сам Каспаров занепокоївся долею російського населення півострова в руслі імперських стереотипів²⁵. Показова теж підтримка Ходорковським заколоту Пригожина²⁶.

Примітною стала поява сутнісної, хоча не зовсім ідейно окресленої альтернативи путінізму з боку формувань у складі сил оборони України,

²² Maçães B. Russia plan to blow up Zaporizhzhia nuclear plant has been “drafted and approved”. URL: <https://www.newstatesman.com/world/europe/ukraine/2023/06/russia-plan-blow-up-zaporizhzhia-nuclear-plant-drafted-approved>.

²³ “Покажем, які ми”. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/570969-pokazhem-kakie-my-prigozhin-predupredil-o-yadernom-udare-po-belgorodskoy-oblasti-video>.

²⁴ Каспаров Г. Имперский тупик популизма. URL: <https://glavcom.ua/columns/kasparov/126812-imperskiy-tupik-populizma.html>.

²⁵ Халілов Р. Після деокупації Криму. URL: <https://ua.krymr.com/a/krym-deokupatsia-rosiyske-naselennia-liberaly-harri-kasparov/31865280.html>.

²⁶ Ходорковський підтримав дії Пригожина. URL: [https://newsyou.info/2023/06/xodorokovskij-pidtrimav-di%#d1%97-prigozhina-j-vagnerivciv-armiyarozvalena-peremogti-ukra%#d1%97nu-vona-ne-mozhe](https://newsyou.info/2023/06/xodorokovskij-pidtrimav-di-prigozhina-j-vagnerivciv-armiyarozvalena-peremogti-ukra%#d1%97nu-vona-ne-mozhe).

як-от: Російський добровольчий корпус (РДК) і Легіон “Свобода Росії” (ЛСР). Публічний представник ЛСР Ілля Пономарьов у 2014 р. був єдиним депутатом Державної думи РФ, який проголосував проти анексії Криму. Згодом емігрував до США, а в 2016 р. отримав українське громадянство і переїхав до Києва. На відміну від РДК, членами якого були переважно праві радикали, ЛСР важко віднести до певного напрямку. Як пояснив Пономарьов: “У підрозділі нема ідеології, що переважає... Вона не ліва і не права, не ліберальна і не консервативна, а об’єднана лише ідеєю протидії агресії”²⁷.

Зазначені підрозділи так само неоднорідні за національним складом. Успіх їхніх рейдів територією РФ залежав і від ситуації в міжнародних відносинах, і від підтримки України. У Москві їх трактували ворогами російсько-православної цивілізації та означили словом “вірус”²⁸, яким шовіністи обзивали росіян, що начебто втратили національну ідентичність і налагодили зв’язки з неросіянами.

Детонатором путчу на чолі з Є. Пригожиним послужив нібито ракетний удар російської армії по тиловому табору “вагнерівців” (без уточнення місця його розташування). До списку претензій Пригожина додалися факти “вкрай недружнього ставлення” до ПВК “Вагнер” з боку міністерства оборони і генерального штабу збройних сил РФ. Олігарх оголосив “марш справедливості” на Москву. Колони бронетехніки й автомобілів “вагнерівців” 23 червня 2023 р. увійшли до Ростова і Воронежа попри спроби зупинити їх потугами, вірними Путіну. У вказаних містах “вагнерівці” зайняли важливі військові та цивільні об’єкти. Інша колона з трьохсот одиниць техніки і чисельністю 4 – 5 тис. осіб рушила на Москву, але, не дійшовши до неї понад сто кілометрів, розвернулася. Символом дводенного протистояння стало збиття “вагнерівцями” шести військових гелікоптерів й одного літака. За посередництва самопроголошеного президента Лукашенка обидві сторони досягли мирової угоди²⁹. Тимчасово “вагнерівців” передислокували до Білорусі.

Цікаво повели себе країни-союзники РФ. Казахстан вустами президента Касима-Жомарта Токаєва визначив заколот “внутрішньою справою Росії”³⁰. Раніше всі оті союзники не надіслали підрозділи воювати на боці Росії проти України. Не зробили цього й після ударів сил оборони

²⁷ Гуменюк О. Війна переноситься на територію РФ. URL: <https://zaborona.com/vijna-perenosytsya-na-terytoriyu-rf>.

²⁸ Террористы из РДК. URL: <https://topcor.ru/35850-terroristy-iz-rdk-reshili-legitimizirovat-sebja-cherez-vstrecchu-s-gubernatorom.html>.

²⁹ Vladimir Putin freezes out hardliners after Wagner mutiny. URL: <https://www.ft.com/content/1d084fc7-d249-451d-b791-56a05b9010fc>.

³⁰ Токаєв удруге за два дні назвав заколот Пригожина “внутрішньою справою” Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tokajev-zakolot-prygozhynavnutrishnyaya-sprava-rosiji/32474976.html>.

України по території РФ і рейдів російських добровольців. Тому, вочевидь, сприяли й неодноразові заперечення традицій державності в Казахстані російськими пропагандистами і чиновниками, включно з Путіним.

При намаганні придушити заколот навіть “кадірівці” не бажали прямої сутички з “вагнерівцями” попри грізні пропутінські заяви чеченських ватажків³¹. Ця лояльність була ситуативною внаслідок значних дотацій з Москви. Їх розподіляв у Чечні Р. Кадіров, що боявся відродження визвольного руху. Поразка “кадірівців” загострила б регіональну ситуацію.

Замороження конфлікту Є. Пригожина і путінського режиму не сподобалося таким шовіністам, як І. Гіркін і екскомандир загону “Восток” О. Ходаковський, що й раніше критикували Кремль. Але обґрунтування російської агресії проти України для них були беззаперечними. Обидва заявили, що головними мотивами Пригожина стало прагнення зберегти власну бізнес-імперію та контроль над ПВК “Вагнер”. Адже міністерство оборони РФ вимагало перепідпорядкування собі найманців, а Путін це підтримав.

Градус протистояння підняли провокативні та образливі звинувачення Пригожина конкурентів у державній зраді, небажанні “воювати по-справжньому”. Він мав на увазі відсутність загальної мобілізації, переведення всієї економіки на військові рейки, “корейзації” РФ – перетворення за зразком Північної Кореї – закриття кордонів, тотальний ідеологічний контроль, масові репресії щодо інакходумців й неугодних. Окремо засудив можливий невігідний “договірняк” – примирення із Заходом.

Доречі, “корейзації”, тотальної війни до “переможного кінця”, воєнного стану в усій РФ, відновлення смертної кари, загальної мобілізації вимагав й Ігор Гіркін. На “Віче Перемоги” (конференції керованого ним “Клубу розсерджених патріотів”) 25 червня 2023 р. він запропонував Путіну у випадку неспроможності всеціло мілітаризувати РФ поступитися іншій особі “законним шляхом”³², тобто піти у відставку. І це при тому, що під час пригожинського пугчу Гіркін гуртував населення довкола Путіна. Відтак він остаточно перегнув палицю і назвав Путіна нікчемою, що править Росією багато років і не віщує хорошого. Натомість Гіркіна арештували за дискредитацію російської армії за доносом колишнього “вагнерівця”³³.

³¹ Коновал В. Кадіров збрехав. URL: https://24tv.ua/zakolot-prigozhina-chomu-kadirivtsi-tak-ne-doyihali-do-rostova_n2343522.

³² Мелешко І. Гіркін закликав Путіна піти у відставку. URL: <https://lviv.media/viyua/76287-girkin-zaklikav-putina-piti-u-vidstavku>.

³³ Russian Offensive Campaign Assessment, July 21, 2023. URL: <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-july-21-2023>.

Контраст між наслідками вчинків Гірка і Пригожина здивував російських пропагандистів. Визнавши, що Гіркин дошкуляв Кремлю розповідями про справжні втрати російської армії та розграбування окупованих земель, вони закликали до критичних оцінок передовсім скоєного Пригожиним. Деякі медійники, навпаки, відбілювали “вагнерівців” як “слухняних і скажених псів” Кремля.

Євген Пригожин не тільки не отримав покарання, а й знову збагатився. Через півтора місяці після заклоту його компанії виграли тендери на харчування школярів Московської області на суму в 2,4 млрд рублів. Такі ж попередні контракти ніхто з ним не розірвав, а йшлося про замовлення на 85 млрд рублів для понад пів тисячі шкіл. Журналісти припустили, що, будучи ресторатором, Пригожин активно збирав компромат на керівництво країни. Цим оберігав своє життя і прибутки. Також він заробляв “охоронними послугами” в Сирії, де його служачки контролювали родовища корисних копалин. Західні аналітики вважали, якщо Кремль відбере цей бізнес у Пригожина, то порушить крихкий баланс впливу в Сирії, що остаточно перейде під контроль Ірану³⁴. Потреба Кремля у “вагнерівцях” зросла після військового перевороту в Нігері 26 липня 2023 р., президент якого Мохамед Базум (арабського походження) проводив прозахідний курс і підтримував Україну.

3. Наслідки “вагнерівського” повстання

Взаємини Євгена Пригожина і російської верхівки після заклоту нагадували тимчасове відтермінування перед розв’язкою. Багато хто прогнозував, що олігарха і “Вагнер” “нейтралізують”, коли від них забрали важке озброєння. Це видавалася вірогідним за взірцем знищення більшовиками військ Нестора Махна і загонів анархістів під час громадянської війни після розпаду Російської імперії. Цьому могло передувати повторне свідоме виснаження “вагнерівців” у війні проти України. Доти вони муштрували білоруську армію і викликали напругу на східному фланзі НАТО, а в білорусько-українському прикордонні відволікали військові ресурси України³⁵.

Такий сценарій ускладнила дилема. Невизначне реагування на заклот похитнуло довіру до Путіна. Лояльні рупори шовіністичного спрямування розкритикували непокарання заклотників, відсутність кадрових змін, брак належних відповідей на виклики часу. Зустріч Путіна з Пригожиним й офіцерами-“вагнерівцями” 29 червня 2023 р. нагадала

³⁴ Кобзар Ю. Пригожин розширив бізнес. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/prigozhin-rozshiriv-biznes-v-rf-pislya-zakolotu-12355740.html>.

³⁵ У Держдумі РФ погрожують. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3736599-u-derzdumi-rf-pogrozuut-vzati-suvalskij-koridor-za-dopomogou-vagnerivciv.html>.

бесіду роботодавця з найманими працівниками щодо зміни місця роботи³⁶. І це менше ніж за тиждень, як Путін їх обізвав зрадниками. Було очевидним, що його спроба швидко ліквідувати чи взяти під контроль ПВК “Вагнер” відтягне російські сили з України й спровокує обвал їхніх оборонних ліній. До того ж, у Кремлі вагалися зашкодити “Вагнеру” як незамінному інструменту російського впливу в африканських країнах³⁷. Не дивно, що Пригожин 27 липня 2023 р. появився в Санкт-Петербурзі в готелі поблизу саміта “Росія–Африка”, провівши неофіційні зустрічі з африканськими діячами.

Це руйнувало пропагандистські “картинки”, розколювало і поляризувало політичні й економічні клани, розчаровані слабкістю Путіна. При збереженні хоча б частки впливу (не кажучи про життя) Пригожин міг консолидувати шовіністів, поступово перетягнути на свій бік чимало регіональних керівників і вдатися до наступної спроби перевороту. У випадку повної поразки олігарха чи вбивства його справа однаково мала сенс. Адже криза режиму від поразок в Україні породила б нових претендентів на владу. Їх би посилили прихильники Пригожина через неминучі путінські репресії проти них. Обіцянки про амністію противників диктатора зазвичай не дотримують.

Натомість перемога Пригожина чи альтернативних постатей здатна зруйнувати РФ, де державне управління підлаштоване під особисте керування і культ особи Путіна. Відокремитись можуть регіональні та національні проводирі, що спричинить локальні збройні конфлікти. При веденні війни до “переможного кінця” (подібно до рішення Тимчасового уряду після Лютневої революції 1917 р.) можливе правління на кшталт дуцзюнату і військових клік у Китаї після повалення монархії Сінхайською революцією 1911 – 1912 рр. Реальна влада відійде очільникам регіонів, що обіпруться на “кишенькові” армії попри формальні запевнення центру в лояльності.

Зазначені обставини можуть унезалежнити низку досі формально автономних регіонів РФ – Башкоростану та ін. Деякі лідери національно-визвольних антипутінських рухів уже заявили, що час незалежності настав. З іншого боку, попри глобальне протистояння США і Китай мусять запобігти використанню зброї масового знищення Путіним та його суперниками у боротьбі між собою чи проти сусідів, насамперед України. Не виключене введення військ КНР та його сателітів у певні регіони Росії.

³⁶ Будрін А. У Кремлі підтвердили тригодинну зустріч Путіна з Пригожиным. URL: <https://www.unian.ua/politics/u-kremli-pidtvrdili-trigodinnu-zustrich-putina-z-prigozhinim-pro-shcho-govorili-12323313.html>.

³⁷ Lewis K. Putin “Can’t Afford to Lose” Prigozhin. URL: <https://www.newsweek.com/putin-cant-afford-lose-prigozhin-ret-us-general-1812087>.

Проломи в громіздкій та суперечливій конструкції російської пропаганди, здійснені Пригожиним та ін., матимуть зворотний ефект для імперських кіл, слугуючи краху РФ. Заколот “вагнерівців” супроводила бурхлива викривальна полеміка серед шовіністів і мілітаристів. Ці суперечки не припинилися та матимуть довгострокові наслідки.

Командувач 58-ї армії РФ на Запорізькому напрямку генерал-майор Іван Попов у середині липня 2023 р. повідомив, що його звільнили, бо озвучив наявні проблеми і “загострив увагу на головній трагедії сучасної війни – відсутності контрбатареїної боротьби, розвідки, масовій загибелі й каліцтвах наших з вами братів від артилерії супротивника”. Це сталося після доповіді начальнику генерального штабу Герасімову. Такий публічний конфлікт – “нонсенс, скандал, найнебезпечніший прецедент, майже заколот”, як прокоментував Гіркін. Перед тим заступник командувача російського угруповання в Україні С. Суrowsікін, якого пов’язували з Є. Пригожиним, зник із публічного простору взагалі. Йому обмежили свободу пересування і спілкування, запідозривши сприяння Пригожину.

Примітно, що троє колишніх командувачів згаданої 58-ї армії були депутатами Державної думи одночасно – генерал-полковник А. Картаполов, генерал-лейтенанти А. Гурульов і В. Соболев. Одіозний Гурульов, чільний спікер у російських ток-шоу, й опублікував звернення Попова. Причому всі троє підтримали Попова. Раніше оті екскомандарми публічно хвалили Герасімова. Скандал же з усуненням з посади Попова показав глибокі розбіжності в середовищі російських воєначальників³⁸.

Імовірна поразка Путіна у міжусобицях автоматично не означатиме негайний крах його режиму. Бо формуються симулякри нових “рятівників Росії”, як-от: Пригожина і Гіркіна³⁹. Вони ж не припинять агресію проти України чи в Африці. Їхні прізвиська на те вказували. Пригожин – “кухар Путіна”, “пекельний монстр”, “Весельчак У” (у повісті радянського фантаста Кіра Буличова “Сто років тому вперед” (1978) й кінофільмі “Гостя з майбутнього” (1984) огрядний космічний пірат із таким ім’ям набирав різні подоби людей, тварин, речей), “Чорний клоун” (відсилання до однойменних фільмів – російського детективу 1994 р. й американського жахастика 2022 р.).

“Весельчаком У” та “Чорним клоуном” Пригожина перехрестив уперше Гіркін. Він розважався образами російських діячів, як-от: “фанерний маршал” (міністр оборони Шойгу) чи “генерал Му-Му” (начальник

³⁸ Барабанов І. Криза в керівництві армії РФ. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-66195219>.

³⁹ Гречана А. Неук. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/nevch-karnij-zlochinetst-torgovets-hot-dogami-kuhar-putina-prizvidnik-zakolotu-shchovidomo-pro-vatazhka-mizhnarodnoji-zlochinnoji-organizatsiji-vagner-prigozhini-tajogo-rodinu-1671923.html>.

генштабу Герасімов). Пригожина Гіркін обізвав іще “садистом”, “психопатом”, “одержимим бісами”⁴⁰. Подібно казав Ходаковський, підкріплюючи свої слова викривальними фактами. Сам же він у лютому 2020 р. зізнався у злочині, в якому Москва вперто звинувачувала Збройні Сили України. У серпні 2014 р. Ходаковський наказав нещадно обстріляти місто Ясинувата Донецької області з реактивних систем залпового вогню “Град”, аби змусити українських воїнів звідти відійти⁴¹. Тоді російські найманці зруйнували десятки будинків.

Наразі претенденти на державну владу серед радикальних шовіністів чекали послаблення Путіна. Вони прагнули зіграти роль на зразок знаних діячів ХХ ст. Юзефа Пілсудського і Шарля де Голля, котрі віддалилися від активної політики і поверталися через компрометацію і падіння конкурентів. Схожим є приклад Наполеона, який після єгипетського походу ввійшов у Париж “рятівником вітчизни”, здійснив переворот і встановив одноосібне правління.

Не гаючись, у Москві приступили до медійного знищення “вагнерівців”. У тому ж дусі виступив і Путін. Він спростував свою ж брехню роком раніше про відсутність зв’язку між ПВК “Вагнер” і російською державою. Насправді “вагнерівці” повністю фінансувалися і забезпечувалися РФ. Відмежувавшись від злочинів найманців у Сирії, Центральній Африці та Україні, Путін навів промовисті дані. Протягом 2022 р. ця приватна військова компанія отримала 86 млрд рублів державного фінансування, що еквівалентно мільярду доларів США. Ще близько 110 млрд рублів склали страхові виплати “вагнерівцям”. Компанія “Конкорд” Пригожина, крім того, харчувала російську армію, заробивши лише за рік 80 млрд рублів, або майже 940 млн доларів США⁴². Путін зіронізував: “Сподіваюся, що під час цих робіт ніхто нічого не вкрав або, скажімо так, вкрав поменше. Але безумовно ми будемо, звичайно, з цим з усім розбиратися”⁴³. Принагідно пропагандист Д. Кісельов окреслив обсяги державних видатків на проекти Є. Пригожина. Засновник “Вагнера” отримав у рамках підписання контрактів із найманцями понад

⁴⁰ Прохоренко В. Гіркін заявив. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/girkin-zayaviv-shcho-prigozhin-oderzhimiy-bisami-video-12323247.html>.

⁴¹ Ексватажок “ДНР” Ходаковський зізнався. URL: <https://novynarnia.com/2020/02/06/hodakovskiy-ziznavsya>.

⁴² Putin claim that Russia funds Wagner group may make it easier to try him for war crimes. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/01/putin-claim-that-russia-funds-wagner-group-may-make-it-easier-to-try-him-for-war-crimes>.

⁴³ Путін запідозрив компанію Пригожина. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/06/27/novyna/bezpeka/putin-zapidozryv-kompaniyu-pryhozhyna-kradizhczihroshej-rf>.

858 млрд рублів. Його “Конкорду” виділили ще 845 млрд рублів “за надання послуг”⁴⁴.

Після заколоту під тиском Кремля Євген Пригожин ліквідував свій медіахолдинг “Патріот”, що включав “РІА ФАН”, “Народні новини”, “Економіка сьогодні” та ін., а федеральна служба “Роскомнадзор” заблокувала їхні сайти⁴⁵. Так само міністерство оборони РФ розірвало продовольчі контракти з пригожинською компанією.

Зауважимо подібне. У бюджеті РФ 2020 р. на підтримку державних медіа передбачили 92 млрд рублів (1,3 млрд євро за тогочасним курсом валют), що співмірно з видатками російського міста з населенням понад мільйон осіб. Головний редактор телеканалу “Russia Today” (вів дезінформаційні кампанії вдома і за кордоном) Маргарита Сімоньян наполягала, що її установа необхідна “приблизно тому ж, чому країні потрібно міністерство оборони”, позаяк веде “інформаційну війну з усім західним світом”. Мета – завоювати і розширити аудиторію, щоби скористатися доступом до неї в “критичні моменти”⁴⁶.

Самовикриття чиновників, політиків, пропагандистів, блогерів додатково викрили нутро пугінського режиму. Бунт “вагнерівців” аж ніяк не стосувався демократизації. “Найогидніший факт, що громадянська війна в Росії почалася через суперечку про те, як ефективніше вбивати українців”, – відзначив “Georgian Legion” (“Грузинський Леґіон” – добровольчий підрозділ у складі сил оборони України) на сторінці мережі “Твіттер” 24 червня 2023 р.

Одначе виступ “вагнерівців” на чолі з Пригожиним попри короткочасність і невдачу – не звичайний епізод, а важлива подія російсько-української війни. Він привернув світову увагу. Американський президент Джо Байден дотепно порадив Євгену Пригожину пильнувати за тим, що їсть (аби не отруїли). США навіть відтермінували введення санкцій проти ПВК “Вагнер”, очікуючи завершення заколоту⁴⁷.

Подібно до нацифікації Німеччини після приходу Адольфа Гітлера на посаду канцлера (деякі дослідники маніпулятивно використовують поняття “консервативна революція”) метою “вагнерівців” була суспільна “консервація”, перетворення РФ на суцільний воєнний табір. Це нагадало

⁴⁴ Прохоренко В. Путін всіх обдував. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/putin-vsih-obduriv-pvk-vagner-za-derzhkontraktami-otrimala-pid-trilyon-rubliv-12314430.html>.

⁴⁵ Гичко М. Більше не “кухар”. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/bilshe-ne-kuhar-minoboroni-rf-rozirvalo-kontrakt-z-kompaniyeyu-prigozhina-12313530.html>.

⁴⁶ Question That. URL: <https://medium.com/dfirlab/question-that-rtm-military-mission-4c4bd9f72c88>.

⁴⁷ Faucon B. U.S. to Delay New Sanctions on Wagner. URL: <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-wagner-prigozhin-putin/card/u-s-to-delay-new-sanctions-on-wagner-for-fear-of-siding-with-putin-j1EoFqeLaWEt04m6uY>.

“передчасні заколоти” військових офіцерів Японії 1930-х рр. Вони вимагали розширення експансії та більшої мілітаризації своєї країни, де й так прискорено готувалися до світової війни.

ВИСНОВКИ

Заколот Євгена Пригожина і поведінка інших радикальних шовіністів виразили їхнє бажання “увійти в історію”, подібно до мотивів очільників білогвардійського руху 1917 – 1922 рр. Засвідчили це й вимоги Пригожина визнати заслуги “вагнерівців” у російській агресії проти України, Сирії тощо, а також спроби їх міфологізувати.

Цей заколот не мав ознак революції чи визвольного повстання проти недемократичного режиму. Повторні зусилля таких “консерваторів” унаслідок масштабних поразок у війні проти України, паралічу державного управління, загострення економічних проблем через наростання міжнародних санкцій нагадають радше самопроголошений Державний комітет з надзвичайного стану в СРСР 18 – 21 серпня 1991 р. з аналогічними наслідками. Надто, коли Китай та решту союзників РФ не допоможуть у стрімких подіях російсько-української війни через власні внутрішні проблеми.

“Вагнерівці” – виразники інтересів старої імперської держави з її людиноненависницькою ідеологією рашизму, котрі мріють “вийти на новий рівень”. Це схоже на відродження Римської імперії у перших століттях нашої ери, що передувало її розпаду. Тому спроби демократичних країн домовитися про припинення російської агресії проти України після перемоги “вагнерівців” і подібних у РФ будуть безперспективними. Адже міжблокове протистояння й антидемократичні режими збережуть своє значення у світовому вимірі.

Реалії російсько-української війни вказують на інший розвиток подій. Перемога над РФ потребує не лише нейтралізації (ліквідації, полонення) Путіна як тоталітарного очільника, а й руйнування всього режиму. Це унеможливить прихід до влади радикальних шовіністів чи симулякру Путіна у вигляді його двійника, як тимчасової маріонетки. Швидке падіння основ путінського режиму звизить можливості союзників РФ щодо втручання у війну проти України, не кажучи вже про плани їхньої зверхності в світі.

АНОТАЦІЯ

Мета дослідження – аналіз передумов, перебігу і поточних наслідків спроби державного перевороту в РФ, здійсненої членами ПВК “Вагнер” на чолі з Є. Пригожиним 23 – 24 червня 2023 р. Також проаналізований загальний контекст резонансної події. Показано неготовність російських пропагандистів до реалій суспільного розколу серед еліт і можливого

початку громадянської війни у самій РФ. Концепція громадянської війни в Україні була центральним антиукраїнським наративом до початку широкомасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р. Тепер ця концепція обернулася бумерангом проти її творців.

Розкрито перебіг заклоту “вагнерівців”, в ході якого близький до В. Путіна олігарх Є. Пригожин вийшов з-під контролю Кремля і спробував показати себе самостійним політичним гравцем. Висвітлено специфічну інформаційну політику заклотників, чії радикальні критичні оцінки війни і внутрішньої ситуації в РФ по суті означали серйозний удар по всій конструкції офіційної мілітаристсько-шовіністичної пропаганди, що є одним з провідних механізмів контролю історичних пам'яті та свідомості, відіграє фактичну роль чи не головного кріпильного елемента тоталітарного режиму в РФ. Це вагомо вдарило по позиціях В. Путіна як керівника РФ, що намагався представити себе провідним інтерпретатором історичних подій, самовихвалявся як “маскулінний лідер”, продовжувач справи московського царя Петра I з об'єднання “споконвічних”, “історичних російських територій”, апологет російської агресії проти України.

Відображено поточні наслідки заклоту “вагнерівців” і запропоновано середньо- і довгострокові прогнози. Показано, що спроба перевороту не мала ознак революції чи визвольного повстання проти недемократичного путінського режиму. Реалії російсько-української війни у фазі широкомасштабної російської агресії, що є частиною глобального конфлікту, роблять реалістичнішим інший розвиток подій. Досягнення беззаперечної перемоги України над РФ потребуватиме руйнування всього путінського режиму, що унеможливить прихід до влади радикальних шовіністів чи навіть симулякру Путіна в особі одного з його двійників, ускладнить спроби союзників РФ запобігти краху тоталітарного режиму в Росії.

ЛІТЕРАТУРА

1. “Как выиграть войну, если вдруг дедушка – мудака?”. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4ivFdOt4Oco&list=LL&index=165>.
2. “Покажем, які ми”: Пригожин попередив про ядерний удар по Белгородській області. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/570969-pokazhem-kakie-my-prigozhin-predupredil-o-yadernom-udare-po-belgorodskoy-oblasti-video>.
3. “Черный клоун лезет в большую политику”. URL: https://www.dialog.ua/russia/269949_1679033700.
4. Барабанов І. Криза в керівництві армії РФ. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-66195219>.

5. Будрін А. У Кремлі підтвердили тригодинну зустріч Путіна з Пригожиним. URL: <https://www.unian.ua/politics/u-kremli-pidtvverdili-trigodinnu-zustrich-putina-z-prigozhnim-pro-shcho-govorili-12323313.html>.

6. Буцко Д. Пригожин кинув виклик Путіну. URL: <https://hromadske.ua/posts/prigozhin-kinuv-viklik-putinu-tozh-teper-vin-potencijna-zagrozdlya-nogo-amerikanskij-analitik-rob-li>.

7. В Україні Пригожину оголосили підозру. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3664553-v-ukraini-prigozinu-ogolosili-pidozru.html>.

8. Гичко М. Більше не “кухар”. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/bilshe-ne-kuhar-minoboroni-rf-rozirvalo-kontrakt-z-kompaniyeyu-prigozhina-12313530.html>.

9. Гречана А. Неук, карний злочинець, торговець хотдогами, кухар Путіна, призвідник заколоту. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/nevch-karnij-zlochinetstorgovets-hotdogami-kuhar-putina-prizvidnik-zakolotu-shcho-vidomo-pro-vatazhka-mizhnarodnoji-zlochinnoji-organizatsiji-vagner-prigozhini-ta-jogo-rodinu-1671923.html>.

10. Гуменюк О. Війна переноситься на територію РФ. URL: <https://zaborona.com/vijna-perenosytsya-na-terytoriyu-rf>.

11. Екватажок “ДНР” Ходаковський зізнався. URL: <https://novynarnia.com/2020/02/06/hodakovskiy-ziznavsya>.

12. Заколот ПБК “Вагнер”. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Заколот_ПБК_“Вагнер”.

13. Заколот Пригожина був спланованою спецоперацією, погодженою з Путіним. URL: <https://nv.ua/ukr/amp/pvk-vagner-danilov-skazav-shchobunt-prigozhina-buv-specoperaciyeyu-uzgodzhenoyu-z-putinim-50344762.html>.

14. Каспаров Г. Имперский тупик популизма. URL: <https://glavcom.ua/columns/kasparov/126812-imperskiy-tupik-populizma.html>.

15. Кобзар Ю. “Просто рекет”: Пригожин назвав справжню мету вторгнення РФ в Україну. URL: <https://www.unian.ua/war/prostoreket-prigozhin-nazvav-spravzhnyu-metu-vtorgnennya-rf-v-ukrajinu-video-12304236.html>.

16. Кобзар Ю. Міноборони РФ розпочало масштабну мобілізацію ув’язнених. URL: <https://www.unian.ua/war/prigozhinu-ne-snilosyaminoboroni-rf-pochalo-masove-verbuvannya-uv-yaznenih-12239232.html>.

17. Кобзар Ю. Пригожин розширив бізнес в РФ після заколоту. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/prigozhin-rozshiriv-biznes-v-rf-pislyazakolotu-12355740.html>.

18. Коновал В. Кадиров збрехав. URL: https://24tv.ua/zakolot-prigozhina-chomu-kadirivtsi-tak-ne-doyihali-do-rostova_n2343522.

19. Мелешко І. Гіркін закликав Путіна піти у відставку. URL: <https://lviv.media/viyuna/76287-girkin-zaklikav-putina-piti-u-vidstavku>.

20. Мельников О., Соколова Ю. Пригожин повністю залежний від Путіна. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20230624-prygozhyn-povnistyu-zaleznyj-vid-putina-a-pvk-vagnera-derzhutvorenniya-intervyu-z-kolyshnim-vagnerivczem>.

21. Офіцинський Р., Ісак Ю. Образи російсько-української війни від 2014 р. донині. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 61. Т. 2. С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-2-3>.

22. Офіцинський Р., Ісак Ю., Сліпецький О. Російська логіка війни проти України від 24 лютого 2022 р. донині. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. № 13/55. С. 208 – 233. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283185>.

23. Офіцинський Р., Ісак Ю., Сліпецький О. Російсько-українська війна від 24 лютого 2022 року донині: історичні реалії та поточні уроки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 62. Т. 2. С. 4 – 9. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-2-1>.

24. Офіцинський Р., Ісак Ю., Сліпецький О. Сучасна російсько-українська війна у світлі російської пропаганди. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 7. С. 998 – 1011. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-998-1011](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-998-1011).

25. Петренко Л. Гепни бабцю молотком і йди на війну в Україну. URL: https://zaxid.net/gepni_babtsyu_molotkom_i_ydi_na_viyunu_v_ukrayinu_n1556046.

26. Печенюк А. “Дітей вбивав, шкода дітей”: зек з ПВК “Вагнера” на відео зізнався у вбивстві 400 людей у підвалі Бахмута. URL: <https://www.unian.ua/war/alzamat-uldarov-zek-z-pvk-vagnera-na-video-ziznavsya-u-vbivstvi-400-lyudey-u-pidvali-bahmuta-1222366.html>.

27. Печенюк А. У Пригожина перестали “карати” найманців стратами. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/u-prigozhina-perestali-karati-naymanciv-stratami-na-tli-velikih-vtrat-poloneni-vagnerivci-12156804.html>.

28. Повернувся з України. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/561453-vernulsya-iz-ukrainy-v-yuzhnoy-osezii-vagnerovec-ubil-nozhom-cheloveka-s-dcp-video>.

29. Пригожин на тлі мертвих росіян з “Вагнера” поскаржився на брак боєприпасів. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64734271>.

30. Прохоренко В. Гіркін заявив, що Пригожин “одержимий бісами”. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/girkin-zayaviv-shcho-prigozhin-oderzhimiy-bisami-video-12323247.html>.

31. Прохоренко В. Путін всіх обдурив. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/putin-vsih-obduriv-pvk-vagner-za-derzhkontraktami-otrimala-pid-trilyon-rubliv-12314430.html>.

32.Путін запідозрив компанію Пригожина у крадіжці грошей рф. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/06/27/novyna/bezpeka/putin-zapidozryv-kompaniyu-pryhozhyna-kradizhcz-hroshej-rf>.

33.Сідченко С., Залкін С., Хударковський К., Белімов В. Інформаційні заходи шостого етапу інформаційної кампанії Російської Федерації в ході збройної агресії проти України у вересні 2022 року. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2022. № 3. С. 71 – 80.

34.Террористи из РДК решили легитимизировать себя через встречу с губернатором. URL: <https://topcor.ru/35850-terroristy-iz-rdk-reshili-legitimizirovat-sebja-cherez-vstrechu-s-gubernatorom.html>.

35.Токаєв удруге за два дні назвав заколот Пригожина “внутрішньою справою” Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tokajev-zakolot-prygozhyna-vnutrishnya-sprava-rosiji/32474976.html>.

36.У Держдумі РФ погрожують “взяти” Сувальський коридор за допомогою “вагнерівців”. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3736599-u-derzdumi-rf-pogrozuut-vzati-suvalskij-koridor-zadopomogou-vagnerivciv.html>.

37.У Путіна планують зробити Пригожина зрадником. URL: <https://delo.ua/politics/u-putina-planuyut-zrobiti-prigozina-zradnikom-isw-417436>.

38.Халілов Р. Після деокупації Криму російські ліберали візьмуться захищати його населення? URL: <https://ua.krymr.com/a/krym-deokupatsia-rosiyske-naseleattia-liberaly-harri-kasparov/31865280.html>.

39.Ходорковський підтримав дії Пригожина й “вагнерівців”. URL: <https://newsyou.info/2023/06/xodorkovskij-pidtrimav-di%20d1%97-prigozhina-j-vagnerivciv-armiya-rozvalena-peremogti-ukra%20d1%97nu-vona-ne-mozhe>.

40.Чисельність “Групи Вагнера” в Україні становить близько 50 тисяч людей. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/546164-chislennost-gruppy-vagnera-v-ukraine-sostavlyayet-okolo-50-tysyach-chelovek-razvedka-britanii>.

41.Bojórque L., Ávila S. La implosión que se avecina al régimen de putin. *Ciencia Latina*. 2023. №4. P. 1389–1404.

42.Currie I. *Exporting Autocracy: Evgenii Prigozhin, the Wagner Group and the Putin Regime's Scramble for Africa*. La Trobe University, 2022. 219 p.

43.Currie I., Horvath R. The rise of Yevgeny Prigozhin. URL: <https://theconversation.com/the-rise-of-yevgeny-prigozhin-how-a-one-time-food-caterer-became-vladimir-putins-biggest-threat-208450>.

44.Erkan Ç., Ateş A. Wagner Grubu'nun Yapısı ve Operasyonları Üzerine Bir İnceleme. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*. 2023. № 4. P. 111 – 130.

45.Everything is still ahead: inside a secret military base with top Ukraine general. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/23/everything-is-still-ahead-inside-a-secret-military-base-with-top-ukraine-general>.

46. Faucon B. U.S. to Delay New Sanctions on Wagner for Fear of Siding With Putin. URL: <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-wagner-prigozhin-putin/card/u-s-to-delay-new-sanctions-on-wagner-for-fear-of-siding-with-putin-j1EeoFqeLaWE2tO4m6uY>.

47. Grint K. Letter to putin. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/17427150231190500>.

48. Lewis K. Putin “Can’t Afford to Lose” Prigozhin. URL: <https://www.newsweek.com/putin-cant-afford-lose-prigozhin-ret-us-general-1812087>.

49. Mações B. Russia plan to blow up Zaporizhzhia nuclear plant has been “drafted and approved”. URL: <https://www.newstatesman.com/world/europe/ukraine/2023/06/russia-plan-blow-up-zaporizhzhia-nuclear-plant-drafted-approved>.

50. Poroskoun G. Yevgeny Prigozhin and the Wagner Group. URL: <https://www.inss.org.il/publication/wagner>.

51. Putin claim that Russia funds Wagner group may make it easier to try him for war crimes. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/01/putin-claim-that-russia-funds-wagner-group-may-make-it-easier-to-try-him-for-war-crimes>.

52. Question That: RT’s Military Mission. URL: <https://medium.com/dfrlab/question-that-rts-military-mission-4c4bd9f72c88>.

53. Rabin A. Diplomacy and Dividends: Who Really Controls the Wagner Group? URL: <https://www.fpri.org/article/2019/10/diplomacy-and-dividends-who-really-controls-the-wagner-group/>.

54. Russian Offensive Campaign Assessment, October 25, 2022. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-october-25>.

55. Russian Offensive Campaign Assessment, June 24, 2023. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-june-24-2023>.

56. Russian Offensive Campaign Assessment, July 21, 2023. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-july-21-2023>.

57. Reynolds N. Putin’s Not-So-Secret Mercenaries: Patronage, Geopolitics, and the Wagner Group. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep20986.1>.

58. Sanner B. Putin and Prigozhin: It’s Complicated. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/putin-and-prigozhin-its-complicated>.

59. Vladimir Putin freezes out hardliners after Wagner mutiny. URL: <https://www.ft.com/content/1d084fc7-d249-451d-b791-56a05b9010fc>.

Information about the authors:

Ofitsynskyy R. A.,

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Transcarpathian Institute
of Postgraduate Pedagogical Education,
35, Avgustyna Voloshyna str., Uzhhorod, Ukraine, 88000 (ofitsynsky@gmail.com)

Isak Y. I.,

Senior Lecturer of the Uzhhorod National University,
3, Narodna Square, Uzhhorod, Ukraine, 88000 (yurii.isak@uzhnu.edu.ua)

Ofitsynskyy Y. R.,

History Teacher
of the Uzhhorod Greek-Catholic Private Lyceum “Theoband”,
1, Andriy Bachynskyy Square, Uzhhorod, Ukraine, 88000 (yuriy.ofitsynskyy@gmail.com)

Офіцинський Р. А.,

доктор історичних наук, професор Закарпатського інституту
післядипломної педагогічної освіти, професор Карпатського
університету імені Августина Волошина,
вулиця Августина Волошина, 35, Ужгород, Україна, 88000
(ofitsynsky@gmail.com)

Ісак Ю. І.,

старший викладач Ужгородського національного університету,
площа Народна, 3, Ужгород, Україна, 88000 (yurii.isak@uzhnu.edu.ua)

Офіцинський Ю. Р.,

доктор філософії зі спеціальності “Історія та археологія”, вчитель
Ужгородського приватного греко-католицького ліцею “Теобенд”,
площа Андрія Бачинського, 1, Ужгород, Україна, 88000 (yuriy.ofitsynskyy@gmail.com)

NEW HONORARY NAMES OF UKRAINIAN MILITARY FORMATIONS IN THE CONTEXT OF RESISTANCE TO RUSSIAN AGGRESSION*

Prysiachniuk Y. P., Masnenko V. V.

INTRODUCTION

Evidently, the formation of modern tradition of honorary names of military formations (or security and special paramilitary structures – the Ukrainian Armed Forces (UAF/ZSU), the State Border Guard Service, the National Guard of Ukraine, etc.) involves the use of elements of the “existing principles and norms of behavior of military personnel, their civic and moral qualities, the principles of training and education, in particular the system of awards, as well as the logic of introducing many innovations, such as the armed forces cadences, songs, salutes, vocabulary, traditions, etc.”¹. At the same time, the study of the first experience of such a Ukrainian tradition requires the processing of many sources, primarily legal documents and statistical data. Among others, we highlight the Decree of the President of Ukraine № 286 of May 18, 2019 “On the Strategy of National and Patriotic Education in the Armed Forces of Ukraine for 2020 – 2025”, which for the second time since 2015 stated that this is a priority area of state policy, while systemic national and patriotic education required “strengthening Ukrainian statehood, consolidating society, and establishing ... national values”².

The tradition we talk about did not emerge in the last decade, but it was the Russian aggression that began in the spring of 2014 and ended that year with the temporary annexation of the Autonomous Republic of Crimea and the occupation of part of Donbas that motivated the beginning of the assertion of clear national certainty in this matter. In our opinion, it requires thorough research in the context of clarifying all the prerequisites and circumstances of this broad “mental breakdown” that significantly changed the ratio of ‘friend or foe’ in understanding the essence, nature and functional purpose of Ukraine’s security and special paramilitary structures, their likely allies and real enemy, which, in turn, testified to the birth of a new quality of historical culture in Ukrainian society.

* This chapter was prepared according to the state budget topic “Counteracting the historical policy of the aggressor country, the Russian Federation, in the process of de-occupation of Ukrainian territories” (state registration #0123U101598, Ukraine)

¹ Сидоренко Л. Особливості військово-історичних традицій у збройних силах України. *Розбудова Збройних сил України. Військово-історичний меридіан: Електронний науковий фаховий журнал*. 2020. № 1 (27). С. 149 – 150. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/26.04.2020/pdf/-VIM_27_2020-144-154.pdf

² Указ Президента України №286 від 18.05.2019 року “Про Стратегію національно-патріотичного виховання у Збройних силах України на 2020 – 2025 роки”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

Analysis of previous studies. Firstly, let's pay attention to studies that contain theoretical provisions aimed to provide a proper professional assessment of the very process of formation of the modern Ukrainian tradition of honorary names of military formations of the Armed Forces of Ukraine, the National Guard, the State Police, etc. They introduce us to the so-called "spatial turn" in modern humanities³. Thus, to explain many phenomena of history, a methodological approach is useful, which, in particular, assumes that "a person assimilates information about the surrounding space within the subjective psychology of perception, that is, regardless of the visual or descriptive way of receiving this information"⁴. "This means", emphasizes Natalia Yakovenko, "that the idea of space is always associated with a person who perceives not 'space in general' but only the space that this person has isolated and 'ordered' according to a certain system of coordinates organized hierarchically, on the basis of the endowment of certain spatial objects with the appropriate properties"⁵. Based on the studies of such well-known scholars as F. Ratzel, G. Simmel, E. Cassirer, V. Benjamin, A. Lefebvre, M. Foucault, and representatives of the Chicago School of Urban Ecology, we are convinced that space should be considered not as an object but as a problem, with special attention paid to people's own perceptions and connections. In our case, of particular value are not only visions of spaces in the relatively recent past, but also their multiplicity, a large intuitive spectrum – from something historical and sacred to geopolitical, security, and military. It will be important to understand what ideas, beliefs (stereotypes), and needs were behind the decisions to (re)assign honorary names to military formations.

The article by Lubava Sydorenko deals directly with the problem stated in the title of the article. In particular, it deals with the implementation of national military and historical traditions in the Armed Forces of Ukraine, taking into account the practical experience gained. Attention is focused on the interrelationships between traditions and patriotism, which the author tried to reconcile with "the formation of national consciousness in military personnel, a steadfast desire to imitate the best achievements of the Ukrainian army, and the conscientious fulfillment of military and constitutional duty"⁶.

³ Кононов И. Ф. Пространственный поворот в социологической теории: перспективы развития. *Методология. Теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Вип. 19. Харків : ХНУ ім.В. Н. Каразіна, 2013. С. 151 – 157.

⁴ Яковенко Н. У пошуках Нового Неба. Життя і тексти Йоаникія Галатовського : моногр. Київ : Лаурус. Критика, 2017. С. 14.

⁵ Idem.

⁶ Сидоренко Л. Особливості військово-історичних традицій у збройних силах України. *Розбудова Збройних сил України. Військово-історичний меридіан*: Електронний науковий фаховий журнал. 2020. № 1 (27). С. 144 URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/26.04.2020/pdf/-VIM_27_2020-144-154.pdf

In addition, the author traced military rituals: greetings (on October 4, 2018, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a new greeting for the Armed Forces – “Glory to Ukraine! Glory to the Heroes!”); raising the State Flag of Ukraine; presentation of the Battle Flag; announcement of the names of servicemen permanently enrolled in the lists of army units at the evening check; celebration of the Day of the Military Unit; meeting of officials and direct superiors; laying wreaths at the monuments and graves of military heroes; paying military honors during the burial of soldiers, etc.⁷. By the way, in Kyiv (on the territory of the Ministry of Defense of Ukraine), a unique Memory Bell has been installed, with which at 09:00 the state and society honor every fallen soldier in Donbas, and since the large-scale invasion of the Russian army, one must assume, all those who died in the fight against the occupiers. L. Sydorenko proposed a “conditional” classification of the military traditions of the Armed Forces of Ukraine according to the following: combat traditions, traditions of military training and education and traditions of military life. At the same time, according to the degree of commonality, they are classified into general (loyalty to the military oath, military valor, etc.) and partial. The latter express the specifics of military activity in all types of formations. The researcher paid special attention to service traditions.

The articles by Iryna Haniukova⁸, Olena Otych⁹, Mykola Shevchenko, Valentyna Yefimova¹⁰, Tetiana Hlushkova¹¹, Eduard Afonin’s monograph¹², and the works of other researchers have proved to be somewhat productive. However, the authors rarely managed to avoid dependence on the post-Soviet political situation, for example, as was the case before the general military

⁷ Idem.

⁸ Ганюкова І. Виховання військовослужбовців Збройних сил України на традиціях українського народу. *Музейний збірник* : зб. наук. пр. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. С. 41 – 43.

⁹ Отич О. Військові традиції і звичаї як чинники підвищення якості вищої військової освіти. *Вища освіта України* : наук. та наук.-метод. часоп.. Т. 1(3). Київ : Пед. преса, 2014. С. 59 – 63.

¹⁰ Шевченко М. М. Імагологія та проблеми формування воєнно-політичної свідомості українського суспільства в умовах маніпуляції історичною інформацією. *Воєнна історія*. 2007. № 1 – 3. С. 99 – 106; Шевченко М. М., Єфімова В. В. Військова культура українського суспільства: проблеми та шляхи формування. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 6. С. 323 – 328.

¹¹ Проблеми комплектування ЗСУ військовослужбовцями служби за контрактом: соціальний аспект аналізу : моногр. / Т. Д. Глушкова та ін. ; ред. М. М. Шевченко. Київ : Вид-во НАОУ, 2007. 172 с.

¹² Афонін Е. А. Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми / відп. ред. Л. В. Сохань, Л. Ф. Бурлачук : моногр. Київ : Інтерграфік, 1994. 304 с.

reform (2014 – 2016), when the title “Guards” or references to Soviet awards were retained in the names of military formations.

An analysis of the opinions and assessments offered in the historiography shows that even in recent interpretations of the formation of modern military and political traditions, there was a noticeable “blurring” of national preferences, values, and priorities. Thus, in 2008, in an attempt to substantiate the thesis of “unity of the army and the people”, I. Haniukova referred to the uncompromising space of the inherently contradictory historical memory of military personnel as “admirers of the fighters against fascism” and, at the same time, participants in the Orange Revolution¹³. This meant that Ukrainian researchers, when they set out to cover the existing military-historical traditions in the armed forces, often used outdated ideas, forms, methods, and interpretive models. It is not surprising that to this day some “educators” are pretentiously concerned with either “realizing their own responsibility for the moral character of the Ukrainian army, preserving and enhancing the best traditions of our people” or “legal aspects of the implementation of national military and historical traditions”¹⁴. And such a (“criminal”) shift and simplification of the cognitive focus is known to harm the “potential addressee”¹⁵.

Since no special works on the national tradition of honorific names of military formations have been created so far, this relieves the authors of the article of the obligation to engage in a substantive discussion with their predecessors. In addition, the provisions and conclusions proposed here will obviously be preliminary, which does not exclude the emergence of such a polemic in the future.

Objective. Having analyzed the military-historical traditions established in the Armed Forces of Ukraine (and other power structures), especially those that have acquired national educational significance, the authors seek to study the process of formation of the modern, Ukrainian tradition of honorary names of military formations, and to propose their classification.

1. Public demand for reforming military history traditions

Of all the material contained in the historiography of the problem identified and studied by the authors, two thoughts seem to be the most useful:

¹³ Ганюкова І. Виховання військовослужбовців Збройних сил України на традиціях українського народу. *Музейний збірник* : зб. наук. пр. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. С. 43.

¹⁴ Турчак О. В., Надрага М. С. Відродження та впровадження військово-історичних традицій у Збройних силах України: нормативно-правовий аспект. *Юридичний наук. електрон. журн.* 2019. № 3. С. 31. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/8.pdf

¹⁵ Wyszczelski L. *Wojna o polskie Kresy 1918 – 1921. Walki z czerwoną rosją, Ukraińcami i litwinami.* Warszawa: Bellona, 2013. S. 11.

the first, “the main feature of the national military-historical traditions of the Armed Forces of Ukraine is their orientation towards the formation of a stable motivation in the personnel to perform their duties in an exemplary manner in any conditions”, including war; the second, the system of military-historical traditions that have been formed in Ukraine “is part of the national traditions of the Ukrainian people with its specific features”¹⁶. There is a rather close relationship between these two statements: ensuring the security function in combination with the task of consolidating the Ukrainian nation, which is a constitutional duty, the highest mission of the military and all citizens of Ukraine. They can cope with this super-task if they use a powerful catalyst for ethno-national (self-) identification, which, in its turn, is in great need of a historical foundation.

The demand for the past is determined by the needs of the present. The Revolution of Dignity went down in the history of Ukraine not only by intensifying the process of decommunization of Ukrainian society, which manifested itself in the massive demolition of monuments to Lenin and other communist figures, but also by truly profound changes in the field of national (self-) consciousness. This modification began and for some time took place “with inspiration” of Euromaidan, but in the end, the spontaneity was “tamed”, and the demolishing Lenin monuments itself was organized and coordinated¹⁷. No matter how much we criticize the officials, it was the state “intervention” in the form of decommunization laws that made this transformation systemic. In addition, the Decree of the President of Ukraine of October 13, 2015, № 580/2015 approved the “Strategy of National and Patriotic Education of Children and Youth for 2016 – 2020”.

As part of these and other measures, the same year we saw the abandonment of the Soviet names of formations, units and subunits of the Armed Forces and other military formations that had been retained until then. The most illustrative example of this was the renaming on August 23, 2017 of the “most glorified” 24th mechanized Samara-Ulyanovsk Berdychiv Iron Order of the October Revolution, three times Order of the Red Banner, Order of Suvorov and Order of Bohdan Khmelnytsky division (since 2003 – brigade) named after Prince Danylo Halytskyi into the 24th separate mechanized brigade named after King Danylo. The root causes of this “simplification” were hidden in the general changes that were taking place in the country, including in the intellectual sphere of society. It took a long time to notice them, but if earlier people usually interpreted the national question as such separately from social,

¹⁶ Сидоренко Л. Особливості військово-історичних традицій у збройних силах України. *Розбудова Збройних сил України. Військово-історичний меридіан* : електронний науковий фаховий журнал. 2020. № 1 (27). С. 151. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/26.04.2020/pdf/-VIM_27_2020-144-154.pdf

¹⁷ В’ятрович В. Нотатки з кухні “переписування історії”. Київ : Наш Формат, 2021. С. 258.

legal, religious, church, and even historical and security problems, now they began to coordinate it with them, and even more so, to imagine and interpret it in close cooperation with the formation of the foundations of civil society. Volodymyr Viatrovych, the director of the Ukrainian Institute of National Memory (2014 – 2019), spoke about the educational impact of historical symbols on a person, which is intended to fill their life space with special meanings, and this became clear and obvious to many citizens: “Imagine a schoolchild going down the subway, and at every station he sees a swastika, going to school down Ribbentrop or Himmler Street, and a monument to Hitler standing in front of the school. Could he grow up in such conditions as a citizen with strong democratic values?”¹⁸.

The annexation of the Autonomous Republic of Crimea, Sevastopol and the Russian military invasion of Donbas, which began immediately after the Revolution of Dignity, further sharpened interest in the world of ideas, thoughts, feelings and will, and primarily affected the consciousness of military personnel. The issue of identity and its evolution became crucial. Ukrainian soldiers participating in the ATO began to pay attention to the great importance of names and symbols. And as the authority of military structures in society began to grow rapidly, this prompted the Ukrainian authorities and the public to take into account the point of view of people in uniform. What were they talking about? In their appeals, the “guys from the front line” often reported how detained Russian intelligence officers told them: “This (i.e., Ukraine – Author) is our land, our names, our cities”¹⁹. One had to give some kind of answer to such views, not only to the captured occupiers, but also to himself, to the relatives, colleagues, and fellow citizens. It was becoming clear that the Soviet identity and everything associated with it did not stand the test of time, did not meet the requirements of the day. That is why in those years Ukraine started renaming the names of cities, urban-type settlements, villages, streets, alleys, and squares, but first of all, the changes affected the names of military formations.

Typically, in such cases, it is customary to select from the past what people want to see in the present. In the army environment, these “desirables” were primarily prominent figures who, thanks to the efforts of many generations, respectively, as patriotic heroes, famous warriors, and above all, state-builders, were imprinted in historical memory. Since the aggressor had already determined its ideological priorities, political ambitions, and practical intentions at that time, a somewhat asymmetrical response to its myths, preferences, and actions simplified the situation with the choice. Its general algorithm could be outlined in the words that served as the title for

¹⁸ В'ятрович В. Нотатки з кухні “переписування історії”. Київ : Наш Формат, 2021. С. 296.

¹⁹ Idem. С. 302.

the 2014 international conference, “How to get Lenin out of the minds of Ukrainians?”²⁰.

In an attempt to better clarify the motives behind the creation of the modern tradition of honorary names for military formations, it is appropriate to return to the experience of the mental distinction between “friend” and “foe”, whose roots are lost in those ancient times of history when man only “began to develop as an individual”²¹. Let us take advantage of the practice of provisions developed in historiography. According to the Austrian historian Peter Dinzelbacher, “the stranger is a kind of driving mechanism for one’s own feelings... Disillusionment with our world is responsible for... most acts of violence and crime... and the cause should be sought in individual frustration”²². Therefore, our appeal to the “other”, with its still unchanged function (as an element of psychological culture), where it “is a level of projections of unauthorized fantasies and a goal of directing aggression that cannot be expressed in any other way”, is fully justified²³. Thus, the formation of the modern Ukrainian tradition of honorary names of military formations, which began in 2014 – 2016, did not occur in an empty place – it was preceded by certain changes in society, with conditionally “positive” and “negative” key events that prompted radical actions: The Revolution of Dignity and the beginning of the conventional phase of Russia’s war against Ukraine. It seems that the factor of bloodshed was decisive, as it provoked not only an adequate intellectual response, but also activities equivalent to the new realities.

By the mid-2010s, society and the state had reached a situation where there were already people to choose honorary titles and a lot to choose from. In fact, citizens came to understand that “we decide everything and are responsible for everything,” i.e., for the first time since the proclamation of state independence in 1991, there was an awareness of responsibility itself, both at the narrowly national level and in the international aspect²⁴. The history of Ukraine, especially its heroism and positive experience of state-building, became top priorities, which harmonized the situation and ensured the first successes.

2. Actual implementation of the new military naming system

The chronology of the formation of the modern tradition of honorary names of military formations should not be limited to a few years, as it turned

²⁰ В’ятрович В. Нотатки з кухні “переписування історії”. Київ : Наш Формат, 2021. С. 295.

²¹ Історія європейської ментальності / за ред. П. Дінцельбахера ; пер. з нім. В. Кам’янець. Львів : Літопис, 2004. С. 449.

²² Idem. С. 493.

²³ Idem.

²⁴ В’ятрович В. Нотатки з кухні “переписування історії”. Київ : Наш Формат, 2021. С. 419.

out to be much more “stretched in time”. This was evidenced by its extremely inconsistent, i.e. unsystematic “Ukrainization”, especially before the events of 2014. It was so chaotic, confusing, and contradictory that it was often difficult to discern the national vector of transformation. In order to form a picture of this process that is as close to reality as possible, we should use the historical and genetic method, which has been well developed by scholars, and focus on the motives for making decisions about awarding honorary titles. It is not only about stimulating people to act (change), but also about the whole complex of phenomena/states that aroused certain interests, caused needs, drives, attitudes, emotions, and ideals.

According to their honorary names, it is appropriate to divide Ukraine’s paramilitary structures into those before and after the start of Russian aggression. And not least by the criterion of their combat capability. In addition to the formation of new formations, units, and subunits, starting in 2014, there will be a deep rearmament, combat coordination of troops, and improvement of their command-and-control system, including in compliance with NATO standards. A component of this process (“creation of the army”) was a truly radical strengthening of the educational impact on the personnel (the introduction of the institute of military chaplains is only one example, although the relevant law on their status will come into force only on November 30, 2021). People who have finally begun to fully realize what the “eternal strategic partner” (Moscow) really wants have realized that it is impossible to defend state sovereignty on the basis of the military traditions inherited from the former empire. The loss of this sovereignty over a part of the territory gave rise not only to despair, but also to the desire to resist, as there was no other choice. So, if earlier even the military had been frustrated, now, with the outbreak of hostilities, paradoxically, signs of optimism began to appear among the general population. This was the case when the realities of war (which, by the way, gave rise to the movement of volunteers and volunteerism, while reducing the influence of oligarchs and their media on society) educated better than any lecturers, propagandists, not to mention politicians. Therefore, the issue of national-patriotic education was understandably optimized.

The initiative belonged to the military and political leadership of the security forces. At the same time, the “decision-making center” also underwent significant changes, primarily depending on the current political situation. However, after the Revolution of Dignity, the general public began to take a more active part in this process. On October 13, 2014, at the roundtable “The New Image of the Ukrainian Army” organized by the Ukrainian Institute of National Memory, military experts, historians, journalists and public figures proposed to start “cleansing the Ukrainian army from the atavisms of the Soviet past” and begin to shape the national face of the army, based on Ukrainian military traditions. In this regard, the head of the Institute, V.

Viatrovych highlighted: “An integral element of the modernization of the Ukrainian army should be to rid it of the remnants of the Soviet past, which are still present in the names and numbering of military units, their heraldry and symbols”.

As of the end of 2022, we have information on 136 military formations and educational institutions, including: 64 brigades, 32 separate units (regiments, special operations centers, etc.), 9 separate battalions, 8 border guard detachments, 4 warships, 3 aircraft, 16 higher and secondary military educational institutions and military training centers.

The study of this material allowed us to identify certain patterns in the formation of the modern military history tradition. The honorary titles awarded are characterized by the following statistics: out of 101 personal titles, 82 (slightly more than 81%) relate to the history of Ukraine before 1991 and, accordingly, 19 (almost 19%) to modern history. The latter are almost all related to the defense of Ukraine from Russian aggression and date back to 2014. More specifically, for the “historical” block of titles, the statistics look like this: 13 figures (almost 13 %) represent the Middle Ages (Kyivan Rus’, Galicia-Volhynia Principality, Grand Duchy of Lithuania), 31 persons (almost 31 %) represent the early modern era (mainly Cossacks, Hetmanate, “people’s avengers”), 29 persons (almost 29 %) represent the heroics of the national liberation struggle of the twentieth century (mostly the period of the Ukrainian Revolution of 1917 – 1921), 7 persons (almost 7 %) relate to the Soviet tradition. We would also like to mention the names of philanthropist Ivan Kharytonenko, aircraft designer Ihor Sikorsky, and Ukrainian Navy Commander Vice Admiral Volodymyr Bezkorovainy (almost 3%).

For obvious reasons (because the war is still ongoing), the percentage of honorary titles related to the heroism of the Russian-Ukrainian war tends to increase. But for eight years (until the large-scale invasion on February 24, 2022), it did not receive a clear expression. Obviously, because it coincided with another one – the restoration of the historical traditions of the national army. The focus was on the most significant figures from different periods of the past. Thus, in 2017, certain military formations were named after King Danylo and the Black Cossacks; in 2018, Kostiantyn Ostrozky and the Zaporizhzhian Sich; in 2019, Roman the Great, Ivan Vyhovskiy, Ivan Sirko, Kostia Hordiienko, the Knights of the Winter Campaign, Kostiantyn Pestushko, Roman Dashkevych, Mykhailo Bilynskiy; 2020 – Yaroslav the Wise, Volodymyr Monomakh, Vytautas, Taras Tryasyl, Ivan Mazepa, Danylo the Apostle, Petro Kalnyshevsky, Mykhailo Ostrohradsky. The increase in these renaming occurred in 2017 – 2018, with a peak in 2019 – 2020, due to a phased policy of first creating an army and then increasing its combat capability.

As for territorial honorifics, there were 35 of them, which is 26 % of the total number. This tradition is ancient and means honoring military valor on a regional

basis – it indicates the place of service, participation in combat operations, and the exploits of servicemen. However, modern territorial names, unlike the Soviet tradition, include the names of the settlements where the relevant units are deployed or formed. Moreover, the names “Zakarpattia” and “Donbas” were given to two military formations at once, and the “brightest” name was given to the Azov Special Forces Unit, also known as the Azov Regiment. It was formed in 2014 from volunteers who were distinguished by their radical views and uncompromising fight against the enemy. With the start of the large-scale invasion, the Azov Special Forces Regiment / Azov Special Forces Regiment Kyiv was created, which was reorganized into the 3rd Separate Assault Brigade of the Armed Forces of Ukraine on January 26, 2023.

Some units, such as the 17th Separate Tank Kryvyi Rih Brigade named after Kostiantyn Pestushko, the 54th Separate Mechanized Brigade “Donbas” named after Hetman Ivan Mazepa, the 15th Boryspil Transport Aviation Brigade named after aircraft designer Oleh Antonov, the 204th Sevastopol Tactical Aviation Brigade named after Oleksandr Pokryshkin, and the 540th Anti-Aircraft Missile Regiment named after Ivan Vyhovskiy, managed to get a double name.

Undoubtedly, the extreme conditions of the defensive war awakened in Ukrainian citizens, especially military personnel and other “security forces”, a fundamentally different attitude toward history and everything that can be justified in relation to national sacred symbols. These processes have significantly changed people’s attitudes to reality, both deepening and specifying their identification of “friends”/“foes”²⁵. Interestingly, religious themes were not widely recognized. It seems that only the 19th Separate Missile Brigade, formed in 1997 on the basis of the former division of three Soviet units, was named “St. Varvara” in December 2019.

CONCLUSIONS

Over the years of sovereign Ukraine, the establishment of the Ukrainian tradition of honorary names for military formations has become a significant step towards strengthening state security, enhancing the combat capability of many formations, units, subunits, and crews, and improving the methodology of national-patriotic education. The emphasis was placed on prominent historical figures, contemporary heroes, and territorial names, which, through their national symbolic images, were intended to “connect” them with modern Ukraine as such, and thus strengthen national identity, shape a patriotic outlook, and maintain the proper emotional state of military personnel. Given the soviet traditions that existed before, the attribution of the images, as well as the pathos of their presentation, was preserved, but shifted in the direction

²⁵ Яковенко Н. У пошуках Нового Неба. Життя і тексти Йоаникія Галятювського : моногр. Київ : Лаурис. Критика, 2017. С. 190 – 191.

of new, specifically Ukrainian spiritual and national priorities. Over the past eight years, the process of people's internalization has been influenced by the unfolding political and soon armed struggle for individual, group, and national interests and, importantly, moral values. The focus on "radical" national historical memory and modern heroism was the response of Ukrainians to the challenges of the hybrid war unleashed by Russia, and it was perhaps the first time that this orientation brought them closer to the democratic Euro-Atlantic world.

SUMMARY

The chapter is devoted to the study of the process of formation of the modern, Ukrainian tradition of honorary names of military formations in the context of resistance to Russian aggression. It is found that after the long preservation of the soviet system of naming military formations, independent Ukraine made a fundamental turn to its own national military and historical tradition. The catalysts for this process were the Revolution of Dignity and the beginning of Russia's open armed aggression, which gave rise to a strong public demand for a sharp dissociation from the soviet and Russian imperial heritage. As part of the defense reform, a total rebranding of the military was carried out. Ideologized soviet components were removed from the names of military formations. Instead, Ukrainian honorific names are being introduced quite consistently. It is proposed to distinguish two types of them: nominal/personal and territorial names. For all historical periods, the vast majority are military figures. In some cases, personal and territorial names are combined. Since the naming process is dynamic, the formation of the Ukrainian military-historical tradition continues.

REFERENCES

1. Сидоренко Л. Особливості військово-історичних традицій у збройних силах України. *Розбудова Збройних сил України. Військово-історичний меридіан* : електронний науковий фаховий журнал. 2020. № 1 (27). С. 144 – 154. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/26.04.2020/pdf/-VIM_27_2020-144-154.pdf
2. Указ Президента України №286 від 18.05.2019 року "Про Стратегію національно-патріотичного виховання у Збройних силах України на 2020 – 2025 роки". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
3. Кононов И. Ф. Пространственный поворот в социологической теории: перспективы развития. *Методологія. Теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Вип. 19. Харків. ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 151 – 157.

4. Яковенко Н. У пошуках Нового Неба. Життя і тексти Йоанікія Галатовського : моногр. Київ : Лаурис. Критика, 2017. 704 с.
5. Ганюкова І. Виховання військовослужбовців Збройних сил України на традиціях українського народу. *Музейний збірник* : зб. наук. пр. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. С. 41 – 43.
6. Отич О. Військові традиції і звичаї як чинники підвищення якості вищої військової освіти. *Вища освіта України* : наук. та наук.-метод. часоп. Т. 1 (3). Київ : Пед. преса, 2014. С. 59 – 63.
7. Шевченко М. М. Імагологія та проблеми формування воєнно-політичної свідомості українського суспільства в умовах маніпуляції історичною інформацією. *Воєнна історія*. 2007. № 1 – 3. С. 99 – 106.
8. Шевченко М. М., Єфімова В. В. Військова культура українського суспільства: проблеми та шляхи формування. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 6. С. 323 – 328.
9. Проблеми комплектування ЗСУ військовослужбовцями служби за контрактом: соціальний аспект аналізу : моногр. / Т. Д. Глушкова та ін.; ред. М. М. Шевченко. Київ : Вид-во НАОУ, 2007. 172 с.
10. Афонін Е. А. Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми / відп. ред. Л. В. Сохань, Л. Ф. Бурлачук : моногр. Київ : Інтерграфік, 1994. 304 с.
11. Турчак О. В., Надрага М. С. Відродження та впровадження військово-історичних традицій у Збройних силах України: нормативно-правовий аспект. *Юридичний наук. електрон. журн*. 2019. № 3. С. 28 – 31. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/8.pdf
12. Wyszczelski L. Wojna o polskie Kresy 1918 – 1921. Walki z czerwoną rosją, Ukraińcami i litwinami. Warszawa : Bellona, 2013. 490 s.
13. В'ятрович В. Нотатки з кухні “переписування історії”. Київ : Наш Формат, 2021. 528 с.
14. Історія європейської ментальності / за ред. П. Дінцельбахера ; пер. з нім. В. Кам'янець. Львів : Літопис, 2004. 720 с.

Information about the authors:

Prisyazhnyuk Y. P.,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Ukrainian History Department, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, 81 Shevchenko Blvd., Cherkasy, Ukraine, 18031 (yu-prisyazhnyuk@ukr.net)

Masnenko V. V.,
Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Ukrainian History
Department in Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University,
81 Shevchenko Blvd., Cherkasy, Ukraine, 18031 (masnenko@ukr.net)

Присяжнюк Ю. П.
доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії
України
Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького,
бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, 18031
(yu-prysyazhnyuk@ukr.net)

Масненко В. В.
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України
Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького,
бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, 18031
(yu-prysyazhnyuk@ukr.net)

ПОВНОМАСШТАБНИЙ ЕТАП РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В АНАЛІТИЧНОМУ ДЗЕРКАЛІ ЧАСОПИСУ “KOMENTARZE OŚRODKA STUDIÓW WSCHODNICH”

Тельвак В. В., Ільницький В. І., Тельвак В. П.

ВСТУП

Рік широкомасштабної російсько-української війни породив чималу кількість різножанрової літератури, в якій висвітлюються численні аспекти найжорстокішої в повоєнній історії Європи агресії. Очікувано, що її лівова частка належить самим українським інтелектуалам, які намагаються зрозуміти витоки та сутність зла, що непрохано перетнуло наш кордон, а також спробувати спрогнозувати хоча б недалеке майбутнє. Та оскільки військові дії не сповільнюють інтенсивності, а путінський режим постійно радикалізує войовничу риторику, представники українського академічного середовища змушені оперативно реагувати на події неспокоїного сьогодення, не маючи потрібної для глибшої аналітики психоемоційної дистанції. Тож у пошуках такої важливої для нас стереоскопічної рефлексії ми звертаємося до західних колег. Серед них найбільш уважно за перипетіями російської агресії стежать наші західні сусіди, які одноставно атестують український опір екзистенційною війною. Привертаючи увагу колег до малознаної проблеми польської академічної рецепції подій повномасштабного етапу українсько-російського протистояння, нижче спробуємо відтворити їх інтерпретацію співробітниками варшавського Центру східних студій імені Марека Карпа (далі – ЦСС), що є однією з найбільш авторитетних європейських аналітичних інституцій.

Аналіз різних аспектів російсько-української війни (2014 – 2024 рр.) розглядалися у наукових та науково-популярних дослідженнях. Зокрема, своє відображення у дослідженнях знайшли історіографічні студії сучасної російсько-української війни¹, питання використання основних пропагандистських заходів, які здійснювала Росія під час підготовки до збройної агресії проти України², інформаційна війна³, періодизація

¹ Дрогомирецький Б. Сучасна гібридно-інформаційна війна: історіографічний вимір. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 48. Т. 1. С. 11 – 17. Doi: 10.24919/2308-4863/48-1-2

² Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43 – 55. DOI: doi.org/10.15407/uhj2022.05.043

³ Чобіт І., Бойченко В. Роль телебачення у російсько-українській інформаційній війні. *Воєнно-історичний вісник*. 2022. Вип. 43(1). С. 135 – 147. Doi: 10.33099/2707-1383-2022-43-1-135-147; Ільницький В., Глібшук М., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 53 (1). С. 12 – 21.

російсько-української війни (2014 – 2022)⁴, вітчизняного історіографічного дискурсу щодо характеру сучасної російсько-української війни (2014 – 2023)⁵. Ґрунтовний розгляд російсько-української війни здійснили Лариса Якубова⁶ та Сергій Плохий⁷. Різноманітні аспекти російсько-української війни на сторінках наукових видань “Східноєвропейський історичний вісник” та “Військово-науковий вісник” вивчали Антоніна Бойчук, Наталія Ільницька та Назарій Задорожний⁸. Аналіз відповідної проблематики на шпальтах газети “The New York Times” провів Юрій Офіцинський⁹. Аналіз проблематики російсько-української війни у сучасних дисертаційних напрацюваннях розглядали Юрій Офіцинський та Лілія Гриник¹⁰.

Безпосередньо відображення повномасштабного етапу російсько-української війни польськими оглядачами провели Оксана Медвідь¹¹,

⁴ Ільницький В. Куцька О. Періодизація російсько-української війни (2014 – 2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Issue 13/55. P. 162 – 177. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283087>

⁵ Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014 – 2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Issue 13/55. P. 47 – 73. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283164>

⁶ Якубова Л. *До свободи крізь вогонь: Україна проти рашизму*. Київ: “Кліо”, 2023.

⁷ Плохий С. *Російсько-українська війна: повернення історії*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2023.

⁸ Бойчук А., Ільницька Н. Матеріали до історії сучасної російсько-української війни на сторінках “Східноєвропейського історичного вісника” (2016 – 2023). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Issue 13/55. P. 26 – 46. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283084>; Задорожний Н. Бойчук А. Проблематика сучасної російсько-української війни на сторінках “Військово-наукового вісника” (2014 – 2022). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Issue 13/55. P. 108 – 140. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283181>

⁹ Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети “The New York Times” 2013 – 2017 років). Ужгород: РІК-У, 2018.

¹⁰ Офіцинський Ю., Гриник Л. Війна Росії проти України в дисертаційних дослідженнях українських науковців (2019 – 2023). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Issue 13/55. P. 234 – 263. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283186>

¹¹ Медвідь О. В. Польська преса про початок українсько-російської війни: за матеріалами газети “Wyborcza.pl” (квітень-серпень 2014). *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 599 – 603.

Віталій Масненко, Віталій Тельвак, Богдан Янишин, Вікторія Тельвак¹², Віталій Тельвак та Василь Ільницький¹³. Натомість такі академічні рефлексії стосовно закордонних оцінок подій останнього року відсутні. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

1. Часопис “Komentarze OSW”: феномен інституції

Насамперед, декілька слів скажемо про історію й особливості діяльності самого ЦСС. Ця інституція була заснована у 1990 р. як бюджетна установа державного управління. Створення ЦСС стало відповіддю на потреби державного апарату демократичної Польщі у відстеженні й аналізі процесів, які відбувалися в Радянському Союзі, а потім і в країнах, що виникли після його розпаду. Сьогодні сфера інтересів ЦСС охоплює Росію, Східну і Центральну Європу, Кавказ і Центральну Азію, Балкани, Німеччину, країни Балтії і Північної Європи, Китай, Туреччину та Ізраїль. Поряд із цим, співробітники ЦСС досліджують енергетичну політику в Європейському Союзі, транспорт, торгівлю та цифрові зв'язки в Центральній Європі, а також питання європейської безпеки. Основними завданнями ЦСС є: підготовка аналізів, експертних висновків та прогностичних досліджень; забезпечення органів державної влади Польщі інформацією про важливі політичні, соціальні та економічні події та процеси в міжнародному середовищі; інспірування, організація та проведення досліджень в країнах і регіонах, охоплених увагою ЦСС; поширення знань про стан і тенденції змін у політичній, соціально-економічній ситуації, а також про розвиток міжнародних відносин у сферах інтересів Центру; популяризація польської аналітичної думки за кордоном. Основна діяльність ЦСС повністю фінансується з державних коштів відповідно до щорічного рішення польського Сейму. У центрі постійно працюють понад 40 аналітиків, які мають незалежність у своїй роботі. Його директора призначає прем'єр-міністр з числа кандидатів, представлених Радою ЦСС із семи членів. Головною медійною трибуною ЦСС є інтернет видання “Komentarze OSW”.

Від самого початку утворення ЦСС процес становлення української незалежної держави дедалі частіше потрапляв у поле зору співробітників ЦСС. З часом, по мірі того, як взаємини між Польщею та Україною поглиблювалися й виїшли на рівень стратегічного партнерства, ця увага лише зростала. Розпочата Росією агресія в 2014 р., а особливо її сьогоднішня

¹² Masnenko V., Telvak Vitalii, Yanyshyn B., Telvak Viktoria. Identity transformation of the Ukrainian Donbas: from the “wild field” to Russian occupation. *Analele Universității din Craiova. Istorie*. 2021. Issue 2 (40). P. 101 – 114.

¹³ Telvak V. & Pnytskyi, V. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskiyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2023. Issue 27. P. 249 – 258. doi: 10.24919/2519-058X.27.281552

широкомасштабна фаза, перетворили українську проблематику на один із головних тематичних трендів для співробітників ЦСС, які слушно кваліфікували ці події найбільшою загрозою для європейської безпеки повоєнного часу. Свідченням такої прискіпливої уваги є те, що протягом року повномасштабної війни Україні було присвячено понад 600 (!) різнопланових публікацій – від хронікальних інформаційних зведень з поля бою до змістовних аналітичних студій стосовно багатьох аспектів функціонування української держави. Серед постійних оглядачів українських справ згадаємо імена Анджея Вілька, Пьотра Жоховського, Славоміра Матушака, Кшиштофа Нечипора, Ядвіги Рогожі та ін.

Лева частка згаданого масиву публікацій є аналітичними зведеннями з поля бою, джерелом яких здебільшого були українські інформаційні агентства. В перші дні повномасштабного вторгнення такі огляди з'являлися навіть по кілька разів на день, згодом стали щоденними, а після стабілізації фронту висвітлювали лише значущі події військового протистояння. Натомість, значно цікавішими для нас є спроби польських колег розібратися у багатьох перипетіях функціонування Української держави і суспільства у перший рік війни. Такий зацікавлений і доброзичливий “погляд з боку” є надзвичайно важливим як для самих українців, що надто занурені в трагічність своєї буденності й не мають можливості для належного її осмислення, так і для кращого розуміння того, що саме цікавить і тривожить нашого історичного сусіда та перевіреного негараздами приятеля.

2. Соціально-економічні та політичні трансформації

Найбільше уваги аналітики ЦСС відвели проблемі впливу воєнних подій на трансформацію українського суспільства та всіх державних структур. На численних прикладах вони інформували польського читача, що попри очікування окупанта, українське суспільство виявило дива самообілізації, які перекреслили кремлівські плани про блицкриг і дезорганізацію наших громадян¹⁴. Уже в середині березня минулого року, обсервуючи ці процеси, Я. Рогожа слушно визначила тенденцію суспільних настроїв, що лише поглиблювалися протягом наступних місяців¹⁵. На її переконання, ворожнеча до Росії пронизує всю Україну, об'єднуючи громадян різних національностей і регіонів. Вона стала найпотужнішим за останні 30 років каталізатором кристалізації

¹⁴ Rogoża J. Społeczeństwo i regiony Ukrainy wobec agresji rosyjskiej. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-25/spoleczenstwo-i-regiony-ukrainy-wobec-agresji-rosyjskiej-0>. Rogoża J. Ukraina: konsolidacja społeczna przeciwko agresorowi. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-03-14/ukraina-konsolidacja-spoeczna-przeciwko-agresorowi>

¹⁵ Rogoża J. Ukraina: konsolidacja społeczna przeciwko agresorowi. Komentarze OSW. № 431. 14.03.2022. S. 1 – 3.

української політичної нації, що міцніше всупереч російським бажанням, створюючи міф про нову Україну як анти-Росію. З перших днів нападу на країну Президент Зеленський почав називати це всенародне єднання проти загарбника “вітчизняною війною”, в якій солідарно борються всі українці проти окупантів, яких загальноприйнято називати фашистами. Ці процеси здаються дослідниці незворотними і такими, що підтверджують остаточний провал проекту т. зв. “російського мира” в Україні.

Подібні спостереження висловлювали й поглиблювали інші колеги авторки. Зокрема, П. Жоховський і С. Матушак вказали на небачений рівень зростання соціального солідаризму, що врешті об’єднав схід і захід нашої держави розумінням спільних екзистенційних викликів¹⁶. Іншим помітним явищем стала тотальна дерусифікація громадського простору, яку аналітики ЦСС схильні вважати продовженням розпочатої за П. Порошенка декомунізації¹⁷. Цьому процесу польські колеги надають чималого значення, вказуючи на довготривалість його ефектів. На їхнє переконання, “у найближчі роки Україна розвиватиме та поєднуватиме ці дві тенденції – прагнення до зміцнення власної національної ідентичності та розширення зв’язків із Заходом, важливим елементом яких буде поглиблення співпраці з Польщею, що сприймається як ключовий і перевірений союзник”¹⁸.

Якщо динаміку громадських процесів в Україні польські аналітики оцінювали амбівалентно (масова еміграція / соціальний солідаризм), то небезпеки економічного плану змальовувалися винятково темними фарбами. Адже військові дії великої інтенсивності, постійні ракетні обстріли промислової й енергетичної інфраструктури, значний відтік людського капіталу, галопуюча інфляція, блокада портів і загальне порушення логістичних зв’язків значно підкосили українську економіку, яка, зрештою, ніколи не була у найкращій формі. Тож українська держава протягом року функціонувала здебільшого за рахунок солідарної фінансової допомоги західних партнерів, що дало можливість певною мірою стабілізувати ситуацію¹⁹. З огляду на це економічну кондицію нашої держави В. Матушак аргументовано характеризує як складну “боротьбу за виживання”²⁰. Однак і в цій ситуації польські аналітики

¹⁶ Rogoża J., Żochowski P., Matuszak S. Zaplecze frontu: zachodnie obwody Ukrainy w warunkach wojny. Komentarze OSW. № 438. 13.04.2022. S. 1 – 4.

¹⁷ Rogoża J. Ukraina: od dekomunizacji do derusyfikacji. Komentarze OSW. № 455. 17.06.2022. S. 1 – 5.

¹⁸ Tam samo. S. 5.

¹⁹ Wilk A., Żochowski P. 43% budżetu Ukrainy na obronę. 253. dzień wojny. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-11-04/43-budzetu-ukrainy-na-obronie-253-dzien-wojny>

²⁰ Matuszak S. Walka o przetrwanie. Gospodarka Ukrainy w czasie wojny. Komentarze OSW. № 472. 18.10.2022. S. 1.

відновлюють певні позитивні явища. Так, аналізуючи фінансові втрати української держави від блокування чорноморських портів, вони водночас відзначають, що наслідком економічного “відросійщення” стало посилення Європейського Союзу як основного торговельного партнера Києва в сфері експорту й імпорту, а Польща – вперше в історії – стала лідером у торгівлі зі своєю східною сусідкою²¹.

Іншою інтенсивно обговорюваною темою на сторінках “Komentarze OSW” став дипломатичний фронт російсько-української війни. Оглядачі ЦСС одностайно високо оцінили зусилля українських дипломатів з об’єднання демократичних країн довкола ідеї протистояння путінському реваншизму. Наслідком цієї успішної праці стало створення коаліції західних держав, які об’єднали зусилля із озброєння українського війська в рамках консультативної платформи “Рамштайн”. Особливо ж важливою для України, слухно наголошують аналітики ЦСС, виявилася військова допомога Україні з боку американського союзника. Аналізуючи поглиблення українсько-американської співпраці, К. Нечипор і А. Вільк метафорично охарактеризували його “братерством зброї та цінностей”²². Проявом цих особливих взаємин стали візити українського Президента до Вашингтона та, особливо, Джо Байдена до української столиці, що постійно зазнає російських ракетних атак. Водночас, співробітники ЦСС відзначають і певні проблеми у міжнародній військовій підтримці України. Так, доволі критично в їхніх дописах оцінено хитання та непослідовність німецького уряду в справі озброєння жертви кремлівської агресії²³.

3. Окупаційна політика

Іншим помітним сюжетом присвяченої Україні аналітики стала важлива для нас реакція польських колег на політику путінського режиму на окупованих територіях. Відзначимо, що значною мірою завдяки інформаційній активності польських інтелектуалів західний світ дізнавався про дійсне обличчя “русского мира”. Перша з циклу присвячених цій проблемі статей з’явилася після звільнення Київщини і відкриття в її містах фактів російського геноциду та мала промовисту назву “Терор, пацифікація, окупація”²⁴. Її автор П. Жоховський першим

²¹ Matuszak S. Wojenny rok w handlu zagranicznym Ukrainy. Komentarze OSW № 4878.02.2023 S. 1-8. 1.

²² Nieczytor K., Wilk A. Braterstwo broni i wartości. Wizyta Zełenskiego w Waszyngtonie. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-12-22/braterstwo-broni-i-wartosci-wizyta-zelenskigo-w-waszyngtonie>

²³ Wilk A., Żochowski P. Problematyczne niemieckie wsparcie wojskowe dla Ukrainy. 281. dzień wojny. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-12-02/problematiczne-niemieckie-wsparcie-wojskowe-dla-ukrainy-281-dzien>

²⁴ Żochowski P. Terror, pacyfikacja, okupacja Działania Rosji na zajętych terytoriach Ukrainy. Komentarze OSW. № 439. 15.04.2022. S. 1 – 4.

в польській аналітичній спільноті звернув увагу на те, що агресія проти України поставила на порядок денний проблему управління Росією окупованими територіями. Йдеться про те, що попри сподівання Кремля, перший етап сухопутної операції не призвів ані до захоплення значних територій, ані до розпаду армії противника чи втечі влади з Києва і придушення громадського опору, а отже, зазнав невдачі не тільки у військовому, а й у політичному плані.

Фіаско спіткали також путінські плани примусу мешканців окупованих територій до підтримки своїх дій і встановлення т. зв. народних республік для подальшого поділу української держави. Діючи згідно з *modus operandi* 2014 р., Кремль укотре не врахував змін у настроях українського суспільства, яке не бачить у Росії цивілізаційної альтернативи. Доказом цього стали масові протести населення проти окупації, незважаючи на пов'язані з цим ризики, а випадки колабораціонізму були спорадичними, що унеможливує повний і безперешкодний контроль над завойованою територією. Відтак розуміючи неефективність своїх дій, загарбники мстяться на мирних жителях – застосовують терор і пацифікації, тим самим вчиняючи військові злочини і планомірно доводячи окуповані міста до стану гуманітарної катастрофи. Поточні наслідки російської окупації свідчать про те, підсумовує польський аналітик, що її метою на півночі було знищення мирного населення, а на півдні – силовий примус українців до співпраці.

Цікавими є спостереження П. Жоховського й стосовно історичної політики окупантів. Оперуючи обмеженою базою свідчень, він слушно окреслив загальну логіку, за якою окупанти за співпраці з місцевими колаборантами пропагують російську політику пам'яті, ініціюючи кампанію прославлення заслуг Червоної армії та, за можливості, відбудовують раніше зруйновані пам'ятники на честь т. зв. “великої вітчизняної війни” та її персонажів. Також ведеться гвалтовна пропагандистська кампанія з повернення в загальний обіг тези про те, що події в Україні 2014 р. були підтриманим Заходом “державним переворотом”. Ці явища супроводжує блокування доступу до українських мас-медіа та мобільних операторів з метою занурення окупованих українців в інформаційний вакуум.

Незважаючи на опір більшості українського населення політиці окупантів, російський режим пішов на анексію зайнятих територій, сфальсифікувавши низку “народних волевиявлень”. Осмислюючи ці явища, експерти ЦСС були єдиними у переконанні, що анексійні псевдореферендуми виявилися цілковитою фікцією і мали характер зрежисованої російськими силами безпеки політичної демонстрації. Сам процес голосування був організований так, щоб забезпечити попередньо визначені “результати”, які не мають жодного зв'язку з дійсністю та

настроями тероризованого окупантом місцевого населення. З огляду на це, “референдуми” названі польськими аналітиками пропагандистським спектаклем, покликаним переконати російське суспільство, що жителі тимчасово окупованих територій України “широко хочуть приєднатися до Росії” і що “спеціальна військова операція” нібито була розпочата Москвою з гуманітарних міркувань і триває успішно²⁵.

Як слушно спрогнозували аналітики ЦСС, шойно згадані референдуми були банальним прикриттям планів анексії частини українських територій, що, властиво, і є метою путінського режиму в його неоголошеній війні. Реконструюючи анексійну логіку Кремля, М. Менкішак, М. Доманська та П. Жоховський вказали, що короткострокова політична мета анексії полягає в донесенні внутрішній аудиторії меседжу, що т. зв спеціальна військова операція – успішна, а Росія не втратила здатності здобути території, які вважає своїми. Включення анексованих територій для польських колег також є спробою політико-пропагандистським шляхом приховати поразки на фронті. Це також було сигналом ворога, що збройний конфлікт не буде “заморожений”, якщо Київ продовжуватиме відкидати російську політику докраних фактів.

За прогнозами польських експертів, усвідомлюючи неможливість зміни ставлення Президента Зеленського в цьому питанні, Кремль намагатиметься використовувати ядерну лякалку і цим спробувати добитися скорочення військової підтримки Заходу Україні й обмежити бойову активність української армії. Однак, як аргументовано передбачили згадувані автори, ця гра Москви не принесе очікуваних результатів, а Київ не припинить бойових дій і не піддасться на ядерний шантаж. Проте, підсумовують польські оглядачі, територіальні анексії разом із військовою мобілізацією в РФ і ядерним шантажем стали елементами нового етапу внутрішньої політики Кремля²⁶.

4. Внутрішньоукраїнські проблеми

Попри чималу ширину симпатію до боротьби українців за своє право на незалежність та ідентичність, співробітники ЦСС зберегли притаманну аналітичному середовищу об’єктивність і відстороненість. Найбільш яскраво це проявилось у тому, що експерти ЦСС не приховували й багатьох непривабливих моментів життя українського політикуму протягом року масштабної війни. Вони з прикрістю відготували

²⁵ Zespół OSW. Fikcja – rosyjskie pseudoreferenda aneksyjne na Ukrainie. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-09-28/fikcja-rosyjskie-pseudoreferenda-aneksyjne-na-ukrainie>

²⁶ Menkiszak M., Domańska M., Żochowski P. Rosja ogłasza aneksję czterech regionów Ukrainy. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-10-03/rosja-oglasza-aneksje-czterech-regionow-ukrainy>

повернення корупційних схем до київських чиновницьких кабінетів, що контрастувало із самопосвятою та жертовністю більшості українців. У фокус їхньої уваги, серед іншого, потрапив медійно розкритий скандал із закупівлями продовольства війську за кількаразово завищеними цінами й подальші арешти чиновників, в яких знайшли чималі суми незадекларованої готівки. На переконання аналітиків, скандали у вищих ешелонах влади показали, що після майже річної війни в середовищі чиновників відбувається повернення до звичної поведінки. Натомість здійснені внаслідок розголосу відставки польські колеги вважають за доцільне розцінювати як спробу Зеленського подолати іміджеву кризу, пов'язану із розкриттям численних фактів корупції, конфліктів інтересів та несумісного з реаліями війни способу життя чиновників.

Ці скандали компрометували правлячий табір не лише в очах суспільства та армії, але й іноземних партнерів. Тож Зеленський усвідомив, що толерування такої поведінки, особливо в його найближчому оточенні, може призвести до зниження електоральної підтримки та ризику обмеження західної фінансової і військової допомоги. Таким чином, робить висновок Я. Бер, характерний для початкового етапу війни період поблажливості суспільства до дій влади завершився, а корупційні скандали висвітлюватимуться в ЗМІ на постійній основі²⁷. Відзначимо, що проведене в українському суспільстві публічне обговорення цієї проблеми та подальші журналістські розслідування цілком підтвердили передбачення польського аналітика.

5. Спроба окреслення перспектив

Очікувано, що змістовною аналітикою співробітники ЦСС відгукнулися і на річницю російсько-української війни. Акцентуючи насамперед свідомісні зміни в українському суспільстві, вони оптимістично констатували, що “24 лютого 2022 р. в Україні закінчився руский мир”. Я. Рогожа на багатьох прикладах соціологічних досліджень аргументовано наголосила, що російське вторгнення в Україну завершує процес трансформації ідентичності та формування української політичної нації. Події року війни, що супроводжувався всебічною дерусифікацією громадського простору, прискорили поворот українців до рідної історії, культури, мови та символів, вписаних у ширший європейський контекст. Обидві ці тенденції значно прогресували з часу здобуття незалежності в 1991 р. і посилювалися після анексії Криму та подальшої війни на Донбасі у 2014 р., коли держава чітко визначилася з меморіальною політикою і започаткувала всебічну українізацію суспільного життя. Але якщо тоді зміни ідентичності охопили тільки частину суспільства, то зараз

²⁷ Ber J. Ukraina: seria dymisji z korupcją w tle. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-01-31/ukraina-seria-dymisji-z-korupcja-w-tle>

вони консолідують його переважну більшість, незалежно від регіону, конфесійної приналежності, віку і мови щоденного спілкування. На думку дослідниці, українці переживають важливий процес ментальної деколонізації, позбуваючись віри у вищість Росії та вагомість культурних зв'язків між двома націями, а також демонструючи цивілізаційну вищість стосовно колишнього гегемона, який виявився брутальним варваром. Однак за це вони платять найвищу в новітній історії Європи ціну у вигляді демографічної катастрофи, економічної руйни, загального зубожіння та травми від війни серед значного відсотка громадян. Героїчна боротьба за суверенітет робить водночас те, що громадяни України більше не сприймають її як країну другого сорту. На зміну поширеним до війни критицизму й самоіронії прийшли гордість і віра у високий потенціал розвитку власної країни²⁸.

Прогнозуючи подальший хід подій, співробітники ЦСС є доречно стриманими. Подібно до інших західних оглядачів, вони одностайні в розумінні того, що кремлівський режим прорахувався у всіх очікуваннях. У редакційному зверненні до читачів з нагоди річниці повномасштабного вторгнення, співробітники часопису “Kommentarze OSW” наголосили, що розпочинаючи війну, “Путін мав на меті зіграти коротку партію в покер, але незабаром це стало початком тривалого й руйнівного конфлікту”. Росіяни, твердять польські аналітики, припустилися класичної помилки недооцінки ворога: у плануванні та веденні військових дій традиційна для них зверхність і знецінення українців були помітними вже з перших годин. Російська військова машина зустріла рішучий опір українських збройних сил і суспільства загалом. Величезна мобілізація українців на захист незалежності, свободи та гідності й водночас відсутність великих проявів колаборації з агресором стали лише підтвердженням того, що українська державність є стійким елементом на політичній карті Європи, а українська ідентичність – сильнішою, ніж будь-коли в історії. Після року російської агресії зрозуміло, твердять польські колеги, що війна триватиме, хоча її інтенсивність може змінитися. Вони вважають, що на сьогодні перспектива мирних переговорів чи будь-яких поступок з обох сторін нереальна. Конфлікт навколо майбутнього України та нового міжнародного устрою залишається неврегульованим. Однак позитивним може бути те, наголошують співробітники ЦСС, що динаміка військової активності за останній рік чітко доводить – Путін розпочав війну, яку ніколи не зможе виграти²⁹.

²⁸ Rogoża J. Nowa Ukraina – przełom świadomościowy za najwyższą cenę. Komentarze OSW. № 492. 22.02.2023. S. 1.

²⁹ Zespół OSW. Rok wojny w analizach Ośrodka Studiów Wschodnich. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2023-02-23/rok-wojny>

ВИСНОВКИ

Як показало наше дослідження, співробітники ЦСС чимало уваги присвятили подіям повномасштабного етапу українсько-російської війни. При цьому, що важливо, до поля їхнього експертного обговорення потрапили не тільки голосні події збройного протистояння, як це можна було очікувати з огляду на зацікавленість темою серед польської аудиторії. Цілість аналітичного образу доповнюють як згадані вище тексти про соціально-економічну ситуацію в Україні, політику Кремля на окупованих землях, успішні намагання створити та збільшити антипутінську коаліцію, так і численні дослідження реакції російського суспільства на авантюру своїх керівників, нелегкі спроби Києва отримати західну зброю, ставлення до подій керівництва і громадян Білорусі та ін. Завдяки цьому зацікавлений обсерватор отримав можливість скласти доволі повне і збалансоване уявлення про всі ключові аспекти екзистенційної війни. Попри згадувану вище об'єктивність польських колег, вони багато в чому наслідували риторику українських мас-медіа, розставляючи чіткі акценти при описі геноцидних практик російського режиму. Це вплинуло на формування й утримання прихильної до України громадської думки не тільки у Польщі, але й в інших країнах Євросоюзу, де польське сходознавство тішиться високим академічним престижем. У підсумку це сприяє нейтралізації в інформаційному полі держав наших партнерів зусиль путінських пропагандистів. Значною мірою завдяки цьому, наша країна надалі зберігає неослабну підтримку союзників, незважаючи на зміни політичних кабінетів у багатьох країнах континенту. Це є важливою передумовою того, що українці не тільки вистоять, але й переможуть у своїй найголовнішій війні.

Розділ монографії виконано згідно з держбюджетними темами “Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій” (номер державної реєстрації 0123U101598), “Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик” і “Російсько-українська війна: історичні витоки, виклики для національної безпеки, формування засад політики пам’яті” (номер державної реєстрації 0123U100588).

АНОТАЦІЯ

Проведене дослідження довело, що співробітники часопису “Komentarze OSW” чимало уваги присвятили подіям повномасштабного етапу російсько-українського протистояння, назвавши його екзистенційною війною. При цьому, що важливо, у поле їхнього експертного обговорення потрапили не тільки голосні події збройного протистояння. Цілість аналітичного образу доповнюють численні тексти про соціально-економічну ситуацію в Україні, політику Кремля

на окупованих землях, успішні намагання створити й збільшити антипутінську коаліцію й ін. Завдяки цьому зацікавлений обсерватор отримав можливість скласти доволі повне і збалансоване уявлення про всі ключові аспекти останнього року війни. Польські колеги багато в чому наслідували риторику українських мас-медіа, розставляючи чіткі акценти при описі геноцидних практик російського режиму. Це вплинуло на формування й утримання прихильної до України громадської думки не тільки у Польщі, але й в інших країнах Євросоюзу, де польське сходознавство тішиться високим академічним престижем. У підсумку це сприяє нейтралізації в інформаційному полі держав наших партнерів зусиль путінських пропагандистів. Значною мірою завдяки цьому наша країна надалі зберігає неослабну підтримку союзників, незважаючи на зміни політичних кабінетів у багатьох країнах континенту. Це є важливою передумовою того, що українці не тільки вистоять, але й переможуть у своїй найголовнішій війні.

ABSTRACT

The conducted research proved that the employees of the magazine “Komentarze OSW” devoted a lot of attention to the events of the full-scale stage of the Russian-Ukrainian confrontation, calling it an existential war. At the same time, and what is important, not only loud incidents of armed confrontation fell into the field of their expert discussion. The integrity of the analytical image is complemented by numerous texts about the socio-economic situation in Ukraine, the Kremlin’s policy on the occupied territories, successful efforts to create and increase the anti-Putin coalition, etc. Thanks to this, the interested observer was able to form a fairly complete and balanced picture of all the key aspects of the last year of the war. Polish colleagues in many respects imitated the rhetoric of the Ukrainian mass media, placing clear accents when describing the genocidal practices of the Russian regime. This influenced the formation and maintenance of public opinion favorable to Ukraine not only in Poland, but also in other European Union countries, where Polish Oriental studies enjoy high academic prestige. As a result, this contributes to the neutralization of the efforts of Putin’s propagandists in the information field of the states of our partners. To a large extent, thanks to this, our country continues to maintain the unwavering support of allies, despite changes in political cabinets in many countries of the continent. This is an important prerequisite for the fact that the Ukrainians will not only endure, but also win in their most important war.

ЛІТЕРАТУРА

1. BerJ.Ukraina:seriadymisjizkorupcja_wtle.URL:<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-01-31/ukraina-seria-dymisji-z-korupcja-w-tle>

2. Masnenko V., Telvak V., Yanyshyn B., Telvak V. Identity transformation of the Ukrainian Donbas: from the “wild field” to Russian occupation. *Analele Universității din Craiova. Istorie*. 2021. Issue 2 (40). P. 101 – 114.
3. Matuszak S. Walka o przetrwanie. Gospodarka Ukrainy w czasie wojny. *Komentarze OSW*. № 472. 18.10.2022. S. 1 – 6. 1
4. Matuszak S. Wojenny rok w handlu zagranicznym Ukrainy. *Komentarze OSW*. № 487. 8.02.2023. S. 1 – 8. 1.
5. Menkiszak M., Domańska M., Żochowski P. Rosja ogłasza aneksję czterech regionów Ukrainy. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-10-03/rosja-oglasza-aneksje-czterech-regionow-ukrainy>
6. Nieczytor K., Wilk A. Braterstwo broni i wartości. Wizyta Zełenskiego w Waszyngtonie. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-12-22/braterstwo-broni-i-wartosci-wizyta-zelenskigo-w-waszyngtonie>
7. Rogoża J. Nowa Ukraina – przełom świadomościowy za najwyższą cenę. *Komentarze OSW*. № 492. 22.02.2023. S. 1-8. 1.
8. Rogoża J. Społeczeństwo i regiony Ukrainy wobec agresji rosyjskiej. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-25/spoleczenstwo-i-regiony-ukrainy-wobec-agresji-rosyjskiej-0>.
9. Rogoża J. Ukraina: konsolidacja społeczna przeciwko agresorowi. *Komentarze OSW*. № 431. 14.03.2022. S. 1 – 3.
10. Rogoża J. Ukraina: konsolidacja społeczna przeciwko agresorowi. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-03-14/ukraina-konsolidacja-spoeczna-przeciwko-agresorowi>
11. Rogoża J. Ukraina: od dekomunizacji do derusyfikacji. *Komentarze OSW*. № 455. 17.06.2022. S. 1 – 5.
12. Rogoża J., Żochowski P., Matuszak S. Zaplecze frontu: zachodnie obwody Ukrainy w warunkach wojny. *Komentarze OSW*. № 438. 13.04.2022. S. 1 – 4.
13. Telvak V. & Ilnytskyi, V. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropejskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2023. Issue 27. P. 249 – 258. doi: 10.24919/2519-058X.27.281552
14. Wilk A., Żochowski P. 43% budżetu Ukrainy na obronę. 253. dzień wojny. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-11-04/43-budzetu-ukrainy-na-obrone-253-dzien-wojny>
15. Wilk A., Żochowski P. Problematiczne niemieckie wsparcie wojskowe dla Ukrainy. 281. dzień wojny. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-12-02/problematiczne-niemieckie-wsparcie-wojskowe-dla-ukrainy-281-dzien>
16. Zespół OSW. Fikcja – rosyjskie pseudoreferenda aneksyjne na Ukrainie. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-09-28/fikcja-rosyjskie-pseudoreferenda-aneksyjne-na-ukrainie>

17. Zespół OSW. Rok wojny w analizach Ośrodka Studiów Wschodnich. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2023-02-23/rok-wojny>

18. Żochowski P. Terror, pacyfikacja, okupacja Działania Rosji na zajętych terytoriach Ukrainy. *Komentarze OSW*. № 439. 15.04.2022. S. 1 – 4.

19. Бойчук А., Льницька Н. Матеріали до історії сучасної російсько-української війни на сторінках “Східноєвропейського історичного вісника” (2016 – 2023). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Issue 13/55. P. 26 – 46. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283084>.

20. Галів М., Льницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014 – 2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Issue 13/55. P. 47 – 73. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283164>.

21. Дрогомирецький Б. Сучасна гібридно-інформаційна війна: історіографічний вимір. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 48. Т. 1. С. 11 – 17. Doi: [10.24919/2308-4863/48-1-2](https://doi.org/10.24919/2308-4863/48-1-2)

22. Задорожний Н., Бойчук А. Проблематика сучасної російсько-української війни на сторінках “Військово-наукового вісника” (2014 – 2022). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Issue 13/55. P. 108 – 140. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283181>.

23. Льницький В., Куцька О. Періодизація російсько-української війни (2014 – 2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Issue 13/55. P. 162 – 177. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283087>.

24. Льницький В., Глібчук М., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 53 (1). С. 12 – 21.

25. Льницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43 – 55. DOI: doi.org/10.15407/uhj2022.05.043

26. Медвідь О. В. Польська преса про початок українсько-російської війни: за матеріалами газети “Wyborcza.pl” (квітень-серпень 2014). *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 599 – 603.

27. Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети “The New York Times” 2013 – 2017 років). Ужгород: РІК-У, 2018.

28. Офіцинський Ю., Гриник Л. Війна Росії проти України в дисертаційних дослідженнях українських науковців (2019 – 2023). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Issue 13/55. P. 234 – 263. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283186>.

29. Плохій С. *Російсько-українська війна: повернення історії*. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2023.

30. Чобіт І., Бойченко В. Роль телебачення у російсько-українській інформаційній війні. *Воєнно-історичний вісник*. 2022. Вип. 43(1). С. 135 – 147. Doi: 10.33099/2707-1383-2022-43-1-135-147.

31. Якубова Л. *До свободи крізь вогонь: Україна проти рашизму*. Київ : “Кліо”, 2023.

Information about the authors:

Telvak V. V.,

PhD hab. (History), Professor at the Department of World History and Special Historical Discipline Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, 82100 (telvak1@yahoo.com)

Пнытський В. І.,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, 82100 (vilnickiy@gmail.com)

Telvak V. P.,

Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor at the Department of World History and Special Historical Discipline Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

Інформація про авторів:

Тельвак В. В.

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, 82100 (telvak1@yahoo.com)

Ільницький В. І.

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної та кадрової роботи Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, 79026 (vilnickiy@gmail.com)

Тельвак В. П.

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ОДНА “МЕТОДИЧКА” ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ СУПРОТИ САКАРТВЕЛО ТА УКРАЇНИ

Стрільчук Л. В.

*Усвідомлення того, що інформація – це зброя,
з часом приходять до багатьох, проте далеко не до всіх....*

Євген Магда

ВСТУП

Сакартвело та Україна – суверенні держави, які на початку XXI століття зазнали гібридної і прямої військової агресії з боку Російської Федерації. Упродовж декількох десятиліть після проголошення незалежності, досліджувані країни, не виробили імунітету до гібридних інформаційних загроз з боку сильнішого у військово-політичному плані та значно більш потужнішого ресурсно сусіда, Російської Федерації.

Малозатратна та надзвичайно ефективна, а головне, практично, безвідмовна інформаційна зброя має значно ширший спектр застосування аніж будь яка інша. При інформаційних атаках об’єктом ураження стають свідомість і воля суспільства, що зазнає гібридної агресії. Дискредитації піддається національна політична еліта, суспільство розколюється на дрібні групи, аби завадити його консолідації. Експерти називають гібридну війну таким типом воєнного конфлікту, який все частіше буде застосовуватися у XXI столітті, і різновидів та прикладів гібридних загроз нині можемо перелічити цілу низку, інформаційні ж атаки є одним із найпоширеніших їх проявів.

У гібридній інформаційній війні, що велася з боку РФ щодо Сакартвело та України є чимало спільного, як, власне, і причина: обраний, аналізованими у представленому матеріалі країнами, європейський вектор економічного та політичного розвитку, що йшов усупереч російському імперському баченню. Саме цей вибір, на переконання авторки, послугував головною причиною гібридної агресії з боку Росії. Схожими були і методи інформаційної війни, що засвідчують технології та особливості інформаційних атак здійснених Російською Федерацією в обох випадках. Авторка вважає, що російсько-грузинський воєнний конфлікт 2008 року став генеральною репетицією вторгнення російських військ в Україну, адже, як засвідчує аналіз фактів, методичка щодо застосування видів та форм гібридної агресії Російської Федерації залишалися незмінною, зрідка доповнюючись новими елементами.

Метою представленої розвідки є виокремлення та аналіз схожих елементів гібридної інформаційної агресії, що застосовувалися РФ щодо Сакартвело та України задля успішної протидії інформаційній гібридній агресії у майбутньому.

1. Ключовий фактор гібридної війни – інформація

Ще з середини ХХ століття політики озвучували тезу про те, що війни майбутнього – це передусім будуть інформаційні або ж економічні протистояння, а світ відійде від поняття війни (із застосуванням зброї та загарбанням територій) як від історичного архаїзму. Сучасні реалії частково спростовують цю тезу: нинішня повномасштабна агресія Росії супроти України засвідчує, радше протилежне. Однак частка рації в озвученій тезі все ж є, адже вагомою складовою нинішньої російської агресії є інформаційна війна, яка розпочалася ще задовго до повномасштабного вторгнення і на етапі гарячої фази війни продовжує залишатися невід’ємною її складовою.

Уперше термін “інформаційна війна” вжив у 1967 році колишній директор ЦРУ Ален Далас у книзі “Таємна капітуляція”. Наступного разу дефініція з’явилася в аналітичній довідці американського дослідника Тіма Рона “Система озброєння і інформаційна війна”, який обстоює думку, що інформаційна структура стає найбільш важливим елементом економіки, з одного боку, і найбільш вразливою мішенню, з іншого¹.

Знаний сучасний теоретик у галузі збройних конфліктів та воєнно-політичної стратегії Френк Г. Хоффман, науковий співробітник Університету національної оборони США стверджує: “Поряд із асиметричними конфліктами та неконвенційними війнами (ситуації, коли явні бойові дії не ведуться) існує також поняття “гібридні війни”, які у нинішньому світі усе частіше використовуються”². Учений стверджує що конфлікти будуть усе частіше набувати ознак мультимодальних (тобто таких, що ведуться в різні способи) та багатоваріантних, які не вміщаються у рамки простої конструкції ведення збройного конфлікту чи війни. За Ф. Хоффманом, майбутні та сучасні загрози можуть більшою мірою бути охарактеризованими як гібридне співвідношення традиційних та нерегулярних стратегій і тактик; використовуватимуться децентралізоване планування та виконання, участь недержавних акторів із застосуванням одночасно простих і складних технологій³.

Увиразненням гібридної агресії РФ є події 2008 року у Сакартвело та 2014, 2022 – 2024 рр. в Україні. Поза сумнівом, що поряд із безпосередніми військовими діями широко було засосовано гібридний тип воєнних дій у класичному вигляді, зокрема, інформаційну гібридну агресію⁴. Про

¹ Сяпин В. О. Сучасні виклики віртуальних війн. URL: <http://www.gramota.net/materials/3/2013/12-3/41.html>

² Hoffman F. How Marines are preparing for hybrid wars. *Small Wars Journal*. 2008. P. 38 – 42

³ Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War. *Arlington* : Potomac Institute for Policy Studies, 2007. P. 20 – 22.

⁴ Стрільчук Л. Інформаційна війна як складова сучасних гібридних воєн (на прикладі Грузії та України). *Літопис Волині*. Всеукраїнський наковий часопис. Заснований у 2001 р. Число 28. 2023. С. 235 – 239.

те, що Російська Федерація готувалася до цієї війни і планувала вести її саме в такий спосіб, засвідчує чимало фактів. Зокрема той, що означену концепцію було прийнято на озброєння агресора не менш ніж декілька десятиліть тому, говорить і той факт, наскільки акцентовано ця ідеологія впроваджувалася у воєнну доктрину нашого північного сусіда від початку 1990-х рр.: Нагорний Карабах, обидві “чеченські” кампанії, Молдова... Агресія 2008-го року щодо Сакартвело, фактично, була “генеральною репетицією” воєнного втручання в Україну⁵.

Ось як описав російську воєнну тактику Начальник Генерального штабу збройних сил РФ, перший заступник Міністра оборони Російської Федерації генерал армії В. Герасимов на конференції в Академії військових наук у січні 2013 року: “...Акцент змістився на використання політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невоєнних заходів, поряд із застосуванням протестного потенціалу місцевого населення (на прикладі гібридної війни в Україні – це так зване “ополченіє”). Все це повинно супроводжуватися прихованими воєнними операціями – наприклад, із застосуванням методів інформаційної війни... Відкрите використання сили, часто під прикриттям миротворчої діяльності та посередництва у вирішенні кризи, може бути задіяне на фінальній стадії, як правило, з метою досягти повної перемоги у війні...”⁶.

Як уважає київський політолог Є. Магда, поняття “інформаційна війна” має синтетичний характер, адже увібрало в себе низку явищ, що виявляються у житті громади при взаємодії різних соціальних груп. Це поняття відповідно до цілей впливу на людей набувало значення пропаганди, контрпропаганди, спецпропаганди, психологічної війни, техніки дезінформації тощо⁷.

Найзначнішою перевагою інформаційної війни є широкий спектр застосування її інструментів. Вести інформаційну війну можна залучивши телебачення, інтернет, друковані ЗМІ, радіо, навіть, чутки, тобто практично будь-які наявні канали передачі інформації. Інформаційна війна –протиборство між двома або більше державами в інформаційному просторі з метою нанесення шкоди критично важливим інформаційним системам, процесам і ресурсам, а також іншим структурам, для підриву політичної, економічної та соціальної систем, масованої психологічної обробки населення, дестабілізації суспільства, а також примусу держави до прийняття рішень в інтересах протиборчої сторони. Це плановий

⁵ Попович К. В. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Історія”*. Вип. 2 (35), 2016. С. 75 – 79.

⁶ Руценко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія. Харків : ФОП Павленко О. Г., 2015. С. 112.

⁷ Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ : КАЛАМАР, 2017. С. 103.

інформаційний вплив на всю інформаційну й комунікаційну систему противника і (або) нейтральні держави з метою формування сприятливого глобального інформаційного середовища для проведення будь-яких політичних і геополітичних операцій, що забезпечують максимальний контроль над простором⁸.

На думку львівської дослідниці М. Павлюх, гібридна інформаційна війна, яку веде та веде РФ супроти Сакартвело й України багата на елементи і компоненти психологічного та інформаційного впливу, які раніше не використовувалися в інформаційних війнах. “Нові ефекти російської пропаганди, які створюються за допомогою новітніх технологій вражають опонента (ворога) на повну силу. Російський рашизм є деструктивною інформаційною ідеологією для російського населення, яке не може критично мислити через постійний контроль з боку влади. Засоби масової інформації (комунікації) допомагають владі тримати населення під постійним психологічним тиском і контролем”⁹. У цьому сенсі порівняння риторики російської пропаганди після повномасштабного вторгнення російських військ в Сакартвело та в Україну увиразнюється новими візуальними методами психологічного впливу, які взяла на озброєння держава-агресор. Серед них треба виділити нахабне перекручення фактів та відверту брехню, цинічність висновків і маніпулятивний характер інформації, створення міфів про противника.

У такій вигаданій реальності живе переважна більшість суспільства Російської Федерації, сприймаючи за реальність пропагандистські фейки. Наприклад, російські ЗМІ свого часу поширювали неправдиву інформацію про нібито загрозу з боку Сакартвело для жителів Абхазії та Південної Осетії, формувалася стійкий образ ворога, або ж українських “фашистів”, які не просто живуть в країні, але й керують державою¹⁰. Як відомо, більшість аудиторії держави-агресора без жодних застережень сприймають цю дезінформацію.

Процеси поширення синхронної брехні про події в Сакартвело та Україні здійснювалися через координацію та системні пропагандистські підходи. Важливе значення у цьому процесі мають аудіовізуальні методи, які використовуються російським телебаченням і популярними російськими інтернет-ресурсами. До головних аудіовізуальних методів, на думку М. Павлюх, доцільно віднести такі: “ефект присутності”, “підміна

⁸ Василенко І. Інформаційна війна як фактор світової політики. *Державна служба*. 2009. № 3. С. 80 – 86.

⁹ Павлюх М. Методи та засоби російсько-української інформаційної війни (2014 – 2022): міфи і риторика пропаганди. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 1017 – 1018.

¹⁰ Стрільчук Л. Інформаційна війна ... С. 236 – 237.

об'єктів”, “фото- та кіномонтаж”, спецефекти і комп'ютерна графіка¹¹. Прикладом застосування цих інформаційних вкидів може слугувати таке: поширення інформації про те, що в Україні діють бандерівські ополченці, а російський журналіст, знімаючи сюжет, боїться себе видати. Насправді, місце зйомки – це спецбаза російських військ, яка нічого спільного з українською територією і військовими об'єктами не має. Іще один приклад – скандальна подія про тортури військовополонених, яка трапилася під час російсько-чеченської війни кілька років тому. Ці кадри показали як приклад звірства українських військових проти росіян та чеченців, які активно воюють на Сході України.

Під час війни із Сакартвело неодноразово демонстрували сюжети зруйнованих цивільних будівель, пораних та вбитих жінок і дітей, пояснюючи, що ці об'єкти й особи постраждали внаслідок грузинських обстрілів Цхінвалі. Насправді ж, ці кадри було знято під час терористичних актів у російських містах Буйнакськ, Волгодонськ та Москва, що відбулися 4 – 16 вересня 1999 року. Як відомо, тоді, згідно з офіційною статистикою, 307 осіб загинули, понад 1700 дістали поранення різного ступеня тяжкості¹².

На думку Є. Магди інформаційну війну вирізняють прагнення протилежних сторін нагнати паніку у ворожих державах, створюючи атмосферу постійної кризи й напруги. Набір методів та засобів ведення інформаційної війни обмежується лише фантазією та ступенем цинізму виконавців, через що фактично немає можливості спрогнозувати напрям та інструментарій можливої інформаційної атаки¹³.

Аналіз фактів засвідчує, що у сучасній російській інформаційній війні проти України та Сакартвело активно застосовувався метод постійного нагнітання ситуації. Наприклад, задля виправдання російської агресії в Криму чи в Південній Осетії нав'язувалася думка, що військове втручання Російської Федерації було крайнім засобом для врегулювання конфлікту і єдиним способом “принести мир” жителям Криму, Абхазії та Південної Осетії. Також російські ЗМІ постійно нагнітали ситуацію повідомляючи, що Київ захоплений не лише націоналістами, а й “бандитами”, “нацистами” і “фашистами” у результаті “державного перевороту”. Останій приклад – це виразнення того, як кремлівська пропаганда використала радянське кліше поширення ідеї про анархічну владу в Україні¹⁴.

Особливістю гібридної інформаційної війни є те, що вона, фактично, не залишає очевидних слідів, котрі дозволяють достеменно встановити справжнього агресора та притягнути його до міжнародної

¹¹ Павлюх М. Методи та засоби... С. 119.

¹² Вибухи житлових будинків у Росії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

¹³ Магда Є. Гібридна агресія... С. 106.

¹⁴ Павлюх М. Методи та засоби... С. 1120.

відповідальності, однак руйнівний ефект від гібридної агресії можна порівняти з килимовими бомбардуваннями за відсутності системи ППО. Доволі часто прихований і такий, що дезорієнтує противника, характер інформаційних атак ставить жертву інформаційної агресії перед непростим вибором. Знайти ефективну відповідь на потік інформаційних викликів досить проблематично, адже важко встановити, за нечисленними, головню, непрямими ознаками і проявами справжні цілі агресивних дій, так і з відсутністю чіткої загальноприйнятої класифікації різновидів інформаційно-психологічної агресії, що дозволяє однозначно звіднести ті чи ті дії, здійснювані агресором в інформаційно-психологічній сфері, до експансії, агресії або війни¹⁵.

Інформаційна війна, на перший погляд, виглядає абсолютно не агресивною “мирною”, оскільки може йти на тлі загального миру і добробуту, і не проти усього населення. Вона характеризується використанням різних методів задля досягнення головних цілей у роботі з лідерами думок і різними соціальними, військовими, демографічними групами¹⁶. Поряд із цим важливо враховувати відсутність політичної волі з боку державного керівництва і часто брак відповідних професійних кадрів у галузі інформаційної безпеки¹⁷.

2. Одна “методичка” російської агресії – два різні сценарії:

Сакартвело та Україна

Причиною того, що і Сакартвело, і Україна стали об'єктами інформаційних гібридних атак з боку Російської Федерації найперше є те, що ці пострадянські республіки чітко увиразнили свої прагнення і поступ до членства в європейській сім'ї, а Росія, продовжуючи залишатися у мареві імперських стереотипів, підпертих впевненістю у зверхності та великодержавним шовінізмом, усіма можливими засобами намагалася і, намагається сьогодні перешкодити цьому. Інакше кажучи, головна мета, яку ставила Російська Федерація – не допустити виходу Сакартвело та України із російської сфери впливу, з-під контролю Кремля. Частково у 2013 році Російській Федерації вдалося досягнути своєї мети в Україні (у частині прийняття керівництвом країни потрібних для неї рішень). Йдеться про те, що тогочасний Президент В. Янукович відмовився від підписання угоди про асоційоване членство України із Європейським Союзом, тим самим різко звернувши із декларованого курсу на ЄС.

¹⁵ Манойло А. В. Державна інформаційна політика особливих умовах : монографія. Москва : МІФІ, 2003. С. 230.

¹⁶ Волошина Н. М., Череватий С. Ф. Інформаційний вплив на громадську думку українського суспільства. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 215. № 2 (23). С. 144 – 149.

¹⁷ Магда Є. Гібридна агресія... С. 108.

Із висоти сьогоденішнього погляду, цей крок В. Януковича видається не таким уже й дивним, адже йому передувала низка подій, яка, щонайменше, мала б насторожити українське суспільство, а в ідеалі – бути опротестованою. Візьмімо, до прикладу, хоча б Харківські угоди, підписання яких відбулося 21 квітня 2010 року Президентом України Віктором Януковичем та президентом РФ Дмитром Медведєвим, які передбачали продовження перебування чорноморського флоту РФ в українському Севастополі аж до 2042 року. Ця подія збурила опозицію та частину суспільства, однак, як засвідчує історія, недостатньо сильно, оскільки тогочасний Президент без огляду на суспільну думку після того ще не раз порушував Конституцію України і без вагань змінював державний курс від ЄС на Москву.

Прикладів того, що РФ не вагаючись використовує один і той самий сценарій гібридної агресії щодо Сакартвело та України, є чимало. Як відомо, приводом до конфлікту Російської Федерації та Сакартвело став геополітичний вибір Грузії щодо вступу в НАТО та спроба поглибити співпрацю з Євросоюзом. Аналогічні причини російських інформаційних атак ми мали можливість спостерігати і в Україні напередодні Революції Гідності. Однак, якщо можна констатувати, що гібридна інформаційна операція вплинула на керівництво України, то більшість суспільства, на щастя, виявилось стійким до російських інформаційних вкидів. Власне, уже з кінця 2013 року російські ЗМІ почали висвітлювати події Євромайдану в агресивно-попагандистському світлі, формуючи в російському суспільстві образ “українців, вороже налаштованих щодо росіян”, про “зраду України” тощо.

Вищенаведену тезу яскраво увиразнюють і слова російської політологині Л. Шевцової: “Україна стала для Росії переломним моментом, який відкрив нову сторінку в російській історії, вона завдала смертельного удару по “Російській системі”, вирішивши йти у Європу, вивабивши ворожий для Москви цивілізаційний вектор”¹⁸.

Аналіз передумов розвитку російсько-грузинського конфлікту 2008 року приводить до висновку про зумисне створення радянською владою майбутніх осередків сепаратизму в Грузії упродовж ХХ століття. Після краху Союзу РСР політичні конфлікти у цій країні переросли у відкрите збройне протистояння поміж нею та її автономіями: Абхазією та Південною Осетією (останні підтримувалися російською стороною). З моменту проголошення Сакартвело незалежності російські спецслужби створювали місцеві сепаратистські формування та керували ними як на теренах Південної Осетії, так і в Абхазії, що призвело до жорстоких етнічних чисток і вигнання грузинського населення із Абхазії.

¹⁸ Шевцова Л. “Без України Росія – “недоімперія”, а то й не імперія зовсім”. URL: <http://ukrainian.voanews.com/content/shevtsova-russia-ukraine/293947/html>

Наступним кроком стало розміщення на цих територіях російського миротворчого контингенту. Паралельно відбувалася підготовка до визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії, а уже з квітня 2008 року почав реалізовуватися підготовчий етап воєнної ескалації, що включав передислокацію до регіону російських віськовослужбовців, а також військової техніки та вчинення провокацій.

Паралельно із вказаними діями у російських ЗМІ, заявах російських політиків та військових частішають “інформаційні вкиди” про нібито можливу агресію Грузії проти Південної Осетії, що дає підстави зробити висновок про завчасний початок російською стороною підготовки громадської думки до запланованої війни. Вона велася із залученням усіх можливих інструментів та засобів¹⁹.

Просто такі дзеркальні дії російської сторони ми спостерігали напередодні широкомасштабного вторгнення в Україну: передислокація російських військових та військової техніки до східних кордонів України під виглядом військових навчань, зростання кількості та усе різкіша тональність “інформаційних вкидів” з боку російських високопосадовців про загрози з боку України та країн НАТО, що, знову ж таки, розцінюється авторкою як підготовка громадської думки в РФ (і не тільки) до майбутньої війни. Фактично, російське військово-політичне керівництво діяло за уже апробованою методичкою²⁰.

Як і у випадку зі Сакартвело, російські спецслужби створювали на сході та півдні України місцеві сепаратистські формування, фінансували, озброювали їх та керували ними (з 2014 року їх діяло чимало). Якщо проаналізувати ще більший історичний період, то варто пригадати зумисне створення радянською владою конфліктної ситуації в Україні через її русифікацію, масове переселення росіян до Криму і на Донбас тощо.

У випадку Сакартвело впродовж 2006 – 2007 років, що передували конфлікту, посилюється російський вплив у конфліктних регіонах, проводиться фундаментальна робота щодо їх відокремлення та визнання незалежності²¹. Аналогічну ситуацію спостерігаємо і у випадку підготовки російського вторгнення в Україну: посилення російської присутності у самопроголошених ЛНР, ДНР та Криму, створення там маріонеткових урядів (що, також мало місце в Грузії), визнання перших двох як незалежних державних утворень з боку РФ, примусове нав’язування жителям ЛНР, ДНР та Криму, аналогічно як і жителям Абхазії та Південної Осетії, російського громадянства тощо.

¹⁹ Сороківська-Обіход А. І. Історія висвітлення російсько-грузинської війни 2008 року російськими друкованими виданнями. *Військово-історичний меридіан*. 2020. № 1 (27). С. 30.

²⁰ Стрільчук Л. Інформаційна війна... С. 237.

²¹ Сороківська-Обіход А. І. Історія висвітлення... С. 30 – 31.

Ще з 2008 року, напередодні воєнного конфлікту з Сакартвело, РФ взяла на інформаційно-дипломатичне “озброєння” процес проголошення незалежності Косово окремою державою, використовуючи останній факт як можливість для офіційного визнання самопроголошених Абхазії та Південної Осетії (аналогії з українським сценарієм очевидні).

В обох випадках агресії, щодо Сакартвело та України, російська пропаганда безперервно застосовувала технологію дискредитації противника, формуючи стійкий “обаз ворога”. Наприклад, у грузинському випадку – прозахідно орієнтований президент М. Саакашвілі, котрий розпочав воєнні дії проти мирного населення Південної Осетії, був використаний як засіб консолідації російського суспільства для боротьби проти грузинського агресора. Останній приклад може бути показовим і з точки зору застосування теорії рефлексивного управління у стратегічному вимірі та тривалості у часі інформаційно-психологічної операції проти М. Саакашвілі, якого сповокували до початку конфлікту.

Інформаційні атаки, у різний час застосовувані російською стороною проти Сакартвело та України мають багато схожих, а ще частіше, ідеїчних особливостей. Російські ЗМІ оприлюднювали конфіденційні відомості з особистого життя публічних осіб (політиків, громадських діячів, бізнесменів) “вели скандальні розслідування”, свідомо спотворюючи, або ж усвідомлено подавали неправдиву інформацію, концентрували увагу на “пікантних подробицях”. І в обох випадках, російська армія та її дії подавалися російському суспільству як визволителі, борці за “якісь світлі ідеї”, проти націоналістів, нацистів, загрози НАТО і т. д.

Головне завдання таких інформаційних атак полягає в активізації підсвідомості людини, включення механізмів маніпулювання її почуттями та емоціями, що є основою управління психологією натовпу²². Ведення інформаційної війни підживлюється постійними “вкидами інформації”, перекручуванням фактів, маніпуляціями у ЗМІ, створенням віртуального та реального ворога щодо громадян держави, яка стала жертвою інформаційної агресії²³.

Це виразно відчули на собі громадяни Сакартвело влітку 2008 року та українці, уже з накінця 2013 року, із моменту, коли російські ЗМІ почали висвітлювати події Євромайдану в агресивно-попагандистському світлі. Практика засвідчила, що і грузинське, і українське суспільства виявилися вкрай вразливими до інформаційно-пропагандистських атак. А між тим, ворог намагався саме через гібридну інформаційну агресію розколоти суспільство, посіяти між громадянами розбрат та незгоди, і це б неминуче потягнуло за собою поразку суспільств, які піддаються гібридній агресії.

²² Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. URL: <http://docs.google.com/viewerng/viewer?url>

²³ Магда Є. Гібридна агресія... С. 117 – 118.

Як слушно вважає знаний український політолог Є. Магда, впродовж тривалого періоду миролюбність і неагресивність українського суспільства розглядалася зі знаком плюс. Вважаю, що те саме можна сказати і про грузинське суспільство періоду незалежності Сакартвело. Однак нині ситуація кардинально змінилася. Загроза державній суверенності, фізична загроза знищення нації вивели на перший план волелюбність, ненависть до ворогів, національну консолідацію, здатність та мотивованість до наполегливого і тривалого опору, врешті, досконале володіння військовим мистецтвом. Відповіддю на російську інформаційну агресію в Україні стало масове звернення до історії та ідеології УПА, консолідація української нації навколо своєї історії та національної ідеї, українізація російськомовного Півдня та Сходу країни.

Не секрет, що і українське, і грузинське суспільства мали чималі проблеми із формуванням та реалізацією державної політики історичної пам'яті у пострадянський період, та, власне, й донедавна. Засилля радянських та російських наративів, на переконання авторки, є однією зі складових гібридної агресії щодо досліджуваних суспільств. Відсутність продуманої та цілеспрямованої державної історичної пам'яті породила конфлікти і спричинила поляризацію у суспільствах. Наприклад, українці, з точки зору історичної пам'яті, впродовж десятиліть незалежності були розділені по осі Схід – Захід, і цей факт активно використовується не лише російською пропагандою, але й під час гібридних інформаційних атак задля розколювання суспільства. Аналогічну ситуацію простежуємо і у Сакартвело, яке відчуло на собі усі засоби та методи гібридної агресії.

На думку Є. Магди, основними методами інформаційної агресії проти України з боку РФ до початку повномасштабного вторгнення стали:

- 1) дезінформація і маніпулювання;
- 2) пропаганда;
- 3) диверсифікація і пересмикування громадської думки;
- 4) психологічний та психотропний тиск;
- 5) поширення чуток²⁴.

Як засвідчує досвід російсько-грузинського конфлікту та російсько-української війни, керівництво РФ докладало максимум зусиль, аби світова спільнота сприймала виключно російську версію подій, опираючись на традиційну перевагу в інформаційній сфері, використовуючи, у тому числі, західні медіа, проросійських політиків у різних країнах світу тощо. Треба визнати, що на початковому етапі агресії Росії це досить добре вдавалося. Щодо російсько-грузинського конфлікту, то на початковому етапі російська інтерпретація широко поширювалася у мас-медіа держав Євросоюзу. В авторитетних службах новин з'явилася інформація про початок бойових дій у ніч із 7 на 8 серпня 2008 року: перші світліни, що облетіли світ,

²⁴ Магда Є. Гібридна агресія... С. 120.

ілюстрували обстріли мирного Цхинвалі грузинською артилерією. Завдяки цьому російська пропаганда створила стійкий образ “Грузії-агресора”, звинувачуваного у здійсненні “геноциду проти осетин”, а отже, відповідальність за початок конфлікту покладалася повністю на грузин²⁵.

І якщо Україна зуміла виграти інформаційну війну на початку повномасштабного вторгнення (2022 рік), то на ранішому етапі ані грузинській, ані українській стороні цього не вдавалося. Фактично, від моменту захоплення Криму (2014), Російська Федерація мала відчутну перевагу в інформаційній війні, максимально активізувавши власних агентів інформаційного впливу у європейських та світових ЗМІ. І лише катастрофа із “Боїнгом-777” влітку 2014 року позначилася певним переломом в інформаційному домінуванні РФ.

Варто зауважити, що не лише традиційні медіа, але й соціальні мережі слугують інструментом потужного впливу у гібридній агресії. За рахунок оперативності поширення інфомації, можливості формування / маніпулювання громадською думкою за посередництвом штучних користувачів (ботів) інформаційний агресор здатний досягати поставлених цілей з високим ступенем ефективності. У цьому контексті соціальні мережі можна порівняти зі зброєю масового ураження, захисту від якого практично не існує²⁶.

У березні 2022 року світлини із визволених від російських окупантів Бучі, Ірпеня та інших міст, кадри зі зруйнованого Маріуполя остаточно переконали скептиків у характері російської агресії. З перших днів повномасштабного вторгнення Росії в Україну наша державна інформаційна політика була поставлена на високоякісний рівень, що забезпечило Україні, на відміну від Сакартвело, високий рівень підтримки, довіри та співчуття. Можна із впевненістю стверджувати, що ще донедавна медіанеграмотне щодо інформаційних загроз, а отже, вразливе українське суспільство, стрімко еволюціонувало.

На інформаційному фронті, сьогодні, Україна відчутно переважає свого ворога – РФ. Уперше в історії українського кіно, документальна стрічка “20 днів у Маріуполі” отримав кінонагороду світового рівня – Оскар. А це означає, що правду про російську агресію в Україні, про звірства, які чинять окупанти, побачать мільйони людей у цілому світі, і це є, безсумнівно, однією із значущих перемог України та інформаційному фронті російсько-української війни, що досі триває.

У випадку російсько-грузинського конфлікту, у період його активної фази, одидві сторони вели боротьбу не просто одна з одною, а також за

²⁵ Сороківська-Обіход А. І. Інформаційна складова підготовки російського вторгнення до Грузії у 2008 році. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 4. (34). С. 72 – 73.

²⁶ Магда Є. Гібридна агресія... С. 122.

те, аби міжнародна спільнота визнала їх законною стороною у цій війні. А от повномаштабне вторгнення російських збройних сил в Україну із 24 лютого, з першого дня війни, світовим співтовариством було сприйняте однозначно, а правильно побудована і широка інформаційна політика України забезпечили їй повне домінування в інформаційній війні, яке за місяці та роки війни лише посилюється.

Після закінчення конфлікту РФ та Грузія спрямували свої зусилля націлюючи їх вплив на міжнародну спільноту з метою легітимізації власних дій. Російська сторона застосовувала так звану “м’яку силу” на дипломатичному, культурному, релігійному, освітньому напрямках для посилення власного впливу у Сакартвело. Також Російській Федерації вдалося досягнути стратегічної мети – припинити діяльність міжнародних місій ОБСЄ у Сакартвело та Місії ООН по спостереженню у Сакартвело в 2009 році, а також повністю ізолювати Абхазію та Південну Осетію від присутності представників міжнародних організацій. Основні сили РФ на дипломатичному рівні були скеровані на визнання російської сторони посередником у врегулюванні конфлікту, а не його стороною.

Остаточні висновки за українським сценарієм російської агресії робити ще рано, однак із впевненістю можна стверджувати, що жодні стратегічні та зрештою, і будь-які інші цілі російської інформаційної агресії щодо України не просто недосягнуті, а провалені. Інший же висновок очевидний: російська пропаганда як усередині самої РФ, так і ззовні, базується на старих імперських стереотипах, міфах та настроях. Незважаючи на докорінну зміну геополітичної ситуації, РФ намагається відновити радянський ідеологічно-інформаційний вплив і не шкодує на це ані грошей, ані сил. При цьому офіційна Москва докладает масимум зусиль для створення власного позитивного іміджу, звинувачуючи держави, які стали об’єктом гібридної інформаційної агресії, у загорзах, нібито, створених ними ж для Росії.

Наприклад, воєнна агресія проти Сакартвело проводилася під гаслами “примушення Грузії до миру” і подавалася в інформаційному просторі як “справедлива” відповідь за загибель російських миротворців, на грузинські обстріли Цхінвалі. Зі свого боку, Сакартвело наполягало на тому, що грузинські дії були спровоковані переміщенням через Рокський тунель значної кількості військових підрозділів регулярних збройних сил РФ до Південної Осетії. Обидві сторони впродовж конфлікту застосовували одну і ту саму тактику, що містила головні складові інформаційних операцій – електронну бротьбу, інформаційні операції у комп’ютерних мережах, воєнний обман, психологічні операції²⁷. А інформаційна кампанія обох учасників конфлікту, як уже зазначалося

²⁷ Сороківська-Обіход А. І. Історія висвітлення... С. 34 – 36.

вище, зводилася до боротьби за те, аби міжнародна спільнота визнала кожну із сторін законною.

Багатоваріативність експертних та аналітичних оцінок подій помножена на властиву українцям і грузинам емоційність та психологічну втому останніх років, навіть банальне небажання розбиратися у токошах контексту і перевіряти факти – усе це створює пратично ідеальні умови для інформаційного тиску ззовні. Не монолітне і схильне до різних векторів впливу суспільство є відмінною мішенню для інформаційної війни²⁸. Обґрунтованість цієї тези увиразнюють численні приклади, скажімо “експертні висновки” О. Аристовича, що розхитував громадську думку з середини країни, ретранслюючи російські пропагандистські наративи і відверті нісенітниці. Звісно, що такі “радники президента” не лише не додали авторитету чинній владі, але й шкодили українському суспільству, розгойдуючи громадську думку та створюючи небезпеку для внутрiшньої стабільності Української держави у час війни.

3. Проблеми та недоліки українського і грузинського інформаційного протистояння російській інформаційній війні

З іншого боку, важливо чітко усвідомлювати, що універсального рецепту протидії інформаційним атакам та пропаганді не існує. І єдиним превентивним методом може слугувати хіба що медіаграмотність, а отже, стійкість до інформаційних атак. Підвищення медіаграмотності суспільства є важливим і доволі складним завданням, реалізація якого потребує витрат ресурсів і часу²⁹. На прикладі Сакартвело та України можна чітко простежити, що у медіаграмотності суспільства в обох державах є чималі прогалини. Чому так сталося? Це уже зовсім інше запитання, яке доцільно проаналізувати окремо.

Однак необхідно визнати і той факт, що впродовж восьми років російсько-української війни на Донбас, та після анексії Криму, в українському суспільстві, нехай повільно, але все ж зростав рівень медіаграмотності. Болючі, іноді трагічні уроки викликали загострене сприйняття пропаганди та інформаційних вкидів з боку РФ, поставили на порядок денний звернення до національної історії, перегляду та відкидання пострадянських історичних стереотипів. Як уважає київський дослідник Б. Синчак: “...українське суспільство поступово вкотре здобувало національну притомність – колективну самоідентифікацію, що проявлялася у різних формах та способах вираження громадської думки, яка разуче відокремлювала українську ментальність від російської. Українізація суспільства мотивувалася зовнішніми загрозами та

²⁸ Магда Є. Гібридна агресія... С. 118.

²⁹ Там само ... С. 131.

внутрішнім національним стрижнем, який був інформаційно приглушений домінуючою у масштабах і обсягах нав'язливою російською культурою”³⁰.

Говорячи про гібридну інформаційну агресію, не варто забувати, що це не лише зовнішні фактори, такі як попаганда, маніпуляції громадською думкою усередині ворожого суспільства. Паралельно із цим важливо усвідомлювати, що інформаційна агресія здійснюється і через частину ЗМІ тієї країни, яка піддається гібридній інформаційній агресії. Так, наприклад, у 2008 році, до початку російсько-грузинської війни та у її ході, деякі ЗМІ у Сакартвело, ретранслюючи російську візію подій, діяли із середини, вносячи розкол у суспільство. Адже саме мас-медіа є регулятором масових суспільних відносин і можуть як консолідувати суспільство проти зовнішньої загрози, так і внести хаос у суспільну свідомість, а отже, послабити здатність до опору.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо і в Україні. Наприклад, телеканали, що належали В. Медведчуку, послідовно поширювали розпропаганду, підживлюючи сепаратистські настрої та формуючи наративи “руського міра”. Впродовж 2010 – 2022 років в Україні зростає кількість ЗМІ, що мали чітко виражений проросійський характер. Інформаційні заповідники, які називали себе журналістами (ZIK, NewsOne, 112, НАШ та ін.), поступово втрачали увагу громадськості та врешті були заглушеними³¹. Натомість український контент вже тенденційно почав виходити у тренди. Ці чинники були відлунням знаменитого гасла – “Геть від Москви!”, сформульованого прозаїком М. Хвильовим ще у 20-х рр. ХХ століття.

Тому в умовах гібридної війни (і особливо у гарячій фазі), надважливим завданням є мінімізація впливу у суспільстві ворожих мас-медіа і проросійських ЗМІ в країні. Інакше, малозатратна, але масова та досить дієва інформаційно-пропагандистська зброя, вражатиме більше людей, аніж їх гине на полі бою.

Дослідження та порівняння інформаційної гібридної агресії Російської Федерації, що, немов за єдиним методичним посібником, здійснювалася напереродні та під час агресії щодо Сакартвело та України засвідчують, що Росія намагається підмінити колективну свідомість жителів країни, підданої гібридній агресії, власними світоглядними наративами. Через мас-медіа агресор хоче проти волі спільноти нав'язати цінності та ідеологію “руського міра”. До прикладу, ідеологема “руській мір” була витворена російською пропагандою, з'явилася у перередень війни і ставила мету переконати українське та російське суспільство, що Україна

³⁰ Синчак Б. Російські військові злочини проти мас-медіа в Україні за 21 день війни 2022. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 143.

³¹ Там само. С. 142 – 143.

та Росія – братні народи; українці – це різновид росіян, які живуть в іншій державі та на іншій, сусідній території; вони мають спільну мову, культуру, історію (а, отже, це один народ!); українців як нації та народу не існує; росіяни активно допомагають українцям вижити; росіяни та українці – це частина “руського міра”, оскільки вони походять від київських князів³². Така ідеологема однаково важливою була для впливу як на російське суспільство (з метою обґрунтування та виправдання агресії) так і на українське (особливо його російськомовну частину). І, треба визнати, у багатьох випадках ця риторика вражала точно в ціль!

А між тим, серед очевидних прогалин в інформаційному протистоянні України та Сакартвело російській інформаційній агресії є багато спільних моментів, серед яких: відсутність концепції та законів для розвитку безпеки національного інформаційного простору; відсутність дієвої антипропаганди у відповідь на путінську пропаганду (особливо у випадку Сакартвело); слабка боротьба за національний мовний продукт; недостатня, або й взагалі відсутня координація державної політики історичної пам’яті; відсутність національних (українських / грузинським) медіа-центрів за кордоном, а отже, недостатнє поширення там правдивої інформації; відсутність англomовної версії багатьох українських / грузинських вебсайтів; недостатня кількість фахівців у галузі журналістики, які б не тільки правдиво, а й фахово заперечували брехню російської пропаганди.

Окрім того, і у Сакартвело, і в Україні фактично відсутні законодавчі акти і концепції, які стояли б на захисті національного інформаційного простору, що призвело до застосування російською пропагандою усе новіших методів і прийомів, продовжуючи дестабілізувати досліджувані суспільства.

Ураховуючи реалії гібридної російської агресії (в обох випадках) владі потрібно більш ефективно захищати інформаційний простір та населення від інформаційно-психологічного впливу та інформаційної війни з боку Російської Федерації. Для цього варто вжити, на нашу думку, таких заходів інформаційної безпеки: змінити інформаційну політику всередині держави; створити стратегії розвитку засобів масової комунікації та національної інформаційної безпеки відповідно до норм міжнародного права; протидіяти російській пропаганді і припинити руйнувати національну єдність територій. Всі ці заходи необхідні для національної безпеки інформаційного простору як Сакартвело, так і України, а також для підвищення медіаграмотності населення. Міцна національна інформаційна безпека є основою для безпечної діяльності держави на міжнародній арені та потужним захистом від російської та пропаганди інших держав світу.

³² Павлюх М. Методи та засоби... С. 1120.

Підсумовуючи, хотілося б зазначити, що нині, через півтора десятиліття від початку російсько-грузинського конфлікту як ніколи пророчим бачиться виступ польського президента Леха Качинського у Тбілісі, коли він 12 серпня 2008 року разом з очільниками Естонії, Литви, Латвії та України прибув до столиці Сакартвело, аби засвідчити підтримку грузинському народу. Сказані Л. Качинським у той день слова виявилися пророчими: “Ми знаємо, що сьогодні Грузія, завтра – Україна, післязавтра – Балтійські країни, а потім, можливо, і моя країна. Ми були переконані, що приєднання до НАТО і Європейського Союзу стримає російські апетити. Виявилося, що таке мислення було помилковим”³³.

На сам кінець варто акцентувати, що дешева й ефективна, а головне, практично, безвідмовна інформаційна зброя має значно ширший спектр застосування, аніж будь-яка інша. При інформаційних атаках об’єктом враження стають свідомість і воля суспільства, що піддаються агресії, а тому надзвичайно важливо мати в арсеналі засоби протидії – медіаграмотне, а значить стійке до інформаційних атак суспільство, формування якого має стати пріоритетом державної інформаційної політики.

ВИСНОВКИ

Таким чином, підсумовуючи спільні та відмінні риси російської інформаційної гібридної агресії супроти Сакартвело та України слід зауважити, що Російська Федерація, головним чином, використовувала одні і ті ж методи інформаційної гібридної агресії, немов би діяла за однією “методичкою”. Власне, і причина цієї агресії одна і та ж: обраний, аналізованими у статті країнами, європейський вектор економічного та політичного розвитку, що йшов успереч російському імперському баченню. Саме цей вибір послугував головною причиною гібридної агресії. Схожими були і методи інформаційної війни. Авторка дослідження переконана, що російсько-грузинський воєнний конфлікт 2008 року став репетицією вторгнення російських військ в Україну.

Досвід, який здобула за останні роки Україна у протидії гібридній інформаційній агресії та пропаганді, є, напевно, значущим. Його аналіз та практична реалізація неодмінно стануть у пригоді сучасним політикам, журналістам-міжнародникам, і тим державам, які, матимуть нещастя, бути втягнутими у гібридні та збройні протистояння.

АНОТАЦІЯ

У представленому матеріалі аналізуються Україна та Сакартвело – суверенні держави, які на початку XXI століття зазнали гібридної і прямої військової агресії з боку Російської Федерації. Впродовж декількох

³³ 13 років тому Лех Качинський у Тбілісі закликав протистояти агресії РФ. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7856/artykul/2788180,13>

десятиліть після проголошення незалежності, досліджувані у науковій розвідці країни, не виробили імунітеру до гібридних інформаційних загроз з боку сильнішого у військово-політичному плані та значно більшого ресурсно сусіда, Російської Федерації. Обраний Сакартвело та Україною європейський вектор економічного та політичного розвитку йшов усупереч російському імперському баченню, саме тому, супроти аналізованих країн, було застосовано інформаційну гібридну агресію, форми та методи якої були аналогічними. У статті простежено особливості протидії російській гібридній агресії з боку Сакартвело і України та доведено, що українська влада застосувала більш ефективні засоби протидії гібридним інформаційним атакам.

ABSTRACT

The presented material analyzes Ukraine and Sakartvelo - sovereign states that at the beginning of the 21st century were subjected to hybrid and direct military aggression by the Russian Federation. For several decades after the declaration of independence, the countries studied in scientific intelligence did not develop an immunity to hybrid information threats from the stronger in terms of military and political and significantly greater resource neighbor, the Russian Federation. The European vector of economic and political development chosen by Sakartvelo and Ukraine ran counter to the Russian imperial vision, that is why informational hybrid aggression, the forms and methods of which were similar, was used against the analyzed countries. The article traces the peculiarities of countering Russian hybrid aggression on the part of Sakartvelo and Ukraine and proves that the Ukrainian authorities used more effective means of countering hybrid information attacks.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко І. Інформаційна війна як фактор світової політики. *Державна служба*. 2009. № 3. С. 80 – 86.
2. Вибухи житлових будинків у Росії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Волошина Н. М., Череватий С. Ф. Інформаційний вплив на громадську думку українського суспільства. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 215. № 2 (23). С. 144 – 149.
4. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. URL: <http://docs.google.com/viewerng/viewer?url>
5. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ : КАЛАМАР, 2017. 268 с.
6. Манойло А. В. Державна інформаційна політика особливих умовах : монографія. Москва : МІФІ, 2003. 330 с.
7. Руценко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія. Харків : ФОП Павленко О. Г., 2015. 2245 с.

8. Павлюх М. Методи та засоби російсько-української інформаційної війни (2014 – 2022): міфи і риторика пропаганди. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 1017 – 1018.
9. Попович К. В. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Історія”*. Вип. 2 (35), 2016. С. 75 – 79.
10. Синчак Б. Російські військові злочини проти мас-медіа в Україні за 21 день війни 2022. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 140 – 156.
11. Сороківська-Обіход А.І. Інформаційна складова підготовки російського вторгнення до Грузії у 2008 році. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 4. (34). С. 70 – 74.
12. Сороківська-Обіход А.І. Історія висвітлення російсько-грузинської війни 2008 року російськими друкованими виданнями. *Військово-історичний мередіан*. 2020. № 1 (27). С. 29 – 35.
13. Стрільчук Л. Інформаційна війна як складова сучасних гібридних воєн (на прикладі Грузії та України). *Літоніс Волині*. Всеукраїнський наковий часопис. Заснований у 2001 р. Число 28. 2023. С. 235 – 239.
14. Сяпин В.О. Сучасні виклики віртуальних війн. URL: <http://www.gramota.net/materials/3/2013/12-3/41.html>
15. Шевцова Л. “Без України Росія – “недоімперія”, а то й не імперія зовсім”. URL: <http://ukrainian.voanews.com/content/shevtsova-russia-ukraine/293947/html>
16. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War. Arlington : Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 220 p.
17. Hoffman F. How Marines are preparing for hybrid wars. *Small Wars Journal*. 2008. P. 38 – 42.

Information about the author:

Strilchuk L. V.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of World History of Volyn National University
named after Lesya Ukrainka, 24 Shopena str., Lutsk, Ukraine 43020
(stirilchuk.lyudmila@vnu.edu.ua)

Стрільчук Л. В.

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії Волинського національного
унверситету імені Лесі Українки, вул. Шопена 24, м. Луцьк, Україна
43020 (stirilchuk.lyudmila@vnu.edu.ua)

ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДО ПОЧАТКУ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Гулай В. В., Гулима В. П.

ВСТУП

Як слушно зауважує відома українська дослідниця Я. Верменич, “проблема кордонів є міждисциплінарною, що незмінно використовується у міждержавних спорах і територіальних претензіях, диктує необхідність теоретико-методологічного осмислення усіх її граней, включаючи проблеми структури й змісту поняття, типології кордонів, співвідношення політичних, адміністративних, культурних кордонів тощо”¹.

Не можемо не погодитися із вітчизняним правником В. Нікіфоренком, що “важливою умовою для функціонування держави є належна політика щодо забезпечення безпеки суверенітету держави, її національної безпеки та безпеки державного кордону, що спрямовується на розвиток громадянського суспільства, захист прав і свобод людини та суспільства, виявлення та усунення можливих проблем, захист від зовнішніх та внутрішніх загроз у різних сферах суспільно-політичного життя”².

Питання формування державної політики у сфері забезпечення безпеки державного кордону України стало актуальним з дня проголошення незалежності України і досі залишається неврегульованим у результаті різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на стан безпеки державного кордону та зумовлюють необхідність удосконалення державного управління системою національної безпеки з метою захисту національних інтересів особистості, суспільства та держави у цій сфері³.

У період радикальних політичних, соціально-економічних та інших змін в світі для оцінки стану захищеності інтересів особистості, суспільства і держави в прикордонному просторі, за словами одного із тогочасних керівників українського прикордонного відомства О. Цевельова, “необхідно виявляти ступінь визначеності правового статусу ділянок кордону, реалізації конституційних основ їх захисту, визначити учасників правових відносин у сфері захисту державного кордону України”⁴.

¹ Верменич Я. Історична лімологія: проблеми концептуалізації. *Регіональна історія України* : збірник наукових статей. 2011. Вип. 5. С. 29.

² Нікіфоренко В. С. Особливості державної політики у сфері забезпечення державного кордону. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 1. С. 330.

³ Там само.

⁴ Цевельов О. Є. Наукові підходи до визначення загроз національної безпеки України у сфері безпеки державного кордону. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: Державне управління. 2017. № 11. С. 110.

Цілком очевидно, що під час загострення відносин із Російською Федерацією побудована за роки незалежності система забезпечення національної безпеки України у сфері захисту та охорони державного кордону виявила свою слабкість і неготовність протистояти воєнним загрозам, що виникли на сучасному етапі, “Унаслідок досить умовного характеру територіального розмежування колишніх радянських республік державний кордон України опинився фактично відкритим для безконтрольного пересування незаконних мігрантів, контрабанди товарів і вантажів, переміщення зброї, вибухових речовин та наркотичних засобів, а також переміщення незаконних військових формувань”⁵.

Окупація Росією Криму і розгортання війни в Донбасі, засвідчили на думку Р. Сосса, що “російська сторона, можливо, і не збиралася визначити лінії проходження державного кордону в Азовському морі та в Керченській протоці й проводити розмежування морських просторів у Чорному морі”⁶.

Агресія Російської Федерації на суверенну територію України та анексія Криму призвели до створення в світі нової геополітичної ситуації. Непередбачувана, агресивна зовнішня політика Російської Федерації, що відмовляється діяти згідно з міжнародним правом і здійснює на свою користь переділ державних кордонів, завдала руйнівного удару по всьому світовому порядку, що склався після Другої світової війни⁷.

В умовах військової агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації нею території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, постійного розпалювання збройного конфлікту у східних регіонах, що супроводжується здійсненням заходів, спрямованих на дестабілізацію політичної та економічної ситуації в Україні, виникає гостра потреба в підвищенні ефективності реалізації державної політики у сфері прикордонної безпеки України⁸.

⁵ Цевельов О. Є. Шляхи державного реагування на загрози національній безпеці України у сфері захисту та охорони державного кордону в умовах воєнного конфлікту всередині держави, підтримуваного ззовні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2019. № 3. С. 205.

⁶ Сосса Р. Делімітація та демаркація державного кордону України: картографо-геодезичні аспекти. *Регіональна історія України*. 2018. Вип. 12. С. 128.

⁷ Сіцинський Н. А. Стратегічне завдання політики національної безпеки України – відновлення контролю над тимчасово неконтрольованою ділянкою українсько-російського державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: *Державне управління*. 2017. № 8. С. 83.

⁸ Ганьба О. Б. Становлення та розвиток правових відносин у сфері прикордонної безпеки України: від архаїчного права до сьогодення. *Право та державне управління*. 2019. № 3. Т. 1. С. 16.

1. Дефініції основних категорій тематики державного кордону

Як вихідне положення для розкриття сутності еволюції підходів до розуміння державного кордону варто використати термін “державна територія” як визначена на основі норм міжнародного права частина земної поверхні, яка відділена від інших держав і відкритого моря державним кордоном і перебуває під виключним суверенітетом конкретної території. Межами державної території, за В. Лажніком, “виступають державні кордони, які обмежують дії вищої державної влади країни і норм, котрі вона встановлює внутрішнім законодавством”⁹.

За ширшого трактування, “державна територія – частина земної поверхні (включаючи суходіл, внутрішні і територіальні води, підвладні державі острови, надра під ними, анклави, континентальний простір над їх суходолом і водами), а також просторовий базис, на якому розгортаються всі види людської діяльності, все те, що з’явилося на ній у результаті цього, сукупність різноманітних ресурсів, середовище своєрідної взаємодії природи, людини і виробництва”¹⁰.

За найзагальнішого визначення, “державний кордон – це лінія, якою встановлюються просторові межі державної території та межі дії державної влади”¹¹.

Дослідниця Н. Романюк, зі свого боку, визначає державний кордон як “позначену на поверхні землі (суходолу або водного простору) або уявну, але позначена на карті лінія, та уявна вертикальна поверхня, яка проходить через неї у повітряному просторі та у надрах землі, що визначає межу території держави і відокремлює її від інших держав і відкритих морів”¹².

За ширшого ж розуміння, “під державним кордоном розуміється лінія, яка не тільки встановлює просторові межі державної території, але і межі дії державної влади. державний кордон можна визначити як установлену юридично чи фактично умовну лінію і вертикальну поверхню, що проходить по цій лінії (по суші, воді, у повітрі, під землею), що визначають просторові межі території держави, сфери здійснення нею свого суверенітету. Кордон також виступає важливим елементом геополітичного простору кожної держави, певним символом,

⁹ Лажнік В. Державна територія. *Політологія* : навчальний енциклопедичний словник-довідник / ред. Н. М. Хома. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 154.

¹⁰ Малиновський В. Державна територія. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 217.

¹¹ Гулай В. Державний кордон. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 219.

¹² Романюк Н. Державний кордон. *Політологія* : навчальний енциклопедичний словник-довідник / ред. Н. М. Хома. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 157.

який відіграє роль могутньої основи, навколо якої формується політична, економічна, правова і культурно-інформаційна складові держави”¹³.

Державні кордони встановлюють, як пише В. Шкабаро, “межі територіального верховенства держави. Державний кордон встановлює просторові межі здійснення державного суверенітету та визначає межі територіальної юрисдикції. Державний кордон відокремлює територію однієї держави від території інших держав або від міжнародних просторів”¹⁴.

Цілком очевидно, що, як зауважує Н. Камінська, “без визначених кордонів жодна держава не може не просто реалізувати весь комплекс своїх суверенних прав, а й існувати взагалі, що пов’язано з тим, що кордони є невід’ємним чинником формування цілісного державно-територіального організму”¹⁵.

Як відомо, державні кордони формуються у процесі історичного розвитку і закріплення системою договорів та угод між суміжними державами, а також міжнародними актами.

Метою встановлення державного кордону, на нашу думку, є:

- “позначення межі державного суверенітету на поверхні суші, вод, а також у підземному, підводному і повітряному середовищах;
- забезпечення контакту й регулювання взаємодій (політичних, економічних, правових, екологічних, силових та ін.) між сусідніми державами;
- “стягування” території суб’єктів та інших соціально-територіальних утворень держави соціально-політичним “поясом”;
- створення передового рубежу захисту національних інтересів, забезпечення національної безпеки, місця першої перевірки держави на міцність її військових, економічних та інших видів безпеки”¹⁶.

Зокрема, відомий український економіст-міжнародник І. Журба свого часу вказував, що “Існування функції кордону як бар’єра у той же час зростаюча роль транскордонних взаємозв’язків – є результатом

¹³ Баранов С. О., Рибаченко С. П. Державний кордон як об’єкт захисту національних інтересів. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers “SCIENTIA” with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference, March 12, 2021. Vol. 1* Vilnius, Republic of Lithuania : European Scientific Platform, 2021. P. 5 – 6.

¹⁴ Шкабаро В. М. До питання конституційно-правового визначення поняття “державний кордон України”. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. Вип. 5. С. 74.

¹⁵ Камінська Н. В. Пріоритети правового забезпечення захисту державних кордонів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2017. Т. 28, № 1. С. 41.

¹⁶ Гулай В. Державний кордон. *Політологічний енциклопедичний словник / ред. М. П. Требін*. Харків : Право, 2015. 219.

багатьох процесів, які відбуваються в останній час як в Україні так і за її межами”¹⁷.

Почати варто із поняття демаркації як позначення лінії державного кордону спеціальними прикордонними знаками на місцевості¹⁸.

Після демаркації, як правило, проводять делімітацію державного кордону. За О. Романюк, “делімітація кордону – договірне визначення лінії проходження державного кордону між суміжними державами, яке здійснюється за допомогою великомасштабних карт, в яких повністю визначені населені пункти, рельєф, гідрогеографія та інші особливості місцевості. Делімітація кордону проводиться внаслідок зміни з певних причин лінії державного кордону між існуючими державами або у разі виникнення нових держав. Делімітація кордону передують переговори між суміжними державами та ухвалення відповідного міждержавного договору”¹⁹.

Отже, як доречно зауважує Н. Романюк, “належним чином закріплені і визнані державні кордони підтверджують право держави на дану територію. В основі існування сучасних кордонів держав-членів світового співтовариства лежать принципи непорушності та недоторканності державних кордонів, недоторканності та цілісності державної території”²⁰.

2. Інституціоналізація державного кордону України: безпековий вимір

Як одне з вихідних положення варто взяти до уваги твердження, що на кордонах незалежної Української держави ситуація була докорінно відмінною. Насамперед, порівняно з періодом існування Української РСР, значно збільшилася його фактична довжина. Змінився також характер загроз національній безпеці нашої держави, який набув переважно невійськового характеру.

Процес позначення державного кордону з деякими сусідніми державами, а саме: Російською Федерацією, придністровською центральною частиною Республіки Молдова, Республікою Білорусь, повністю не був завершений, лінія кордону не позначена на місцевості встановленими прикордонними знаками.

¹⁷ Журба І. Є. Інтеграційна складова кордону в умовах розширення Європейського Союзу. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 5. С. 209.

¹⁸ Романюк О. Демаркація кордону. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 177.

¹⁹ Романюк О. Делімітація кордону. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 176.

²⁰ Романюк Н. Державний кордон. *Політологія : навчальний енциклопедичний словник-довідник* / ред. Н. М. Хома. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 157.

Отже, не оформлені у правовому сенсі ділянки державного кордону, як наголошує Н. Сіцинський, “представляють серйозну загрозу національній безпеці України у сфері безпеки державного кордону, коли відсутність договірно-правового оформлення більшості державного кордону України становить потенційну загрозу соборності українських земель, здійсненню юрисдикції України у зазначених регіонах, забезпеченню суверенітету, територіальної цілісності держави”²¹.

Свого часу українська дослідниця О. Усенко слушно зазначала, що “трансформаційний період, що почався для нашої держави із здобуттям незалежності, супроводжувався необхідністю інституціоналізації державного кордону як одним із етапів державотворення”²².

За Н. Сіцинським, в умовах становлення державності, одним із пріоритетних напрямів державної політики національної безпеки у сфері безпеки державного кордону стало прискорення процесу договірно-правового оформлення державного кордону України²³.

3. Проблеми розмежування українсько-російського державного кордону в 1990 – 2010 роках

Проте тільки на кінець 90-х рр. ХХ ст. питання розмежування українсько-російського кордону почало входити у свою завершальну стадію. Остаточо ж проблему було розв’язано лише в 2003 р. у рамках візиту Президента Російської Федерації В. Путіна на відкриття року Росії в Україні. Під час офіційних урочистостей відбулося підписання “Договору між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон”²⁴.

Не менш складним, за О. Романухою, “виявилось і питання делімітації морських кордонів Азовського моря і визначення статусу Керченської протоки. В 2003 р. ситуація ускладнилася через о. Тузла. Він має важливе розташування і від того, чиєю власністю стане, залежатиме, як пройде кордон. Росія почала будівництво дамби у його напрямку. Це

²¹ Сіцинський Н. А. Аналіз сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Економіка та держава. Серія: Державне управління*. 2014. № 8. С. 144.

²² Усенко О. О. Специфіка інституціоналізації українсько-російського державного кордону: від внутрішнього адміністративного до зовнішнього державного кордону. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. Політологія. Соціологія. Право. 2015. № 1/2. С. 127.

²³ Сіцинський Н. А. Аналіз сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Економіка та держава. Серія: Державне управління*. 2014. № 8. С. 141 –142.

²⁴ Романуха О. М. Делімітація сучасного кордону України. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 115.

вимагало негайних змін, що вилилися у договір від 24 грудня 2003 р. “Про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки”. Згідно зі ст. 1, Азовське море і Керченська протока визнавалися внутрішніми водами України та Росії, а всі питання щодо їх використання мали вирішуватись за згодою двох сторін. Згаданий документ значно відсунув у часі вирішення цієї проблеми”²⁵.

Свого часу автор Ю. Царьов оптимістично вказував, що “за роки незалежності завершено делімітацію сухопутної ділянки (1974,04 км) українсько-російського державного кордону”²⁶.

На думку згаданого автора, проблемними питаннями щодо демаркації сухопутної ділянки українсько-російського державного кордону стали:

- “наявність ділянок, на яких лінія кордону, проведена під час делімітації, не збігається з лінією адміністративного розподілу між колишніми УРСР та РРФСР;
- неврегульованість на міждержавному рівні порядку руху осіб, транспортних засобів і вантажів транзитними ділянками автомобільних та залізничних доріг;
- не вирішено було ряд майнових та фінансових питань між суб’єктами господарської діяльності України і Російської Федерації”²⁷.

Протягом тривалого часу немає позитивних зрушень з питань делімітації морської ділянки (321 км) українсько-російського державного кордону. Основна причина – небажання російської сторони визнати колишній адміністративний кордон між УРСР та РРФСР як державний кордон між Україною і Російською Федерацією. Питання Азово-Керченського врегулювання потребує політичного вирішення у форматі Українсько-Російської Міждержавної комісії під головуванням Президентів України і Росії²⁸.

Важливим з точки зору побудови міждержавних відносин був Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. Сторони домовилися про визначення проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Проте не були до кінця узгоджені лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці²⁹.

²⁵ Там само.

²⁶ Царьов Ю. О. Аналіз та проблемні питання сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 8. С. 94.

²⁷ Там само.

²⁸ Царьов Ю. О. Аналіз та проблемні питання сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Інвестиції: практика та досвід*, 2011. № 8. С. 94.

²⁹ Турчак О. В., Труба Р. І. Російсько-українські міждержавні відносини напередодні війни 2014 р. *Військово-історичний вісник*. 2022. Вип. 37. С. 260.

Проблема державного кордону в акваторії Азовського моря та Керченської протоки вперше проявилася у жовтні 2003 р. Тоді Росія в односторонньому порядку з боку Таманського півострова почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Коса Тузла.

29 вересня 2003 р. під приводом захисту від розмиття узбережжя Таманського півострова влада Краснодарського краю розпочала будівництво дамби, яка мала б з'єднати острів Тузла з російським берегом.

Після того, як будівництво сягнуло українських територіальних вод, МЗС України направило МЗС Росії ноту протесту. До Москви відбув міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко для урегулювання міждержавного конфлікту. З цією ж метою Президент України Леонід Кучма особисто прибув на о. Тузла.

Будівництво дамби було зупинене 23 жовтня за 102 метрів від сухопутного державного кордону України, після того як у Москві Леонід Кучма і Володимир Путін погодили положення “Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки”, підписаного у грудні 2003 р. Тоді ж у грудні на Тузлі відкрилася українська прикордонна застава, однак питання демаркації кордону в акваторії Керченської протоки залишилось неврегульованим³⁰.

Резюмуючи, серед основних факторів, що детермінують процес інституціоналізації державного кордону, нарівні з внутрішньополітичними факторами вкрай значну роль відіграють зовнішні геополітичні. Так, процес державо- та націобудівництва в Україні значною мірою обумовлюється станом політичних і економічних відносин із Російською Федерацією та Європейським Союзом. Актуальні події сьогодення демонструють, що геополітичні інтереси сусідніх держав можуть перерости в геополітичну загрозу. У цій ситуації посилюються захисні функції державного кордону як інструменту захисту національної безпеки та територіальної цілісності³¹.

При цьому, реформування прикордонного відомства України було спрямоване переважно на переорієнтування його в правоохоронний орган зі спеціальним статусом. Водночас під час змін не були в повному обсязі враховані загрози у воєнній сфері, а саме: незавершеність оформлення державного кордону в міжнародно-правовому плані, існування поблизу кордонів України осередків воєнних конфліктів, неприховані претензії

³⁰ Там само.

³¹ Усенко О. О. Специфіка інституціоналізації українсько-російського державного кордону: від внутрішнього адміністративного до зовнішнього державного кордону. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. Політологія. Соціологія. Право. 2015. № 1/2. С. 131.

з боку суміжних країн на територіальну цілісність нашої держави – і це неповний перелік воєнних загроз, що існують у сфері захисту та охорони державного кордону³².

Грубі й систематичні порушення з боку Російської Федерації імперативних принципів добросовісного дотримання міжнародних зобов'язань, територіальної цілісності й непорушності державних кордонів, а також її зобов'язань перед Україною за двосторонніми міждержавними договорами (Договором про дружбу та співробітництво між 1997 р., договорами про співпрацю в основних сферах (економічній, технічній, гуманітарній), Харківською угодою 2010 р., угодами про базування Чорноморського Флоту РФ на території України 1997 р., Договором про українсько-російський державний кордон 2003 р.), денонсації Росією Харківської угоди 2010 р. та угод 1997 р. всупереч міжнародно-правовим нормам, Україна як суб'єкт міжнародно-правових відносин зобов'язана вжити невідкладних дій щодо припинення таких порушень як самостійно, так і колективно з іншими державами, міжнародними організаціями³³.

Зокрема, Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону від 17 травня 2010 р. на практиці не виконується через тривалу бездіяльність Російської Федерації. Одностороння демаркація Україною державного кордону з Російською Федерацією, на думку О. Мякота, ґрунтується на загальному принципі права, яким є право застосовувати засоби правового захисту (*лат. ibi jus, ibi remedium* – де право, там і засіб його захисту – *автор*)³⁴.

4. Новий вимір загроз безпеці державного кордону України (2014 –2022 рр.)

На жаль, не справдилися сподівання колег, що завершення формування системи охорони державного кордону України зможе вивести захист її національної безпеки на якісно новий рівень. Передусім це стосується північно-східних кордонів України (з Республікою Білорусь і Російською

³² Цевельов О. С. Шляхи державного реагування на загрози національній безпеці України у сфері захисту та охорони державного кордону в умовах воєнного конфлікту всередині держави, підтримуваного ззовні. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2019. № 3. С. 205.

³³ Березенко В. Проблеми забезпечення непорушності державних кордонів України. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 22.

³⁴ Мякота О. В. Загальна характеристика міжнародно-правового статусу сучасних державних кордонів України. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : збірник наукових статей за матеріалами II Харківських міжнародно-правових читань, присвячених пам'яті проф. М. В. Яновського і В. Семенова, Харків, 21 листопада 2016 р. : у 2 ч, ч. 1. Харків, 2016. С. 98.

Федерацією), звідки в нашу державу проникає значна маса нелегальних мігрантів і наркотиків. Додаймо, що вже багато років актуальним є питання делімітації та демаркації кордонів з Російською Федерацією, зокрема, в Азовському морі та Керченській протоці, отож його необхідно негайно розв'язувати. Проблемним залишається й кордон з незвіданою Наддністровською Республікою (Придністровською Молдавською Республікою (ПМР) – прим. *В. Гулай, В. Гуліма*)³⁵.

Для України врегулювання проблемних питань забезпечення національної безпеки України у зовнішньополітичній сфері, за словами Н. Сіцінського, набувало дедалі більшої актуальності у зв'язку з посиленням впливу проросійських центрів сил, наявність сепаратистських і екстремістських настроїв у прикордонних регіонах України та Росії, що мають наміри переглянути належність частини державної території України. Агресивна дія Росії, анексія Криму, бойові дії на сході країни, які призвели до втрати контролю над ділянкою українсько-російського державного кордону, яка становить 409,3 км з Російською Федерацією, що проходить у Донецькій і частково в Луганській областях³⁶.

Вітчизняний управлінець та дослідник В. Нікіфоренко точно визначив, проблеми державного управління у сфері прикордонної безпеки України, які на сьогодні є найбільш актуальними та потребують розв'язання на високому державному рівні: військова агресія Російської Федерації проти України; інформаційна війна; наявність неконтрольованої ділянки кордону з Росією та тимчасових внутрішніх “кордонів”; низький рівень кадрового забезпечення; проблема фінансування та розвитку інфраструктури; корупція; відсутність політичної стабільності в країні; поширення транснаціональної організованої злочинності та інші³⁷.

Основним внутрішнім викликом національній безпеці України у районі сухопутної ділянки українсько-російського державного кордону науковець-державознавець Н. Сіцінський свого часу “визначав діяльність сепаратистських, терористичних та екстремістських угруповань у прикордонних районах Донецької та Луганської областей. Сутність цього зовнішнього виклику національній безпеці України у вказаному

³⁵ Будзінський Т., Гудь Б. Державний кордон України: нормативно-правове забезпечення ефективного управління та захисту. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 41.

³⁶ Сіцінський Н. А. Стратегічне завдання політики національної безпеки України – відновлення контролю над тимчасово неконтрольованою ділянкою українсько-російського державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління*. 2017. № 8. С. 84.

³⁷ Нікіфоренко В. С. Проблеми формування механізмів державного управління у сфері забезпечення безпеки державного кордону в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 292 – 296. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/74.pdf

районі полягає у тому, що російська сторона, порушуючи домовленості із мирного (безконфліктного) врегулювання ситуації у Луганській і Донецькій областях, продовжувала зосереджувати військові ударні угруповання на прикордонних з Україною територіях³⁸.

Згаданий автор в науковій публікації достатньо точно спрогнозував, що “такі дії російської сторони спрямовані на подальшу ескалацію військового протистояння в регіоні, зокрема продовження озброєних провокацій на українсько-російському державному кордоні та підготовку озброєного вторгнення в Україну регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації у прикордонні райони держави”³⁹.

Вітчизняний дослідник В. Головченко сім років тому слушно узагальнював, що “проблема формування східних кордонів нашої держави, що вкотре гостро постала з початком неспровокованої й офіційно неоголошеної збройної агресії путінської Росії проти України, переконливо засвідчує всю абсурдність тверджень кремлівського лідера, цитованих на початку цієї розвідки”⁴⁰.

У ширшому контексті, деталізовано, до потенційних викликів і загроз національній безпеці України на українсько-російському державному кордоні, вчений у галузі державного управління Н Сіцінський свого часу відносив:

“1) відсутність демаркації сухопутної ділянки українсько-російського державного кордону”;

2) відсутність базових міждержавних договорів і угод між Україною та Російською Федерацією що регламентують порядок дотримання режиму державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань, запровадження господарської діяльності та розвиток прикордонних територій, врегулювання низки фінансових, майнових та господарських питань, збереження та збалансованого використання природних ресурсів та охорони довкілля;

3) недостатнє облаштування сухопутної ділянки українсько-російського державного кордону;

4) невирішеність усього комплексу соціальних проблем, зокрема безробіття, низький рівень заробітної плати в прикордонних районах Російської Федерації та України, що спонукає мешканців прикордонних

³⁸ Сіцінський Н. А. Стратегічне завдання політики національної безпеки України – відновлення контролю над тимчасово неконтрольованою ділянкою українсько-російського державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління*. 2017. № 8. С. 85.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Головченко В. І. “Новоросія” чи Україна? (Українсько-російський державний кордон у ретроспективі). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 1. С. 241.

регіонів займатися протиправною діяльністю на українсько-російському державному кордоні;

5) наявність сепаратистських і екстремістських настроїв у прикордонних регіонах України та Росії, що мають наміри переглянути належність частини державної території України;

6) активність протиправної діяльності транскордонних злочинних угруповань, що намагаються створити стійкі канали переправлення через державний кордон незаконних мігрантів, здійснювати контрабандну діяльність, тощо;

7) можливість потрапляння до України через спільний державний кордон із Російською Федерацією терористів, закордонних терористичних угруповань, екстремістів та знярядь терористичної діяльності з Північнокавказького регіону Російської Федерації;

8) загроза скоєння терористичних актів на об'єктах критичної інфраструктури України проросійськими терористичними організаціями та сепаратистськими рухами, які діють на території нашої держави;

9) активність розвідувальної та розвідувально-диверсійної діяльності спеціальних служб Російської Федерації, що спрямована на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації у південно-східних регіонах України;

10) посилення мілітаризації держав (коаліцій) у регіоні, нарощування угруповань військ та озброєнь поблизу кордонів України, створення нових, розширення і модернізація наявних військових баз та об'єктів;

11) незаконне ввезення в Україну за сприяння Російської Федерації зброї, боеприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних та наркотичних засобів;

12) використання енергетичної та торговельно-економічної залежності України від Російської Федерації;

13) намагання російською стороною маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації⁴¹.

При цьому, навіть в умовах широкомасштабної збройної агресії Росії варто враховувати, що специфічність інституціоналізації українсько-російського кордону обумовлює і той факт, що за останні роки він все частіше позиціонується як східний кордон Європейського Союзу. Особливо з огляду на підписання у 2014 р. політичної та економічної частин Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом⁴².

⁴¹ Сіцинський Н. А. Стратегічне завдання політики національної безпеки України – відновлення контролю над тимчасово неконтрольованою ділянкою українсько-російського державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: Державне управління. 2017. № 8. С. 84 – 85.

⁴² Усенко О. О. Специфіка інституціоналізації українсько-російського державного кордону: від внутрішнього адміністративного до зовнішнього державного кордону. *Вісник Національного технічного університету України*

У цьому зв'язку особливої ваги набуває співпраця України та Польщі у протидії російській збройній агресії від 24 лютого 2022 року.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у пропонованій роботі узагальнюється вітчизняна історіографія безпеки державного кордону України до початку широкомасштабної агресії Російської Федерації.

Питання формування державної політики у сфері забезпечення безпеки державного кордону України стало актуальним від проголошення незалежності нашої держави та не втрачало значення.

Під час загострення відносин із Російською Федерацією побудована за роки незалежності система забезпечення національної безпеки України у сфері захисту та охорони державного кордону виявила свою неготовність протистояти воєнним загрозам, що розпочалися із анексії Автономної Республіки Крим й м. Севастополь і наступної фактичної окупації окремих районів Донецької та Луганської областей контрольованими РФ квазідержавними терористичними утвореннями т. зв. “Донецька народна республіка” та “Луганська народна республіка”.

Пропоноване історіографічне дослідження мало за мету розкриття безпекової складової історичного розвитку та правового закріплення державного кордону України у публікаціях вітчизняних істориків, політологів, соціологів та юристів. Вагомий акцент в роботі займає аналіз формування державного кордону України як важливого елемента її геополітичного простору, навколо якого формується політична, економічна, правова і культурно-інформаційна складові сучасної української державності. При цьому, основний акцент робиться на загрози національній безпеці України від державного кордону з Російською Федерацією, починаючи від серпня 1991 р. та завершуючи 21 лютого 2022 р.

АНОТАЦІЯ

Проблеми безпеки державного кордону України знайшла відображення у вітчизняній історіографії до початку широкомасштабної агресії Російської Федерації, яке потребує відповідної систематизації й узагальнення. Автори найперше виходять із порівняння різних дефініцій основних категорій тематики державного кордону – державна територія, державний кордон, демаркація державного кордону та делімітація державного кордону. Логічним продовженням викладу став історико-політичний аналіз передумов, характеру та чинників інституціоналізація державного кордону України крізь призму національної безпеки.

“Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право. 2015. № 1/2. С. 131.

Докладно висвітлюються проблеми розмежування українсько-російського державного кордону в 1990 – 2010 рр. Вартими уваги є дослідження нового виміру загроз безпеці державного кордону України в 2014 – 2022 рр. Окрема увага надається аналізу політико-правової проблематики делімітації та демаркації українсько-російського державного кордону. Підсумовуючи, грубі й систематичні порушення з боку Російської Федерації імперативних принципів добросовісного дотримання міжнародних зобов'язань, територіальної цілісності й непорушності державних кордонів, а також її зобов'язань перед Україною за двосторонніми міждержавними договорами знайшли продовження у широкомасштабній збройній агресії Російської Федерації проти України.

ABSTRACT

The problems of the security of the state border of Ukraine were reflected in the national historiography before the beginning of the large-scale aggression of the Russian Federation, which requires appropriate systematization and generalization. The authors first proceed from a comparison of different definitions of the main categories of the subject of the state border - state territory, state border, demarcation of the state border and delimitation of the state border. The logical continuation of the presentation was the historical and political analysis of the prerequisites, nature and factors of the institutionalization of the state border of Ukraine through the prism of national security. The problems of the delimitation of the Ukrainian-Russian state border in 1990 – 2010 are covered in detail. The study of a new dimension of threats to the security of the state border of Ukraine in 2014 – 2022 is worthy of attention. Special attention is paid to the analysis of the political and legal issues of delimitation and demarcation of the Ukrainian-Russian state border. In summary, gross and systematic violations by the Russian Federation of the imperative principles of good faith compliance with international obligations, territorial integrity and inviolability of state borders, as well as its obligations to Ukraine under bilateral intergovernmental treaties continued in the large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов С. О., Рибаченко С. П. Державний кордон як об'єкт захисту національних інтересів. Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference, March 12, 2021. Vol. 1 Vilnius, Republic of Lithuania: European Scientific Platform, 2021. P. 122 – 126.
2. Березенко В. Проблеми забезпечення непорушності державних кордонів України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 855. С. 18–25.

3. Будзінський Т., Гудь Б. Державний кордон України: нормативно-правове забезпечення ефективного управління та захисту. *Вісник Львівського університету*. Серія : Міжнародні відносини. 2012. Вип. 30. С. 33–43.
4. Верменич Я. Історична лімологія: проблеми концептуалізації. *Регіональна історія України* : збірник наукових статей. 2011. Вип. 5. С. 29–48.
5. Ганьба О. Б. Становлення та розвиток правових відносин у сфері прикордонної безпеки України: від архаїчного права до сьогодення. *Право та державне управління*. 2019. № 3. Т. 1. С. 16–21.
6. Головченко В. І. “Новоросія” чи Україна? (Українсько-російський державний кордон у ретроспективі). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 1. С. 231–243.
7. Гулай В. Державний кордон. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 219.
8. Журба І. Є. Інтеграційна складова кордону в умовах розширення Європейського Союзу. *Вісник Хмельницького національного університету*. Серія: Економічні науки. 2014. № 5. С. 208–213.
9. Камінська Н. В. Пріоритети правового забезпечення захисту державних кордонів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2017. Т. 28. № 1. С. 40–46.
10. Лажнік В. Державна територія. *Політологія* : навчальний енциклопедичний словник-довідник / ред. Н. М. Хома. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 154–156.
11. Нікіфоренко В. С. Особливості державної політики у сфері забезпечення державного кордону. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 1. С. 328–335.
12. Нікіфоренко В. С. Проблеми формування механізмів державного управління у сфері забезпечення безпеки державного кордону в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 292–296. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/74.pdf
13. Малиновський В.. Державна територія. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 217–218.
14. Мякота О. В. Загальна характеристика міжнародно-правового статусу сучасних державних кордонів України. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : збірник наукових статей за матеріалами II Харківських міжнародно-правових читань, присвячених пам’яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листопада 2016 р.: у 2 ч, ч. 1. Харків, 2016. С. 93–99.

15. Романуха О. М. Делімітація сучасного кордону України. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 110 – 116.
16. Романюк Н. Державний кордон. *Політологія* : навчальний енциклопедичний словник-довідник / ред. Н. М. Хома. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 157 – 158.
17. Романюк О. Делімітація кордону. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 176 –177.
18. Романюк О. Демаркація кордону. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 177.
19. Сіцінський Н. А. Аналіз сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Економіка та держава*. Серія: *Державне управління*. 2014. № 8. С. 141 – 144.
20. Сіцінський Н. А. Стратегічне завдання політики національної безпеки України – відновлення контролю над тимчасово неконтрольованою ділянкою українсько-російського державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: *Державне управління*. 2017. № 8. С. 83 – 87.
21. Сосса Р. Делімітація та демаркація державного кордону України: картографо-геодезичні аспекти. *Регіональна історія України* : збірник наукових статей, 2018. Вип. 12. С. 107 – 130.
22. Турчак О. В., Труба Р. І. Російсько-українські міждержавні відносини напередодні війни 2014 р. *Військово-історичний вісник*. 2022. Вип. 37. С. 258 – 269.
23. Усенко О. О. Специфіка інституціоналізації українсько-російського державного кордону: від внутрішнього адміністративного до зовнішнього державного кордону. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2015. № 1/2. С. 127 – 132.
24. Царьов Ю. О. Аналіз та проблемні питання сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 8. С. 93 – 95.
25. Цевельов О. Є. Наукові підходи до визначення загроз національної безпеки України у сфері безпеки державного кордону. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: *Державне управління*. 2017. № 11. С. 109 – 112.
26. Цевельов О. Є. Шляхи державного реагування на загрози національній безпеці України у сфері захисту у сфері захисту та охорони державного кордону в умовах воєнного конфлікту всередині держави, підтримуваного ззовні. *Держава та регіони*. Серія: *Державне управління*. 2019. № 3. С. 204 – 212.

27. Шкабаро В. М. До питання конституційно-правового визначення поняття “державний кордон України”. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. Вип. 5. С. 67 – 75.

Information about the authors:

Hulai V. V.

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of International Information Department,
Lviv Polytechnic National University
1 Sviatoho Yura sq., Building 3, Room 126, Lviv, Ukraine 79000
(vasyl.v.hulai@lpnu.ua)

Gulyma V. P.

Assistant at the Department of International Information Lviv Polytechnic National University
1 Sviatoho Yura sq., Building 3, Room 126, Lviv, Ukraine 79000
(volodymyr.p.hulyma@lpnu.ua)

Гулай В. В.

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації, Національний університет “Львівська Політехніка”, пл. Святого Юра 1, 3-й н.к., кім. 126, Львів, Україна, 79000
(vasyl.v.hulai@lpnu.ua)

Гулима В. П.

асистент кафедри міжнародної інформації, Національний університет “Львівська Політехніка”, пл. Святого Юра 1, 3-й н.к., кім. 126, Львів, Україна, 79000
(volodymyr.p.hulyma@lpnu.ua)

ДЕКОНСТРУКЦІЯ КОНЦЕПТУ “РОСІЙСЬКИЙ СВІТ / РУССКИЙ МИР” У НОВІТНЬОМУ УКРАЇНСЬКОМУ АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Корновенко С. В.

ВСТУП

Повномасштабна війна, розв’язана РФ проти України 24 лютого 2022 р., окрім військового, економічного, політичного тощо компонентів, має й ідеологічний складник. Ідеологія агресора – інструмент знищення життєво важливих інтелектуальних, духовних цінностей Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні. Як стверджують її адепти (наприклад, О. Бланк), вона “є концепцією геополітичної експансії Росії на території СНД, росія хоче всіх “поиметь”, але так, щоб всі цього захотіли самі. Сьогоднішні імперії створюються не зброєю, а нав’язуванням смислів”¹. Об’єктом ідеологічної агресії з боку РФ є духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні тощо цінності Українського народу, що підпадають під визначення “українська ідентичність”.

Справедлива війна України за українську ідентичність актуалізує розробку відповідної української ідеології та реалізацію відповідної державної стратегії. За таких обставин актуальною є ґрунтовна відповідь на запитання: яка ідеологія лежить в основі дій країни-агресора? Для відповіді на нього необхідно з’ясувати ступінь осмислення, деконструкції концепту “русский мир / російський світ” у новітньому українському академічному дискурсі.

Зважаючи на це, автор статті ставить за **мету** дослідити, які аспекти ідеології країни-агресора вивчено українською академічною спільнотою, деконструйовано, а які потребують подальшого аналізу, деконструкції. **Об’єктом нашого дослідження** став різножанровий український академічний дискурс, в якому представлено наукову рефлексію щодо концепту ідеології країни-агресора. Зокрема, нами проаналізовано одноосібні чи/та колективні наукові статті, наукові доповіді-виступи, аналітичні записки, монографії тощо із заявленої теми.

Опрацьований нами новітній український академічний дискурс систематизовано за хронологічним принципом. Ми свідомі того, що перелік різножанрових українських академічних текстів щодо ідеології країни-агресора, представлений у нашій розвідці, з одного боку, не є вичерпним, що цілком природно з огляду на актуальність заявленої

¹ *Русские* – это искусственно сконструированная идентичность под сверхзадачу Госстроя URL: http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/new_idea/russkie/

нами теми й постійну появу нових досліджень; з іншого – він достатньо представницький для досягнення поставленої мети.

Умовно нами виокремлено три основні етапи у дослідженні – деконструкції українським академічним дискурсом концепту ідеології країни-агресора:

- 1) 2009 – 2014 рр.;
- 2) 2014/2015 – 2021 рр.;
- 3) від 24 лютого 2022 р.

Такий умовний розподіл нами здійснено на підставі таких критеріїв: 1) жанрове представництво українського академічного дискурсу; 2) розширення предметного поля досліджень; 3) еволюція знань і оцінок представників українського академічного дискурсу про предметне поле дослідження; 4) внутрішньополітичний розвиток подій в Україні; 5) зовнішньополітичні чинники, що вплинули на перебіг історичних подій в Україні в окреслений період.

1. Деконструкція концепту “російський світ / русский мир” в українському академічному дискурсі в 2009 – 2014 рр.

Хронологічні межі першого етапу в дослідженні – деконструкції новітнім українським академічним дискурсом ідеології країни-агресора нами окреслено 2009 – 2014 рр. Вибір нижньої хронологічної межі зумовлений появою дослідження А. Портнова “Між “Центральною Європою” та “Русским миром”: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій”², а верхньої – розгортанням Революції Гідності.

Згадане видання стало однією з перших аналітичних праць українського академічного дискурсу, в якій, окрім іншого, спеціальний другий розділ присвячено рецепції російської україністики та привідам “русского мира”. Цілком слушними є міркування дослідника з приводу того, що “рівень знання України та української історії в Росії дуже низький”³. На нашу думку, таке незнання стало майданчиком для формування ідеологами “панрусизму/російського світу” руками російських фахових істориків викривлених історичних уявлень для “обґрунтування” проекту “великої російської нації”. У такий спосіб російськими історичними академічними колами було надано “авторитетності” ідеології “панрусизму /російського світу”, “наукової обґрунтованості” їй як державній доктрині та стратегії. По факту був створений так званий “російський академічний дискурс” ідеології країни-агресора. Насправді створено фейкове інтелектуальне поле, яке є “правдою” не лише для пересічного обивателя, натхненного ідеєю

² Портнов А. Між “Центральною Європою” та “Русским миром”: Сучасна Україна у просторі міжнародних наукових дискусій. Київ : НІСД, 2009. 160 с.

³ Там само. С. 28.

“великої російської нації”, а й стало своєрідним “історико-науковим мейнстримом”, самодостатнім історіографічним напрямом, що широко ретранслюється шляхом застосування різних технологій.

Автором на прикладі російської україністики першого десятиліття ХХІ ст. предметно проаналізовано формування “академічного” дискурсу концепту ідеології “русского мира”, яка тогочас дооформлювалася у статусі державної доктрини та стратегії. У фокусі уваги А. Портнова – праці О. Міллера, М. Долбілова, І. Міхутіної, А. Марчукова, О. Борисьонка та інших авторів. Ним наведено, наприклад, вагомі контраргументи на спростування проекту “Великої” або “триєдиної російської нації” О. Міллера⁴. Розкритиковано тези І. Міхутіної щодо “квалітету українського руху”⁵. Звернено увагу на те, що визначення “Русского мира”, подане А. Марчуковим, як і розмежування українців на “східних” і “західних”, жодними аргументами не підкріплено. З’ясовано і голослівність марчуківського твердження про те, що “історія “двох Україн” сильно різниться за своїм характером, внутрішньою політикою і проявами”⁶.

Праця А. Портнова засвідчує, що у перші десятиліття ХХІ ст. український академічний дискурс концепт “русский мир/російський світ” розумів як інтелектуальний продукт, критикуючи його “аргументацію” “великої російської нації”.

Президентські вибори в Україні 2010 р. позбавили академічний інтерес в Україні до концепту “русского мира / російського світу”, розкрили аспекти, що раніше не отримували належної уваги. Зокрема, 28 жовтня 2010 р. у своєму виступі з нагоди отримання премії Антона Гінделі, Я. Грицак звернув увагу на трансформацію політики історичної пам’яті в Україні з обранням на президентство В. Януковича, запропонував аргументоване розуміння “русского мира / російського світу”, виокремивши його багатомірність, амбівалентність і специфічні риси. Він резонно зауважив, що “за новою історичною політикою стоять не лише прагматичні розрахунки, але й глибока, ідеологічна (чи, якщо хочете, світоглядна) мотивація. Щоб довести це, варто пильніше придивитися, який тип історичної пам’яті активізується під час російсько-українського зближення. У заявах російських очільників, які безпосередньо стосуються України, вражає наполягання на тому, що Україна і Росія є одним, а не двома різними народами. Такі заяви зробили не хто інший як посол Росії в Україні Михайло Зурабов та патріарх Російської Православної Церкви Кирило під час свого візиту до України влітку 2010 р. За цими заявами стоїть ідея “русского мира”. Ця концепція є ширшою за Росію – вона стверджує центральну роль Росії,

⁴ Там само. С. 29 – 31, 33.

⁵ Там само. С. 39.

⁶ Там само. С. 43.

але обіймає набагато ширший простір. “Русский мир” як поняття може бути прочитане у різний спосіб: як національний, релігійний або навіть цивілізаційний проект. Уся його краса і привабливість полягає власне у його амбівалентності. Тому до його прихильників можуть належати і ліберали, і комуністи, і націоналісти, віруючі, агностики і невіруючі”⁷.

Заслужовують на увагу мотивовані судження історика з приводу того, що, попри амбівалентність концепції “русского мира”, в уяві його ідеологів він має виразні риси: по-перше, він є російськомовним, поширюється на всі території, де чути російську. По-друге, він має релігійно-православне підґрунтя й тому протиставляється “католицькому” Заходу як символу моральної корупції, всеохопного консюмеризму і воєнної загрози. По-третє (мабуть, найважливіше), він має цивілізаційно-місійний характер: “русский мир”, своєю незіпсованістю й святістю покликаний врятувати весь світ. Відповідно – має історичне право на свій особливий шлях розвитку, такий собі Sonderweg, який, серед іншого, уособлюється в системі “керованої демократії”⁸.

У такий спосіб Я. Грицаком було окреслено ключові моменти концепту “русского мира /російського світу”: транскордонність, православно-цивілізаційно-місійний характер.

У 2013 р. В. Котигоренком і О. Рафальським окреслено “обриси концепції та ідеології “русского мира / російського світу” у його іманентних внутрішньоросійських координатах”⁹. Аналіз ідеологічного проекту “російського світу” авторами проведено у контексті політичних переваг і уподобань населення українського Донбасу. Дослідниками предметно розкрито інтелектуальну історію “русского мира /російського світу”: виокремлено етапи формування засадничих ідеологем “російського світу” впродовж XV – XXI ст.; окреслено інтелектуальні моделі-різновиди “російського світу” у публічному російському дискурсі 1990-х рр. – початку XXI ст. Виявлено ідейно-теоретичну схожість “русского мира/російського світу” зі слов’янофільством, панславізмом, євразійством, неоевразійством. Звернено побіжну увагу на “слов’янофіла-ленінця” Й. Сталіна. Належним чином В. Котигоренко і О. Рафальський з’ясували трансформацію інтелектуального продукту “російський світ” в офіційну державну ідеологію, теорію і практику російської геополітики 2000-х рр., виокремили спільне і відмінне у

⁷ Грицак Ярослав. Нові повороти в українській політиці пам’яті: Текст виступу при врученні премії Антона Гінделі, 28 жовтня 2010 р. URL: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?novi_povoroti_v_ukrayinskiy_poli-titsi_pamyati&objectId=1117515

⁸ Там само.

⁹ Котигорошко В., Рафальський О. Політичний проект “русского мира” і політичні уподобання населення українського Донбасу. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2013. Вип. 5 (67). С. 58.

державному та церковному трактуванні “русского мира / російського світу” у зазначений період.

Достатньо аргументовано авторське розуміння “русского мира / російського світу” як багатогранної й багатоскладової інтелектуальної та політичної концепції, що відображає настрої значної частини представників російських інтелектуальних кіл та широких верств населення. Ми погоджуємося з думкою В. Котигоренка і О. Рафальського про те, що “русский мир / російський світ” “не є монолітною концепцією чи доктриною, як не є він і ретельно вивіреною ідеологією; він більше подібний до конструкції *ad hoc* (від лат. *ad hoc* – виключно з метою) – правила, що регулюють діяльність певних об’єднань, створених для виконання спеціальних завдань), яка постійно еволюціонує, розпадаючись на різні, часто конкурентні течії і напрямки”¹⁰.

Особливість концепту ідеології “русского мира / російського світу”, на переконання дослідників на момент написання статті, полягає у тому, що її завдання “значною мірою мають внутрішньополітичний характер і не спрямовуються на безпосередню роботу з певними групами і верствами суспільств інших країн, про що свідчить, зокрема, брак фінансування просвітницьких та культурних проєктів, спрямованих на зарубіжних співвітчизників”¹¹.

Розвиваючи думку, що “русский мир / російський світ” не є монолітною концепцією чи доктриною, В. Котигоренко і О. Рафальський акцентують на його сутнісних суперечностях. Вони звертають увагу насамперед на дві основні: 1) між “православ’ям і слов’янством” у риториці РПЦ та “новим євразійським проєктом” російського істеблішменту, великою мірою орієнтованим на етнічно неросійське і неправославне населення РФ; 2) між декларованою прихильністю до традиційних національних, російських та “загальнослов’янських” цінностей і реальною політикою в галузі трудової міграції в сьогоденній РФ, яка часто не відповідає інтересам етнічних росіян та представників інших слов’янських етносів, які мешкають у Росії чи розглядають можливості для переселення до неї¹².

У такий спосіб, зважаючи на означені суперечності, дослідники на момент написання статті не вбачали у концепті “русского мира / російського світу” загрози як для українського Донбасу, так і для України. Вони були впевнені, що “для адекватної оцінки впливу ... на російськомовні регіони України необхідно зважати на внутрішні протиріччя цього ідеологічного проєкту. Саме його внутрішня суперечливість і водночас невідповідність особливостям регіональної самоідентифікації населення Сходу України обмежує потенціал впливу

¹⁰ Там само. С. 71.

¹¹ Там само. С. 71 – 72.

¹² Там само. С. 72.

... в регіоні, який, з першого погляду, видається найбільше для такого впливу відкритим. ... Донбаська регіональна ідентичність не відповідає ключовим критеріям належності до “русского мира”¹³.

У 2014 р. побачила світ аналітична доповідь “Україна та проект “русского мира””, підготовлена авторським колективом Національного інституту стратегічних досліджень у складі С. Здіорука, В. Яблонського, В. Токмана, А. Астаф’єва, О. Валецького, С. Зубченка, А. Іщенко, О. Литвиненка. Його наукову увагу привернула ціла низка питань, присвячених сутності та генезі “русского мира / російського світу”; причинам конструювання політико-ідеологічного проекту “русского мира / російського світу”; інструментам експансії “русского мира / російського світу” в Україні, зокрема, гуманітарної експансії; застосування “російського світу” в інтеграційних процесах на пострадянському просторі; реакції на проект “русского мира / російського світу” в Україні. У пропозиціях наведено рекомендації, спрямовані на протидію “русского мира / російського світу”. У додатках – можливі українські ідеологічні альтернативи: “Київська ідея”, “Велика Україна”, “Український світ”.

Авторський колектив “русский мир / російський світ” обгрунтовано трактує як ідею одного з варіантів російської культурної дипломатії, що “за останні двадцять років еволюціонувала від поетичної метафори до ідеологічного концепту й політтехнології”¹⁴. Ця ідея, на думку авторів, стала природною реакцією на “розпад СРСР і тимчасове домінування прозахідної інтелектуальної парадигми”. Вона стала своєрідною відповіддю російських інтелектуальних кіл, результатом інтелектуальної полеміки в російському суспільному дискурсі на питання самосвідомості росіян як нації, “якій у нових історичних умовах потрібні були нові цілі, орієнтири та проблеми розвитку держави й державної влади”¹⁵. Її активно розробляли М. Гефтер, В. Цимбурський, Г. Павловський, С. Чернишов, С. Градиловський, Б. Межуєв, П. Щедровицький. Цим можна пояснити чисельну варіативність “русского мира / російського світу”.

За твердженням авторського колективу, розробка концепції “русского мира / російського світу” упродовж 1990-х – початку 2000-х рр. мала “теоретичний, а часом утопічний характер. У середині 2000-х років, після того, як ідеї РМ (“русского мира / російського світу – С. К.”) і зміцнення держави й державництва стали складниками офіційної ідеології та риторики, дискусія в інтелектуальних колах майже припинилася”¹⁶. Російська правляча еліта, небезпідставно вважають вчені, “русский

¹³ Там само. С. 72.

¹⁴ Україна та проект “русского мира”: аналітична доп. / ред. В. М. Блонського, С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2014. С. 5.

¹⁵ Там само. С. 6 – 7.

¹⁶ Там само. С. 11.

мир / російський світ” поклала в основу державної ідеології, оскільки цей концепт давав “вихід із кризи ідентичності”, був електорально привабливим тим, що містив тільки необхідний мінімум політичних і соціально-економічних постулатів, позиціонувався як культурологічна доктрина без меркантильного політичного підґрунтя¹⁷.

Дослідниками проаналізовано трансформацію інтелектуального концепту “русского мира / російського світу” в державну ідеологічну доктрину, а також ідейно-сміслові її метаморфози, що стосуються світського та церковного компонентів. Резонними є міркування вчених із приводу того, що між російським політичним істеблїшментом і церквою у питаннях “русского мира / російського світу” було повне взаєморозуміння, взаємоповторення під час офіційних виступів, “історико-церковного обґрунтування” і у реалізації ідеологічно-доктринальних засад¹⁸.

Авторами предметно проаналізовано інструменти “м’якої сили”, що застосовувала росія стосовно до України в реалізації своєї гуманітарної експансії, просуваючи “русский мир / російський світ” напередодні широкомасштабного вторгнення. Нею було обрано чотири магістральні напрями: церковний, мовний, освітній, культурний¹⁹.

Обґрунтованими, що впливають зі змісту аналітичної доповіді, є висновки авторського колективу. У них, зокрема, йдеться про те, що ідеологія “русского мира / російського світу” поглиблює поляризацію українського суспільства, спекулюючи на мовних, культурних і світоглядних уподобаннях місцевого населення, відмінних історичних долях різних географічних регіонів сучасної Української Держави. Не викликає сумнівів позиція з приводу того, що ідеологія “русского мира / російського світу” перешкоджає формуванню загальноукраїнської ідентичності у спосіб пропагування цінностей штучно створеної російськими політтехнологами східно-православної цивілізації, постійного навіювання в українському суспільстві ідей про “непорушну братську єдність двох народів” тощо.

Ідеологія “русского мира / російського світу”, резонно зауважують дослідники, покликаючи гальмувати процеси європейської інтеграції України, натомість вона пропонує “альтернативні варіанти” – участь в інтеграційних проєктах на пострадянському просторі під егідою РФ. Автори слушно зауважили, що політтехнологія “русского мира / російського світу” є потужним джерелом живлення сепаратистських настроїв, ідейною платформою діяльності екстремістських угруповань на Сході та Півдні України. Пропаганда ідей “русского мира / російського світу” в Україні поликликана коригувати масову свідомість у напрямі,

¹⁷ Там само. С. 9 – 23.

¹⁸ Там само. С. 12 – 15.

¹⁹ Там само. С. 25 – 48.

вигідному РФ, а також слугувати підготовчим плацдармом для військового вторгнення (у разі такої потреби). Приклад тому – дії Росії у Криму.

Ми суголосні з авторами у тому, що до 24 лютого 2022 р. в українському суспільстві оцінки проекту “русского мира / російського світу” здебільшого мали поверховий характер. Серед керівництва держави не було належного розуміння його загроз для національної безпеки України. Понад те, очільники України тривалий час діяли у контексті наративів ідеології “русского мира / російського світу”.

Активізація сепаратизму та пропаганди ідей “русского мира / російського світу” на початку 2014 р., справедливо зауважують дослідники, зумовила посилення антиросійських настроїв у переважній частині українського суспільства, загострення відчуття нестабільності й небезпеки в усіх регіонах України, зростання ступеня готовності серед українців захищати цілісність держави та національні інтереси.

Актуальною є теза авторського колективу стосовно того, що загрозу національним інтересам України становить відсутність власної ідеологічної альтернативи, яка була б протиполюсом, стримувальним чинником щодо експансії ідеології “русского мира / російського світу” на українських теренах, окреслювала б стратегічні пріоритети майбутнього поступу Української нації”²⁰.

Таким чином, фахівці Національного інституту стратегічних досліджень обґрунтували і визнали, що “русский мир / російський світ” становить реальну загрозу територіальній цілісності України, соборності української політичної нації, українській ідентичності. Результативного ідеологічного антидоту Україна не має.

З фаховою критикою міфологем “русского мира / російського світу” виступив С. Дацюк²¹. На його думку, “русский мир / російський світ” – концепція міжнародної трансдержавної і трансконтинентальної спільноти, об’єднаної належністю до Росії та лояльністю до російської мови і культури”²².

Він аргументує свою позицію і не погоджується з тим, що в Росії “русский мир / російський світ” трактують як цивілізаційну концепцію, до складу якої входять: 1) православ’я; 2) російська культура і російська мова; 3) спільна історична пам’ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Філософ вважає це недолугим, оскільки з позиції цивілізаційної антропології, цивілізацію визначає не культура і мова,

²⁰ Там само. С. 68.

²¹ Статтю опубліковано 28 травня 2014 р.

²² Дацюк С. Война за русский мир. За что воюет Россия? Часть 5. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53858ffc966fc/>

а також не спільність історичної пам'яті та поглядів на суспільний розвиток. Цивілізацію визначає спільність системи мотивацій²³.

Ще більш категоричний С. Дацюк в оцінках історичних аргументів “русского мира / російського світу”, справедливо визначаючи їх неправдивими, які значною мірою шкодять російській нації, формуючи у неї комплекс історичної неповноцінності. ““Російський світ” в історичному плані – це концепція неправди, що ґрунтується на попередній неправді, а тому постійно генерує комплекс історичної неповноцінності та агресії – насамперед стосовно до України. Росія у теперішній час немов би мстить Україні за те, що не вона, а Київська Русь обрала погибель замість рабства...”²⁴.

Філософ розрізняє “русский мир / російський світ” як інтелектуальну концепцію П. Щедровицького і “русский мир / російський світ” як ідеологічну доктрину країни-агресора. На думку С. Дацюка, принципова відмінність полягає у тому, що для П. Щедровицького “русский мир / російський світ” – концепція суспільства на протигагу державі, що дистанціонувалася від своїх громадян, концепція майбутнього; для держави “русский мир / російський світ” – історико-міфологічна архаїзація масової свідомості громадян РФ, концепція минулого Росії, позбавленої майбутнього²⁵.

На наше переконання, що ґрунтується на аналізі спадщини Г. Щедровицького, методологічною підставою “русского мира / російського світу” є розроблена ним системно-мисленево-діяльнісна методологія, апробована під час організаційно-діяльнісних ігор і застосована його послідовниками під час розробки ідеології країни-агресора. Реальність розв'язаної Росією ще у 2014 р. війни проти України довела, що жителі тимчасово окупованих українських територій позбавлені перспектив. Принципової відмінності між ситуацією в ОРДЛО та на нещодавно окупованих територіях не має. Жителів останніх чекає таке ж поглинання російською дійсністю – “русским миром / російським світом”, яка законсервована на історико-міфологічній архаїці.

Таким чином, упродовж 2009 – 2014 рр. в українському академічному дискурсі спостерігаємо еволюцію в розумінні ідеології країни-агресора: від суто академічного явища до доктрини, що несе загрозу для України. Щоправда, у більшості опрацьованих нами публікацій домінує ставлення до ідеології країни-агресора, як до суто інтелектуального явища або суперечливої доктрини, що не є небезпечною для України. Науковці послуговуються терміном “русский мир / російський світ” на позначення ідеології країни-агресора.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

2. Деконструкція концепту “російський світ / русский мир” в українському академічному дискурсі в 2014/2015 – 2021 рр.

Початок гібридної війни Росії проти України, анексія Криму, бойові дії на Донбасі, мобілізація української нації під час Революції Гідності по суті вплинули на розвиток українського академічного дискурсу другого етапу вивчення – деконструкції концепту ідеології країни-агресора 2014/2015 – 2021 рр. Вибір нижньої хронологічної межі зумовлено розгортанням Революції Гідності та початком і активною фазою гібридної війни Росії проти України, а верхньої – широкомасштабною війною РФ проти України. Жанрово український академічний дискурс представлено науковими статтями, аналітичною доповіддю науковців Інституту історії України НАН України тощо.

Так, К. Говорун з'ясував обставини формування “русского мира / російського світу”, джерела цієї ідеології, паралелі з “німецьким світом”. На його переконання, ідеологема “русский мир / російський світ” – ключ до природи розуміння збройного конфлікту на сході України²⁶. Нам імпонують розмісли дослідника з приводу того, що “сила цієї концепції зів'язана з силою інших ідеологій, що провокували конфлікти в Європі впродовж ХХ століття. В ідеологемі “російський світ” у ХХІ столітті є напруга, якщо не зміст ідеологій минулого, вона несе в собі ті ж види конфліктів, через які Європа пройшла декілька десятиліть тому”²⁷.

В основі концепту “русский мир / російський світ”, розробленому політехнологами П. Щедровицьким С. Градиловським і Є. Островським, на думку К. Говоруна, лежить мова, яку розробники розуміли як місток, що з'єднує незалежні країни, утворені на теренах СРСР. Російська мова – зв'язок з батьківщиною для емігрантів, оскільки організовує їх в інтелектуальну мережу – без єдиного центру тяжіння і без чіткого політичного порядку денного²⁸.

Дослідник, як й інші його українські попередники, також розрізняє “русский мир / російський світ” як інтелектуальний конструкт, реакцію російських інтелектуалів на цивілізаційний виклик 1990-х – початку 2000-х рр. і як державницьку ідеологію. Останню К. Говорун визначає як “неоімперський проєкт”. У ньому він виправдано розрізняє культурний та релігійний складники, що об'єднані у те, що отримало назву “російська цивілізація”. Для К. Говоруна це принципово відмінні явища: “російський світ” перетворився на ідеологію, “що розділяє людей на чужих і своїх, надихаючи їх убивати один одного. Щоб зупинити бойові

²⁶ Статтю К. Говоруна опубліковано у 2015 р.

²⁷ Говорун К. Откуда взялся “русский мир”. URL: <https://argumentua.com/stati/otkuda-vzyalsya-russkii-mir>

²⁸ Там само.

дії у східній частині України, концепція “російського світу” має бути демонтованою”²⁹.

Уважаємо такі думки достатньо обґрунтованими, певною мірою пророчими, правоту яких підтвердив подальший розвиток подій, насамперед широкомасштабна агресія РФ проти України, масові військові злочини військовослужбовців країни-агресора проти українських цивільних та полонених. “Русский мир / російський світ” виявив свою справжню сутність як ідеологічної доктрини агресора.

Як оманливу риторичну “традиційних цінностей” пропонує розуміти “Русский мир / російський світ” М. Черенков³⁰. У своїй статті, опублікованій у лютому 2015 р., він аргументовано доводить, що насправді за оманливою риторикою “традиційних цінностей”, яка гіперболізується ідеологами “русского мира”, приховуються властиві “політичному православ’ю” ідеологеми, цінності. Наскрізною з яких є тріада “православ’я – самодержавство – народність”. Резонними є судження дослідника з приводу того, що експансія православного “русского мира” несе з собою загрозу релігійній своєрідності України. В його розумінні, “у подіях навколо України слід бачити єдність політичних і релігійних мотивів”. На переконання дослідника, ідеологія “русского мира / російського світу”, зокрема православний складник – це релігійний фронт, котрий було відкрито задовго до анексії Криму та неоголошеної війни на Донбасі. Православний фундаменталізм, що нав’язується ідеологами “русского мира / російського світу” є не менш агресивний, ніж ісламський. М. Черенков таку небезпеку справедливо пояснює тим, “цей різновид православ’я має державну підтримку і претендує на політичну роль”. Не викликає заперечень думка вченого про те, що у такий спосіб складником “русского мира / російського світу” є “політичне православ’я”, що проявило себе на тимчасово окупованих українських територіях у формі “православного тероризму”³¹. У такий спосіб, на нашу думку, дослідник ідеологію “русского мира” чітко ідентифікує з “політичним православ’ям”, що проявило себе на тимчасово окупованих українських територіях у формі “православного тероризму”.

Ідеологія “русского мира / російського світу” як “соціально-політична доктрина, що просувається владою Російської Федерації і реалізується переважно в медіа”, зокрема тих, що підпорядковані РПЦ та УПЦ МП, трактує А. Бойко. На думку дослідниці, висловлену 2016 р., її складником є православ’я в тому варіанті, що пропонується

²⁹ Там само.

³⁰ Черенков М. “Православна армія” проти “уніатів, розкольників і сектантів”: ідеологія і терор “русского мира”. URL: https://risu.ua/pravoslavna-armiya-proti-uniativ-rozkolnikov-i-sektantiv-ideologiya-i-terror-russkogo-mira_n72885

³¹ Там само.

і пропагується РПЦ та УПЦ МП у підконтрольних ним засобах масової інформації. Авторка обґрунтовано ставить знак рівності між ідеологією “русского мира” та анексією Криму, початком бойових дій на Донбасі³². Вона також проаналізувала основні міфологеми “русского мира / російського світу”, нав’язувані засобами масової інформації, що виходили під егідою православної церкви в Україні впродовж 2014 – 2016 рр.: “історична єдність України, Білорусі, Росії”, “пропаганда монархізму та створення імперії”, “формування в медіа культу особи в тріаді Микола II – Сталін – Путін”³³.

У такий спосіб спостерігаємо співзвучність позицій А. Бойко і М. Черенкова. Вони розрізняють в ідеології “русского мира / російського світу” виразний агресивний складник, представлений політичним православ’ям. Автори ідеологію “русского мира / російського світу” однозначно вважають небезпечкою для України.

Аналітичну доповідь науковців Інституту історії України НАН України Л. Якубової, В. Головка та Я. Примаченко³⁴ 2018 р. присвячено вивченню широкого кола питань, що стосуються причин, історичних витоків, “русского мира / російського світу”, етапів його становлення як інтелектуального конструктору, його трансформації в ідеологічну доктрину і практику зовнішньої політики РФ, політичних технологій його реалізації як інструменту агресії Росії проти України на Донбасі та в Криму тощо. *Русский мир*³⁵, за визначенням дослідників, – це системна технологія, підпорядкована стратегії російської зовнішньої політики, що передбачає: 1) реінтеграцію до сфери політичного та економічного домінування Росії пострадянського простору; 2) підвищення впливу РФ на суспільно-політичну ситуацію в державах близького та далекого зарубіжжя, у яких проживають великі російськомовні громади; 3) системну дестабілізацію західної цивілізації; 4) демонтаж чинної геополітичної конфігурації, створення нових геополітичних союзів на засадах протистояння поширенню лібералізму та демократії, де концепт *русского мира* пропонується як новітня ідеологічна основа цивілізаційних воєн майбутнього. Ми погоджуємося з дослідниками у тому, що в найбільш широкому сенсі *русский мир* задуманий його апологетами як ідеологічна основа та інструмент російської ідеологічної

³² Бойко А. Образ “русского мира” в інформаційному просторі України. *Журналістика*. 2016. Вип. 15 (40). С. 69.

³³ Там само. С. 71.

³⁴ *Русский мир* на Донбасі та в Криму: історичні витoki, політична технологія, інструмент агресії : аналітична доповідь. Київ, 2018. 270 с.

³⁵ Авторський колектив ідеологію країни-агресора пропонує називати *русский мир* і виділяти курсивом.

та геополітичної експансії, що відбуватиметься передусім у формі гібридної війни³⁶.

У вузькому значенні, у розумінні авторського колективу, *руський мир* – це ідеологічний наукоподібний продукт (ідеологема), покликаний обґрунтувати унікальність Росії, *руської цивілізації*, росіян та надати ваги їхнім претензіям на лідерство далеко за межами сучасних кордонів Російської Федерації. Основою доведення унікальності російської цивілізації (що доволі часто потрактовується як євразійська) стала реконцептуалізація минулих імперських нарративів. Саме тому в ній химерно і доволі вигадливо транспонуються акценти й стереотипи, запропоновані в рамках доктрини “Москва – Третій Рим”, імперської ідеології початку XVIII – XIX ст., публіцистики “почвенників” XIX ст., концепції культурно-історичних типів М. Данилевського, євразійства першої половини XX ст., концепції Л. Гумільова тощо³⁷.

Бойові дії на сході України, проголошення квазіутворень “Л/ДНР”, як справедливо зауважили дослідники у 2018 р., – безпосередній наслідок “реалізації доктрини *руського мира* на практиці”³⁸. Від себе доповнимо: і повномасштабна агресія РФ проти України, розпочата 24 лютого 2022 р., – також безпосередній результат реалізації доктрини “руського миру / російського світу” в Україні.

Справедливим і аргументованим є судження авторського колективу стосовно того, що “на жаль, українська влада з відомою часткою інфантилізму ставилися і до зовнішньополітичних загроз, і до доктрини *руського мира*, яка активно просувалася від початку нового століття в Криму”³⁹. У такій позиції спостерігаємо суголосність із думкою дослідників Національного інституту стратегічних досліджень стосовно того, що ідеології країни-агресора не приділялося належної уваги з боку української влади, не розроблялися стратегії протидії.

З-поміж причин появи “руського мира / російського світу” історики виокремлюють соціально-економічні та суспільно-політичні обставини, в яких опинилася і розвивалася РФ після розпаду СРСР. Головною передумовою вони безспідставно вважають крах попередньої радянської ідеології. На їх переконання, визначальною причиною появи ідеології “руського мира / російського світу” стала “втрата державної ідеології, яка відіграла роль системнотвірного чинника усєї державної конструкції СРСР впродовж сімдесяти років його існування ... окреслення сутності нової *руської идеи* та досягнення суспільного консенсусу стосовно неї,

³⁶ *Русский мир* на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: аналітична доповідь. Київ, 2018. С. 20.

³⁷ Там само. С. 20.

³⁸ Там само. С. 33.

³⁹ Там само. С. 39.

аналогічно українським реаліям, стало каменем спотикання, що збочував чи, принаймні постійно загальмовував, рух нового суспільства і нової країни в майбутнє. Фігурально висловлюючись, ані суспільство, ані його лідери, ані державні посадовці не спроможні були відповісти на запитання: куди йде нова Росія? Які завдання вона перед собою ставить? Якою є її мета? ...⁴⁰.

Інтелектуальним підґрунтям “русского мира / російського світу”, як стверджує авторський колектив, є спадщина євразійців: М. Трубецького, Р. Якобсона, П. Савицького. У їхній філософії, що сформувалася “в атмосфері катастрофічного світовідчуття”⁴¹, обґрунтовано “ідеї цивілізаційної вищості Росії та російської культури, що стала смисловим центром політичних та соціологічних конструкцій новітнього часу”, зокрема, “русского мира / російського світу”⁴².

Окресленню певних ідеологем сучасного “русского мира / російського світу” сприяла наукова творчість Л. Гумільова, а також інтелектуальні бродіння кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Дослідники наводять приклади активних пошуків альтернативних ідеологій у РФ у цей час Ю. Мамлеєвим, С. Кургіяном, І. Чубайсом та іншими тогочасними інтелектуалами⁴³.

Названі вище Л. Якубова, В. Головка та Я. Примаченко запропонували і періодизацію становлення концепту *русский мир* у нинішньому вигляді. На їх думку, перший етап у становленні “русского мира / російського світу” припадає на 1989 – 1995 рр. і представлений напрацюваннями С. Чернишова, Г. Павловського, А. Фадіна, М. Гефтера, авторів, що публікувалися у збірнику “Иное”. Останній став визнаним інтелектуальним майданчиком для російських авторів різних політичних і філософських уподобань. Знаковими у цей час були публікації С. Чернишова “Після комунізму”, А. Фадіна “Модернізація через катастрофу?” (результат інтелектуальних пошуків на замовлення віцепрем’єра РФ Г. Хижі), М. Гефтера “Мир Миров: российский зачин”. Зміст зазначених публікацій стосувався аналізу радянської ідеологічної спадщини та пошуку шляху розвитку Росії за нових тогочасних обставин. Зокрема, М. Гефтер бачив майбутнє Росії неімперським, а багатокладним суспільством⁴⁴.

Другий етап, доводять дослідники, припадає на березень 1996 р. – створення “Русского института”. Його засновниками стали Г. Павловський, С. Чернишов, Я. Кузьмінов. Працівниками цієї установи “концепція *русского мира* була вписана у більш широку

⁴⁰ Там само. С. 60.

⁴¹ Там само. С. 47.

⁴² Там само. С. 49 – 50.

⁴³ Там само. С. 64 – 67.

⁴⁴ Там само. С. 68 – 69.

умоглядну конструкцію. За основу була взята матриця існування Першого (“суспільство цивілізації”, яке може еволюціонувати “постіндустріальний тип”), Другого (“суспільство культури”, яке може еволюціонувати у “корпоративний тип”), та Третього світів (“суспільство традиції”, яке може еволюціонувати в “ідеократичний тип”)⁴⁵. На цьому етапі російська ідея і російська влада ще не були об’єднані. Ми також вважаємо, що це ще теоретичний період “русского мира / російського світу”, його становлення як інтелектуального конструкту.

Злиття російської влади і російської ідеї, на переконання істориків, відбулося на завершальному етапі концептуалізації *русского мира*, що припадає на процеси оновлення російської політичної еліти, пов’язані з приходом до влади В. Путіна. У розпал президентської кампанії у лютому 2000 р. у “*Независимой газете*” з’явилася стаття П. Щедровицького “*Русский мир*”. Останній трактувався як “мережева структура великих і малих спільнот, які думають і розмовляють російською мовою”. У 2001 р. П. Щедровицький та Є. Островський підготували проєкт концепції стратегії РФ щодо СНД. Ключовим у ній було те, що “у межах Росії і за її межами проживає однакова кількість руских людей”, постулювання “російського світу” було концептуальним стрижнем цього тексту. Ці події, як зауважують історики, засвідчили ідейний розрив із гуманістичною концепцією “російського світу” М. Гефтера, спрямованої всередину Росії для розбудови у ній цивілізаційного суспільства. “Власне Є. Островський та П. Щедровицький перевернули конструкцію М. Гефтера з ніг на голову, механістично розширивши *русский мир* до терен Російської імперії та СРСР, без якісної внутрішньої трансформації”⁴⁶.

Остаточне “прийняття на озброєння” керівництвом РФ концепту “русского мира / російського світу” авторський колектив Інституту історії України датує 2004 р. Це відбулося під безпосереднім впливом Помаранчевої революції в Україні й пов’язано з постатями Г. Павловського та В. Суркова⁴⁷. Офіційним стартом просування *русского мира* на державному рівні у РФ став 2007 р., проголошений роком російської мови. За спостереженнями науковців, тогоріч указом президента РФ було створено Фонд “Русский мир”, що фінансується з федерального бюджету та коштом приватних спонсорів⁴⁸.

Фахово Л. Якубова, В. Головка та Я. Примаченко проаналізували не лише становлення, формування, інструменти впровадження та зміст “російського світу”, а і наслідки його реалізації в Україні. Вони навели достатню доказову базу і довели, що практика “русского

⁴⁵ Там само. С. 72 – 73.

⁴⁶ Там само. С. 74 – 76.

⁴⁷ Там само. С. 78.

⁴⁸ Там само. С. 87.

мира / російського світу” є безперспективною для жителів тимчасово окупованих Криму і Донбасу”⁴⁹.

Особливості використання міфів у гібридній російсько-українській війні стали предметом наукової уваги Ю. Горбенка. У фокусі його аналізу став “русский мир / російський світ”, його міфотворчість, зокрема міфотворчість РФ як засіб формування вигідного для РФ образу світу у масовій свідомості українського суспільства⁵⁰. Ним влучно зазначено, що одним із прийомів, який використовується РФ у гібридні війні, “є спроба переконати населення противника, що правди не існує взагалі. Заради цього засоби масової інформації виконують завдання перегріти інформаційне середовище, викидаючи безліч варіантів тлумачення фактів, надалі на цьому фоні вибирається один із варіантів для обґрунтування власної версії картини розвитку подій”. У такий спосіб просувається зокрема міф про єдність українського та російського народів. Резонними є міркування автора статті, що насправді вся історія Росії – суцільний міф⁵¹.

Дослідник не лише докладно проаналізував інформаційно-ідеологічну війну РФ проти України, її інструменти, а й запропонував український інформаційно-ідеологічний антидот. Нам імпонують міркування Ю. Горбенка стосовно того, що Україна має розробити власне уявлення про своє місце у світі, “нам необхідно йти відразу двома шляхами та руйнувати олігархічно-кланову систему, щоб політика формувала культуру довіри, й одночасно сміливо відмовлятися від феодального православного мислення, орієнтуючись не на минулі догми, а на майбутні цінності свободи а справедливості, використовуючи творчий потенціал особистості. Найбільш швидко розвивається суспільство, яке створює умови для реалізації власного творчого потенціалу. ... Орієнтація на майбутнє та максимальна увага впровадженню новацій, всебічна підтримка свободи як фундаментальної риси українського народу може стати каталізатором реалізації творчого потенціалу країни”⁵².

Він чітко класифікує війну РФ проти України (станом на 2021 р. – час опублікування статті) насамперед як гібридну за заволодіння масовою свідомістю. У цій війні міфи стають ефективною зброєю інформаційно-ідеологічного завоювання. Найпоширенішою формою формування хибної соціальної реальності в об’єктів інформаційно-ідеологічного впливу є фейки – квазіміфи⁵³.

⁴⁹ Там само. С. 21 – 24, 145 – 185.

⁵⁰ Горбенко Ю. Особливості використання міфів у гібридній російсько-українській війні. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Випуск 10. С. 32 – 38.

⁵¹ Там само. С. 33.

⁵² Там само. С. 34 – 35.

⁵³ Там само. С. 36 – 37.

У другому історіографічному періоді спостерігаємо запровадження до наукового обігу поняття “рашизм” на позначення ідеології країни-агресора. Зокрема, ним послуговується В. Горбатенко в авторській статті у Великій українській енциклопедії послуговується терміном “рашизм”. На його думку, “рашизм” – маніпулятивна квазіідеологія і практика політичного режиму РФ кінця 20 – початку 21 ст.”. Основу такої ідеології “становлять суміш великоросійського шовінізму і реакційного православ’я, ідеалізація та спроба відтворення радянського минулого, месіанське уявлення про “богообраність” та особливу цивілізаційну місію російського народу в сучасному світі. Рашизм розглядають як різновид нацизму, неофашизму. Прихильників рашизму називають “рашистами” або “ватниками”⁵⁴.

Таким чином, упродовж 2014/2015 – 2021 рр. український науковий дискурс поповнився якісно новими, порівняно з попереднім періодом, знаннями стосовно ідеології країни-агресора. Значно розширилося предметне поле досліджень за рахунок з’ясування раніше невідомих чи маловідомих аспектів об’єкта вивчення. Науковці однозначно інтерпретують “русский мир / російський світ” як ідеологію країни-агресора. Ними чітко визначено безпосередній зв’язок між цим явищем і гібридною війною Росії проти України, розкрито інструменти його практичного застосування. Слушно зазначено, що тривалий час керівництвом України не надавалося відповідного значення цій ідеології, вона не розглядалася як ідеологія країни-агресора. Звернено увагу і на те, що Українська держава не мала ідеологічного антитоду. У науковому обігу перебувають такі номінації на позначення ідеології країни-агресора: “русский мир”, “російський світ”, “рашизм”.

3. Деконструкція концепту “російський світ / русский мир” в українському академічному дискурсі від 24 лютого 2022 р.

24 лютого 2022 р. розпочалася широкомасштабна агресія РФ проти України. Вона стала каталізатором академічного осмислення / переосмислення – деконструкції концепту ідеології країни-агресора. Одним із результатів української академічної рефлексії стала поява 2022 р. у латвійському виданні “Baltija Publishing” колективної монографії “The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects”⁵⁵. На 1436 сторінках видання представлено різні аспекти російсько-української війни. Статті

⁵⁴ Горбатенко В. Рашизм. URL: <https://vue.gov.ua/Рашизм> (дата звернення: 1.08.2022).

⁵⁵ The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 1436 p.

П. Артимишина та І. Соляра⁵⁶, О. Бакланової⁵⁷, О. Волошка⁵⁸, М. Глібіщука та В. Ільницького і В. Старки⁵⁹, Є. Горюнової⁶⁰, Б. Дем'яненка і В. Дем'яненко⁶¹, І. Ковалья та Л. Кисляк⁶², С. Корновенка⁶³, О. Костюка і Л. Шептицької⁶⁴, М. Павлюх⁶⁵, О. Ситника та Я. Балановського⁶⁶ безпосередньо присвячено ідеології країни-агресора.

⁵⁶ Артимишин П., Соляр І. Проект “Новоросія” в контексті сучасної російсько-української війни. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 414 – 423.

⁵⁷ Бакланова О. Духовні скріпи рашизму. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 832 – 839.

⁵⁸ Волошко О. Фальсифікація історії української державності 1917 – 1922 рр., як одна з ідеологічних підвалин військової агресії Російської Федерації в Україну у 2022 р. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 444 – 451.

⁵⁹ Глібіщук М., Ільницький В., Старка В. “Українці та росіяни – один народ”: вплив ідеології Білого руху Півдня Росії на світогляд В. Путіна. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 477 – 483.

⁶⁰ Горюнова Є. Кримський фронт російсько-української війни (2014 – 2022). *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 492 – 499.

⁶¹ Дем'яненко Б., Дем'яненко В. Рашизм як квазіідеологія пострадянського імперського реваншу. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 883 – 892.

⁶² Коваль І., Кисляк Л. Від історичної та духовної єдності “братніх народів” до геноциду українців. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 932 – 945.

⁶³ Корновенко С. Панрусизм – ідеологія агресії РФ проти України. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 963 – 966.

⁶⁴ Костюк О., Шептицька Л. Ідеологема “русского мира” в зовнішній політиці РФ в умовах російського вторгнення в Україну. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 535 – 544.

⁶⁵ Павлюх М. Методи та засоби російсько-української інформаційної війни (2014 – 2022): міфи ф риторика пропаганди. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 1017 – 1025.

⁶⁶ Ситник О., Балановський Я. Ідеологічні витoki російсько-української війни 2014 – 2022 років. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical,*

Зокрема, П. Артимишиним та І. Соляром предметно проаналізовано еволюцію проєкту “Новоросія” від інтелектуального конструкту 1990-х – початку 2000-х рр. до “антиглобалістського проєкту “руського мира”” російських політичних еліт, спрямованого проти умовного колективного Заходу. Ними наведено переконливі факти, що концепт “Новоросії” – суміш традиційного російського богослов’я та культурного консерватизму. Попередньо “новоросійський варіант”, щоправда у менших масштабах, росією було апробовано у Придністров’ї, Абхазії, Південній Осетії. Стосовно до України, то його реалізація передбачала утримування України в орбіті РФ, суттєве її ослаблення. Лише спротив харків’ян, одеситів та жителів інших міст призвів до поразки проєкту “Новоросії”⁶⁷.

О Бакланова навела аргументи і переконливо написала про те, що “корінною причиною атаки на суверенітет України є політика “Російського світу”. Останній в її розумінні – більш етноцентрична версія старої Російської імперії, яка ніколи не зазнавала постколоніальної критики. Ядром ідеології рашизму є консервування культурної відсталості і руйнування розвинутих цивілізацій⁶⁸. Поділяючи позицію А. Бойко, дослідниця вважає, що “російський світ” передбачає концептуалізацію у значення “російської культурної сфери як сукупності країн і народів, чия культура формувалася під впливом зразків періоду від часів Русі до путінської епохи, і включає як російську діаспору, так і російську культуру разом з її впливом у світі”. Нею виокремлено основні характерні риси “російського світу”: 1) тяглість євразійської традиції, присутньої в ідеології “російського світу / русського мира”, що виявляється у культивуванні Росії як особливого географічного та історико-культурного ареалу, в якому поєднуються європейські та азійські риси з домінуванням останніх; 2) ідеологи “російського світу” трансплантували до неї з “теорії офіційної народності” тріаду “православ’я – самодержавство – народність”, перетворивши її на сучасний манер: “православна віра – російська мова та культура – спільна історична пам’ять і спільні погляди на суспільний розвиток”; 3) благословення РПЦ ідеології “російського світу”; 4) у центрі ідеології рашизму – культ національного лідера, який поверне Росії “велич”; 5) народ у системі ідеології “російського світу” – феномен

political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 654 – 660.

⁶⁷ Артимишин П., Соляр І. Проєкт “Новоросія” в контексті сучасної російсько-української війни. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 419, 423.

⁶⁸ Бакланова О. Духовні скріпи рашизму. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 839.

суто театральний; 6) нав'язування історичних міфів, лейтмотивом яких є “неприйняття української нації: мови, самобутності, культури”⁶⁹.

Аналіз публікації дослідниці засвідчує, що вона послуговується двома термінами: “російський світ” та “рашизм”. Контент-аналіз наукової розвідки О. Бакланової переконує, що автор ставить знак рівності між цими поняттями, наділяючи їх однаковими смислами.

М. Глібішук, В. Ільницький та В. Старка резонно вважають, що анексія Криму, військові дії на Донбасі, війна РФ проти України засвідчують, що путінська Росія з її імперськими амбіціями є новою, але не менш вагомою загрозою для демократичних держав⁷⁰.

Автори звернули увагу на те, що наскрізною ідеологемою світогляду В. Путіна є ідеологема “Єдиної і Неділимої Росії”, ігнорування українства / української ідентичності. Ними проаналізовано її джерела. Обґрунтовано схожість із ідеями Білого руху Півдня Росії, зокрема А. Денікіна, та білоемігрантськими колами, зокрема І. Ільїна, а також розмислами О. Солженіцина⁷¹. Дослідникам не відмовиш у тому, що носії таких світоглядно-ідейних орієнтирів, як “Єдина і Неділима Росія” з ігноруванням іншого, власне самі такі ідеологеми приречені на поразку.

Поняттям “руський мир”, досліджуючи кримський фронт російсько-української війни 2014 – 2022 рр. послуговується Є. Горюнова⁷². На її переконання, “руський мир” – російська доктрина імперського відродження. Дослідницею виокремлено засади “руського миру”: 1) неправомочне “розділення російського народу” та його право на історичне возз'єднання; 2) “штучність” державних кордонів, які не відповідають етнічним, що начебто створює загрози для Росії; 3) “захист співвітчизників” (де-факто російськомовних), права яких начебто порушуються за межами Росії; 4) використання історичних та духовних складників, їх міфологізація в обґрунтуванні імперської експансії⁷³.

У фокусі наукової уваги Б. Дем'яненко і В. Дем'яненко – сутність дефініції “рашизм” як політичного неологізму, усистемнення його характерних ознак. Ним, на думку авторів публікації, позначено

⁶⁹ Там само. Рр. 836 – 837.

⁷⁰ Глібішук М., Ільницький В., Старка В. “Українці та росіяни – один народ”: вплив ідеології Білого руху Півдня Росії на світогляд В. Путіна. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Р. 477.

⁷¹ Там само. Рр. 477, 478, 481.

⁷² Горюнова Є. Кримський фронт російсько-української війни (2014 – 2022). *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Р. 493.

⁷³ Там само. Рр. 493 – 494.

квазіідеологію й соціальну практику сучасного владного режиму РФ⁷⁴. Вона ґрунтується на: 1) культурі національного лідера, який повернув Росії “велич”; 2) ідеях “особливої цивілізаційної місії” росіян; 3) “старшості братнього російського народу”; 4) ненависті й заздрощах до західних демократій; 5) запереченні західних ліберально-демократичних цінностей та інститутів; 6) нетерпимості до елементів культури інших народів, яким протиставляє євразійську (російську) цивілізацію; 7) тоталітаризмі й імперіалізмі радянського типу; 8) запереченні сили права й утвердженні права сили; 9) неповазі до суверенітету сусідів і самоствердженні за допомогою свавілля і насильства; 10) зневазі до особистості, прагненні розчинити особистість у “більшості” й придушити “меншість”; 11) використанні російського православ’я як моральної доктрини “богообраності” росіян; 12) геополітичних інструментах впливу.

Таку квазіідеологію дослідники небезпідставно трактують як людиноненависницьку, що є еkleктичною сумішшю імперського неокolonіалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму⁷⁵.

У розвідці І. Ковалю та Л. Кисляк йдеться про впровадження доктрини “руського міра” під егідою релігійних чинників, пропаганду “руської православної єдності”, історичну ідентифікацію “єдиного руського народу”, колискою якого була Київська Русь, як прикриття агресії Кремля проти України⁷⁶. Автори вважають за доцільне послуговуватися поняттям “руський мір” в українській транслітерації. Ними наведено розлогу аргументацію на підтвердження тези стосовно того, що останні два десятиліття зовнішньополітична стратегія РФ спрямована на відновлення СРСР у новому варіанті, утвердження РФ як геополітичного лідера. З цією метою диктатор “В. Путін використовує всі наявні пропагандистські засоби, щоб реалізувати свої амбітні плани. Для цього проводиться гібридна війна з Українською державою, просуваючи проект “руський мір””. Ознаками гібридної війни Росії проти України, на думку вчених, є і реалізація “руського міра” РПЦ та УПЦ МП як важливої релігійної складової”⁷⁷.

⁷⁴ Дем’яненко Б., Дем’яненко В. Рашизм як квазіідеологія пострадянського імперського рваншу. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 884.

⁷⁵ Там само. P. 891.

⁷⁶ Коваль І., Кисляк Л. Від історичної та духовної єдності “братніх народів” до геноциду українців. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 932.

⁷⁷ Там само. Pp. 932 – 933, 936.

Дослідники інтерпретують “руський мір” як ідеологічну концепцію, що втілюється в правовій системі Росії, як у внутрішній, так і у зовнішній політиці, і є ніщо інше “як російський екстремізм, який несе загрозу регіональній та глобальній безпеці”. Вони переконливо обґрунтовують, що концепція “руського міра” починає формуватися за Василя III монахом Філофеєм як концепт “Москва – третій Рим”. Територіально “руський мір” не обмежується росією, стосується тих територій, де є російськомовне населення, насамперед республіки колишнього СРСР⁷⁸.

У їхньому розумінні “руський мір” – синонім “рашизму”, “російському фашизму”. Останній І. Коваль та Л. Кисляк, як й енциклопедисти, розуміють як “політичну ідеологію та соціальну практику владного режиму Росії кінця ХХ та початку ХХІ століття, що базується на ідеях “особливої цивілізаційної місії” росіян, нетерпимості до елементів культури інших народів; на тоталітаризмі й імперіалізмі радянського типу, використанні православ’я як моральної доктрини та геополітичних інструментів впливу”⁷⁹.

Ідеологію агресії РФ проти України С. Корновенко визначив як “панрусизм”. Його він розглядає як “проект великої російської нації”. “Панрусизм”, на переконання вченого, не є ідеологією гуманізму, що стверджує загальнолюдські цінності; не є ідеологією розвитку і ствердження громадянського суспільства, політичної нації; не є ідеологією комплементарності до іншого⁸⁰.

Ним розкрито основні міфологеми “панрусизму”, позбавлені наукового смислу: 1) мислення транскордонне, що заперечує державні кордони, вони розуміються як антиросійські; 2) пам’ять про минулу єдність Русі з традицією “збирання руських земель”; 3) для панрусизму актуальним політичним простором є канонічна територія Російської Православної Церкви; 4) Московоцентризм: Москва як історично найсильніший центр Русі. Москва – сакральний центр, а тому москвоцентризм – пріоритетний напрям панрусизму; 5) слов’янство – не етнографічний термін, а духовна спільність народів. Як російська самосвідомість заснована на конфесійно-церковних поняттях, так і слов’янство є спільнотою народів-церков, мовою богослужіння якої була церковнослов’янська; 6) українізація – головний ворог панрусизму, головна ідеологія розколу загальноросійського простору, ефективний засіб дерусифікації на землях Західної Русі; 7) українство ґрунтується на штучно створеній ідентичності. У минулому немає свідчень існування етнічних українців. Історичною формою самосвідомості є лише

⁷⁸ Там само. С. 934.

⁷⁹ Там само. С. 943 – 944.

⁸⁰ Корновенко С. Панрусизм – ідеологія агресії РФ проти України. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Рр. 963, 965.

російська; 8) сучасний проєкт “возз’єднання слов’янських народів” – паліатив⁸¹ панрусизму, що виник за умов дерусифікації свідомості основної частини населення України і Білорусі⁸².

Ідеологія “панрусизму”, аргументує С. Корновенко, – ідеологія агресора з усією відповідною атрибутикою, що не має перспектив у сучасному цивілізованому світі, оскільки є його антиподом, є небезпечною як для ідентичностей, до яких застосовується ззовні, так і для ідентичності, що її сповідує та дотримується. Вона має бути засуджена світовою спільнотою⁸³.

О. Костюк і Л. Шептицька слушно зауважили, що у вітчизняній історіографії немає чіткого визначення поняття “русский мир”. Його дослідники трактують, з одного боку, як своєрідний “світ” російської діаспори чи поетичну метафору, а з іншого, як ідеологічно-політичний конструкт, покликаний виправдати діяльність сучасної російської влади. Вони фахово зауважують, що сучасний зміст “русского мира” був сформований на основі кількох базових ідей традиційної російської державницької ідеології та положень інтелектуальної дискусії 1990-х – початку 2000-х рр.⁸⁴.

Учені, апелюючи до визначення “русского мира”, поданого П. Щедровицьким, вважають його геополітичною та ідеологічною концепцією, що увібрала в себе “цілу низку вельми різнорідних течій”. З-поміж них О. Костюк і Л. Шептицька виокремлюють такі: 1) російське антизахідництво; 2) неоімперську думку стосовно “особливого” шляху Росії як держави та російського (“русского”) народу як історично сформованої спільноти; 3) неоєвразійство; 4) консерватизм; 5) православний клерикалізм⁸⁵.

Ця концепція, обґрунтовано довели фахівці, стала підґрунтям нового імперського ренесансу. Вона використана чинною владою РФ для виправдання порушення територіальної цілісності та суверенітету України. Російське суспільство схвально поставилося до великодержавних настроїв, властивих “русскому миру”, та їх реалізації. Водночас “русский мир” став поштовхом широкомасштабного наступу

⁸¹ Ліки чи який-небудь інший засіб, що дає тимчасове полегшення хворому, але не виліковує хвороби. Малодійовий захід, який лише частково або тимчасово забезпечує вихід із скрутного становища; напівзахід.

⁸² Корновенко С. Панрусизм – ідеологія агресії РФ проти України. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 964.

⁸³ Там само. P. 966.

⁸⁴ Костюк О., Шептицька Л. Ідеологема “русского мира” в зовнішній політиці РФ в умовах російського вторгнення в Україну. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 536.

⁸⁵ Там само. P. 537.

Кремля на свідомість російських громадян, мотивуючи це необхідністю вставання з колін “русского мира”⁸⁶.

Міфи і риторика пропаганди як методи та засоби російсько-української війни проаналізувала М. Павлюх, окрема, обґрунтувала визначення російської пропаганди, як “путінська” або рашизм. Під останнім нею розуміється російський фашизм. Дослідниця стверджує, що за методами і засобами – це найбрехливіша пропаганда у світі, яка перевершила “гебеллівську та радянську”. На підсвідомому рівні, розвиває свої думки вчена, російський рашизм – це втілення російських проімперських настроїв і бажання відновити колишню імперію (у вигляді або російської імперії, або Радянського Союзу). Російський рашизм – деструктивна інформаційна ідеологія для російського населення, яке не може критично мислити через постійний контроль з боку влади⁸⁷.

Водночас М. Павлюх послуговується і терміном “рускій мір”, який називає ідеологемою, що з’явилася на початку війни і мала на меті переконати українське та російське суспільство, що Україна і Росія – братні народи; українці – різновид росіян, що живуть в іншій державі та іншій, сусідній території; українці та росіяни мають спільну мову, культуру, історію (а отже, це один народ!); українців як нації та народу не існує; росіяни активно допомагають українцям вижити; росіяни та українці – це частина “русского міра”, оскільки вони походять від київських князів⁸⁸.

Думку про те, що сучасна російсько-українська війна має насамперед світоглядно-ідеологічне підґрунтя обґрунтували О. Ситник і Я. Балановський. Країна-агресор поширює новітню гібридно-ідеологічну форму “рашизму”. В її основу, стверджують науковці, покладено сплав неоімперського шовінізму та нацизму. На їхню думку, рашизм маніпулює історією. Він шукає ідеал у минулому, а не в майбутньому. Звідси і героїзація всіляких історичних фейків, “виробництва власних кишенькових пропагандистів”. Проголошені керівництвом країни-агресора “денацифікація” та “боротьба з нацистами” в Україні, резонно зауважують автори, – чергові ідеологічні фейки гібридної війни. Ними кремлівський режим прикриває власний історично-традиційний тоталітарний характер, спрямований на геноцид сусідніх націй та придушення й зомбування власного населення⁸⁹.

⁸⁶ Там само. Рр. 540 – 541.

⁸⁷ Павлюх М. Методи та засоби російсько-української інформаційної війни (2014– 2022): міфи ф риторика пропаганди. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Рр. 1017 – 1018.

⁸⁸ Там само. Р. 1020.

⁸⁹ Ситник О., Балановський Я. Ідеологічні витоки російсько-української війни 2014 – 2022 років. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical,*

Джерелом формування ідеології країни-агресора, яку О. Ситник і Я. Балановський ідентифікують як “рашизм”, стала невдала спроба реформування авторитарного режиму. В їхньому розумінні, “рашизм” – потворна форма російського фашизму⁹⁰.

ВИСНОВКИ

Отже, є всі підстави констатувати, що “русский мир / російський світ” став об’єктом вивчення і деконструкції українськими вченими: істориками, філософами, релігієзнавцями, політологами тощо. У новітньому українському академічному дискурсі “русский мир / російський світ” чітко ідентифіковано як ідеологію країни-агресора, що спрямована на ліквідацію українського соціокультурного простору, української ідентичності, національної державності. Українськими вченими з’ясовано ідейно-ідеологічні джерела “русского мира / російського світу”, його еволюцію, трансформацію від суто інтелектуальної рефлексії на суспільно-політичні, соціально-економічні та геополітичні реалії 1990-х – початку 2000-х рр. в державну ідеологію внутрішньої та зовнішньої політики РФ. Осмислено базові наративи та міфологеми, інструменти запровадження “русского мира / російського світу”, запропоновано шляхи власне українського інформаційно-ідеологічного спротиву та формування українського концепту ідентичності й перспектив розвитку.

У новітньому академічному дискурсі України фіксуємо достатньо високий ступінь осмислення і розуміння “русского мира / російського світу”, а відповідно і його деконструкції. Незважаючи на те, що в науковому обігу перебувають різні номінації ідеології країни-агресора: “русский мир”, “російський світ”, “панрусизм”, “рашизм”, “русский мір”, “руський мір” тощо, – не викликає дискусій змістове наповнення цього терміна, безпосередній зв’язок між цією ідеологією і широкомасштабною агресією РФ проти України.

Водночас не всі сутнісні аспекти “русского мира / російського світу” висвітлено та деконструйовано повною мірою. Наприклад, на нашу думку,

по-перше, предметнішого вивчення потребує питання: “русский мир / російський світ” тощо – це самостійна ідеологія чи ідеологема значно ширшого, глобальнішого явища, наприклад, “концепції великої російської нації” – панрусизму;

по-друге, нагальною є потреба не лише розвінчання міфів, стереотипів тощо ідеології країни-агресора, а й напрацювання і системна реалізація державницько-консолідуючої громадянсько орієнтованої системи цінностей, прийнятної для української політичної нації;

political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 654.

⁹⁰ Там само. P. 660.

по-третє, перспективним видається поглиблене вивчення та деконструкція не лише “зовнішньої оболонки, наповненої ідеологемами” “русского мира / російського світу” та інструментів її просування, а і внутрішньологічної схеми, методології цього явища, внеску “школи методологів” у появу “русского мира / російського світу”, напрацювання і реалізація дієвого українського антидоту.

АНОТАЦІЯ

Справедлива війна України за українську ідентичність актуалізує розробку відповідної української ідеології та реалізацію відповідної державної стратегії. За таких обставин актуальною є ґрунтовна відповідь на запитання: яка ідеологія лежить в основі дій країни-агресора? Для відповіді на нього необхідно з’ясувати ступінь осмислення – деконструкції концепту “русский мир / російський світ” у новітньому українському академічному дискурсі.

Враховуючи вищесказане, автор статті ставить за мету дослідити, які аспекти ідеології країни-агресора вивчено українською академічною спільнотою, деконструйовано, а які потребують подальшого аналізу, деконструкції. Об’єктом нашого дослідження став різножанровий український академічний дискурс, в якому представлено наукову рефлексію щодо концепту ідеології країни-агресора. Зокрема, проаналізовано одноосібні чи/та колективні наукові статті, наукові доповіді-виступи, аналітичні записки, монографії тощо із заявленої теми.

Опрацьований нами новітній український академічний дискурс систематизовано за хронологічним принципом. Ми свідомі того, що перелік різножанрових українських академічних текстів щодо ідеології країни-агресора, представлений у нашій розвідці, з одного боку, не є вичерпним, що цілком природно з огляду на актуальність заявленої нами теми й постійну появу нових досліджень; з іншого – він достатньо представницький для досягнення поставленої нами мети.

Умовно нами виокремлено три основні етапи у дослідженні – деконструкції українським академічним дискурсом концепту ідеології країни-агресора:

- 1) 2009 – 2014 рр.;
- 2) 2014/2015 – 2021 рр.;
- 3) від 24 лютого 2022 р.

Такий умовний розподіл нами здійснено на підставі таких критеріїв: 1) жанрове представництво українського академічного дискурсу; 2) розширення предметного поля досліджень; 3) еволюція знань і оцінок представників українського академічного дискурсу про предметне поле дослідження; 4) внутрішньополітичний розвиток подій в Україні;

5) зовнішньополітичні чинники, що вплинули на перебіг історичних подій в Україні в окреслений період.

Отже, є всі підстави констатувати, що “русский мир / російський світ” став об’єктом вивчення і деконструкції українськими вченими: істориками, філософами, релігієзнавцями, політологами тощо. У новітньому українському академічному дискурсі “русский мир / російський світ” чітко ідентифіковано як ідеологію країни-агресора, що спрямована на ліквідацію українського соціокультурного простору, української ідентичності, національної державності. Українські вчені з’ясували ідейно-ідеологічні джерела “русского мира / російського світу”, його еволюцію, трансформацію від суто інтелектуальної рефлексії на суспільно-політичні, соціально-економічні та геополітичні реалії 1990-х – початку 2000-х рр. в державну ідеологію внутрішньої та зовнішньої політики РФ. Осмислено базові нарративи та міфологеми, інструменти запровадження “русского мира / російського світу”, запропоновано шляхи власне українського інформаційно-ідеологічного спротиву та формування українського концепту ідентичності й перспектив розвитку.

У новітньому академічному дискурсі України фіксуємо достатньо високий ступінь осмислення і розуміння “русского мира / російського світу”, а відповідно і його деконструкції. Незважаючи на те, що в науковому обігу перебувають різні номінації ідеології країни-агресора: “русский мир”, “російський світ”, “панрусизм”, “рашизм”, “руській мір”, “руський мір” тощо, – не викликає дискусій змістове наповнення цього терміна, безпосередній зв’язок між цією ідеологією і широкомасштабною агресією РФ проти України.

Водночас не всі сутнісні аспекти “русского мира / російського світу” висвітлено повною мірою. Наприклад, на нашу думку, по-перше, предметнішого вивчення потребує питання: “русский мир / російський світ” тощо – це самостійна ідеологія чи ідеологема значно ширшого, глобальнішого явища, наприклад, “концепції великої російської нації” – панрусизму; по-друге, нагальною є потреба не лише розвінчання міфів, стереотипів тощо ідеології країни-агресора, а напрацювання і системи реалізація державницько-консолідуючої громадянсько орієнтованої системи цінностей, прийнятної для української політичної нації; по-третє, перспективним видається поглиблене вивчення та деконструкція не лише “зовнішньої оболонки, наповненої ідеологемами” “русского мира / російського світу” та інструментів її просування, а і внутрішньологічної схеми, методології цього явища, внеску “школи методологів” у появу “русского мира / російського світу”, напрацювання і реалізація дієвого українського антидоту.

ABSTRACT

Ukraine's just war for Ukrainian identity actualizes the development of the corresponding Ukrainian ideology and the implementation of the corresponding state strategy. Under such circumstances, a thorough answer to the question is relevant: what ideology underlies the actions of the aggressor country? To answer it, it is necessary to find out the degree of comprehension – deconstruction of the concept “Russian world / Russian world” in the latest Ukrainian academic discourse.

Taking into account the above, the author of the article aims to investigate which aspects of the ideology of the aggressor country have been studied and deconstructed by the Ukrainian academic community, and which require further analysis and deconstruction. The object of our research was the multi-genre Ukrainian academic discourse, which presents a scientific reflection on the concept of the ideology of the aggressor country. In particular, individual and/or collective scientific articles, scientific reports-speeches, analytical notes, monographs, etc. on the stated topic were analyzed.

The latest Ukrainian academic discourse that we have developed is systematized according to the chronological principle. We are aware that, on the one hand, the list of Ukrainian academic texts of various genres on the ideology of the aggressor country, presented in our survey, is not exhaustive, which is quite natural given the relevance of the topic we have declared and the constant appearance of new studies; on the other hand, it is representative enough to achieve our goal.

We tentatively identified three main stages in the study – the deconstruction of the concept of the ideology of the aggressor country by the Ukrainian academic discourse:

- 1) 2009 – 2014;
- 2) 2014/2015 – 2021;
- 3) dated February 24, 2022.

We made this conditional distribution on the basis of the following criteria: 1) genre representation of Ukrainian academic discourse; 2) expansion of the subject field of research; 3) evolution of knowledge and assessments of representatives of the Ukrainian academic discourse about the subject field of research; 4) internal political development of events in Ukraine; 5) foreign political factors that influenced the course of historical events in Ukraine during the outlined period.

So, there is every reason to state that the “Russian world / Russian world” has become the object of study and deconstruction by Ukrainian scientists: historians, philosophers, religious scholars, political scientists, etc. In the latest Ukrainian academic discourse, “Russian world / Russian world” is clearly identified as the ideology of the aggressor country, aimed at the elimination of the Ukrainian socio-cultural space, Ukrainian identity, and national statehood.

Ukrainian scientists found out the ideological and ideological sources of the “Russian world”, its evolution, transformation from a purely intellectual reflection on the socio-political, socio-economic and geopolitical realities of the 1990s – early 2000s into the state ideology of domestic and foreign policy of the Russian Federation. The basic narratives and mythologemes, the tools for the introduction of the “Russian world / Russian world”, the ways of Ukrainian informational and ideological resistance and the formation of the Ukrainian concept of identity and development prospects are proposed.

In the latest academic discourse of Ukraine, we record a sufficiently high degree of comprehension and understanding of the “Russian world / the Russian world”, and accordingly, its deconstruction. Despite the fact that there are various denominations of the ideology of the aggressor country in scientific circulation: “Russian peace”, “Russian world”, “pan-Russianism”, “racism”, “Russian peace”, “Russian peace”, etc., the content is not controversial the filling of this term, the direct connection between this ideology and the large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine.

At the same time, not all essential aspects of the “Russian world” are fully covered. For example, in our opinion, firstly, the question needs a more specific study: “Russian world / Russian world” etc. is an independent ideology or ideologeme of a much wider, more global phenomenon, for example, “the concept of a great Russian nation” - pan-Russianism; secondly, there is an urgent need not only to debunk the myths, stereotypes, etc. of the ideology of the aggressor country, but also to develop and systematically implement a state-consolidating, citizen-oriented system of values acceptable to the Ukrainian political nation; thirdly, an in-depth study and deconstruction of not only the “outer shell filled with ideologemes” of the “Russian world / the Russian world” and the tools of its promotion, but also the internal logical scheme, methodology of this phenomenon, the contribution of the “school of methodologists” to the emergence of the “Russian world” seems promising / of the Russian world”, development and implementation of an effective Ukrainian antidote.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 1436 p.
2. Бойко А. Образ “русского мира” в інформаційному просторі України. *Журналістика*. 2016. Вип. 15 (40). С. 69 – 83.
3. Говорун К. Откуда взялся “русский мир”. URL: <https://argumentua.com/stati/otkuda-vzyalsya-russkii-mir>
4. Горбатенко В. Рашизм. URL: <https://vue.gov.ua/Рашизм>.

5. Горбенко Ю. Особливості використання міфів у гібридній російсько-українській війні. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Вип. 10. С. 32 – 38.

6. Грицак Ярослав. Нові повороти в українській політиці пам'яті: Текст виступу при врученні премії Антона Гінделі, 28 жовтня 2010 р. URL: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?novi_povoroti_v_ukrayinskiy_poli-titsi_pamyati&objectId=1117515

7. Дацюк С. Война за русский мир. За что воюет Россия? Часть 5. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53858ffc9666fc/>

8. Котигорошко В., Рафальський О. Політичний проект “русского мира” і політичні уподобання населення українського Донбасу. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2013. Вип. 5 (67). С. 53 – 76.

9. Портнов А. Між “Центральною Європою” та “Русским миром”: *Сучасна Україна у просторі міжнародних наукових дискусій*. Київ : НІСД, 2009. 160 с.

10. *Русские* – это искусственно сконструированная идентичность под сверхзадачу Госстроя. URL: http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/new_idea/russkie/

11. *Русский мир* на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: аналітична доповідь. Київ, 2018. 270 с.

12. Україна та проект “русского мира” / ред. В. М. Блонського, С.І. Здіорука. Київ : НІСД, 2014. 80 с.

13. Черенков М. “Православна армія” проти “уніатів, розкольників і сектантів”: ідеологія і терор “русского міра”. URL: https://risu.ua/pravoslavna-armiya-proti-uniativ-rozkolnikov-i-sektantiv-ideologiya-i-terror-russkogo-mira_n72885

Information about the authors:

Kornovenko S. V.

PhD hab. (History), Professor, Director of the Research Institute of Peasant History and Agrarian History, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, 18031 (s-kornovenko@ukr.net)

Корноненко С. В.

доктор історичних наук, професор, директор науково-дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, 18031, (s-kornovenko@ukr.net)

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В ЧЕСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ПЕРІОДИЦІ (ЗА ПУБЛІКАЦІЯМИ ЧАСОПISУ АТМ 2022 Р.)

Харук А. І.

ВСТУП

Події українсько-російської війни, яка точиться з 2014 р., викликають постійний інтерес зарубіжних військових фахівців. Відображення цього є численні й різноманітні за змістовим наповненням статті у спеціалізованих виданнях. Особливо активізувались ці дослідження після початку 24 лютого 2022 р. повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації (РФ) в Україну. Включення таких публікацій до історіографічної бази під час вивчення українськими істориками подій російсько-української війни видається цілком доцільним, оскільки дозволяє під новим кутом подивитись на деякі аспекти ведення бойових дій. У статтях зарубіжних авторів зустрічаються доволі оригінальні трактування, а також деякий фактологічний матеріал, відсутній в українських публікаціях. Звісно, це зовсім не виключає, ба, навіть зумовлює необхідність критичного підходу до застосування зарубіжних публікацій. Особливо стосується це публікацій країни-агресора – автор вже аналізував потенційні можливості використання російських публікацій у воєнно-історичних дослідженнях¹. Достатньо різноплановими є публікації, присвячені російсько-українській війні, видані в інших країнах. Як приклад можна навести огляди таких статей, опублікованих в Польщі² та Італії³.

У нашому дослідженні ми звернемося до видань Чехії, а саме – найбільш поширеного військового і військово-технічного часопису АТМ. Цей щомісячний журнал постійно і систематично відстежує події російсько-української війни, відображаючи їх у статтях невеликих за обсягом, але добре ілюстрованих. За жанровим принципом їх можна поділити на дві групи: матеріали, присвячені ходу бойових дій, та статті, в яких розглянуті технічні аспекти – різні види озброєння та військової техніки, що застосовуються як Силами оборони України, так і країною-агресором. Наш аналіз ми побудуємо саме за таким принципом поділу.

¹ Харук А. Як використовувати російські джерела для вивчення російсько-української війни? *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія *Історія*. 2023. № 13/55. С. 335 – 349.

² Скорич Л. В., Харук Д. А. Висвітлення повномасштабної російської агресії проти України у військовій періодиці Польщі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2022. Т. 33(72). № 4. С. 272 – 277.

³ Харук А. І., Скорич Л. В. Військова періодика Італії про російську агресію проти України. *Військово-науковий вісник*. 2023. Вип. 39. С. 90 – 101.

1. Огляди ходу бойових дій

У лютому числі часопису АТМ за 2022 р., виданому ще тоді, коли російсько-український конфлікт не перейшов у стадію повномасштабного російського вторгнення, була опублікована стаття під красномовною назвою “Україна проти Росії. Тридцять років від розлучення, вісім років ворожнечі”, присвячена потенціалу сил обох сторін⁴. Автор зосереджує головну увагу на аналізі військового потенціалу незаконних збройних формувань в окремих районах Донецької і Луганської областей, а ось власне російські збройні сили характеризує лише побіжно, відзначаючи концентрацію російських з’єднань поблизу кордону з Україною⁵. У підрозділі, присвяченому Силам оборони України, аналізується склад Сухопутних військ (зрештою, в попередньому підрозділі увага зосереджена теж лише на наземному компоненті), а також заходи військово-політичного керівництва з формування резервів⁶. Проаналізовані також заходи з надання Україні військово-технічної допомоги країнами-партнерами напередодні російського повномасштабного вторгнення. У висновках автор підкреслює, що зосереджених біля кордонів України російських сил буде недостатньо для завдання поразки Силам оборони України⁷. Зрештою, хід наступних подій підтвердив правильність цього висновку.

Перші публікації, присвячені відбиттю повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну, з’являються в часописі АТМ у квітні 2022 р. Передовсім мусимо згадати матеріал Душана Ровенського, який містить хроніку подій перших двох тижнів путінської “спецоперації”⁸. Автор досліджує перший масований ракетно-авіаційний удар РФ по Україні. Досить докладно проаналізована боротьба за Гостомель та інші бої Київської оборонної операції⁹. Розглянуті спроби росіян прорватись у Харків, захоплення Херсона, блокування Маріуполя та інші бойові дії цього періоду. Окремі підрозділи статті присвячені діям “парамілітарних формувань” (до них автор відносить росгвардію та чеченські загони) та використанню безпілотних літальних апаратів (БПЛА)¹⁰. Не міг автор оминати і військово-технічну допомогу, яку естренно надали Україні країни-партнери, у тому числі Чехія¹¹. Цікавим моментом є проведений автором аналіз трофейних документів 1-ї батальйонної

⁴ Rovenský D. Ukrajina versus Rusko. Třicet let od rozchodu, osm let nepřátelství. *АТМ*. 2022. № 2. Р. 4 – 7.

⁵ Ibid. P. 5.

⁶ Ibid. P. 6.

⁷ Ibid. P. 7.

⁸ Rovenský D. Putinowa “specoperace”. Ruská invaze na Ukrajinu w detailech. *АТМ*. 2022. № 4. Р. 4 – 12.

⁹ Ibid. P. 3 – 4.

¹⁰ Ibid. P. 7 – 8.

¹¹ Ibid. P. 4 – 6.

тактичної групи 810-ї окремої бригади морської піхоти Чорноморського флоту (робочі мапи, бойовий наказ, таблиці позивних тощо), датованих 18 січня 2022 р. Вони свідчать, що підготовка до повномасштабного вторгнення в збройних силах РФ велась задовго до 24 лютого 2022 р., а необхідна документація була готова ще в середині січня. Цікаво, що цей бойовий наказ, який передбачав висадку з великого десантного корабля на узбережжі Азовського моря, так і не був реалізований – росіянам довелося коригувати плани бойового застосування з огляду на неочікувано сильний опір українських військ¹². Підбиваючи підсумки, Д. Ровенський підкреслює провал путінського бліцкригу, який став очевидним вже в перші тижні повномасштабної війни¹³.

Статтю Д. Ровенського доповнюють три менші за обсягом матеріали, присвячені окремим аспектам війни. Це стаття Івана Заяця про бойові дії на морі (де ключовим моментом постає операція із захоплення о. Зміїний)¹⁴, а також два матеріали Якуба Фойтіка. Перший з них присвячений діям авіації обох сторін в перші дні повномасштабного вторгнення¹⁵. У другому ж проаналізовані способи і прийоми бойового застосування російських гелікоптерів¹⁶. Розвитком цього дослідження стала стаття Я. Фойтіка у травневому числі АТМ¹⁷. У ній автор докладніше аналізує специфіку бойового застосування ударних гелікоптерів Ка-52 (і в меншою мірою – Мі-28Н та інших типів). При цьому він не обмежується лише характеристикою основних видів озброєння ударних гелікоптерів та способів їх використання, але й торкається питань логістичного забезпечення російської армійської авіації. Зокрема, наголошується на проблемах зі створенням і охороною передових аеродромів на окупованій території України. Загальний висновок Я. Фойтіка такий: росіяни намагаються використовувати нову техніку за старими тактичними схемами, що суттєво знижує її ефективність.

Досить цікавою є стаття Д. Ровенського, в якій він намагається аналізувати помилки, допущені російським командуванням (а беручи ширше – військово-політичним керівництвом) на початковій стадії повномасштабного вторгнення в Україну¹⁸. Автор відзначає недовіду заходів маскування при підготовці до вторгнення – у сучасних умовах розвитку комунікаційних технологій звичні заходи тактичного і

¹² Ibid. P. 8.

¹³ Ibid. P. 12.

¹⁴ Zając I. "Speciální operace" na moři. *ATM*. 2022. № 4. P. 13.

¹⁵ Fojtik J. Letectvo nad Ukrajinou. *ATM*. 2022. № 4. P. 16 – 17.

¹⁶ Fojtik J. Ruské vrtulníky při okupaci Ukrajiny. *ATM*. 2022. № 4. P. 14 – 15.

¹⁷ Fojtik J. Bitevní vrtulníky na Ukrajině. Stará taktika s novými zbraněmi. *ATM*. 2022. № 5. P. 12 – 14.

¹⁸ Rovenský D. Kde se stala chyba? Prvotní poznatky z činnosti ruských vojsk na Ukrajině. *ATM*. 2022. № 5. P. 4 – 7.

оперативного маскуванню вже неспроможні повною мірою виконувати свої функції. Планування “спеціальної воєнної операції” базувалося на хибних засновках щодо слабкості українського опору. Це відобразилося у недостатній кількості виділених сил. Д. Ровенський вказує, що під час вторгнення в Ірак у 2003 р. війська очолюваної США коаліції налічували 150 тис. особового складу за населення Іраку 20 млн осіб. РФ виділила для вторгнення в Україну 190 тис. особового складу, але населення України становило 44 млн¹⁹. Багато уваги автор приділяє фактору Маріуполя – на його думку, рішення про оборону цього міста було правильним і з психологічної точки зору (перетворивши Маріуполь на один з символів опору агресії), і зі стратегічної (оборонці міста скували значні сили противника, обмеживши на деякий час наступальний потенціал росіян на інших напрямках)²⁰. Перейшовши від стратегічних аспектів до тактичних, Д. Ровенський досить докладно аналізує структуру типової російської батальйонної тактичної групи (БТГр). Головними її недоліками, які критично позначились на ефективності ведення бойових дій, він вважає слабкість структури управління і недостатню чисельність логістичного компонента²¹. У другій частині статті автор ретельно аналізує недоліки російської системи командування (починаючи від найвищих щаблів – відсутності чіткої системи управління військами вторгнення на початковому етапі повномасштабної агресії). Підкреслено також великі втрати російського угруповання вже в перші тижні агресії, що призвело до загибелі еліти ЗС РФ²².

Знищення флагмана російського Чорноморського флоту – крейсера “Москва” – розглянут в статті І. Заяця²³. Автор не зосереджується на самому лише знищенні крейсера, але розглядає цю подію в ширшому контексті, аналізуючи її значення для боїв за о. Зміїний і загалом обстановки в західній частині Чорного моря. Вказаний автор систематично відстежує хід бойових дій на морі, зокрема, в серпневому числі він опублікував невеликий огляд, присвячений знищенню океанського буксира “Спасатель Васілій Бех”²⁴. В грудні ж вийшла стаття про комбіновану атаку на Севастополь з використанням повітряних і

¹⁹ Ibid. P. 5.

²⁰ Ibid. P. 5.

²¹ Ibid. P. 7.

²² Rovenský D. Kde se stala chyba? Prvotní poznatky z činnosti ruských vojsk na Ukrajině. *ATM*. 2022. № 6. P. 6 – 11.

²³ Zajac I. “Speciální operace” na moři. Zkáza vlnajkové lodě ČMF. *ATM*. 2022. № 6. P. 62 – 63.

²⁴ Zajac I. “Speciální operace” na moři. Harpoony kontra ČMF. *ATM*. 2022. № 8. P. 69.

морських дронів, організовану 29 жовтня 2022 р. На підставі джерел з відкритого доступу автор аналізує хід операції та її результати²⁵.

Назагал статей, присвячених перебігу бойових дій, в часописі АТМ публікувалось не надто багато. Після вже згаданої статті-хроніки перших двох тижнів повномасштабної війни, наступний схожий матеріал з'являється лише за півроку. Це публікація, присвячена українським наступальним операціям на Харківщині та правобережній Херсонщині²⁶. На відміну від більшості дослідників, які розглядають ці дві наступальні операції, хоч і у взаємозв'язку, але окремо, автор статті в часописі АТМ вдається до паралельного викладу подій на Херсонщині та Харківщині. Такий прийом допомагає чіткіше простежити взаємну зумовленість цих подій. Наступальна активність і демонстративні дії українських військ на правобережній Херсонщині наприкінці серпня 2022 р. змусили російське командування перекинути сюди частину сил 1-ї гвардійської танкової армії з Харківського напрямку. Це сприяло успішному проведенню української наступальної операції на Харківщині, що, зі свого боку, змусило росіян відступити з правобережної частини Херсонської області²⁷. У висновках автор статті підкреслює, що внаслідок успішного проведення Харківської і Херсонської наступальних операцій Сили оборони України визволили значні території. Однак розгрому противника досягти не вдалось – росіяни зуміли уникнути оточення, вчасно відступивши. Також автор висловлює побоювання (які, як ми знаємо з наступного ходу подій, не справдились), що наступаючі українські війська виявляться розтягнутими на надто широкому фронті і можуть бути оточені внаслідок російського контрудару²⁸.

Агресія РФ проти України суттєво вплинула на військово-політичну обстановку в Європі. Насамперед, вона зачепила країни, які безпосередньо межують з зоною бойових дій. Ситуація у них теж стала предметом аналізу чеських дослідників. Як приклад можна назвати статтю Ярослава Шайтара, присвячену проблемі Придністров'я²⁹. Автор дає широкий історичний огляд цієї проблеми під кутом можливого використання ситуації у цьому регіоні російським військово-політичним керівництвом в інтересах реалізації своїх агресивних планів. В іншому матеріалі, приуроченому до тридцятої річниці осетино-інгуського конфлікту, Я. Шайтар аналізує можливий вплив російсько-української

²⁵ Zajac I. Útok na Sevastopol. *ATM*. 2022. № 12. P. 61.

²⁶ Rovenský D. “Žhavé” ukrajinské zaří. *Protiofenzivy u Chersonu a Charkova. ATM*. 2022. № 10. P. 8 – 11.

²⁷ *Ibid.* P. 9 – 10.

²⁸ *Ibid.* P. 11.

²⁹ Šajtar J. Zopakuje se v Moldavsku ukrajinský scénář? *ATM*. 2022. № 7. P. 74 – 76.

війни на ситуацію на Північному Кавказі³⁰. Цей регіон автор називає “м’якою підчервиною Росії”, натякаючи на хиткість і нестабільність становища. Ще одна стаття, опублікована на початку року, містить аналіз кризи в Казахстані в січні 2022 р. Серед іншого автор побіжно досліджує вплив її на розвиток ситуації довкола України³¹.

2. Аналіз озброєння і військової техніки російсько-української війни

Чеські дослідники намагаються систематично відстежувати за матеріалами з соціальних мереж та іншими джерелами різноманітні зразки озброєння та військової техніки, які використовуються в російсько-українській війні. Особлива увага звертається на нетипові і малопоширені зразки. Перший огляд такої техніки був опублікований вже в травневому числі часопису АТМ за 2022 р.³² У вказаній статті розглянуті насамперед російські зразки: нетипова бронетехніка (танки Т-80УМ2, Т-80УЕ-1, двосекційні гусеничні транспортери, вантажівки з броньованими модулями тощо), артилерійські системи (зокрема, САУ 2С23, 2С34 та ін.), засоби ППО і РЕБ. Окремий підрозділ присвячений імпровізованій бойовій техніці незаконних збройних формувань окремих районів Донецької і Луганської областей³³. В підрозділі, присвяченому нестандартній техніці й озброєнню Сил оборони України, згадані, зокрема, танки “Булат”, модернізовані бойові машини піхоти БМП-1ТС, самохідні міномети БТР-3М2 та ін. Відзначено використання стрілецької зброї часів Другої світової війни, а також сучасніших взірців стрілецької зброї чеського виробництва³⁴. У другій частині своєї статті Л. Візингр зосереджується на незвичній і рідкісній російській бойовій і транспортній техніці³⁵. Українська техніка у його огляді представлена лише двома зразками – САУ “Богдана” та машиною розмінування на базі Т-64А.

Накопичення фактичного і статистичного матеріалу щодо застосування окремих типів озброєння і військової техніки привело до появи статей, присвячених використанню цього озброєння. Як типовий приклад можна назвати матеріал про бойове застосування російськими окупаційними військами танків типу Т-80³⁶. Автор зосереджується на двох головних – використанні рідкісних варіантів танків (Т-80УК,

³⁰ Šajtar J. Kavkaz – měkký podbřišek Ruska. *ATM*. 2022. № 11. P. 74 – 75.

³¹ Rovenský D. Krize v Kazachstánu. Další arena geopolitického soupeření? *ATM*. 2022. № 4. P. 4 – 12.

³² Visingr L. Válečné kuriozity. Zajímavá a vzácná technika na Ukrajině. *ATM*. 2022. № 5. P. 8 – 10.

³³ Ibid. P. 9 – 10.

³⁴ Ibid. P. 10.

³⁵ Visingr L. Další válečné kuriozity. *ATM*. 2022. № 6. P. 14 – 17.

³⁶ Visingr L. T-80 na Ukrajině. *ATM*. 2022. № 6. P. 30 – 31.

Т-80УМ2) та модернізованих танків (Т-80УЕ-1, Т-80УА). Зроблено також спробу визначення частин і підрозділів, які використовують танки Т-80 в агресії проти України. У статті Д. Ровенського, опублікованій в липні 2022 р., здійснено порівняльну характеристику тактичних ракетних комплексів, які використовуються в російсько-українській війні, – “Іскандера-М” і “Точки-У”³⁷. Автор характеризує структуру ракетних частин збройних сил РФ та України, відзначаючи, що в РФ практично завершився процес переозброєння на сучасні комплекси “Іскандер-М”. Натомість Україна, хоч і використовує лише старі ракетні комплекси “Точка-У” зі значно меншою дальністю стрільби, з перших днів повномасштабної російської агресії завдала ними ударів по цілях не лише на окупованих територіях, але й у самій Росії. Росіяни ж активно використовують територію Білорусі як місце для запусків своїх ракет.

У серпневому числі часопису АТМ опубліковано статтю під заголовком “Українська артилерія”³⁸. Автор, побіжно охарактеризувавши структуру та озброєння української артилерії на початку відбиття повномасштабної російської агресії, основну увагу зосереджує на кількісній і якійсній характеристиці зарубіжної військово-технічної допомоги – постачанню причіпних і самохідних гаубиць, реактивних систем залпового вогню, боєприпасів. Окремий підрозділ присвячений проблемі зменшення часу реакції артилерії – тобто, часу, потрібного на підготовку і виконання вогневого завдання. Тут автор дуже позитивно характеризує українську децентралізовану систему управління вогнем “ГІС Арта”, завдяки якій час реакції скоротився до 10 – 15 хвилин (для російської артилерії він становить 40 – 60 хвилин). Доречним доповнення до “ГІС Арта” стали елементи західного походження – контрбатареїнні радары і термінали супутникового зв’язку “Старлінк”³⁹. Ще одним прикладом, корисним для аналізу не лише українського озброєння та військової техніки, але й російських методів пропаганди, є стаття, присвячена виставці трофеїв у Москві⁴⁰. Автор її підкреслює, що такі виставки російське військово-політичне керівництво практикує вже довгий час: у 2008 р. була організована демонстрація трофеїв, здобутих під час агресії проти Грузії, а з 2017 р. проводиться показ трофеїв інтервенції в Сирії. Такого роду заходи слугують потужним засобом пропагандистського забезпечення агресивних дій, використовуючись російським військово-політичним керівництвом для нагнітання шовіністичних настроїв в суспільстві.

³⁷ Rovenský D. Iskandery proti Točkám. *АТМ*. 2022. № 7. Р. 16 – 20.

³⁸ Visingr L. Ukrajinské dělostřelectvo. *АТМ*. 2022. № 8. Р. 36 – 39.

³⁹ Ibid. Р. 39.

⁴⁰ Visingr L. Kořist v Kubince. Ruská výstava ukrajinské techniky. *АТМ*. 2022. № 9. Р. 34 – 35.

Особливим напрямом досліджень дописувачів АТМ стала своєрідна військово-технічна розвідка, тобто, аналіз нових, раніше невідомих зразків озброєння та військової техніки. Типовий приклад – невелике дослідження, присвячене будові і характеристикам хибних цілей, якими комплектуються російські балістичні ракети “Іскандер-М”⁴¹. Ще один цікавий матеріал такого ж плану опублікований у листопадому числі АТМ. Він присвячений аналізу найновішого російського танка Т-90М “Прорив”, який був здобутий українськими воїнами як трофей у Харківській області⁴². Автор коротко викладає історію створення цих танків, аналізує, які частини мають їх на озброєнні. Головну ж увагу він зосереджує на розгляді прицільного комплексу Т-90М, оскільки саме він в основному і відрізняє цю модель від попередніх варіантів Т-90. Назагал же видання АТМ намагається оперативно відстежувати нові взірці російського озброєння, які з’являються в Україні. Поза полем зору не залишаються не тільки великогабаритні зразки (на кшталт тих же танків), але й порівняно “дрібні”, хоч, можливо, й не менш важливі. Як приклад можна назвати опублікований в грудні 2022 р. огляд нової російської осколочної міни МОБ⁴³. Чи не єдиним матеріалом, присвяченим російській стрілецькій зброї, є стаття про снайперські гвинтівки приватної фірми “Лобаєв Армз”, в якій проаналізовані особливості їхньої конструкції та застосування у бойових діях в Україні⁴⁴.

Доволі цікавою є стаття про спроби росіян посилити ППО своїх кораблів за рахунок доозброєння їх наземним модульним зенітним ракетним комплексом (ЗРК) “Тор-М2КМ”⁴⁵. Автор підкреслює вимушеність цього заходу, зумовлену, з одного боку, слабким озброєнням патрульних кораблів проекту 22160, а з іншого – дуже ефективними діями українських БпЛА “Байрактар” ТВ2, які в боях за о. Зміїний знищили або пошкодили цілу низку російських катерів. При цьому вказується, що внаслідок встановлення комплексу “Тор-М2КМ” кораблі проекту 22160 стануть одними з найкраще захищених від атак з повітря кораблів Чорноморського флоту. Але при цьому ігнорується той факт, що ЗРК встановлюється на гелікоптерній палубі, а отже, корабель позбавляється можливості використовувати вертоліт. У ще одній статті розглядаються військово-морські інновації України⁴⁶. Автор аналізує програму будівництва для ВМС України в Туреччині корветів типу “Ада”,

⁴¹ Visinġr L. Záhada jménem 9B899. *АТМ*. 2022. № 5. Р. 16.

⁴² Visinġr L. Ukořistěny T-90 Proryv. *АТМ*. 2022. № 11. Р. 32 – 33.

⁴³ Rovenský D. Komplet MOB. Nová ruská mina na Ukrajině. *АТМ*. 2022. № 12. Р. 29.

⁴⁴ Visinġr L. Pušky Lobaev Arms. *АТМ*. 2022. № 10. Р. 36 – 39.

⁴⁵ Zajac I. Tor-M2KM na moři. Válečná improvizace ČMF. *АТМ*. 2022. № 10. Р. 62 – 65.

⁴⁶ Zajac I. Námořní novinky Kijeva. *АТМ*. № 11. Р. 66 – 67.

підкреслюючи, що її реалізація матиме значення лише у віддаленій перспективі. Більш актуальним же є формування асиметричних бойових здатностей ВМС України. У цьому плані розглядається постачання країнами-партнерами малогабаритних швидкісних катерів та протикорабельних ракетних комплексів берегового базування. Також у цій статті, опублікованій в листопадівому числі АТМ за 2022 р., вперше згадано про застосування ВМС України безекіпажних ударних катерів одноразового використання.

Надання країнами-партнерами військово-технічної допомоги для України зумовило появу публікацій, в яких аналізується її номенклатура і обсяги. Перша така стаття була опублікована в червневому числі часопису АТМ за 2022 р. У ній розглянуті артилерійські системи, засоби ППО і бронетехніка, про надання яких було оголошено навесні 2022 р.⁴⁷ Зрозуміло, що особлива увага звернута на озброєння, яке надавалось Чехією (танки Т-72М, бойові машини піхоти БМП-1, САУ “Дана” і 2С1, РСЗВ RM-70 і БМ-21, ЗРК “Стріла-10” тощо).

Важливою для розуміння того, як враховувались перші уроки агресії проти України, є стаття Л. Візінгра, присвячена новим контрактам на закупівлю озброєнь і військової техніки, укладеним під час форуму “Армія-2022”⁴⁸. Підкреслено, що значні втрати у бронетехніці зумовили не тільки замовлення нових партій бронетранспортерів БТР-82А і “Тигр-М”, але й укладення контракту на ремонт і модернізацію бойових машин піхоти БМП-2, які були на довготривалому зберіганні. Поряд із замовленнями на пілотовану авіацію (бомбардувальники Су-34М, ударні вертольоти Мі-28НМ, Ка-52М), закуплені значні партії БпЛА. Це викликано значним втратами – до початку серпня 2022 р. вони склали приблизно 120 БпЛА, з них 3/4 припадало на апарати типу “Орлан-10”. Серед замовлених типів дронів фігурують “Орлан-10” (і удосконалені “Орлан-30”), малогабаритні БпЛА “Елерон-3” та важкі “Оріон”. Також був укладений контракт на малогабаритні керовані авіабомби УАБ-20, призначені для озброєння БпЛА. Наголошено і на замовленні нової партії керованих ракет ЗМЗ17М для зенітних ракетних комплексів “Бук-М3”, як “добре себе зарекомендували у боях в Україні”⁴⁹.

ВИСНОВКИ

Упродовж 2022 р. в чеському часописі АТМ було опубліковано близько трьох десятків статей, у яких висвітлюється проблематика російсько-української війни. Проведений аналіз дозволяє викоремити деякі їхні особливості. Це, насамперед, майже повна відсутність

⁴⁷ Visinġr L. Zbraně pro Ukrajinu. *ATM*. 2022. № 6. P. 12 – 13.

⁴⁸ Visinġr L. Rusko pokračuje ve zbrojení. *ATM*. 2022. № 10. P. 30 – 31.

⁴⁹ *Ibid.* P. 30.

матеріалів, присвячених аналізу військових операцій. Опубліковано лише дві статті такого плану, одна з яких присвячена подіям перших двох тижнів повномасштабної російської агресії, а інша – українським наступальним операціям на правобережній Херсонщині і Харківщині наприкінці серпня – у вересні 2022 р. Поза полем зору чеських дослідників залишилась низка важливих для усього ходу війни операцій – хоча б, Харківська оборонна операція, оборона Маріуполя чи битва за Донбас. Інша особливість – обмаль матеріалів про війну в повітрі. Цьому присвячено лише три статті (дві з них – про особливості бойового застосування російських ударних гелікоптерів), причому усі вони висвітлюють події перших тижнів повномасштабного вторгнення. Натомість детально і систематично відстежується хід бойових дій на морі. Це висвітлення виглядає досить непропорційним з огляду на порівняно незначний вплив морського театру військових дій на загальний хід війни. Ще однією особливістю кількох статей є спроби спроєктувати вплив російсько-української війни на ситуацію в інших регіонах, наприклад, у Молдові чи на Північному Кавказі.

Достатньо багато уваги звертається на військово-технічні аспекти російсько-української війни. У цій групі матеріалів виразно домінують ті, що присвячені озброєнню та військовій техніці сухопутних військ. Значно менше уваги відведено авіаційній техніці. Зокрема, практично проігноровано тематику безпілотних літальних апаратів, хоча їхня значна роль в російсько-українській війні стала очевидною вже з перших тижнів повномасштабного вторгнення. Статті, присвячені військово-технічним аспектам, можна умовно поділити на кілька груп, причому не лише тематично, але й хронологічно. У перші місяці переважають загальні огляди різних зразків військової техніки (з особливою увагою до нестандартної та імпровізованої), які використовуються російськими та українськими військами. Надалі з'являються більш глибокі аналітичні статті: про застосування тактичних балістичних ракет Росією та Україною, про українську артилерію чи бойове застосування танків родини Т-80. Характерною групою публікацій є огляди нових трофейних взірців російської техніки. Назагал новинкам військової техніки (як з російської, так і з української сторони) на сторінках часопису приділяється досить значна увага.

Незважаючи на значну кількість матеріалів, присвячених російсько-українській війні, до їх підготовки залучена дуже обмежена група авторів, кожен з яких має свою спеціалізацію. Загальний хід бойових дій висвітлює здебільшого Душан Ровенський, перебіг війни в повітрі – Якуб Фойтік, на морі – Іван Заяц. На військово-технічних аспектах зосереджує увагу Лукаш Візінгр, а вплив російсько-української війни на обстановку в сусідніх регіонах вивчає Ярослав Шайтар.

Наскільки корисними можуть бути матеріали часопису АТМ для українських дослідників? На нашу думку, варто звернути увагу насамперед на статті, присвячені військово-технічним аспектам – вони цілком можуть бути використані для розширення історіографічної бази комплексних досліджень з цієї тематики. А ось загальні матеріали про хід бойових дій заслуговують на увагу тих дослідників, які вивчають (чи вивчатимуть) відображення російсько-української війни в чеській громадській та експертній думці. Також варто наголосити на доцільності продовження розгляду піднятої нами проблематики, оскільки часопис АТМ систематично висвітлює події російсько-української війни і у 2023 – 2024 рр.

АНОТАЦІЯ

Події українсько-російської війни знаходять відображення у численних й різноманітних за змістовим наповненням статтях у зарубіжних військових (військово-технічних) виданнях. Це стосується і Чехії, де у висвітленні російсько-української війни перед веде часопис АТМ. Аналізуючи публікації у цьому виданні, можна поділити їх на дві великі групи. Перша з них – це описи (хроніки) бойових дій, друга – дослідження, присвячені певним видам чи типам озброєння і військової техніки, їхньому застосуванню у війні. Характерною рисою першої групи є майже повна відсутність статей, присвячених аналізу воєнних операцій. У ній обмаль матеріалів про бойові дії в повітрі, натомість досить докладно розглянута війна на морі. У другій групі переважають статті, присвячені озброєнню сухопутних військ (головно, бронетехніці та артилерії). Деяка увага приділена військово-морській техніці, а ось авіаційна техніка та засоби ППО висвітлені вкрай недостатньо. Назагал матеріали часопису АТМ можуть бути використані при написанні комплексних досліджень, присвячених російсько-українській війні, особливо її військово-технічним аспектам.

ABSTRACT

The events of the Ukrainian-Russian war are reflected in numerous and diverse articles in foreign military (military-technical) publications. This also applies to the Czech Republic, where the ATM magazine leads the coverage of the Russian-Ukrainian war. Analyzing the publications in this edition, they can be divided into two large groups. The first of them are descriptions (chronicles) of military operations, the second are studies devoted to certain types or types of weapons and military equipment, their use in war. A characteristic feature of the first group is the almost complete absence of articles devoted to the analysis of military operations. It lacks material on combat operations in the air, instead, the war at sea is considered in sufficient detail. The second group

is dominated by articles devoted to arming the ground forces (mainly armored vehicles and artillery). Some attention is paid to naval equipment, but aviation equipment and air defense equipment are covered extremely insufficiently. In general, the materials of the ATM journal can be used when writing complex studies devoted to the Russian-Ukrainian war, especially its military-technical aspects.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скорич Л. В., Харук Д. А. Висвітлення повномасштабної російської агресії проти України у військовій періодиці Польщі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2022. Т. 33 (72). № 4. С. 272 – 277. <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.41>
2. Харук А. Як використовувати російські джерела для вивчення російсько-української війни? *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. *Серія Історія*. 2023. № 13/55. С. 335 – 349. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283192>
3. Харук А. І., Скорич Л. В. Військова періодика Італії про російську агресію проти України. *Військово-науковий вісник*. 2023. Вип. 39. С. 90 – 101. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.39.2023.90-101>
4. Fojtik J. Bitevní vrtulníky na Ukrajině. Stará taktika s novými zbraněmi. *ATM*. 2022. № 5. P. 12 – 14.
5. Fojtik J. Letectvo nad Ukrajinou. *ATM*. 2022. № 4. P. 16 – 17.
6. Fojtik J. Ruské vrtulníky při okupaci Ukrajiny. *ATM*. 2022. № 4. P. 14 – 15.
7. Rovenský D. Iskandery proti Točkám. *ATM*. 2022. № 7. P. 16 – 20.
8. Rovenský D. Kde se stala chyba? Prvotní poznatky z činnosti ruských vojsk na Ukrajině. *ATM*. 2022. № 5. P. 4 – 7.
9. Rovenský D. Kde se stala chyba? Prvotní poznatky z činnosti ruských vojsk na Ukrajině. *ATM*. 2022. № 6. P. 6 – 11.
10. Rovenský D. Komplet MOB. Nová ruská mina na Ukrajině. *ATM*. 2022. № 12. P. 29.
11. Rovenský D. Krize v Kazachstánu. Další arena geopolitického soupeření? *ATM*. 2022. № 4. P. 4 – 12.
12. Rovenský D. Putinowa “specoperace”. Ruská invaze na Ukrajinu w detailech. *ATM*. 2022. № 4. P. 4 – 12.
13. Rovenský D. Ukrajina versus Rusko. Třicet let od rozchodu, osm let nepřátalství. *ATM*. 2022. № 2. P. 4 – 7.
14. Rovenský D. “Žhavé” ukrajinské zaří. Protiofenzivy u Chersonu a Charkova. *ATM*. 2022. № 10. P. 8 – 11.
15. Šajtar J. Kavkaz – měkký podbřišek Ruska. *ATM*. 2022. № 11. P. 74 – 75.

16. Šajtar J. Zopakuje se v Moldavsku ukrajinský scénář? *ATM*. 2022. № 7. P. 74 – 76.
17. Visingr L. Další válečné kuriozity. *ATM*. 2022. № 6. P. 14 – 17.
18. Visingr L. Kořist v Kubince. Ruská výstava ukrajinské techniky. *ATM*. 2022. № 9. P. 34 – 35.
19. Visingr L. Pušky Lobaev Arms. *ATM*. 2022. № 10. P. 36 – 39.
20. Visingr L. Rusko pokračuje ve zbrojení. *ATM*. 2022. № 10. P. 30 – 31.
21. Visingr L. Ukrajinské dělostřelectvo. *ATM*. 2022. № 8. P. 36 – 39.
22. Visingr L. Válečné kuriozity. Zajímavá a vzácná technika na Ukrajině. *ATM*. 2022. № 5. P. 8 – 10.
23. Visingr L. T-80 na Ukrajině. *ATM*. 2022. № 6. P. 30 – 31.
24. Visingr L. Ukořistěny T-90 Proryv. *ATM*. 2022. № 11. P. 32 – 33.
25. Visingr L. Záhada jménem 9B899. *ATM*. 2022. № 5. P. 16.
26. Visingr L. Zbraně pro Ukrajinu. *ATM*. 2022. № 6. P. 12 – 13.
27. Zajac I. Námořní novinky Kijeva. *ATM*. № 11. P. 66 – 67.
28. Zajac I. “Speciální operace” na moři. *ATM*. 2022. № 4. P. 13.
29. Zajac I. “Speciální operace” na moři. Harpoony kontra ČMF. *ATM*. 2022. № 8. P. 69.
30. Zajac I. “Speciální operace” na moři. Zkáza vlajkové lodě ČMF. *ATM*. 2022. № 6. P. 62 – 63.
31. Zajac I. Tor-M2KM na moři. Válečná improvizace ČMF. *ATM*. 2022. № 10. P. 62 – 65.
32. Zajac I. Útok na Sevastopol. *ATM*. 2022. № 12. P. 61.

Information about the author:

Kharuk A. I.

Doctor of Historical Sciences, Professor
Professor at the Department of Humanitarian Studies
Hetman Petro Sahaydachny National Army Academy
32, Heroiv Maidanu str., Lviv, Ukraine, 79026
(andrij.kharuk@gmail.com)

Харук А. І.

доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних
наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, 79026
(andrij.kharuk@gmail.com)

ПРОБЛЕМАТИКА РЕІНТЕГРАЦІЇ ЧЕРЕЗ ОСВІТУ В УКРАЇНСЬКОМУ МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ (2014 – 2022)

Дворянин П. Я.

ВСТУП

Освітня сфера завжди викликала найбільш прискіпливу увагу українських мас-медіа, що зумовлювалося, з одного боку, роллю і значенням освіти в житті суспільства, в якому приблизно 20 % населення різною мірою залучені до сфери освіти, з іншого, зусиллями української влади реформувати освітню систему України на європейський зразок. Ці зусилля стали більш спрямованими особливо в роки російсько-української війни. Ймовірно, і влада, і громадськість, розуміють, що збереження нації та національної державності залежить значною мірою від освіти і виховання сучасного й наступних поколінь українців.

Мета розділу – з'ясувати рецепцію українськими ЗМІ впродовж 2014 – 2022 рр. проблематики реінтеграції населення тимчасово окупованих територій України за допомогою сфери освіти. Завдання полягає у виокремленні ключових напрямів зазначеної проблематики у мас-медійному дискурсі України в зазначений період.

1. Прямі збитки сфери освіти внаслідок війни у висвітленні ЗМІ

Безумовно, однією з найбільш важливих проблем, яка обговорювалася у ЗМІ саме з огляду на воєнні дії на українському Донбасі та окупацію росіянами українських територій, починаючи з 2014 р., були *проблеми прямих збитків сфери освіти від війни, реінтеграції дітей та молоді саме через освіту до українського суспільства, а також проблема становища освіти на ТОТ*. Насамперед українські ЗМІ реагували на ті проблеми, які виникали у зв'язку з окупацією Криму і початком воєнних дій на теренах Донецької і Луганської областей, оскільки вони порушували звичний уклад освітнього життя населення, утруднювали або унеможливлювали доступ до світи та різних освітніх послуг. Зокрема, у березні 2014 р. після проведення російськими окупантами сумнозвісного “референдуму” постало питання про вступ кримських абітурієнтів до українських вишів, для чого треба було скласти зовнішнє незалежне оцінювання. Відтак ЗМІ повідомили слова Міністра освіти і науки України Сергія Квіта про те, що випускники кримських шкіл зможуть пройти зовнішнє тестування у Херсонській області. Транслювалися і запевнення голови комітету Верховної Ради України (далі – ВРУ) Лілії Гриневич про надання підтримки в українських вишах тим абітурієнтам з Криму, які не зможуть потрапити на тестування ЗНО¹. Наголошувалося, що МОН України

¹ Кримські школярі за необхідності зможуть пройти ЗНО в Херсонській області – глава Міносвіти. <https://interfax.com.ua/news/general/196831.html>

спростило процедуру переведення кримських студентів до закладів вищої освіти на підконтрольній українському уряду території. Відтепер переведення можна було здійснювати без погодження з Міністерством, а бюджетні місце зберігалися за кримськими студентами, які переходили до українських вишів². У травні 2014 р. в ЗМІ з'явилися повідомлення про те, що ЗНО у Луганській та Донецькій областях перенесуть на 11–27 липня, коли відбуватиметься додаткова сесія тестування³. Безумовно, така необхідність виникла у зв'язку з діяльністю проросійських бойовиків.

Упродовж літа 2014 р. увага українських ЗМІ була прикута до бойових дій на сході України. У серпні цього року вперше з'явилися повідомлення про *завдані війною значні збитки для освітньої інфраструктури*. Так, на порталі “Українська правда” 11 серпня 2014 р. з'явилася інформація про ушкодження різного ступеня, які отримали 120 шкіл і дитячих садків Донецької області. Зазначалося, що переважна більшість із них відтепер потребуватиме капітального ремонту. Водночас йшлося про потребу розробки та впровадження моделі дистанційного навчання у разі погіршення ситуації у районах бойових дій. Джерелом такого повідомлення була Донецька обласна державна адміністрація (далі ОДА)⁴. Менш ніж через 20 днів ЗМІ поінформували про те, що кількість зруйнованих закладів освіти в Донецькій області сягнула 170. Підкреслювалося, що й надалі триває руйнування шкіл у районах активної фази проведення АТО. Готовність же до початку навчального року шкіл, що функціонували, була різною: від 50 до 100 %⁵. У наступні роки в ході бойових дій тривали руйнування шкільних приміщень. Так, лише за перші чотири місяці 2017 р. на Донбасі було пошкоджено 45 шкіл, про що, спираючись на дані ЮНІСЕФ, розповідали українські ЗМІ⁶. У травні 2018 р. бойовики обстріляли школу в Світлодарську Бахмутського району, де в цей час перебували діти⁷. Тоді ж ЮНІСЕФ повідомило про руйнування на Донбасі за роки війни понад 700 шкіл⁸.

² МОН спростило процедуру переведення для кримських студентів. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/26/7020360/>

³ Грузинський Д. Особливості ЗНО-2014: металошукачі й додаткова сесія для випускників Луганщини і Донеччини. *Освіта України*. 2014. № 20. 26 травня. С. 4; Тестування для абітурієнтів на Луганщині й Донеччині перенесуть. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/20/7025882/>

⁴ У Донецькій області пошкоджено 120 шкіл та садочків. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/08/11/7034564/>

⁵ У Донецькій області зруйновані близько 170 об'єктів освіти. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/08/29/7036143/>

⁶ З початку 2017 року на Донбасі пошкоджено не менше 45 шкіл – UNICEF. <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/6/7179586/>

⁷ Бойовики обстріляли школу з дітьми: постраждав чоловік. <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/17/7180538/>

⁸ ЮНІСЕФ: Через обстріли на Донбасі зруйновано понад 700 шкіл. <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/25/7181378/>

2. Освітній процес в умовах війни і окупації: мас-медійна рецепція

Наводячи такі факти, українські медіа також розповідали про *навчальний процес у складних умовах війни*. Зокрема, повідомлялося, що 1 вересня 2014 р. у Донецькій та Луганській областях розпочали навчання менше половини закладів загальної середньої освіти. Про це поінформували ЗМІ, процитувавши повідомлення заступника Міністра освіти і науки України Павла Полянського. Він зауважив, що у двох областях відкрилося 797 шкіл, а 900 закладів були закриті. На Луганщині цей показник був меншим: працювало всього 250 шкіл, де навчалися 46,3 тис. учнів (з них майже 5 тис. – першокласники). На Донеччині уроки проводилися в 547 школах, де здобували освіту 155 тис. дітей, з них 17 тис. – учні перших класів. Наголошувалося, що жодного навчального процесу у районах, які не контролює Україна та де відбуваються бойові дії, не можна проводити. Уперше наводилися дані про кількість дітей-переселенців, які перейшли здобувати освіту в школи інших областей України – таких було 30 тис. осіб⁹.

Водночас українські ЗМІ фіксували інформацію про зусилля українських властей у вересні-жовтні 2014 р. вплинути на ситуацію з початком навчального процесу навіть на територіях, які контролювалися проросійськими бойовиками. Так, спираючись на пресслужбу міської ради Луганська, “Українська правда” повідомила про усі школи міста, які перебувають у задовільному стані і придатні для навчального процесу, а таких налічувалося 44, будуть відкриті 1 жовтня 2014 р.. Деяких дітей переводили до інших шкіл та спеціалізованих закладів освіти¹⁰.

Тоді ж загострилася ситуація із закладами вищої освіти, частина яких евакуювалися з ТОТ на підконтрольну українському уряду територію. За повідомленням ЗМІ, голова Донецької ОДА Сергій Тарута звернувся до МОН з проханням про виплату заробітної плати науково-педагогічним працівникам Донецького національного університету. Цей заклад було захоплено бойовиками, але колектив вирішив проводити дистанційне навчання. Чинovníк підкреслив знищення проросійськими силами “українського духу” в університеті, а відтак закликав українську владу підтримати викладачів, які покинули Донецьк, а також допомогти студентам, які завершили навчання і мали б отримати дипломи¹¹. Кореспонденти УНІАН на початку листопада 2014 р. повідомили, що

⁹ Першого вересня на Донбасі відкрилися менше ніж половина шкіл – Міносвіти. <https://interfax.com.ua/news/general/221036.html>

¹⁰ У Луганську з 1 жовтня запрацюють школи й садки, які не зруйновано. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/29/7039234/>

¹¹ Тарута просить Кабмін виплатити зарплати донецьким педагогам “у вигнанні”. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/24/7038781/>

Донецький національний університет відкрився у Вінниці¹². Схожу проблему ЗМІ висвітлили наприкінці 2014 р. На той час Донецький технічний університет переїхав до контрольованого українською владою Красноармійська (зараз – Покровськ), однак його працівникам впродовж чотирьох місяців не виплачувалася заробітна плата, не було погашено борги за минулий навчальний рік. При цьому наводився приклад Донецького національного університету, працівникам якого вже повністю виплатили заробітну плату. Зазначалося, що колектив Донецького технічного університету навіть звернувся за допомогою щодо матеріальної підтримки до волонтерських і благодійних організацій¹³. 29 грудня 2014 р. ЗМІ поширили інформацію МОНУ про переведення на контрольовану українською владою територію двох вишів: Донецького та Луганського обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. Перший із них переїхав до м. Слов'янськ на Донеччині, а другий – до м. Сєверодонецьк на Луганщині¹⁴.

В українських мас-медіа неодноразово повідомлялося про *переслідування українських педагогів, учнів і студентів на окупованих територіях*. Так, 14 квітня 2014 р. в газеті “Освіта України” з’явилася стаття про те, що директорка єдиної в Сімферополі української школи-гімназії Наталія Руденко змушена була звільнитися з посади під тиском осіб із “самооборони Аксьонова” та через погрози місцевого чиновника від освіти. МОН України однозначно потрактувало такий крок як акт репресій, особливо враховуючи заяву п. міністра освіти і науки, молоді та спорту Криму Наталії Гончарової про те, що зазначену гімназію планується перетворити на російську¹⁵.

Наприкінці травня 2014 р. у Ялті під час свята “останнього дзвоника” декілька школярів заспівали державний гімн України¹⁶. Ця інформація стала доступною для українських ЗМІ завдяки соціальним мережам, тож у багатьох виданнях з’явилися відповідні новини. На телеканалі “Еспресо” з цього приводу повідомили, що вчителів Ялтинської школи звільняють, а учнів, які виконали український гімн, змушують писати

¹² В Виннице сегодня открылся Донецкий национальный университет. <https://www.unian.net/society/1004465-v-vinnitse-segodnya-otkryilsya-donetskiy-natsionalnyiy-universitet.html>

¹³ Колектив Донецкого технического университета с лета сидит без зарплаты. <https://www.ostro.org/ru/news/kollektyv-donetskogo-tehnicheskogo-unyversyteta-s-leta-sydyt-bez-zarplaty-i177945> ; Донецький техуніверситет переїхав і залишився без зарплати. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/12/17/7052356/>

¹⁴ Міносвіти вивело два вузи з Донецька та Луганська. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/12/29/7053646/>

¹⁵ Репресії проти освітян // Освіта України. 2014. №. 14. 14 квітня. С. 2.

¹⁶ На ялтинських школярів, які співали гімн України, тиснуть. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/06/2/7027768/>

пояснювальні записки¹⁷. Водночас мас-медіа підкреслювали певні прояви протесту проти політики окупаційних властей. Зокрема, стало відомо, що наприкінці травня 2014 р. випускники гімназії № 5 імені Лесі Українки м. Севастополь, попри заборону, прийшли на свято “останнього дзвоника” у вишиванках¹⁸.

Значно суворіше поводитися проросійські сепаратисти на Донбасі. За повідомленнями мас-медіа, влада т. зв. “ДНР” у жовтні 2014 р. заборонила виконувати український гімн у школах перед початком занять і пригрозила за цю “зраду” відповідальністю перед “людьми Захарченка”. При цьому цитувалися слова лідера донецьких сепаратистів Олександра Захарченка: “Підрастаюче покоління – це основне наше завдання”¹⁹. Підкреслюючи такі слова, українські медіа привертали увагу влади і громадськості до серйозних загроз, які нависли над освітою і виховання українських дітей на окупованих територіях.

Значну увагу ЗМІ присвячували *становищу освіти дітей та молоді на ТОТ*. Уже у квітні 2014 р. з’явилося повідомлення про те, що російська влада в окупованому Криму вимагатиме від кримчан, які отримали дипломи протягом 1992 – 2000 рр., проходження процедури визнання документів про освіту. Таке рішення було прийнято Федеральною службою з нагляду у сфері освіти Росії. При цьому окупанти послалися на наявність між Україною і Російською Федерацією (далі – РФ) угод про взаємне визнання документів про освіту, в яких, однак, не охоплено окреслений період²⁰. Цікаво, що окупаційні органи Криму в цей час погодилися отримати і видати випускникам кримських шкіл саме українські атестати про середню освіту, виготовлені ДП “Інфоресурс”²¹.

Надалі українські ЗМІ розкривали дії окупантів та колаборантів на ТОТ у сфері освіти. Так, у вересні 2014 р. “BBC Україна” повідомило, що лідер сепаратистів в Алчевську Олександр Мозговий звернувся до мера Москви з проханням надіслати російські шкільні підручники, наголосивши, що не може допустити навчання дітей у “Новоросії” за

¹⁷ Вчителів Ялтинської школи, випускники якої на останньому дзвоніку заспівали гімн України, звільняють. https://espresso.tv/news/2014/06/02/vchyteliv_v_yalti_zahrozhuuyut_zvilnyty_cherez_himn_ukrayiny

¹⁸ У Севастополі учні на останній дзвінок прийшли у вишиванках. https://espresso.tv/news/2014/05/23/u_sevastopoli_uchni_na_ostanniy_dzvinok_pryyshly_u_vyshyvankakh_fotofakt

¹⁹ “ДНРівці” будуть карати за гімн України у школах. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/24/7041796/>

²⁰ Деяким кримчанам доведеться підтвердити дипломи про освіту. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/14/7022412/>

²¹ В Криму нарешті вирішили, що робити з українськими атестатами про освіту. <https://life.pravda.com.ua/society/2014/04/14/163295/>

українськими книгами²². На початку жовтня 2014 р. з Росії до Луганська прибула партія російських підручників. У цьому місті бойовики заборонили викладання української мови і літератури, історії України²³.

Регулярно в українському інформаційному просторі з'являлася інформація про переведення українських шкіл на російську мову навчання. Так, кореспонденти “Української правди”, спершись на офіційні повідомлення російських окупаційних властей, у жовтні 2014 р. зазначили, що в Криму не залишилося жодного закладу середньої освіти з українською мовою навчання. Окупанти пояснювали це начебто падінням попиту на українську мову серед батьків та дітей. З іншого боку, кримська міністерка освіти Н. Гончарова говорила про наявність українських класів у 20 школах²⁴. Тоді ж у ЗМІ з'явилося повідомлення про привселюдне і масове знищення українських підручників і книг про Україну у деяких кримських школах, начебто ініційоване місцевими вчителями²⁵.

У травні 2015 р. кореспонденти інтернет-видання “ЛІГАБізнесінформ” дізналися від одного з донецьких школярів, що сепаратисти вирішили остаточно покінчити з українськими школами в Донецьку, перевівши їх на російську мову. Для цього зібрали батьків дітей і змусили їх написати відповідні заяви, а дітям видали табелі невідомого зразка²⁶. Цю новину підхопили й інші українські ЗМІ²⁷. Інформаційний ресурс “Радіо Свобода” у серпні 2015 р. на основі даних місії ОБСЄ повідомив про наміри сепаратистів перевести усі дошкільні установи на російські програми²⁸. Цього ж місяця українські ЗМІ поширили інформацію про те, що у школах і дитячих садках Росії з вересня будуть навчатися і виховуватися понад 20 тис. дітей з підконтрольних бойовикам територій України²⁹.

²² Алчевські сепаратисти просять у мера Москви шкільні підручники. https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/09/140929_hk_alchevsk_school_books

²³ Бойовики привезли до Луганська російські підручники. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/6/7039881/>

²⁴ У Криму не залишилося шкіл з українською мовою викладання. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/10/7040392/>

²⁵ У кримській школі на очах у учнів порвали українські книги. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/14/7040704/>

²⁶ В Донецьке окупанти перевели школи на російський мову навчання. https://news.liga.net/politics/news/v_donetske_okkupanty_pereveli_shkoly_na_russkiy_yazyk_obucheniya

²⁷ У донецьких школах вводять навчання російською і не видають українські табелі. <https://www.pravda.com.ua/news/2015/05/29/7069535/>

²⁸ Сепаратисти заявили про переведення дитсадків на російську програму – ОБСЄ. <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27189460.html>

²⁹ Із Донбасу та Криму в школи інших областей перевели 60 тисяч дітей. <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/26/7075760/>

Кореспондентка “Радіо Свобода” Марія Щур, аналізуючи стан освіти в окупованому Криму станом на вересень 2015 р., навела думки трьох освітян з Криму, Чечні і Придністров’я, які через російську окупацію змушені були покинути рідні домівки. Так, Володимир Казарін з Криму наголосив, що прихід Росії “спустошив освітнє поле” на півострові. Він назвав значні цифри закриття закладів вищої та професійно-технічної освіти, говорив про об’єднання багатьох ЗВО в єдиний Кримський федеральний університет, що призвело до формування велетенської бюрократичної структури. Порівнявши його слова з думками представниці Чечні та Придністров’я, кореспондентка дійшла висновку про наміри Росії виховувати “слухняні маси”, а не критично мислячих, самостійних громадян³⁰.

У вересні 2017 р. “Українська правда” представила основні положення доповіді Верховного комісара ООН із прав людини щодо ситуації в Криму. У ній зазначалося, що етнічні українці майже втратили можливість навчатися рідною мовою після анексії півострова Росією: кількість українських шкіл зменшилася з семи до однієї, а українських класів – з 875 до 28. Причина ж полягала у формуванні окупантами переважно російського культурного середовища та виїзді тисяч українців з Криму на материкову частину України. А от кількість учнів, які навчаються кримськотатарською мовою, майже не змінилася завдяки “високому рівню культурної самосвідомості серед кримських татар”³¹.

У вересні 2019 р. з посиланням на російські джерела деякі ЗМІ повідомили про впровадження української мови як факультативної дисципліни у школах Севастополя³². Однак така інформація викликала сумніви, що підтверджувалося іншими ЗМІ. Так, на початку 2020 р. очільник “Кримськотатарського ресурсного центр” Ескендер Барієв в інтерв’ю для радіо “Крим. Реаліті” зазначив, що офіційно єдина школа в Криму, де вивчають українську мову, діє у м. Феодосія. Проте, за твердженням місцевих мешканців, мову там уже не викладають. Він також вказав на спроби закриття кримськотатарських шкіл упродовж 2019 р. За тогочасними твердженнями кримського “міністерства освіти”, на півострові усе ще діяла одна українська і 15 кримськотатарських шкіл, а в інших державних школах нараховувалося 126 класів з кримськотатарською мовою (у 27 закладах освіти) і 8 класів з українською мовою навчання (у 5 школах)³³.

³⁰ Щур М. “Русский мир” в освіті призводить до закріпачення вчителів та створює слухняних неуків – експерти. <https://www.radiosvoboda.org/a/27253169.html>

³¹ ООН: Після анексії в Криму майже зникла освіта українською мовою. <https://www.pravda.com.ua/news/2017/09/25/7156260/>

³² У школах Севастополя почали вивчати українську мову – росЗМІ. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/17/7226559/>

³³ У Криму офіційно існує єдина українська школа: мову там не вивчають. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/1/7236355/>

Схожі новини надходили і з ОРДЛО. У січні 2016 р. українські ЗМІ інформували про наміри донецьких бойовиків “перевчити” учителів української мови, надавши їм кваліфікацію вчителів російської. Одним із обґрунтувань таких дій стало проведення терористичними властями скорочення годин на вивчення української мови в школі як окремого предмету, натомість збільшення обсягу російської мови і літератури. Такі кроки бойовики пояснювали близькістю їм російського менталітету³⁴. Вже у лютому 2016 р. інтернет-ресурс “Новини Донбасу” повідомив про чергові нововведення у сфері освіти на теренах т. зв. “ЛНР”: йшлося про утворення у закладах вищої освіти військових кафедр для підготовки поповнення т. зв. “народної міліції”³⁵. У школах м. Горлівка з вересня 2016 р. скоротили вивчення української мови з двох до однієї години на тиждень, а замість історії України впровадили історію Донбасу³⁶. Звісно, такі новини українські медіа подавали з осудом й водночас сарказмом щодо проведених терористами освітніх “реформ”.

Реінтеграція через освіту в 2014 – 2022 рр. стала однією з ключових складових освітньої політики України. Крім того, вона набула особливої ваги у діяльності Міністерства з питань реінтеграції ТОТ України, яке було утворено в 2016 р. на основі Державного агентства з питань відновлення Донбасу та Державної служби з питань АР Крим та Севастополя.

Українські органи влади на початковому етапі російсько-української війни у 2014–2015 рр. прийняли низку рішень, спрямованих на розв’язання проблемних моментів щодо здобувачів і надавачів освіти на ТОТ. Звісно, ці кроки висвітлювалися в мас-медіа. Так, СБУ вже на серпень 2014 р. мала список поплічників терористів т. зв. “ДНР”, серед яких були й освітяни. Зокрема у ньому фігурувало прізвище начальника відділу освіти м. Слов’янськ Зубарева, який активно співпрацював з терористами, а потім працював у звільненому українськими військами місті³⁷. У листопаді 2014 р. МОН України повідомило, що випускникам шкіл, розташованих на ТОТ, не видаватимуться документи про освіту державного зразка. Лише за умови переведення школяра до

³⁴ На окупированной части Донецкой области переучивают учителей украинского языка (видео). *Новини Донбасу*. <https://novosti.dn.ua/ru/news/248225-na-okkupirovannoju-chasty-doneckoy-oblasty-pereuchyvyayut-uchytelej-ukraynskogo-yazyka>

³⁵ Из-за нехватки кадров в “народной милиции ЛНР” в оккупированных вузах введут военную подготовку. *Новини Донбасу*. <https://novosti.dn.ua/ru/news/249334-uz-za-nekhvatky-kadrov-v-narodnoy-mylycyu-lnr-v-okkupirovannykh-vuzakh-vvedut-voennuyu-podgotovku>

³⁶ В Горлівці скоротили вивчення української мови і не вчать історію. <https://www.pravda.com.ua/news/2016/09/12/7120345/>

³⁷ СБУ передали список поплічників терористів “ДНР”. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/08/18/7035157/>

закладів освіти на підконтрольній українській владі територій, йому надаватимуться відповідні документи. При цьому не обов'язково було навіть переїжджати, декларувалася можливість оформити екстернат або дистанційне навчання³⁸. Тоді ж МОН, згідно з повідомленнями ЗМІ, ухвалило рішення вважати звільненими всіх викладачів закладів вищої освіти, які не переїхали на підконтрольну українському уряду територію, залишившись на ТОТ³⁹. 1 лютого 2017 р. МОН України анулювало ліцензії 71 ЗВО, які діяли на тимчасово непідконтрольних українському уряду територіях Донецької та Луганської областей, а також в окупованій АР Крим⁴⁰.

Тематика діяльності закладів вищої освіти на ТОТ час від часу потрапляла в поле зору ЗМІ. На початку квітня 2015 р. з ініціативи МОНУ мас-медіа поширили інформацію про те, що дипломи ЗВО з окупованих територій не визнаватимуться в Україні. Вкотре підкреслювалася необхідність для студентів з ТОТ перевестися до українських вишів, щоб отримати документ державного зразка⁴¹. Водночас повідомлялася прикра для української влади інформація, що випускники ЗВО на окупованому Донбасі отримують дипломи російських університетів. Зокрема, “Українська правда” інформувала про одержання дипломів Ростовського державного будівельного університету студентами Донбаської академії будівництва та архітектури (м. Макіївка). Дипломні роботи вони начебто захищали в режимі відеоконференції⁴². Повідомлялося й те, що у липні 2015 р. міністр освіти РФ Дмитрій Ліванов оголосив про визнання атестатів випускників шкіл т. зв. “ДНР” і “ЛНР” такими, що еквівалентні документам державного зразка України. Звісно, не йшлося про безпосереднє визнання Росією документів донбаських “республік”, але у такий спосіб власті країни-агресора уможливлювали доступ випускників шкіл з окупованого Донбасу до російських вишів⁴³.

Наприкінці 2019 р., згідно з повідомленням “Української правди”, російські власті акредитували ЗВО з окупованого Луганська – Луганський

³⁸ Випускники шкіл на території бойовиків не зможуть отримати українські дипломи. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/11/20/7044922/>

³⁹ Викладачі у зоні АТО вважатимуться звільненими, якщо ухвалить закон – Квіт. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/11/24/7045238/>

⁴⁰ МОН анулювало ліцензії 71 вишу на окупованих територіях. <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/7/222487/>

⁴¹ Дипломи “вишів” з окупованих територій не дійсні – Міносвіти. <https://www.pravda.com.ua/news/2015/04/3/7063565/>

⁴² Макіївські випускники отримали дипломи Ростовського університету. <https://www.pravda.com.ua/news/2015/04/3/7063622/>

⁴³ Російські виші прийматимуть дипломи “ДНР” та “ЛНР” – міністр. <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/17/7074852/>

державний медичний університет імені св. Луки⁴⁴. На початку 2021 р. українські ЗМІ поінформували, що РФ надала акредитацію п'яти ЗВО на теренах т. зв. “ДНР”: Донецькому національному університету, Донецькому національному медичному університету, Донбаській національній академії будівництва та архітектури, Донецькому національному університету економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського, Донецькому національному технічному університету. Звісно, при цьому зазначалося, що на теренах України діють евакуйовані ЗВО з Донецької області⁴⁵.

Особливо загрозливою для реінтеграційної політики України новиною стала інформація про залучення одинадцятикласників шкіл окупованих районів Донеччини до складання російського єдиного державного іспиту, що відкривало шлях до вступу у заклади вищої освіти РФ⁴⁶. У середині 2021 р. стало відомо про закриття в ОРДЛО низки закладів середньої та професійно-технічної освіти: Свердловського професійного будівельного ліцею, Свердловського коледжу кулінарної майстерності, Стаханівського педагогічного коледжу, Луганського професійно-технічного коледжу, Коледжу технологій та дизайну, Коледжу Луганського державного педагогічного університету, Ясинуватського коледжу Донецької академії управління та ін. Йшлося також про закриття п'яти та реорганізацію трьох шкіл у низці міст (Луганськ, Антрацит, Слов'яносербськ, Свердловськ, Красний Луч). Про це мас-медіа дізналися від уповноваженої ВРУ з прав людини Людмили Денісової, котра виступила проти порушення права на освіту дітей на ТОТ⁴⁷.

3. Висвітлення українськими ЗМІ державної політики щодо реінтеграцію учасників освітнього процесу з ТОТ в освітню систему України

Згідно з повідомленнями ЗМІ, *особливе значення український уряд надавав переведенню на підконтрольну собі територію як студентів, так і учнів закладів загальної середньої освіти*. У липні 2015 р. українські медіа повідомили надану Прем'єр-міністром України Арсенієм Яценюком інформацію щодо переїзду із зони АТО та Криму 60 тис. українських дітей, які тепер здобувають освіту в українських

⁴⁴ Росія видала акредитацію вишу в окупованому Луганську. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/2/7233590/>

⁴⁵ Росія видала акредитацію вже п'ятому “вишу”, який контролюють бойовики в ОРДО. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/02/9/7282876/>

⁴⁶ Школярі в ОРДО вперше почали здавати російський держіспит. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/05/31/7295505/>

⁴⁷ В окупованому Донбасі масово закривають навчальні заклади, – Денісова https://lb.ua/news/2021/06/15/487111_okupovanomu_donbasi_masovo.html

середніх школах⁴⁸. Тоді ж транслювалося повідомлення Міністра освіти і науки України С. Квіта про те, що з ТОТ переїхали 16 закладів вищої освіти. Водночас зазначалося, що МОН України позбавило вчених звань 12 осіб – представників академічних колективів, які перейшли на бік ворога⁴⁹. ЗМІ також повідомили (на основі інтерв'ю у газеті “Факти. Україна”) про тверді наміри керівника Луганської ОДА Георгія Туки добитися звільнення з роботи усіх вчителів, які у 2014 р. підтримували сепаратистів, агітували за псевдореферендум, але й досі працюють в українських школах⁵⁰.

У контексті “освітньо-реінтеграційного” дискурсу українськими ЗМІ найчастіше повідомлялася інформація про можливості вступу випускників шкіл з ТОТ до українських закладів вищої освіти. У червні 2015 р. заступниця Міністра освіти і науки України Інна Совсун окреслила певні зміни у механізмі сприяння вступу дітям з Криму та зони АТО. Якщо у минулому році МОН України здійснювало заміну дітям-кримчанам їхніх російських атестатів на українські документи, то тепер для вступу до українського вишу необхідно було зареєструватися в одній зі шкіл на підконтрольній українському уряду території, завершити у ній навчання та отримати відповідні документи. Наголошувалося, що видані у Криму документи про освіту не визнаються Україною та більшістю держав світу⁵¹. 19 серпня 2015 р. “Українська правда” повідомила про зарахування до українських закладів вищої освіти 761 мешканця Криму, з яких 329 осіб навчатимуться за кошти державного бюджету України⁵². Така невелика кількість викликала занепокоєння в українській громадськості, що відображалося у мас-медіа. Інтернет-видання “Лівий берег” опублікувало низку думок урядовців та фахівців з цього приводу. Зокрема, експерт Українського інституту дослідження екстремізму Богдан Петренко зазначив: у 2015 р. в Криму налічувало понад 1040 випускників середніх шкіл, але лише 6 % з них обрали українські ЗВО,

⁴⁸ Із Донбасу та Криму в школи інших областей перевели 60 тисяч дітей. <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/26/7075760/>

⁴⁹ 16 вишів із зони АТО переїхали до інших регіонів країни – Міносвіти. <https://life.pravda.com.ua/society/2015/07/21/197467/>

⁵⁰ Георгій Тука: “В моєму оточенні всього три людини, к которым я могу повернуться спиной”. Факти Україна. 16.09.2015 р. <https://fakty.ua/205950-georgij-tuka-v-moem-okruzenii-vsego-tri-cheloveka-k-kotorym-ya-mogu-povernutsya-spinoj>; Луганський губернатор хоче звільнити всіх вчителів-сепаратистів. <https://www.pravda.com.ua/news/2015/09/16/7081502/>

⁵¹ Мешканці Криму, що мають російські атестати, не зможуть вступити до українських вишів. <https://life.pravda.com.ua/society/2015/06/26/196344/>

⁵² До українських вишів зарахований 761 мешканець Криму. <https://life.pravda.com.ua/society/2015/08/19/198778/>

інші ж – російські виші, які надавали значні квоти для кримчан. Відтак закликав відповідальних осіб виправити ситуацію⁵³.

ЗМІ й надалі слідкували за спробами українських органів влади залучити випускників шкіл з ТОТ до українських закладів освіти. У 2016 р. наголошувалося на важливості для 16-річних дітей отримати паспорт громадянина України, щоб мати можливість пройти ЗНО і надалі вступати до українських вишів. Оскільки документи шкіл невизнаних “республік” не визнаються, то підкреслювалася необхідність зареєструватися в українських школах для навчання екстерном, відтак скласти державну підсумкову атестацію з української мови, математики та історії України. Особам, які прибували з непідконтрольних Україні територій, обіцяли сприяти в отриманні тимчасового помешкання. Видання “Новини Донбасу” (на основі інтерв’ю зі спеціалістом департаменту освіти Донецької ОДА Мірою Меламедовою) повідомило й такі факти: у 2015 р. на екстернатну форму навчання в Донецькій області зареєструвалося 857, а в 2016 р. – 1224 учні⁵⁴.

У квітні 2016 р. ВРУ ухвалила закон про внесення змін до деяких законів, який передбачав заходи на удоступнення якісної освіти для дітей-мешканців Луганської та Донецької областей. Наступного місяця закон підписав Президент Петро Порошенко, а ЗМІ детальніше розповіли його зміст. Зокрема, наголошувалося, що особам, місцем проживання яких є територія проведення АТО, надавалася можливість вступати до евакуйованих ЗВО та вишів у тих районах Луганської і Донецької областей, які контролювалися українською військово-цивільною адміністрацією, склавши лише вступні іспити на конкурсній основі⁵⁵. Таким чином, як вказували деякі ЗМІ, надавалася підтримка не лише переміщеним особам, але й українським вишам Луганщини та Донеччини.

У тому ж році український уряд зробив крок для реінтеграції випускників шкіл з окупованого Криму, спростивши їм механізми вступу до українських ЗВО. Про це повідомило видання “Крим. Реалії” (проект української служби “Радіо Свобода”), зіславшись на слова Міністра освіти і науки України Лілії Гриневич. Зазначалося, що для вступу їм не знадобиться український паспорт – потрібні будь-які документи, які засвідчують особу. Крім того, видання повідомляло про певні зміни: замість здавання ЗНО кримські абітурієнти зможуть атестуватися у

⁵³ Костюк Б. Чи можлива українська освіта без корупції? <https://www.radiosvoboda.org/a/27078956.html>

⁵⁴ Как выпускникам школ в оккупации сдать экзамены. *Новини Донбасу*. <https://novosti.dn.ua/ru/article/6030-kak-vypusknykam-shkol-v-okkupacyu-sdat-ehkzameny>
Школярам з окупованого Донбасу розповіли, як здати ЗНО. <https://www.pravda.com.ua/news/2016/02/13/7098873/>

⁵⁵ Порошенко полегшив вступ у “виші” для абітурієнтів із зони АТО. <https://www.pravda.com.ua/news/2016/05/18/7108852/>

десяти ЗВО України через освітні центри “Крим-Україна”. Це дасть їм змогу бути атестованими на основі документів російського зразка (без визнання їх легітимності), скласти додаткові іспити з української мови та історії України і вступити до українських університетів без складання ЗНО⁵⁶. Водночас було започатковано роботу центрів “Донбас-Україна”, які діяли на таких самих засадах.

На початку 2017 р. уряд розробив і затвердив План заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей⁵⁷. На жаль, українські мас-медіа майже не коментували цей документ. Однак у ньому йшлося про необхідність забезпечення права громадян, які проживають на неконтрольованій території, на вільний доступ до освіти всіх освітніх, освітньо-кваліфікаційних рівнів та ступенів з метою отримання документа про освіту державного зразка⁵⁸. У квітні 2017 р. МОН України, вочевидь на виконання зазначеного плану, спростило зарахування на екстернат для мешканців Донбасу і Криму, що висвітлювалося у ЗМІ. Зокрема, інтернет-медіа “Українська правда” відзначило розширення переліку осіб, які отримали право навчатися екстерном у закладах загальної середньої освіти. Відтепер такі можливості отримали особи, які мають статус біженців, або яким надано тимчасовий чи додатковий захист в Україні, або ж які звернулися із заявою про визнання біженцями чи надання захисту⁵⁹. Того ж року ЗМІ знову повідомляли про можливості вступу до українських ЗВО через центри “Крим-Україна” і “Донбас-Україна” за визначеним переліком спеціальностей⁶⁰.

У травні 2017 р. було прийнято закон про зміни до Закону “Про вищу освіту”, яким гарантувалося, що жителі ТОТ матимуть змогу вступити на конкурсній основі за результатами вступних випробувань до українських вишів у Запорізькій, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях. Для цього встановлювалася квота державного замовлення – одна тисяча місць⁶¹. Очевидно, такі кроки були результативні, бо, згідно з

⁵⁶ <https://ru.krymr.com/a/news/27768054.html>

⁵⁷ Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження (розпорядження КМУ від 11.01.2017 р. № 8-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2017-%D1%80#Text>

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Міносвіти спростило зарахування на екстернат для жителів Донбасу та Криму. <https://life.pravda.com.ua/society/2017/04/11/223641/>

⁶⁰ МОН: Мешканці Криму і Донбасу можуть вступити до вишів за спрощеною процедурою. <https://www.pravda.com.ua/news/2017/05/13/7143763/>

⁶¹ Порошенко підписав закон про вступ без ЗНО для жителів ОРДЛО. <https://www.pravda.com.ua/news/2017/06/3/7145891/>

повідомленнями ЗМІ, в українські ЗВО влітку 2017 р. через освітні центри “Донбас-Україна” подали документи 2100 абітурієнтів з території проведення АТО. Через центри “Крим-Україна” подали документи на вступ 235 абітурієнтів з анексованого Криму⁶². Не всім, однак, вдалося вступити. Як повідомила журналістка телеканалу “Громадське” Анна Тохмахчі, до українських вишів було зараховано понад 1000 абітурієнтів з ОРДЛО та близько 150 – з окупованого Криму⁶³.

Проблему ефективності реінтеграції молоді з ТОТ через освітню систему України обговорювали в ефірі “Радіо Свобода” у жовтні 2017 р. заступник Міністра освіти і науки України Юрій Рашкевич повідомив, що кількість вступників з непідконтрольних територій до українських ЗВО зросла у півтора рази. Однак зазначив: на ТОТ є 55 тис. випускників середніх шкіл, з яких менше 1,5 тис. здобуватимуть вищу освіту в Україні. Водночас координатора одного з кластерів ЮНІСЕФ Маріанна Шмук зауважила, що на непідконтрольних українському уряду територія Донбасу і Криму є близько 76 тис. випускників шкіл, й водночас пообіцяла доносити інформацію про можливість здобуття освіти в Україні дітям і молоді на ТОТ. Крім того, журналісти, дотримуючись редакційної політики “Радіо Свобода”, надали слово Анастасії Шевченко, яка приїхала з непідконтрольної території і змогла вступити через центр “Донбас-Україна” до Маріупольського державного університету. Вона схвально оцінила можливості вступати без ЗНО, за допомогою вступних іспитів⁶⁴. До слова, згідно з повідомленням ЗМІ, саме Маріупольський державний університет активно працював у напрямі залучення на навчання якомога більшої випускників із ТОТ. З цієї метою цей ЗВО ще наприкінці 2017 р. запровадив безкоштовні дистанційні українознавчі курси для учнів 6–9-х і 10–11-х класів з непідконтрольних територій України – Донбасу і Криму. Передусім вивчалися українська мова та література, історія України, фізична і соціально-економічна географія України⁶⁵.

Про можливість спрощеного вступу до українських вишів для мешканців ТОТ мас-медіа інформували і в наступні роки. Так, у червні 2019 р. повідомлялося, що центри “Крим-Україна” відкрилися на базі 35 ЗВО у семи областях і м. Київ, а центри “Донбас-Україна” – на базі 40 ЗВО, які були переміщені із зони ООС або ж у розташованих на

⁶² 2100 абітурієнтів з Донбасу подалися в українські виші. <https://life.pravda.com.ua/society/2017/07/28/225570/>

⁶³ Тохмахчі А. До українських вишів зарахували понад 1000 абітурієнтів з непідконтрольного Донбасу. <https://hromadske.ua/posts/do-ukrainskykh-vyshiv-zarakhuvaly-ponad-1000-abiturientiv-z-nepidkontrolnoho-donbasu-minosvity>

⁶⁴ Куренная Д. На непідконтрольній території 76 тисяч випускників, які потребують вищої та іншої освіти – ЮНІСЕФ. <https://www.radiosvoboda.org/a/28804730.html>

⁶⁵ Рощенко О. Школярам із зони АТО й Криму пропонують онлайн-курси про Україну. <https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/6/7157540/>

підконтрольній українській владі території Донеччини і Луганщини. Для спрощеного вступу необхідно було звернутися до освітнього центру, подати заяву і заповнити освітню декларацію, скласти вступні іспити з української мови, історії України та профільної дисципліни (або ж творчий конкурс), отримати тимчасову довідку, яка протягом трьох місяців мала бути обміняна на документ про освіту державного зразка. У ЗМІ відзначалося, що задля вимог безпеки прізвища вступників із ТОТ у наказах про зарахування обов'язково зашифровуються⁶⁶. Наприкінці того ж року український уряд спростив перетин межі розмежування для дітей з Криму віком від 14 до 16 років, які здобували освіту на материковій території України (відтепер не потрібно було їхати з батьками, достатньо лише мати при собі український паспорт або закордонний паспорт громадянина України)⁶⁷.

З огляду на зміну політичної влади в країні у зв'язку з президентськими та парламентськими виборами 2019 р. у суспільстві з'явилися очікування нових рішень у питанні реінтеграції населення з ТОТ, зокрема і в сфері освіти. На початку 2020 р. ЗМІ повідомили, що Міністерство у справах ТОТ розробляє програму, спрямовану на створення сприятливих умов вступу в українські ЗВО для дітей, які живуть на непідконтрольних територіях. Серед механізмів називалися надання стипендій на навчання у ЗВО, забезпечення гуртожитками абітурієнтів та студентів з ТОТ, можливість подальшого навчання і стажування в іноземних університетах, сприяння у працевлаштуванні тощо⁶⁸. Водночас з'явилося повідомлення, що уряд ухвалив рішення виплачувати студентам, які проживають і навчаються на лінії зіткнення, соціальну стипендію. Передбачалося, що студенти закладів фахової передвищої освіти отримуватимуть 890 грн., ЗВО – 1180 грн., а студенти з числа дітей сиріт та діти, позбавлені батьківського піклування – 2360 грн.⁶⁹

Пандемія коронавірусу теж вплинула на зусилля української влади щодо освітньої реінтеграції дітей та молоді з окупованих територій, внісши певну дезорганізацію у вже напрацьовані процеси. Це не пройшло повз увагу ЗМІ, які у червні 2020 р. критикували українську владу за деякі прорахунки. Зокрема, стало відомо, що на підконтрольну

⁶⁶ Абітурієнти з ОРДЛО і Криму можуть вступити спрощено: відкрито центри. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/06/3/7216979/>

⁶⁷ Уряд спростив перетин КПВВ дітям з Криму, які навчаються на материковій Україні. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/24/7235730/> ; 3 неділі підлітки зможуть виїжджати з Криму на навчання без батьків. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/8/7239839/>

⁶⁸ Уряд створить дітям з окупованих територій особливі умови вступу в українські ВНЗ. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/12/7240292/>

⁶⁹ Уряд роздаватиме стипендії на лінії зіткнення на Донбасі. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/26/7241738/>

українському уряду територію прибули понад три десятки абітурієнтів з ОРДЛО, які не знали про скасування пробного ЗНО. Воно мало відбутися 15 червня, однак лише 13 червня уряд оголосив відповідне рішення, що не дало можливості вчасно поінформувати зацікавлених абітурієнтів з непідконтрольних територій⁷⁰.

З 2020 р. в українських медіа усе частіше лунали голоси із закликами змін в освітній політиці України щодо реінтеграції дітей і молоді з окупованих територій. Зокрема, у квітні цього року військовослужбовець ЗСУ Сергій Мокренюк на сайті “Української правди” опублікував розлогу статтю із критикою дотеперішньої політики влади у цьому напрямі. На його думку, показники залучення дітей з ТОТ до освіти в Україні є вкрай низькими. Щороку в Криму закінчують середні школи 10–12 тис. дітей, а на окупованому Донбасі – 9 тис. Проте у 2019 р. через центри “Крим-Україна” до українських вишів вступили лише 264 особи, тобто не більше 2,5 % випускників шкіл з окупованого півострова. Автор наголошував: “Ми маємо вибір. Або ці діти будуть захищати Україну, або вони підуть на службу в російську армію. Або вони стануть інтелектуальним і трудовим потенціалом України, або будуть піднімати економіку країни-агресора. Ми маємо не лише задекларувати, що ці діти для нас цінні, а й продемонструвати це конкретними діями”⁷¹.

Відтак С. Мокренюк запропонував внести корективи до державної політики і передусім здійснити масштабний моніторинг та зібрати відповідні дані, з’ясувавши: а) кількість закладів освіти, учнів, класів (у тому числі й національних) на ТОТ; б) зміст і обсяги навчальних програм у закладах освіти на ТОТ, які важливо зіставити з українськими програмами та виявити можливі пробіли в знаннях учнів з окупованих територій; в) зміст і спрямування підручників та методичних посібників, передусім із соціально-гуманітарних дисциплін, які впливають на громадянську позицію школярів; г) календарні плани обов’язкового в РФ єдиного державного іспиту (українські плани проведення ЗНО не повинні збігатися з ними); г) календарні плани вступних кампаній до закладів вищої освіти РФ. Важливим завданням автор уважав вивчення психологічного портрета типового абітурієнта з ТОТ, що потребує спеціальних досліджень. Крім того, важливо чітко знати кількість дітей з окупованих територій, які вступили до ЗВО України. С. Мокренюк акцентував на потребі особливої уваги до тих дітей, які брали участь у вступній кампанії до українських вишів, але не змогли вступити. На його думку, необхідно з’ясувати причини

⁷⁰ З ОРДЛО прибувають абітурієнти, які не знали про скасування пробного ЗНО. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/13/7255571/>

⁷¹ Мокренюк С. Російська армія не чекає, вона вже працює з українськими дітьми на тимчасово окупованих територіях. <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/04/15/7247983/>

цього, а також розробити освітні пропозиції для таких абітурієнтів, щоб вони залишилися в Україні. Важливо вивчати мотивацію дітей вступати до вишів на ТОТ та у РФ. Автор наголошував, що МОН України майже нічого не робить у напрямі моніторингу зазначених аспектів⁷². Назагал не можна не погодитися з актуальністю внесених С. Мокренюком пропозицій, впровадження яких, щоправда, вимагало б від українських органів влади та академічної спільноти додаткових зусиль і фінансування.

Улітку 2020 р. ЗМІ активно обговорювали кроки української влади щодо розширення можливостей для абітурієнтів з ТОТ здобути вищу освіту в Україні. Відомо, що у червні 2020 р. Президент В. Зеленський ініціював зміни до законодавства, відповідно до яких можна було подавати документи на вступ до будь-якого ЗВО України (а не лише тих, які визначалися МОН України) без складання ЗНО. Якщо раніше лише абітурієнти з Криму через центри “Крим-Україна” могли вступати в українські виші без ЗНО та у межах квот, то абітурієнти з окупованого Донбасу могли вступати як на основі ЗНО, так і без нього, але без квот. Тепер же принцип “без ЗНО, але з квотами” поширювався на всіх вступників, які приїхали з окупованих територій⁷³.

Відзначимо, що у ЗМІ з’явилися критичні думки експертів з приводу ініціативи Президента. Так, аналітик Центру спільних дій Олег Савичук зауважив, що такі рішення треба було приймати у вересні минулого року, а не в розпал вступної кампанії, коли тисячі дітей уже складають ЗНО. Він також помітив, що спочатку текст президентського законопроекту містив рішення про спрощення вступу (без ЗНО) для дітей військовослужбовців, працівників СБУ, Нацполіції, які загинули під час виконання службових обов’язків, а також для дітей медиків, які померли від коронавірусу. Проте згодом ці пропозиції зникли з тексту, набравши багато галасу в суспільстві щодо створення вкрай нерівних умов для вступників. А отже, на думку О. Савичука, запропоновані зміни можуть суперечити Конституції, яка забороняє надавати привілеї, зокрема й за такою ознакою, як місце проживання. Крім того, без ЗНО вступники з ТОТ можуть виявити нижчий рівень готовності до здобуття вищої освіти⁷⁴.

Колишній заступник міністра освіти і науки України Єгор Стадний також відреагував на нововведення. Він підкреслив ідею реінтеграції дітей і молоді з ТОТ в українське суспільство, зауваживши, що здобуття вищої освіти – один із м’яких і найбільш ефективних способів інтеграції в будь-який соціум. Відзначив й те, що Україна не визнає документів про освіту,

⁷² Там само.

⁷³ Савичук О. ЗНО розбрату: що ховається за ініціативою президента. <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/07/10/241593/>

⁷⁴ Савичук О. ЗНО розбрату: що ховається за ініціативою президента. <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/07/10/241593/>

виданих на ТОТ, а тому для “підтягування” знань абітурієнтів з Криму і Донбасу треба використати річні підготовчі курси в університетах. На його думку, це дасть змогу увести абітурієнтів з ТОТ в український гуманітарний простір, а відтак поставити у рівні умови з іншими абітурієнтами при вступі до українських ЗВО⁷⁵. Принагідно зауважимо, що ідею безкоштовних підготовчих курсів при ЗВО для абітурієнтів з ТОТ започатковано у 2021 р., про що також повідомили ЗМІ⁷⁶.

Водночас лунали думки і на підтримку законодавчих ініціатив. Так, у липні 2020 р. Валентин Войтків на сайті “Української правди” опублікував статтю, в якій спробував спростувати закиди про нерівні умови для вступників. Він наголосив, що абітурієнти з ТОТ, після складання іспитів з українською мови та історії України в центрах “Крим-Україна” і “Донбас-Україна”, повинні скласти профільний вступний іспит до ЗВО. Загалом вони можуть претендувати на бюджетні місця у рамках так званої “квоти 2”, яка містить близько 2,5 тис. місць для усіх абітурієнтів. Тож, за словами В. Войтківа, існуватиме конкуренція між вступниками з ТОТ за державні місця⁷⁷. Відзначимо, що він не торкався питань ретельності оцінювання абітурієнтів з ТОТ у центрах “Крим-Україна” і “Донбас-Україна”, які діяли при ЗВО й були зацікавленні у прийнятті на навчання якомога більшої кількості здобувачів освіти.

Услід за цим на сайтах “Армії.Інфо” та “Української правди” з’явився матеріал журналістки Соні Лукашової, яка підтримала законодавчі зміни та наводила думки вступників і педагогів. Передусім у статті розвінчувалися міфи з приводу чергової “зради”. Авторка заперечила, що діти з ОРДЛО будуть вступати без ЗНО, бо така можливість для них залишається, але окупанти не випускають їх із ТОТ для проходження в Україні зовнішнього оцінювання. Відкинула й тезу начебто діти з ТОТ відбиратимуть бюджетні місця у вступників із підконтрольних українському уряду територій. С. Лукашова зауважила, що абітурієнт з Криму чи Донбасу може подавати документи лише в один університет і там боротися за певне державне місце лише із такими ж абітурієнтами, як і він. Водночас абітурієнти з інших регіонів можуть обирати п’ять ЗВО. Заперечувалось й твердження, що діти з ТОТ вступають до українських вишів без необхідних знань, оскільки їм надається можливість скласти іспити з української мови та історії України. З іншого боку, у статті

⁷⁵ Хорошак К. Вступ абітурієнтів з тимчасово окупованих територій: чи зрада це та що змінилося. <https://life.pravda.com.ua/society/2020/07/8/241585/>

⁷⁶ З 2021 року вступники з ТОТ проходять безкоштовні курси для абітурієнтів – МОН. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vstupnykursy-tot/30964659.html>

⁷⁷ Войтків В. Свої чи чужі: чому немає “зради” у вступі дітей з ТОТ в українські виші. <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/07/12/241607/>

наведено думку доцентки Таврійського національного університету Юлії Скакун, яка все ж вказала на факт слабого знання української мови та історії України абітурієнтами з-під окупації, де вже впродовж шести років у школах не вивчаються ці предмети. Сильною стороною статті С. Лукашової було наведення життєвих історій вступників із Криму та ОРДЛО, які зізнавалися, що не бажають здобувати освіту вдома через “вічне відчуття страху”, усвідомлення її нелегітимності, а також через небажання жити в РФ і платити там податки. Діти розповідали про різноманітні перешкоди на шляху до вищої освіти в Україні, а також стверджували, що вивчали українську мову таємно, маючи намір вступати саме до українського вишу⁷⁸.

Попри все зусилля влади не приносили масштабних результатів. На 1 вересня 2020 р. на бюджетні місця отримав рекомендацію до зарахування лише 321 вступник із анексованого Криму і 1008 – з окупованого Донбасу. З цього приводу адвокаційна менеджерка Центру прав людини ZMINA Альона Луньова у колонці на сайті “Української правди” зауважила: президентські ініціативи були затверджені парламентом, але не внесені до наказів МОН України. Крім того, не вдалося оперативно розгорнути інформаційну кампанію. Саме тому, на думку авторки, вступна кампанія для абітурієнтів з ТОТ перетворилася на “біг із перешкодами”, й назвала її однією з найскладніших від початку “збройного конфлікту”. Серед негативних чинників вона відзначила постійні зміни правил перетину КППВВ (серед вимог було й встановлення застосунку “Дія” та проходження самоізоляції), нечіткі вимоги у різних ЗВО до переліку необхідних для вступу документів (деякі виші вимагали українські паспорти і навіть довідку про взяття на військовий облік в Україні, чого абітурієнти з ТОТ не могли надати), відсутність адекватної інформаційної кампанії про зміни порядку вступу для мешканців ТОТ. Спеціальний сайт, створений з ініціативи МОНУ, мало допоміг абітурієнтам. Тож А. Луньова, зважаючи на те, що другий етап вступної кампанії триватиме до 23 жовтня 2020 р., закликала виправити ситуацію й “повноцінно забезпечити доступ до освіти для мешканців окупованих територій”. З іншого боку, вона зауважила: якщо попри пандемію та всі інші труднощі все ж більше тисячі абітурієнтів з ТОТ обрали освіту в Україні, то “ми рухаємося у правильному напрямку”⁷⁹. Зрештою, як

⁷⁸ Лукашова С. “Ми вчили мову, але приховували це”. Як учні з окупації вступають у виші і чому в цьому немає “зради”. <https://armyinform.com.ua/2020/07/13/my-vchyly-movu-ale-pryhovuvaly-cze-yak-uchni-z-okupacziyi-vstupayut-u-vyshi-i-chomu-v-czomu-nemaye-zrady/>; Лукашова С. “Ми вчили мову, але приховували це”. Як учні з окупації вступають у виші і чому в цьому немає “зради”. <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/07/13/7259101/>

⁷⁹ Луньова А. Випробування вступом: чи стала доступнішою освіта для дітей з окупованих територій? <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/09/3/7265051/>

повідомили ЗМІ у листопаді 2020 р., понад 2 тис. абітурієнтів з Криму та окупованого Донбасу змогли вступити до українських ЗВО, що, хоч і не набагато, але все ж було більше, ніж у попередні роки⁸⁰.

Ще одним кроком на шляху до сприяння здобуттю освіти випускниками з ТОТ стало прийняття рішення КМУ у вересні 2020 р. допустити до навчання в українських закладах освіти студентів з Криму та ОРДЛО без проходження ними 14-денної самоізоляції і без тестування на COVID-19⁸¹. Українські ЗМІ переважно не давали оцінку такому рішення, але нагадали, що МОН скерувало до закладів вищої та фахової передвищої освіти рекомендації на випадок виявлення хворих на COVID-19.

У 2021 р. в українських ЗМІ неодноразово з'являлася інформація про те, що окупанти і сепаратисти не випускають дітей старших 14 років на підконтрольну українському уряду територію⁸². Актуалізувалася й проблема українознавчої освіти абітурієнтами з ТОТ, які не завжди добре володіли українською мовою та погано знали історію України. Тож знову зринула ідея підготовчих курсів, яку раніше в ЗМІ оприлюднив Є. Стадний. Наприкінці 2021 р. в мас-медіа обговорювалися ініціативи щодо проведення в українських ЗВО “реінтеграційних курсів”. Йшлося навіть про виплату стипендії у розмірі 6 тис. грн. абітурієнтам з Криму та ОРДЛО, які в наступному році вступлять на такі курси⁸³.

На початку 2022 р. критику громадських організацій на сторінках ЗМІ викликала ініціатива щодо підтвердження освітніх кваліфікацій особами з окупованих Криму та сходу України. Громадські організації виступили за створення такого механізму, які б дали змогу мешканцям з ТОТ підтверджувати свої компетентності, здобуті в закладах освіти після початку війни у 2014 р. Однак керівництво переміщених ЗВО висловилися проти такого механізму, підкресливши: на окупованих територіях освіта пов'язана з розпалюванням ненависті до всього українського. З критикою такої позиції на сайті “Української правди” виступила директорка ГО “Донбас SOS” Віолета Артемчук, яка наголосила, що йдеться не про визнання документів, виданих терористами на окупованих територіях, а створення процедури підтвердження знань і умінь у межах певної

⁸⁰ Понад 2 тисячі абітурієнтів з ОРДЛО і Криму вступили в українські ВНЗ. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/11/3/7272204/>

⁸¹ Студентам з окупованих територій дозволили вчитися без ізоляції і тесту на COVID. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/09/9/7265826/>

⁸² Окупанти не пускають в Україну дітей з “ДНР” – Денісова. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/9/7296669/> ; Окупанти не пускають абітурієнтів навчатися на вільну територію: ОГП почав розслідування. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/14/7297141/>

⁸³ Абітурієнти з ТОТ будуть отримувати 6 тис грн стипендії для реінтеграційних курсів. <https://day.kyiv.ua/news/150622-abituriyenty-z-tot-budut-otrymuvaty-6-tys-hrn-stypendiyi-dlya-reintehratsiynikh-kursiv>

спеціальності. Відтак навела приклад донеччанки Анни (прізвище не вказувалося), яка здобула освіту в технікумі в окупованому Донецьку, однак згодом переїхала на підконтрольну українському уряду територію, вийшла заміж за бійця АТО, а зараз, маючи трирічну доньку, не може працювати через відсутність можливості підтвердити свою кваліфікацію⁸⁴.

ВИСНОВКИ

Отже, упродовж 2014 – 2022 рр. українські ЗМІ активно висвітлювали і обговорювали спроби української влади й громадськості розробити і реалізувати механізми реінтеграції дітей та молоді з ТОТ до українського суспільства через систему освіти. У перші роки російсько-української війни мас-медіа акцентували увагу на таких аспектах: збитки внаслідок бойових дій для освітньої інфраструктури окупованих і прифронтових територій; освітній процес у складних умовах війни; переслідування українських педагогів, учнів і студентів у Криму та ОРДЛО; переміщення на підконтрольну українському уряду територію закладів освіти з ТОТ разом зі студентами та викладачами; діяльність ЗВО та інших освітніх інституцій на окупованих територіях. У контексті “освітньо-реінтеграційного” дискурсу українськими ЗМІ найчастіше повідомлялася інформація про можливість вступу випускників шкіл з ТОТ до українських закладів вищої освіти, обговорювалися рішення парламенту та уряду України щодо спрощення вступу до українських вишів для випускників з Криму та окупованого Донбасу. Мас-медіа інформували про діяльність центрів “Крим-Україна” і “Донбас-Україна”, можливості перетину лінії розмежування, вступу без ЗНО на основі квот тощо. З 2020 р. в українських ЗМІ усе частіше лунали голоси із закликами змін в освітній політиці України щодо реінтеграції дітей і молоді з окупованих територій. Улітку цього ж року в мас-медіа України відбувалося активне обговорення кроків української влади щодо розширення можливостей для абітурієнтів з ТОТ здобути вищу освіту в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

16 вишів із зони АТО переїхали до інших регіонів країни – Міносвіти.
URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/07/21/197467/>

1. 2100 абітурієнтів з Донбасу подалися в українські виші. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/07/28/225570/>

Абітурієнти з ОРДЛО і Криму можуть вступити спрощено: відкрито центри. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/06/3/7216979/>

Абітурієнти з ТОТ будуть отримувати 6 тис грн стипендії для реінтеграційних курсів. URL: <https://day.kyiv.ua/news/150622-abituriyenty-z-tot-budut-otrymuvaty-6-tys-hrn-stypendiyi-dlya-reintehratsiynykh-kursiv>

⁸⁴ Артемчук В. Чому підтвердження знань молоді з окупованих територій – це шлях до реінтеграції? <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/02/11/7323651/>

2. Алчевські сепаратисти просять у мера Москви шкільні підручники. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/09/140929_hk_alchevsk_school_books

Артемчук В. Чому підтвердження знань молоді з окупованих територій – це шлях до реінтеграції? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/02/11/7323651/>

Бойовики обстріляли школу з дітьми: постраждав чоловік. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/17/7180538/>

3. Бойовики привезли до Луганська російські підручники. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/6/7039881/>

4. В Винниці сьогодні отримався Донецький національний університет. URL: <https://www.unian.net/society/1004465-v-vinnitse-segodnya-otkryilsya-donetskiy-natsionalnyi-universitet.html>

5. В Горлівці скоротили вивчення української мови і не вчать історію. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/09/12/7120345/>

6. В Донецьке окупанти перевели школи на російський мовний навчання. URL: https://news.liga.net/politics/news/v_donetske-okkupanty-pereveli-shkoly-na-russkiy-yazyk-obucheniya

7. В Криму нарешті вирішили, що робити з українськими атестатами про освіту. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2014/04/14/163295/>

8. В окупованому Донбасі масово закривають навчальні заклади, – Денісова/ URL: <https://lb.ua/news/2021/06/15/487111-okupovanomu-donbasi-masovo.html>

Викладачі у зоні АТО вважатимуться звільненими, якщо ухвалить закон – Квіт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/11/24/7045238/>

Випускники шкіл на території бойовиків не зможуть отримати українські дипломи. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/11/20/7044922/>

9. Войтків В. Свої чи чужі: чому немає “зради” у вступі дітей з ГОТ в українські виші. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/07/12/241607/>

10. Вчителів Ялтинської школи, випускники якої на останньому дзвоні співавали гімн України, звільняють. URL: https://espreso.tv/news/2014/06/02/vchyteliv_v_yalti_zahrozhuvt_zvilnyty_cherez_himn_ukrayiny

Георгій Тука: “В моем окружении всего три человека, к которым я могу повернуться спиной”. Факти Україна. 16.09.2015 р. URL: <https://fakty.ua/205950-georgij-tuka-v-moem-okruzenii-vsego-tri-cheloveka-k-kotorym-ya-mogu-povernutsya-spinoj>

11. Грузинський Д. Особливості ЗНО-2014: металошукачі й додаткова сесія для випускників Луганщини і Донеччини. *Освіта України*. 2014. № 20. 26 травня. С. 4.

12. Деяким кримчанам доведеться підтвердити дипломи про освіту. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/14/7022412/>

Дипломи “вишів” з окупованих територій недійсні – Міносвіти. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/04/3/7063565/>

13. “ДНРівці” будуть карати за гімн України у школах. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/24/7041796/>

14. До українських вишів зарахований 761 мешканець Криму. <https://life.pravda.com.ua/society/2015/08/19/198778/>

15. Донецький техуніверситет переїхав і залишився без зарплати. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/12/17/7052356/>

16. З 2021 року вступники з ТОТ проходитимуть безкоштовні курси для абітурієнтів – МОН. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vstupnyku-kursy-tot/30964659.html>

17. З неділі підлітки зможуть виїжджати з Криму на навчання без батьків. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/8/7239839/>

18. З ОРДЛО прибувають абітурієнти, які не знали про скасування пробного ЗНО. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/13/7255571/>

19. З початку 2017 року на Донбасі пошкоджено не менше 45 шкіл – UNICEF. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/6/7179586/>

20. Из-за нехватки кадров в “народной милиции ЛНР” в оккупированных вузах введут военную подготовку. *Новини Донбасу*. URL: <https://novosti.dn.ua/ru/news/249334-yz-za-nekhvatky-kadrov-v-narodnoy-mylycuu-lnr-v-okkupyrovannykh-vuzakh-vvedut-voennuyu-podgotovku>

21. Из Донбасу та Криму в школи інших областей перевели 60 тисяч дітей. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/26/7075760/>

22. Из Донбасу та Криму в школи інших областей перевели 60 тисяч дітей. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/26/7075760/>

23. Как выпускникам школ в оккупации сдать экзамены. *Новини Донбасу*. URL: <https://novosti.dn.ua/ru/article/6030-kak-vypusknymkam-shkol-v-okkupaciyu-sdat-ehkzameny>

Коллектив Донецкого технического университета с лета сидит без зарплаты. URL: <https://www.ostro.org/ru/news/kollektyv-donetskogo-tehnicheskogo-unyversyteta-s-leta-sydyt-bez-zarplaty-i177945>

24. Костюк Б. Чи можлива українська освіта без корупції? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27078956.html>

25. Кримські школярі за необхідності зможуть пройти ЗНО в Херсонській області – глава Міносвіти. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/196831.html>

26. Куренная Д. На непідконтрольній території 76 тисяч випускників, які потребують вищої та іншої освіти – ЮНІСЕФ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28804730.html>

Луганський губернатор хоче звільнити всіх вчителів-сепаратистів. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/09/16/7081502/>

Лукашова С. “Ми вчили мову, але приховували це”. Як учні з окупації вступають у виші і чому в цьому немає “зради”. URL: <https://armyinform.com>

com.ua/2020/07/13/my-vchylu-movu-ale-pryhovuvaly-cze-yak-uchni-z-okupacziji-vstupayut-u-vyshi-i-chomu-v-czomu-nemaye-zrady/ ;

27. Луньова А. Випробування вступом: чи стала доступнішою освіта для дітей з окупованих територій? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/09/3/7265051/>

28. Макіївські випускники отримали дипломи Ростовського університету. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/04/3/7063622/>

29. Мешканці Криму, що мають російські атестати, не зможуть вступити до українських вишів. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/06/26/196344/>

30. Міносвіти вивело два вузи з Донецька та Луганська. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/12/29/7053646/>

Міносвіти спростило зарахування на екстернат для жителів Донбасу та Криму. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/04/11/223641/>

Мокренюк С. Російська армія не чекає, вона вже працює з українськими дітьми на тимчасово окупованих територіях. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/04/15/7247983/>

МОН анулювало ліцензії 71 вишу на окупованих територіях. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/7/222487/>

31. МОН спростив процедуру переведення для кримських студентів. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/26/7020360/>

МОН: Мешканці Криму і Донбасу можуть вступити до вишів за спрощеною процедурою. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/05/13/7143763/>

32. На оккупированной части Донецкой области переучивают учителей украинского языка (видео). *Новини Донбасу*. URL: <https://novosti.dn.ua/ru/news/248225-na-okkupyrovannoju-chasty-doneckoy-oblasty-pereuchyvayut-uchyteley-ukrainskogo-yazyka>

33. На ялтинських школярів, які співали гімн України, тиснуть. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/06/2/7027768/>

34. Окупанти не пускають абітурієнтів навчатися на вільну територію: ОГП почав розслідування. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/14/7297141/>

Окупанти не пускають в Україну дітей з “ДНР” – Денісова. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/9/7296669/>

35. ООН: Після анексії в Криму майже зникла освіта українською мовою. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/09/25/7156260/>

36. Першого вересня на Донбасі відкрилися менше ніж половина шкіл – Міносвіти. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/221036.html>

37. Понад 2 тисячі абітурієнтів з ОРДЛО і Криму вступили в українські ВНЗ. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/11/3/7272204/>

Порошенко підписав закон про вступ без ЗНО для жителів ОРДЛО. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/06/3/7145891/>

Порошенко полегшив вступ у “виші” для абітурієнтів із зони АТО. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/05/18/7108852/>

38. Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження (розпорядження КМУ від 11.01.2017 р. № 8-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2017-%D1%80#Text>

39. Репресії проти освітян. *Освіта України*. 2014. №. 14. 14 квітня. С. 2. Російські виші прийматимуть дипломи “ДНР” та “ЛНР” – міністр. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/17/7074852/>

Росія видала акредитацію вже п'ятому “вишу”, який контролюють бойовики в ОРДО. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/02/9/7282876/>

Росія видала акредитацію вишу в окупованому Луганську. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/2/7233590/>

Рощенко О. Школярам із зони АТО й Криму пропонують онлайн-курси про Україну. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/6/7157540/>

40. Савичук О. ЗНО розбрату: що ховається за ініціативою президента. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/07/10/241593/>

41. СБУ передали список поплічників терористів “ДНР”. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/08/18/7035157/>

42. Сепаратисти заявили про переведення дитсадків на російську програму – ОБСЄ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27189460.html>

Студентам з окупованих територій дозволили вчитися без ізоляції і тесту на COVID. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/09/9/7265826/>

43. Тарута просить Кабмін виплатити зарплати донецьким педагогам “у вигнанні”. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/24/7038781/>

44. Тестування для абітурієнтів на Луганщині й Донеччині перенесуть. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/20/7025882/>

45. Тохмахчі А. До українських вишів зарахували понад 1000 абітурієнтів з непідконтрольного Донбасу. URL: <https://hromadske.ua/posts/do-ukrainskykh-vyshiv-zarakhuvaly-ponad-1000-abituriientiv-z-nepidkontrolnoho-donbasu-minosvity>

У донецьких школах вводять навчання російською і не видають українські табелі. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/05/29/7069535/>

46. У Донецькій області зруйновані близько 170 об'єктів освіти. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/08/29/7036143/>

47. У Донецькій області пошкоджено 120 шкіл та садочків. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/08/11/7034564/>

48. У кримській школі на очах у учнів порвали українські книги. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/14/7040704/>

49. У Криму не залишилося шкіл з українською мовою викладання. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/10/7040392/>

50. У Криму офіційно існує єдина українська школа: мову там не вивчають. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/1/7236355/>

51. У Луганську з 1 жовтня запрацюють школи й садки, які не зруйновано. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/29/7039234/>

52. У Севастополі учні на останній дзвінок прийшли у вишиванках. URL: https://espresso.tv/news/2014/05/23/u_sevastopoli_uchni_na_ostanniuy_dzvinok_pryyshly_u_vyshyvankakh_fotofakt

У школах Севастополя почали вивчати українську мову – росЗМІ. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/17/7226559/>

53. Уряд роздаватиме стипендії на лінії зіткнення на Донбасі. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/26/7241738/>

Уряд спростив перетин КПВВ дітям з Криму, які навіаються на материковій Україні. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/24/7235730/>

Уряд створить дітям з окупованих територій особливі умови вступу в українські ВНЗ. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/12/7240292/>

54. Хорошак К. Вступ абітурієнтів з тимчасово окупованих територій: чи зрада це та що змінилося. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/07/8/241585/>

55. Школярам з окупованого Донбасу розповіли, як здати ЗНО. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/02/13/7098873/>

56. Школярі в ОРДО вперше почали здавати російський держіспит. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/05/31/7295505/>

Щур М. “Русский мир” в освіті призводить до закріпачення вчителів та створює слухняних неуків – експерти. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27253169.html>

ЮНІСЕФ: Через обстріли на Донбасі зруйновано понад 700 шкіл. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/25/7181378/>

Information about the author:

Dvorianyn P. Ya.

PhD. (Social Communications), Associate Professor, Department of broadcast and television, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Street, Lviv, Ukraine, postal code 79000 (paraskadvoryanyn@gmail.com)

Дворянин П. Я.

кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри радіомовлення і телебачення, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (paraskadvoryanyn@gmail.com)

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2024. gada 28 maijs.
Tirāža 150 eks.